

ГРАНІ

1(21) 2002

Науково-теоретичний і
громадсько-політичний
альманах

Друкується з 1998 року

Засновники:

Дніпропетровський
національний університет,
Центр соціально-політичних
досліджень

Свідоцтво ДП № 637
від 13.04.99

Видання здійснюється за
підтримки Дніпропетровської
обласної державної
адміністрації та виконавчого
комітету Дніпропетровської
міської ради

*Редакція не завжди
поділяє думки авторів та
не відповідає за фактичні
помилки, яких вони
припустилися.*

*Передрук – тільки з
дозволу редакції.*

ЗМІСТ

	СОЦІОЛОГІЯ
Городяненко В.Г., Глущенко Ю.В. Соціологія молоді: історіографічний аналіз.....	3
Осадчая Г.И. Стиль жизни молодых горожан.....	12
Сурмин Ю.П., Нарижный Д.Ю. Сущность, основные парадигмы и тенденции развития избирательных технологий (Часть I).....	17
Михайлова Н.А. О степени готовности населения Украины к протестному поведению в социоструктурном контексте.....	23
Лобанова А.С. Прилипенко В.Д. Инфлайтність як провідна ідея наступної виборчої кампанії в Україні.....	27
	ПОЛІТОЛОГІЯ
Сулима Є.М. Взаємодія органів влади зі ЗМІ в процесі інформування громадян та шляхи її гармонізації.....	32
Кравченко П.А. Національна культура і нова державність.....	34
Клячин А.К. Некоторые аспекты влияния «информационного общества» на трансформацию политических ценностей современного украинского общества.....	38
	ІСТОРІЯ
Абрамова В.В. Проблема варварського протекторату в греко-фракійських відносинах кінця IV-II ст. до н.е.	41
Колесников К.М. Українська державність як закономірний вияв історії: ретроспективний погляд (продовження).....	44
Гурик М.І. Політико-правовий статус і соціально-економічне становище міст Галицької землі від Люблінщини до Хмельниччини (історіографія проблеми).....	49
Утешева Г.В. З історії просвітницької діяльності Катеринославської комісії народних читань на прикінці XIX ст.	54
Михальський І.С. Матеріали засідань центральних органів українських політичних партій як джерело з їх історії кінця XIX — початку XX ст.	59
Розовик Д.Ф. Просвітні організації в культурному будівництві України (1917-1920 рр.)	62
Гладуш В.А. Військова історія: проблеми реформування (1920-і рр.)	68
Тулянцеv А.А. Творчий шлях Дніпропетровського робітничого оперного театру (1920-1940)	70
Давлстов О.Р. Генеза культурно-політичних підрозділів НСДАП в період боротьби за владу у Веймарській Німеччині (1926-1933 рр.)	75
Ігнатуша О.М. Чому розкололось православ'я України? (Характер конфліктів 20-х — початку 30-х рр. XX ст.)	79
Глушкова Л.В. Соціал-демократичний рух в Україні в 90-х роках XX століття: історіографія проблеми.....	83
	ФІЛОСОФІЯ
Шевцов С.В. Феномен интеграции культур (анализ конститутивных аспектов).....	91
Обертинський В.І. Антропологічний вимір сучасної екологічної кризи.....	95
Конох М.С. Культура і особистість у соціальній, психологічній та філософській антропології	100
Базалук О.А. Иерархическая организация человеческого общества.....	104
Веденеv В.А. Социокультурный континуум морфологии постсоветской политической культуры.....	110
Барабанова Т.А. Роль аксиологической составляющей в процессе интерпретации научных данных.....	114
Руднік А.В. Синергетика образу трансформи свідомості в флуктуаційних процесах.....	119
Дениско Л.Н., Газнюк Л.М., И.Г.Фихте и И.Б.Шад о двух модусах бытия человека	122
Цыгуль О.В. Деловая стратегия в современной социокоммуникативной системе управления.....	126
	МАТЕРІАЛИ ДО ЄДИНОГО ДНЯ ІНФОРМУВАННЯ
Портнов В.М. Методичні матеріали до теми: Основні положення законів України «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»	131
	ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ
Гілюн О.В. Про підсумки всеукраїнського конкурсу наукових робіт з соціології «Соціологічна освіта в Україні XXI століття: лідерство для прогресу».....	137
	НА ГРАНІ
Заиченко В.Г. Размышления о сущем (часть II)	139
	АНОТАЦІЇ

GRANI

1(21) 2002

Scientific-Theoretical and
Social-Political
Almanac

Established by Dniepropetrovsk
National University and Centre of
Socio-Political Research in 1998

Centre of Socio-Political Research
Address: 75, K.Marx Avenue,
Dniepropetrovsk, Ukraine, 49070
Tel.: (056)744-08-20, 744-62-78
Fax: (056)744-63-80
E-mail: kvitka@goris.dp.ua

© «Grani», 2002

CONTENTS

		SOCIOLOGY
Gorodyanenko V.G., Glushchenko J.V.	Sociology of Youth: Historiographic Analysis...	3
Osadchaya G.I.	The Life's Style of The Young Citizens.....	12
Surmin Yu.P., Narizhny D.Yu.	The Essence, Basic Paradigms and The Tendencies of Development of The Electoral Technologies (Part I).....	18
Mihajlova N.A.	About The Degree of The Readiness of Ukrainian Population to The Protesting Behavior in The Sociostructural Context.....	23
Lobanova A.S., Prilipenko V.D.	The Inf-Lightness as The Conducting Idea of The Following Election Campaign in Ukraine.....	27
		POLITOLOGY
Sulima E.M.	The Interaction of The Authorities from The Mass-Media During Informing of Citizens and The Way of Its Harmonization.....	32
Kravchenko P.A.	The National Culture and The New Statehood.....	34
Klyachin A.K.	Some Aspects of The Influence of «The Informational Society» on The Transformation of The Political Values of Modern Ukrainian Society.....	38
		HISTORY
Abramova V.V.	The Problem of Barbarous Protectorate in Greek-Thracian Relations of The End of IV-II of Item Up to B.C.	41
Kolesnikov K.M.	Sovereign Ukraine as Regular Manifestation of History: Retrospective View (Continuation).....	44
Gurick M.I.	The Political-Legal and The Social-Economic Situation of Cities of Galichina's Ground from Lublinshchina to Hmelnichchina (Historiography of The Problem).....	49
Utesheva G.V.	From The History of Enlightenment's Activity of The Commission of National Readings in The End XIXth Century.....	54
Michalsky I.S.	The Materials of The Settings of The Central Organs of Ukrainian Political Parties as The Source of There History on The End of XIXth — The Beginning of XXth Centuries	59
Rozovick D.F.	The Enlightenment's Organizations in The Cultural Building of Ukraine (1917-1920 pp.).....	62
Gladush V.A.	A Military History: Problems of Reforming (1920th).....	68
Tulyantsev A.A.	The Career of The Dniepropetrovsk Working Opera Theatre (1920-1940).....	70
Davletov O.R.	Genesis of Cultural-Political subitems of NSDAP During The Struggle for The Authority in The Weimar Germany (1926-1933).....	75
Ignatusha O.M.	Why The Orthodoxy of Ukraine Has Broken Up? (Character of Conflicts in 20th — The Beginnings of 30th of The XXth Century).....	79
Glushkova L.V.	The Social-Democratic Movement in Ukraine in 90th Years of The XXth Century: Historiography of The Problem.....	83
		PHILOSOPHY
Shevtsov S.V.	The Phenomenon of Integration of Cultures (The Analysis of Constitutive Aspects).....	91
Obertinsky V.I.	The Anthropological Measurement of The Modern Ecological Crisis...95	95
Konoh M.S.	Culture and Person in Social, Psychological and Philosophical Anthropology.....	100
Bazaluck O.A.	Hierarchical Organization of Human Society.....	104
Vedeneev V.A.	The Sociocultural Continuum of The Morphology of The Post-Soviet Political Culture.....	110
Barabanova T.A.	The Role of The Axiological Component During Interpretation of The Scientific Data.....	114
Rudnick A.V.	Synergetic of The Image of Transformation of The Mind in The Fluctuation Processes.....	119
Denisko L.N., Gaznyuck L.M.	I.G.Fihte and I.B.Shad About Two Conditions of Personal Being.....	122
Tsygul O.V.	The Business Strategy in The Modern Sociocommunicative System of Government.....	126
		MATERIALS BY INFORMING DAY
Portnov V.M.	The Methodical Materials to The Theme: «The Fundamental Principles of Election Laws in Ukraine «About Election of People's Deputies of Ukraine», «About Election of Deputies of Municipal Soviets and Village's, Country's, Municipal's Heads».....	131
		THE CHRONICLE OF SCIENTIFIC LIFE
Gilyun O.V.	About Results of All-Ukrainian Competition of The Scientific Works on Sociology «Sociological Education in Ukraine of The XXth Century: The Leadership for The Progress».....	137
		ON THE EDGE
Zaichenko V.G.	Meditations About Being (Part II).....	139
		ABSTRACTS

СОЦІОЛОГІЯ

В. Г. ГОРОДЯНЕНКО, Ю. В. ГЛУЩЕНКО

СОЦІОЛОГІЯ МОЛОДІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

Городяненко Віктор Георгійович – завідувачий кафедрою теорії та історії соціології Дніпропетровського національного університету, професор, доктор історичних наук

Глущенко Ю.В. – аспірант кафедри теорії та історії соціології Дніпропетровського національного університету

Однією з ознак формування певної галузі знання як самостійної є усвідомлення власної історії. На певному етапі перед соціологічною наукою постає потреба пізнання закономірностей власного розвитку, необхідність виявлення джерел та витоків становлення, світоглядних та методологічних підвалин. Так й перед сучасною українською соціологією стоїть вкрай важливе завдання – накопичення саморефлексивного знання та дисциплінарне самопізнання. В умовах загальносвітової методологічної кризи соціології виникають нові напрямки досліджень, які мають на меті провести своєрідну «інвентаризацію» науки. Одним з таких засобів є історіографія соціології, яка повинна розкривати конкретно-історичний зв'язок історії соціології (чи окремих її галузей) із суспільною практикою, інтелектуальним потенціалом епохи, зі змістом і національними особливостями соціологічних концепцій в різних країнах та в різні періоди, вивчає сукупність наукових джерел як продукт певного соціального середовища та ідеології свого часу, соціальної належності своїх авторів. Такий аналіз дозволяє виявити закономірності функціонування та розвитку соціологічної дисципліни.

З іншого боку однією з найпопулярніших галузей вітчизняної соціології є соціологія молоді, предметом дослідження якої є молодь як соціальна група, її соціально-демографічні характеристики, що відбиваються в сукупності об'єктивних та суб'єктивних показників, а також її взаємозв'язок і стосунки з іншими суспільними групами. Актуальність історіографічного аналізу цієї галузі не може викликати заперечень, бо, з огляду на специфічну чутливість об'єкту дослідження до соціальних змін, важливої ролі молодіжної спільноти для розвитку суспільства, саме соціологію молоді можна визнати найбільш підлеглою суспільно-політичним впливам; траєкторія її історії співпадає з загальним шляхом розвитку українського суспільства. Конкретні вікові рамки молодості, пов'язаний з нею статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу й залежать

від суспільного ладу, культури. Отже, застосування історіографічного підходу до аналізу соціології молоді дозволить розглядати особливості її інституціоналізації під кутом зору суспільних впливів під час процесу трансформації соціальної системи.

Незважаючи на те, що в радянські часи проблема рефлексії у вітчизняній науці вважалася далекою від марксистської теорії пізнання і отримала загального визнання лише у 80-ті, проблема історіографічного аналізу соціології молоді отримала певної уваги з боку дослідників. Так, М.Боряз, С.Іконнікова, В.Чупров намагалися свого часу надати цілісну картину стану соціології молоді протягом радянського періоду її розвитку з допомогою історіографічних за своєю сутністю засобів [1]. Останнім часом ряд авторів у своїх працях зробили спробу провести аналіз історії та сучасного стану соціології молоді: висвітлюються соціальні умови та методологічні засади розвитку соціології молоді у західній та вітчизняній соціології [2]; зображується загальна картина розвитку соціології молоді від часів її зародження наприкінці XIX століття до сьогодення, пропонуються сценарії її розвитку на najbliżчу перспективу [3]; аналізується процес інституціоналізації соціології молоді у радянському суспільстві [4]; виявляються тенденції та закономірності в дослідженні вітчизняними соціологами окремих соціальних феноменів молодіжної спільноти (наприклад, молодіжної субкультури) [5]; аналізуються позитивні та негативні фактори розвитку соціології молоді на сучасному етапі [6]; виявляється специфіка використання поняття «молодь» у вітчизняних соціологічних дослідженнях [7]. На основі аналізу сучасного стану дослідники намагаються знайти шляхи розвитку, вирішення методологічних проблем соціології молоді через зростання междисциплінарності її підходів і системності вивчення молоді, пропонують звернутися до ювенології як суми підходів різноманітних дисциплін до феномену нового покоління в межах цілісної системи «природа-суспільство».

Специфікою соціологічного підходу до вивчення молоді є сприйняття її як специфічної групи, що передбачає врахування цілого комплексу обставин та особливостей її способу життя. На думку одного з найбільш визначних дослідників молоді радянського періоду С.Іконнікової, метою соціологічного підходу є опис молодого покоління у важливих соціальних вимірах (соціальної структурі, економічній, політичній, духовній сферах життя), виявлення того, як тенденції розвитку суспільства відбиваються на новому поколінні, які явища супроводжують цей процес [8]. В цілому для вітчизняної соціології характерний підхід, коли молодь аналізується як суб'єкт та об'єкт процесу наслідування та зміни поколінь (Л.Виготський, І.С.Кон, С.Іконнікова, І.Ільїнський, П.Мітев та інші).

Хоча закономірний процес соціологічного заглиблення у молодіжну проблематику в Україні був значно ускладнений історичними і політико-соціальними обставинами, все ж таки теоретичні і прикладні дослідження соціальних проблем молоді є одним з напрямків, що досить активно розроблялися. Адже суспільство намагається за допомогою соціології контролювати процес соціалізації молоді. У 90-х роках в світовому масштабі науковий інтерес до молоді значно зріс через розповсюдження процесу ювенізації суспільства – внесення змін молоддю до системи суспільних відношень через розширення доступу молоді до соціально-політичної та ціннісної системи суспільства.

Історія розвитку наукової галузі як такої є передусім історією заміни старої парадигми новою. На думку одного з найвідоміших дослідників процесу розвитку соціальних наук Т.Куна, традиційна наука зорієнтована на самозбереження, розвиток так званої «нормальної», академічної науки заснований на припущенні, що саме наукова спільнота володіє знанням про навколишній соціальний світ. Вчені весь час намагаються захищати свою парадигму навіть ціною винищення фундаментальних нововведень, які в свою чергу намагаються порушити установки парадигми. З часом стара теорія не відмирає, а входить у нову, але настільки перекрученою, щоб її можна було включити до цієї нової системи [9]. Отже розвиток науки підпорядкований дії наукової традиції. На думку Г.Гадамера, традиція, як специфічний спосіб буття соціально-культурних систем має активний, дійовий характер, вона може бути невідрефлексованою, але це не звільнює її суб'єктів від детермінованості. Тоді пізнання – це не стільки пізнання нового, скільки інтерпретація з позиції сьогодення вже відомого змісту, традиція в науковій галузі настільки всеоб'ємна, що ніяке новаторство неможливе поза її контекстом [10]. Важливими факторами розвитку соціологічної галузі (зокрема, соціології молоді) є соціальні. Серед них найважливіші – історичний контекст,

політика владної еліти, її соціальне замовлення дослідникам, ідеологія самих науковців як членів певної соціальної групи, загальні параметри образу соціального світу, інтеріоризовані ними підчас професійної підготовки. Історіографічне дослідження розвитку вітчизняної соціології молоді демонструє вплив як наукової традиції, започаткованої в СРСР, так й вказаних соціальних чинників.

Періодом інституціоналізації соціології молоді як самостійної галузі вітчизняної соціологічної науки вважаються шістдесяті роки, хоча соціологічні за своїм змістом дослідження життєдіяльності молоді проводилися ще у дореволюційній Росії (найпопулярнішими напрямками досліджень були вивчення проблем студентської та учнівської молоді (А.Сперанський), побутове та матеріальне становище студентства, бюджет навчального та позанавчального часу (А.Кауфман), правова незахищеність, соціальне становище працюючих підлітків (І.Янжул, А.Вернштейн-Коган)). Вже за радянських часів, у двадцяті роки необхідність соціологічних досліджень молоді (переважно прикладної спрямованості) була викликана потребами практики управління радянських партійних та суспільних організацій, потребою країни у ліквідації технічної відсталості виробництва, підвищенні низького рівня культури праці. Метою масових опитувань було створення соціального портрету «нової» молоді, вивчення її способу життя. Початок становлення вітчизняної соціології було прийнято пов'язувати зі словами В.І.Леніна про те, що однією з нагальних потреб розвитку молоді радянської держави є проведення низки соціальних досліджень, і вироблення на основі отриманих результатів практичних рекомендацій з вирішення соціальних проблем [11]. Ленін заклав традицію сприйняття молодіжних груп, як частин класових утворень. Такий розподіл мав на меті більш глибокий аналіз тенденцій розвитку соціальної структури для більш цілеспрямованого керівництва розвитком молоді. Поряд з традиційними напрямками досліджень (бюджет часу, матеріальне становище, побут, життєві плани та інтереси) виникають та отримують домінуючий характер дослідження працюючої молоді (М.Вернштейн, В.Зайцев, Я.Кац, В.Коган, П.Куркін), дослідження у галузі ідеологічного виховання молоді (П.Колотинський) [12], дослідження комуністичного молодіжного руху (Істмол при ЦК ЛКСМ, С.Білокриницький, І.Зарва, Д.Марченко) [13]. В цілому в цей час була започаткована традиція сприйняття молоді перш за все як об'єкту виховання та соціального контролю.

Тридцять років стали вирішальними для вітчизняної соціології молоді: у 1929 році соціологія була визначена, як буржуазна лженаука, окремі статистичні дослідження проводилися з метою доведення досягнень нового ладу з допо-

могою формування соціального портрету першого молодого покоління, яке виросло вже в радянських умовах. Провідною нормативною рисою радянської молоді визнавалися політична активність та участь в процесі соціалістичного будівництва. Тому перш за все вивчалися політичні орієнтації молодого покоління. Поступово соціологія стала непотрібна державі, бо її методи могли б зафіксувати негативні явища в молодіжному середовищі, які суперечили лінії партії. Місце соціологічних досліджень посіла сама ідеологія, бо виховання молоді сприймалося як одна з форм ідеологічного впливу.

Відродження вітчизняної соціології почалося в середині шістдесятих років. Значну роль в цьому процесі відіграли масові прояви молодіжного та студентського соціального протесту 60-х років. Для західних досліджень молоді вони були доказом неспроможності попередніх методологічних підходів, які обмежувалися розглядом молодіжного мікросередовища, вивченням молоді поза суспільством. Для вітчизняної науки молодіжний бунт 60-х років, який сам став своєрідним об'єктом дослідження (А.Галкін, Т.Тимофєєв) виявився повштухом до повернення соціологічних досліджень молодого покоління з метою запобігання подібному явищу у радянському суспільстві. Потребою держави в цей період була необхідність утримати молодь в межах наслідування соціалістичних ідеалів попередніх поколінь.

Офіційним початком радянської соціології молоді вважається грудень 1964 року, коли за ініціативою молодих вчених (В.Васильєва, А.Кулагіна, В.Мордковіча, В.Шубкіна та В.Чупрова) при ЦК ВЛКСМ було створено соціологічну групу з метою збору, аналізу та узагальнення соціологічних даних для управління. Координація соціологічних досліджень в країні відбувалася з допомогою мережі територіальних комсомольських органів. Для проведення емпіричних досліджень проблем молоді були створені науково-дослідницький центр при Вищій комсомольській школі (1968 р.) та Інститут конкретних соціальних досліджень, в сферу інтересів якого входила й соціологія молоді. Інфраструктура соціологічних досліджень того часу створювала всі умови для тотального ідеологічного контролю вчених, партійне керівництво надавало процесу становлення соціології молоді підконтрольний характер [14]. Партійні установки окреслювали коло тем, яких неможна було торкатися: злочинність в молодіжному середовищі, статеві поведінка, протестна субкультура молоді, тощо.

На той час можна було виділити три основні напрямки наукового соціологічного знання про молодь: методологічні проблеми (загальні питання соціологічної теорії молоді, її співвідношення з суспільством, розкриття змістовних ознак цього поняття); спеціальні теоретичні про-

блеми молоді (розуміння молоді як об'єкту та суб'єкту різноманітних суспільних зв'язків та стосунків); критика буржуазних концепцій молоді (а також –аналіз становища молоді в капіталістичних державах).

Роль методологічної платформи соціології молоді надалі відігравав історичний матеріалізм, тому теоретичний розвиток цієї галузі мав змогу відбуватися лише у межах розробки спеціальних теоретичних проблем молоді. Але дослідники усвідомлювали необхідність розвитку соціологічної теорії молоді, обговорювали її фундаментальні методологічні проблеми (І.Кон, С.Іконнікова, В.Лісовський, І.Слепенков, М.Боряз), запропоновували свої оригінальні концепції. В цілому в соціології молоді 60-х років відчувався брак методологічного обґрунтування досліджень та ефективних методів дослідження.

Можна стверджувати, що серйозної полеміки щодо самого поняття молоді в соціології не було. Активно підтримувалася традиція сприйняття молоді як перехідної соціально-демографічної групи, що є однорідною за своїм соціальним статусом, але розділеною на підгрупи за місцем у виробництві, конкретною соціальною роллю (школяри, студенти, учні, робітники, ковгопники, спеціалісти, воїни). Молодь не розглядалася як окремий клас, а вважалася сама розсеченою лініями класової диференціації, характерними для того чи іншого суспільства [15]. Вважалося, що в процесі соціалізації молодіжна група посідає пасивну роль. Молодість трактувалася не як повноцінний, специфічний етап на життєвому шляху, а як підготовка до дорослого життя, повноцінного з точки зору ідеології виконання дорослих ролей в суспільстві, тобто соціальної зрілості [16]. Вважалося, що особливості молоді зумовлені історичною ситуацією, етапом розвитку суспільства, завданнями соціальних змін та перетворень. Її роллю був подальший розвиток суспільного виробництва.

Одним з групоутворюючих показників «молоді», як соціально-демографічної групи суспільства, визнавалися вікові ознаки. Вік виступав в ролі одного з пояснюючих компонентів особливостей свідомості та діяльності молоді. Вікові межі молоді визнавалися об'єктивно зумовленими тривалістю періоду її розвитку, здобуття тих соціальних якостей, які роблять молодь повноправним суб'єктом суспільного життя – відданість ідеалам соціалізму, дисципліна, віддача в праці та суспільній роботі, соціальна активність. Всі ці риси мали формуватися в процесі виховничої роботи з молоддю. Загальна недовіра до молодого покоління, як потенційного носія змін, спричинила штучне подовження меж юності до 28 -35 років (хоча ще у 30-ті роки межі молодості становили від 10 до 22 років), що передбачало зняття зобов'язань держави надати до цього віку молодим людям

статус дорослих, можливості повної самореалізації [17]. Відрізнялися два основні підходи до вікової періодизації: інтуїтивний, коли вікові межі визначалися, виходячи з досвіду обробки емпіричного матеріалу; теоретичний, коли вікові межі молоді (особливо верхню) намагалися науково обґрунтувати, наприклад на основі використання коефіцієнту економічної активності, здобуття професії (А.Громов, С.Іконнікова, В.Лісовський), чи з опорою на медіанний вік, коли не враховуються конкретні соціальні та історичні процеси (Б. Родіонов) [18].

Найбільш інтенсивно розроблялися проблеми студентства, цікавість до якого була зумовлена зростом економічної та соціальної значущості інтелектуального фактора розвитку суспільства. Робітнича молодь цікавила дослідників з точки зору соціально-економічної та політичної ролі у суспільному житті, як молодого загону робітничого класу. Проголошення зтирання меж між містом та селом передбачало необхідність звернення уваги на сільську молодь. Нечисельні дослідження учнів системи профтехосвіти були пов'язані з виявленням їх професійно-кваліфікаційного рівня, як основного джерела відтворення робітничого класу. Орієнтація на переважну увагу соціологів до професійної діяльності молоді не обминула й дослідження школярів: перш за все вивчався стан професійно-орієнтаційної роботи в школі, однією з функцій якої вважалося формування життєвих планів та установок цієї групи на майбутню професійну діяльність [19]. Найбільш популярними тематичними аспектами досліджень в межах соціології молоді у 60-ті роки були: комуністичне виховання, освіта, життєві плани та ідеали (з 1961 р.), суспільна активність молоді (з 1966 р.), роль молоді у суспільних організаціях (з 1966 р.), дозвілля (бюджет та структура вільного часу, організація дозвілля – з 1961 р.), праця (професійні орієнтації, дисципліна праці) [20]. Продовжувалися наукові дослідження провідної молодіжної організації – комсомолу, який виступав у ролі школи комунізму, механізму політичного виховання молоді. Предметом таких досліджень були причини виникнення комсомолу, його соціальна сутність та функції, взаємовідносини з партією. Дослідження комсомолу виступали як частина історико-партійної науки.

Наприкінці шістдесятих – початку сімдесятих років провідні дослідники розділилися на тих, хто виконував офіційне замовлення (вивчення молоді, як об'єкту впливу з використанням типових методик дослідження соціально-політичної та трудової активності, ідейно-політичного рівня розвитку молоді – ВКШ при ЦК ВЛКСМ) та тих, хто визнавав за молоддю роль суб'єкту суспільного життя і намагався здійснювати об'єктивний аналіз проблем молоді в рамках концепції соціалізації та індивідуалізації. Останні об'єднуються сучасними дослідника-

ми в декілька соціологічних шкіл: 1) Новосибірську (В.Шубкін): вивчалися життєві плани та очікування молоді в професійній сфері, ступінь рівності життєвих шансів окремих її груп, на основі чого був прояснений процес включення молоді до дорослого життя та виявлений етап корективки первинних очікувань соціальними можливостями; була започаткована методика лонгітюдних досліджень («Проект 17-17» та «Проект 17-25»); 2) Свердловська (Ф.Філіпов, М.Руткевич, Ю.Левада): молодіжні проблеми досліджувалися крізь призму відтворення соціальної структури суспільства, досліджувалися соціальні проблеми студентства (Л.Рубіна, О.Якуба), проблеми соціального розвитку молоді, міжпоколінна мобільність (Ф.Філіпов), були проведені кілька міжнародних порівняльних досліджень проблем впливу вищої освіти на соціальну структуру (1977-1978 роки); 3) Естонська (М.Тітма): з врахуванням регіональної та поселенської диференціації процесів життєвизначення молоді було проведено загальнорадянське лонгітюдне дослідження когорти («Шляхи покоління», з 1982 року); 4) Ленінградська (В.Лісовський, С.Іконнікова, А.Лісовський): основним предметом цього соціально-психологічного напрямку був процес соціалізації та становлення особистості молоді людини, на результатах чисельних досліджень були побудовані типи життєдіяльності студентської молоді [21].

Значну роль у розвитку вітчизняної соціології молоді відіграв І.Кон. Серед його здобутків – критика зарубіжних теорій молоді та роботи про становлення західного студентства і «студентську революцію» шістдесятих років; введення поняття життєвого циклу, вікових та когортних категорій, дослідження психології юношеського віку дозволили з'ясувати специфіку юності; дослідження особливостей юнацької ідентифікації, вікових криз, механізмів та норм спілкування в молодіжному середовищі; започаткування наукового підходу до явища молодіжної субкультури, відмінної від загальноприйнятої у дорослому суспільстві, як закономірного явища (до того більшість дослідників розглядали молодіжну культуру як форму криміногенної, девіантної поведінки).

В 70-80-ті роки, за часів «застою» розвиток соціології уповільнився, ступінь її науковості знизився. Державна влада не була зацікавлена у розповсюдженні об'єктивних даних соціальної статистики, що спричинило звуження бази та якості емпіричних досліджень. Завданням соціологів було дослідження соціального статусу та процесів в молодіжному середовищі в межах параметрів, заздалегідь визначених адміністративно-командною системою. Продовжуються дослідження суспільної активності та політичної культури молодих громадян (А.Капто, В.Мордкович, Ю.Ожегов), комуністичного виховання

(заохочувалася необхідність виховання нормативної свідомості молоді, найважливішим показником якої залишалася розвинута класова самосвідомість [22]), соціально-професійних орієнтацій молоді [23]. Вивчаються характеристики споживання молоддю культури (Л.Коган, Т.Мачульська), деякі вчені спробують проводити комплексні наукові розробки дослідження життя молоді (І.Левикін, І.Ільїнський, В.Бовкун). Цікавою була спроба застосування методу соціального прогнозування до вивчення молодіжних потреб в працях І.В.Бестужева-Лади [24]. У 70-80-ті роки зріс інтерес до ВЛКСМ: щорічно захищалося понад сімдесят дисертацій з комсомольської проблематики, розширювалася тематика досліджень, використовувалися невідомі факти [25]. Але спроби критично переглянути минуле та дати об'єктивну оцінку стану молодіжного руху наприкінці 80-х років зіткнулася з відсутністю нової методології, теоретичних підходів дослідження [26].

З часів Перебудови починається зміна орієнтацій соціології молоді: молодь пропонують трактувати як суб'єкт соціальної діяльності; соціалізація визнається двобічним процесом, що включає засвоєння соціального досвіду та ролей і активне відтворення та розвиток системи соціальних зв'язків, форм діяльності. Поступово молодість починає розумітися як перший етап дорослого життя, особлива фаза життєвого циклу з власними інтересами та соціальними характеристиками.

Вісімдесяті роки відзначилися появою та закріпленням в межах соціології молоді нових напрямків досліджень. Так, з'явилися теоретичні праці, присвячені безпосередньо проблемам соціального самопочуття молоді (Л.Рубіна), які були виконані в руслі концепції способу життя. Низка публіцистичних виступів з проблеми неформальних об'єднань та молодіжної субкультури викликала справжню хвилю соціологічних праць: досліджувалися ставлення молоді до неформальних об'єднань та явищ субкультури (В.Ліванова, В.Левічева, Ф.Шерегі), неформальні угруповання молоді з допомогою методу включеного спостереження (Н.Кофірін), злочинні молодіжні угруповання (І.Сундієв, Г.Забрянський, В.Єрьомін). І.Андреева та Л.Новікова для емпіричного дослідження молодіжних субкультур великого міста використовували культурологічні теорії (дослідження маргінальних субкультур мігрантської молоді в місті). Вихід на поверхню низки негативних явищ в молодіжному середовищі призвів до появи публікацій на теми, що були раніше практично нерозроблені: наркоманія та проституція (А.Габіані); моральна деградація та розпад армії (Б.Калачов); рок-музика як молодіжний соціальний рух (М.Ілле, О.Сакмаров, Н.Саркітов); соціальні механізми соціальної реабілітації юнаків, що брали участь у аф-

ганській війні (А.Кінсбурський). На розвиток емпіричного рівня соціології молоді великий вплив мали фундаментальні дослідження кінця 80-х рр.: «Життєва перспектива та професійне самовизначення молоді» (в межах Інституту філософії АН УРСР під керівництвом Л.Сохань та Є.Головахи), «Соціальний розвиток молоді» (В.Чупров) та багатопланове дослідження «Соціальне обличчя молоді» (М.Чурилов, І.Вишняк).

В цілому, розвиток соціології молоді у 80-ті роки поклав початок багатьом напрямкам досліджень, що залишилися актуальними й у 90-ті роки. Перш за все це молодіжна субкультура, девіантна поведінка в молодіжному середовищі, соціальне самопочуття молоді. Щодо радянської соціології молоді в цілому, то її домінуючою рисою була перевага нормативного підходу у дослідженнях, що виражалася у орієнтації на наукове обґрунтування ідеального, визначеного ідеологією стану об'єкту, а саме – бажаних типів психології, світосприяття, поведінки молоді, до визначення усіх негативних явищ у молодіжному середовищі як нетипових, притаманних окремим особам та пов'язаних з девіантними типами поведінки (так званими «за-лишками минулого» у свідомості молоді). Певні методологічні стереотипи радянських часів залишилися й на сучасному етапі розвитку соціології молоді: прикордонний статус соціології молоді у системі соціальних дисциплін; розділ молоді при дослідженні на окремі соціальні групи; сприйняття молоді як об'єкту суспільного впливу та виховання. Досі соціальні чинники, а насамперед – соціальне замовлення керуючої верхівки держави, визначають напрямок розвитку досліджень молодого покоління, як ресурсу розвитку суспільства.

За часів системної кризи 90-х рр. розвиток науки опиняється під тотальним впливом характеристик перехідного процесу, як особливої історичної системи. Для соціології як й для суспільства взагалі почався складний процес переорієнтації, що включає такі стадії, як руйнування, заперечення минулого, усвідомлення нового стану, цілей та ідеалів (тобто пошуковий етап), кристалізація нових орієнтирів та поступовий рух до них. Не всі з цих стадій пройдені соціологією молоді й досі.

Розвиток соціології молоді протягом останнього десятиріччя був зумовлен не тільки специфічними рисами українського суспільства, а й рухом трансформаційних процесів в світовому співтоваристві. Так, спроба зламу стереотипів традиційного сприйняття компонентів соціального простору сприяли появі нових тенденцій у соціології: активному оновленню структурних компонентів (зокрема й соціології молоді як галузі), набуттю ними динамізму, багатоплановості, поліфункціональності; більшій фрагментації та диференціації окремих компонентів соціології, тяжінню до міжпредметних досліджень,

розширенню сфери наукових пошуків та використанню нових методик.

Серед трьох традиційних для соціології рівнів дослідження молоді перевага сьогодні надається емпіричному, коли аналізуються різні сторони й фрагменти її життя (менше за інших розроблена актуальна проблема соціального змісту віку). Дещо обмеженими є розробки на загальнометодологічному рівні, коли молодь виступає як суспільний феномен (майбутнє соціології молоді залежить від вирішення таких проблем, як пізнання загального якісного закону онтогенетичного розвитку і виявлення системи ознак, необхідних для визначення молоді).

В науковій інтерпретації поняття «молодь» в сучасній соціології ніби існує два напрямки: перший складають прихильники минулих традицій, що спираються на методологічні засади радянської науки (молодь – об'єкт соціального впливу та формування), а другий – нечисельні, на наш погляд, провісники змін у соціології молоді, що визначають нові прогресивні проблеми та методи досліджень (молодь – соціально активний суб'єкт, що має власне місце у системі соціальних стосунків). На думку останніх, молодість є особливий фазою життєвого циклу з власними інтересами та статусом. Спільність розв'язуваних проблем, соціальних інтересів та форм життєдіяльності об'єднує молодь у специфічну соціальну спільність. Тому соціологія молоді має розвиватися виходячи з диференціації цієї соціально-демографічної групи (за умов існування біолого-соціальної нерівності) та визнання за молоддю права на самореалізацію. Молодь утворює протирічну єдність: з одного боку усі представники молодіжного покоління об'єднані спільними макро-умовами життя, історичної ситуації, але з іншого – великий вплив на них має диференційований процес самоідентифікації з різними молодіжними підгрупами [27]. До традиційного сприйняття соціологами молоді можна віднести її визначення виключно як виробничого і гуманітарного потенціалу суспільства [28], нової фізичної, інтелектуальної, творчої енергії, суб'єкту соціальних перетворень [29] та історичної діяльності і об'єкту соціалізації [30]. Отже, зміна орієнтацій у межах вітчизняної соціології молоді 90-х років в значній мірі поверхова, декларативна. Докорінної відмови від теоретико-методологічної платформи досліджень, яка мала б означати відмову від радянських світоглядних конструктів сприйняття молоді, не відбулося – для вітчизняної соціології молоді на сучасному етапі в більшій мірі характерний екстенсивний шлях розвитку, коли на основі вже асимільованих теоретичних надбань відбувається накопичення та обробка емпіричної інформації.

В умовах зміни загальноісторичної ситуації метою розвитку соціології молоді на сучасному етапі є отримання достатнього обсягу вихідних

даних для прогнозування розвитку молодіжної групи, забезпечення саморозуміння покоління та запобігання конфлікту поколінь в умовах їх потенційної конкуренції, формування та реалізація ефективної державної молодіжної політики, розробка механізмів залучення молоді до активного і продуктивного суспільного життя. Сьогодні сутність соціологічних досліджень молоді полягає у визначенні шляхів та методів впливу на молодь в умовах поступової зміни суспільних відношень [31]. Отже, завдяки своїй практичній спрямованості соціологія молоді знову безпосередньо обслуговує інтереси державної влади. На сучасному етапі розвитку соціологія молоді опинилася в ситуації, коли їй необхідно знову формувати понятійно-категоріальний апарат та соціологічну концепцію молоді, розробляти методики комплексного вивчення молодіжних проблем, давати сутнісну характеристику молодіжній спільноті, зважати на необхідність удосконалення загальної інфраструктури дослідження та вирішення молодіжних проблем, тобто приводити дисципліну у відповідність до вимог сучасного суспільства.

Щодо напрямків досліджень, то їх визначення залишається під впливом радянської традиції сприйняття молоді, перш за все, як трудового ресурсу та об'єкту політичного впливу. Найбільш популярними рубриками є «Праця і молодь», «Ціннісні орієнтації та життєві плани молоді», «Політика і молодь». У порівнянні з вісімдесятима роками дещо послабили свої лідуючі позиції рубрики «Виховання молоді», «Система освіти та молодь», «Суспільні організації та молодь». Замало уваги для своєї надзвичайної актуальності в суспільстві 90-х років отримали проблеми прав та обов'язків молоді, релігійних та етнічних орієнтацій, форм та змісту проведення вільного часу та дозвілля молоді. Отже, можна зазначити існування певних традицій обрання тематики публікації наукових літературних джерел з соціології молоді, оскільки часто збігаються їх інтенсивність і систематичність.

На наш погляд, дев'яності роки для соціології взагалі можна поділити на два періоди: перша половина, коли вчені відкривають для себе надбання західних соціологів щодо теоретико-методологічних підходів і частково продовжують традиції радянських соціологічних досліджень молоді щодо поняття об'єкту та його проблем; другий період (десь з 1996-1997рр.), коли соціологи звертають більшу увагу до проблем молоді, виділяючи нові з них, зумовлені кризою суспільної системи, знімаючи табу з дослідження певних явищ в молодіжному середовищі. Так, до нових проблем дослідження цього періоду можна віднести такі: трансформація шлюбно-сімейних стосунків; взаємини молоді з державою; квантизація суспільства; конфліктно-негативістська субкультура молоді;

етнічна та національна соціалізація молодого покоління; соціальна ідентифікація та диференціація у молодіжному середовищі; соціальна самооцінка, настрої та адаптація молоді до нових соціальних умов; вторинна та неформальна зайнятість молоді; трансформація цінностей молоді; стратегії економічної поведінки. Отже, можна підтвердити існування проблемного підходу у соціології молоді 90-х, коли логіка дослідження молоді виходить з проблем суспільства на даному етапі, а не безпосередньо з особливостей цієї соціально-демографічної групи. Досі соціологія молоді більше спрямована на вирішення загальносоціальних проблем з допомогою дослідження їх у зручній, компактній соціальній групі, ніж на розв'язання суто молодіжних проблем. Найбільш популярні для того чи іншого часу напрямки досліджень визначаються тими проблемами, які спричиняє молодь в конкретному суспільстві.

Основними проблемами досліджень молоді сьогодні є: процеси соціалізації та інтеграції, життєвого самовизначення молоді (Л.Сохань, Є.Головаха, О.Балакірева, В.Очеретяний) [32]; взаємодія молоді з соціальними інститутами та органами влади, напрямки та механізми реалізації молодіжної політики [33]; соціальні орієнтації молоді в сферах політики, економіки, культури (О.Вишняк, М.Чурилов, С.Макеев, В.Піча), рівень та спрямованість соціальної активності [34]; формування та структура ціннісних орієнтацій, життєвих планів (Л.Аза, О.Вишняк, Є.Головаха, В.Матусевич, В.Осовський, М.Чурилов) [35]; соціальні конфлікти та девіантна поведінка молоді [36]; генеза та сучасний стан молодіжного руху (М.Головатий, В.Головенько) [37]. Як свідчать дані аналізу, не всі ці проблеми розроблені в однаковій мірі. Серед недоліків спрямованості сучасних досліджень соціологи відмічають поверховість вивчення молодіжного безробіття, гендерних проблем, відсутність методик прогнозування розвитку нових соціальних явищ (безпритульності, злиденності, багатства) в молодіжному середовищі [38].

Відбуваються деякі зміни у підходах до дослідження традиційних для вітчизняної соціології молоді проблем (зазвичай це відбувається під впливом тенденції наслідування західних концепцій). Прикладом цього є дослідження соціалізації через вивчення життєвого шляху індивідів, спільнот, поколінь, характерної для кожного покоління послідовності та часу важливіших соціальних переходів [39]. Або проблема наркотизації, яку сьогодні дослідники пропонують вивчати як епідемію соціокультурного характеру з виділенням груп ризику, вивченням механізму причинно-наслідкового зараження, факторів, які уповільнюють або прискорюють «хворобу» після первинного зараження [40].

Серед характерних рис сучасної соціології молоді –міждисциплінарний статус досліджень,

їх деяка поверховість та орієнтація на часткове вирішення молодіжних проблем вченими через брак відповідних ресурсів, домінування емпіричності та брак фундаментальності, відповідної теоретико-методологічної бази у дослідженнях (частіше теорія підводиться під емпіричні дані, ніж методика досліджень базується на певній теоретичній платформі). Емпіричність сучасної соціології молоді може сприйматися або як свідчення недостатнього розвитку дисципліни, реакція на кризу заідеологізованою теоретичною платформою, або як один з можливих шляхів розвитку, коли характерна для радянських часів практика апріорного теоретичного синтезу замінюється на спробу розробки теорії на основі узагальнення результатів серйозних досліджень соціальних феноменів.

Осередками розвитку сучасної соціології молоді є вищі навчальні заклади та гуманітарні НДІ. Ця обставина вплинула на те, що одним з найпопулярніших об'єктів дослідження протягом цього періоду виявилася студентська молодь. Серед позитивних надбань останнього десятиріччя можна вказати швидку циркуляцію даних соціологічних досліджень молоді в межах дисципліни, розширення інформаційних ресурсів, збільшення кількості джерел з вказаної проблематики починаючи з 1997 р. Поряд з позитивними сучасна соціологія зазнає впливу традиційно негативних чинників, як то скерованості ззовні соціологічного аналізу та його висновків інтересами замовників, виконання пропагандистсько-інформаційної обслуговуваної функції, скорочення фінансування досліджень та загальний злам старої інфраструктури досліджень як наслідки економічної кризи. До негативних чинників всередині самої дисципліни, що заважають її прогресу, можна віднести несформованість понятійно-категоріального апарату, розрив між теоретичним та емпіричним рівнями дослідження, слабкі зв'язки з близькими до соціології молоді науковими дисциплінами, брак дискусійного обговорення проблем у науковому колі і, як наслідок – обмеження кожного дослідника власним уявленням про предмет, пошуків описовості в дослідженнях. Як й наприкінці 80-х років, поля досліджень надто локальні, а проблеми замикаються в одній зі сфер життєдіяльності суспільства (праця, дозвілля, політика). Досі не став пріоритетним цілісний образ молоді.

Наприкінці 90-х років, спираючись на результати аналізу історичного шляху соціології молоді та сучасних тенденцій, можна запропонувати декілька сценаріїв її подальшого розвитку. Вітчизняна соціологія молоді може як залишитися на шляху екстенсивного розвитку за умов подальшого браку власної теоретико-методологічної платформи і обмеження незначними теоретичними узагальненнями на основі локальних емпіричних досліджень (що цілком мож-

ливо в умовах заглиблення загальносуспільної кризи), так й вийти на шлях прогресу, посісти визначне місце у світовому соціологічному співтоваристві, а отже й відчути на собі дію загальносвітових тенденцій у галузі соціології. Якщо зміцниться тенденція інтеграції психологічного та соціологічного підходів навколо категорії суб'єкта [41], дослідники будуть приділяти більшої уваги світу соціальних уявлень молоді і нададуть перевагу соціально-психологічній проблематиці. Соціологія молоді під впливом зросту актуальності проблеми вікової диференціації суспільства та взаємин поколінь може перетворитися на частку загальної соціології поколінь, і тоді на перший план вийдуть дослідження проблем солідарності, економічного «контакту» представників різних вікових когорт.

Проблематика соціології молоді здобула особливого значення в зв'язку з необхідністю вирішення завдань трансформації суспільства, що висинуло на одне з перших місць весь вузол соціальних проблем молоді. Необхідний, зокрема, соціологічний аналіз процесу вступу молоді до самостійного життя у нових соціально-економічних умовах, змін в ціннісних орієнтаціях

молоді, функціонування неформальних об'єднань молоді різноманітної соціально-політичної орієнтації та інше.

Враховуючи хвилеподібний характер розвитку соціології молоді, найближчим часом може відбутися як зростання, так й падіння інтересу суспільства і соціологів до молодіжних проблем. На користь підвищення інтересу свідчить входження до дорослого життя нової вікової когорти, соціалізація якої припала на період розвитку ринкової свідомості, а тому досить можливе загострення міжпоколінних протиріч. Але в умовах невирішеності проблем теперішнього часу можливе падіння інтересу до молоді, як «проблеми» майбутнього.

В цілому можна зазначити, що в соціології молоді відбуватимуться ті ж процеси, що охоплюють й інші предметні галузі науки, насамперед – схильність до міждисциплінарного підходу. Зокрема, поєднання власне соціологічних концепцій з соціопсихологічними, етнологічними та історичними стане дієвим засібом пізнання складних соціоекономічних та соціокультурних проблем українського суспільства.

Література:

1. Боряз М.Н. Молодежь. Методологические проблемы исследования. – Л.: «Наука», 1973. – 156 с.; Иконникова С. Н. Молодежь. Социологический и социально-психологический анализ. – Л.: ЛГУ, 1974. – 166 с.; Чупров В. И. Социология молодежи на рубеже своего тридцатилетия. // СоцИс – 1994. – №6. – С. 50-57.
2. Ковалева А.И., Луков В.А. Социология молодежи: теоретические вопросы. – М.: Социум, 1999. – 351с.
3. Семенова В. Социология молодежи // Социология в России / Под ред. В.А. Ядова. – М.: Изд-во Института социологии РАН, 1998. – С. 131- 144.
4. Социология молодежи: Учебник // Под ред. проф. В.Т. Лисовского – СПб: Изд-во С.-Петербургского университета, 1996. –460 с.
5. Молодіжна субкультура: Кол. монографія / Наук. ред. Н.О. Победа. – Одеса: Астропринт, 1999. – 284с.
6. Балакірева О.М., Яременко О.О. Проблеми розвитку соціології молоді на сучасному етапі // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Вип. 5. – К.: А.Л.Д., 1996. – С. 226 – 232; Комарова Н.Н. Молодежь, как объект социологического исследования. // Матеріали засідання секції «Соціологія молоді» Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі». – К.: УкрНДІ проблем молоді, 1993. – С. 12 – 14; Яременко А.А. Социология молодежи: тенденции и особенности современного этапа // Матеріали засідання секції «Соціологія молоді» Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі». – К.: УкрНДІ проблем молоді, 1993. – С.5-14.
7. Олійник О.В. Специфіка використання поняття «молодь» у соціологічних дослідженнях. // Соціологічна наука і освіта в Україні: Зб. наук. пр. / Укл. В.І. Судаков, М.В. Туленков. – К.: МАУП, 2000. – Вип. 1. Концептуальні засади становлення та розвитку соціологічної науки і освіти в Україні. – С. 130-131.
8. Иконникова С.Н. Молодежь. Социологический и социально-психологический анализ. – Л.: ЛГУ, 1974. – 166 с.
9. Кун Т. Структура научных революций. – М., 1975. – 288 с.
10. Малахов В.С. Понятие традиции в философской герменевтике Г.Г.Гадамера // Познавательная традиция: философско-методологический анализ. – М., 1989. – С.137-142.
11. Советская социология. Социологическая теория и практика. – М.: «Наука», 1982. – С. 5.
12. Семенова В. Социология молодежи // Социология в России / Под ред. В.А. Ядова. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М.: Издательство Института социологии РАН, 1998. – С. 132-133.
13. Головенько В.А. Український молодіжний рух у ХХ столітті. –К.: А.Л.Д., 1997. – 160 с.
14. Чупров В. И. Социология молодежи на рубеже своего тридцатилетия. // Социол. исслед. – 1994 – №6. –С.50-51.
15. Иконникова С. Н. Молодежь. Социологический и социально-психологический анализ. – Л.: ЛГУ, 1974. – С.38-42.
16. Социальный облик молодежи (на материалах Украинской ССР). –К., 1990. – С. 19-20.
17. Семенова В. Социология молодежи // Социология в России / Под ред. В.А. Ядова – М.: Издательство Института социологии РАН, 1998. – С. 134 – 135.
18. Боряз М. Н. Молодежь. Методологические проблемы исследования. – Л.: «Наука», 1973. – С. 63-64.

19. Дмитриева С. И. Социальная ответственность подрастающего поколения как фактор общественного прогресса. - К.; Одесса: Выща шк., 1988. - С. 81-82.
20. Боряз М. Н. Молодежь. Методологические проблемы исследования. - Л.: «Наука», 1973. - С.38-43.
21. Семенова В. Социология молодежи // Социология в России / Под ред. В.А. Ядова - М.: Издательство Института социологии РАН, 1998. - С. 136 - 140.
22. Старченко Т. Е., Пустельник И. О., Черныш Н. И. Молодежь: веки социальной зрелости (философско-социологический анализ) - Львов: «Вища школа», 1988. - 264 с.
23. Черноволенко В.Ф., Оссовский В.Л., Паниотто В.И. Престиж профессий и проблемы социально-профессиональной ориентации молодежи. - К.: «Наукова думка», 1979. - 214 с.
24. Прогнозирование социальных потребностей молодежи. Опыт социологического исследования. - М.: Наука, 1978. - 208 с.
25. Ильинский И.М. ВЛКСМ в политической системе современного общества. - М., 1980; Луков В.А. Молодежное движение в социалистическом обществе. Вопросы теории и практики. - М., 1987.
26. Общественное сознание и молодежь. - М., 1989; Самостоятельные объединения молодежи: вопросы и ответы. - К., 1989.
27. Молодіжна субкультура // Наук. ред. Н.О. Победа. - Одеса: Астропринт, 1999. - С. 16.
28. Воженко О. Молодь не треба захищати. Їй лише варто забезпечити умови для самореалізації // Віче - 1995 - № 9. - С. 76.
29. Молодь України: для неї і про неї. - К.: УкрНДІ проблем молоді, 1993. - С. 3.
30. Головатий Н.Ф. Современная молодежная политика (социологический аспект) // Матеріали засідання секції «Соціологія молоді». - К.: УкрНДІ проблем молоді, 1993. - С. 18.
31. Яременко А.А. Социология молодежи: тенденции и особенности современного этапа // Матеріали засідання секції «Соціологія молоді». - К.: УкрНДІ проблем молоді, 1993. - С. 5-14.
32. Зубок Ю.А. Исключение в исследовании проблем молодежи. // Социол. исслед. - 1998 - №8. - С. 47-56; Мартынюк И.О. Проблемы жизненного самоопределения молодежи. - К.: Наукова думка, 1993. - 122 с.; Сокурянська Л.Т. Соціальне самовизначення молоді як предмет соціологічного дослідження // Вісник Харківського державного університету. - Х.: ХДУ, 1999. - № 433. - С. 17-21; Швидка Л.І. До питання про актуальність дослідження проблем соціалізації молоді України // Вісник Дніпропетровського університету. Соціологія. Філософія. Політологія. Вип.5. -Дніпропетровськ: ДДУ, 1999. - С. 131-135.
33. Молодіжна політика в Україні: практична реалізація. Зб. матеріалів. - К.: Мінмолодьспорт; УкрНДІ проблем молоді, 1993. -131 с.; Соціальна робота з молоддю в Україні: Зб. матеріалів. // За заг. ред. І.Д. Зверевой. - К.: «Столиця», 1997. - 204 с.; Молодежная политика: опыт, проблемы, перспективы. Материалы международной научно-практической конференции. - К., 1992; Онішук С.С. Українська держава та молодь: реалії співіснування // Вісник Харківського державного університету - № 393. - Х.: ХДУ, 1997. - С. 166-171; Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. - К.: «Наукова думка», 1993. - 236 с.
34. Корнієвський О. Чи варто розраховувати українським партіям на підтримку молоді? // Віче - 1998. - №1. - с. 111-118; Бебик В.М., Головатий М.Ф., Ребкало В.А. Політична культура сучасної молоді. - К.: А.Л.Д., 1996 - 112 с.; Артюх О.Р. Структура дозвілля молоді // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. - К., 1998. - С. 180-184; Дудар Н.П. Причини та мотиви захоплення молоді альтернативними релігіями // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. - К., 1998. - С. 195-200.
35. Аза Л.А. Воспитание как философско-социологическая проблема (методологический аспект). - К.: Наук. думка, 1993. - 134 с.; Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. - К.: Наук. думка, 1988. - 149 с.; Массовая информация и общественное мнение молодежи. / / Отв. ред. В.О. Оссовский. - К., 1990. -283 с.; Катаев С.Л. Жизненные ценности некоторых социокультурных групп молодежи //Культурологічний вісник. - Запоріжжя: Запор. держ. ун-т, 1996. - Вип.3. - с. 102-104; Бержанир А.Л. Жизненные планы сельской молодежи в сфере труда // Философская и социологическая мысль -1996. - №3-4. - С. 145-152; Гилюн А.В., Швидка Л.И. Эволюция социальных ценностей молодежи в условиях трансформации украинского общества // Грані - 1999. - №2. - с. 103-109.
36. Иванова О.Б. Причины девиантного поведения юношей и подростков // Харківські соціологічні читання-97. Ч. II. - Х.: Основа, 1997. - С. 410-411; Марковская А.А. Социокультурная обусловленность принятия преступного выбора молодежью // Вісник Харківського державного університету. - Х.: ХДУ, 1999. - № 343. - С. 155-156; Балакірева О.М., Дупленко П.Ю., Пилипенко О.І. Соціальні умови попередження девіантної поведінки молоді на сучасному етапі // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Вип.7. - К., 1998. - С. 58-64; Перебенеск В.П., Павлов В.П., Любчик В.П. Соціальні конфлікти і молодь: потенціал, сфери розгортання, проблеми розв'язання // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Вип. 5. - К.: А.Л.Д., 1996. - С. 91-103; Молодежь и наркотики (социология наркотизма) // Под ред. проф. В.А. Соболева и доц. И.П. Рущенко. - Х:»Торсинг», 2000. - 432 с.
37. Головенько В.А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів). - К.: А.Л.Д., 1997. - 160 с.
38. Яременко А.А. Социология молодежи: тенденции и особенности современного этапа // Матеріали засідання секції «Соціологія молоді». - К.: УкрНДІ проблем молоді, 1993. - С. 11.
39. Балакірева О.Н. Методологические подходы к исследованию социализации молодых поколений.
40. Матеріали засідання секції «Соціологія молоді». - К.: УкрНДІ проблем молоді, 1993. - С. 14 - 17.
41. Суспільство і соціологія на межі третього тисячоліття (матеріали «круглого столу»). // Соціологія: теорія, методи, маркетинг - 1999 - №3. - С. 16 - 23.

Г. И. ОСАДЧАЯ

СТИЛЬ ЖИЗНИ МОЛОДЫХ ГОРОЖАН

Осадчая Галина Ивановна – директор Академии социологии и управления Московского государственного социального университета, вице-президент Российского общества социологов, профессор, доктор социологических наук

Интерес к проблеме жизненного стиля молодежи в современном нам обществе обусловлен заметной «стилевой дифференциацией». Конечно же, изменение базовых принципов организации жизнедеятельности общества на постсоветском пространстве привело к модификации поведения всех групп населения. Но молодежь, как наиболее динамичная, более восприимчивая к изменяющимся условиям социально-демографическая группа легче адаптируется к существенно новым обстоятельствам, а поэтому является лидером этого процесса.

Отмечаемые в общественном мнении разнонаправленность, диверсификация образцов поведения в молодежной группе, пассивность, индифферентность, апатия, за которыми остаются не понятыми базовые ценности, ориентации и стратегии поведения молодых, безусловно, требуют научного осмысления.

Поскольку репрезентация выводов исследования стиля жизни на всю социально-демографическую группу молодых представлялась нам достаточно сложной, в качестве объекта проекта были выбраны двадцатипятилетние москвичи, владикавказцы и днепропетровцы [1]. Эта возрастная когорта и региональные группы молодежи взяты по трем соображениям. Во-первых, двадцать пять лет – это пора окончательного установления отношений со средой, возраст мощного интеллектуального подъема, созревшего абстрактного мышления, выработанного мировоззрения, выбранной профессии, жизненного плана.

Правда, некоторые специалисты с нами могут не согласиться. Ученые еще со времен Руссо спорят о том, когда заканчивается молодость, называя возраст от 24 до 30 лет. За рубежом социологи молодежи предлагают уточнить границу категории «молодежь» понятием «молодой взрослый» отделив его от понятия «молодой» и понимая под ним достижение определенных социальных позиций, которые молодому еще не доступны. Советские, а теперь и российские социологи, опираясь на особенности нашего реального социального контекста, склоняются к верхней границе возраста и мы вслед за этой социологической традицией в проекте относим к социально-демографической группе «молодежь» людей в возрасте до 28–30 лет.

Во-вторых, для нас эта возрастная группа молодежи интересна тем, что период ее активной социализации выпал на время перестройки, хаоса антагонистических оценок. У нее практически отсутствует опыт участия в

молодежных организациях. Эта когорта молодежи не была участником приватизации, не могла быть в первой, наиболее прибыльной волне, рыночников.

В-третьих, этот объект интересен с точки зрения места проживания респондентов. Москва, Владикавказ, Днепропетровск – пионеры социально-экономических и социально-политических преобразований в России и Украине, точки наиболее активной модернизации.

Репрезентация стиля жизни на изучаемую группу двадцатипятилетних, с нашей точки зрения, возможна, поскольку мы рассматриваем ее в историческом контексте, полагая в качестве важнейших характеристик стиля изменчивость, коллективность, несводимость к стилю индивидуума. Такой подход позволяет нам увидеть принципиальные отличия стиля жизни первого посткоммунистического поколения, обозначить новые тенденции, предпочтения большинства. Он дает нам возможность представить модели особенного и специфического в поведении молодежи, способы их самовыражения в новых условиях, позволяет заглянуть в завтра, ведь в первой половине XXI века именно эта возрастная когорта составит ведущую движущую силу экономических, политических, культурных и социальных перемен в России и в Украине.

Проблема стиля жизни, не новая проблема для социологии. Типы поведения людей, факторы их конституирующие изучали еще М.Вебер, Т.Веблен, Г.Зимель [2]. В современных словарях под «стилем жизни» понимают определенный тип, стандарт, отличную черту, характерную манеру поведения людей, субъективную сторону человеческой деятельности, выражающуюся в мотивах, формах и ориентациях решений, поступков, повседневном поведении индивида, его семьи, социальной группы или слоя [3].

Мы считаем, что «жизненный стиль» или «стиль жизни» исторически изменчивая и исторически обусловленная категория, прошедшая путь трансформации от единого стиля жизни архаических обществ, характеризовавшихся естественной целостностью жизнедеятельности людей, к множеству стилей не простого современного нам общества. Закономерности диверсификации поведения людей имеют универсальный характер в любом из обществ и стили жизни в неоднородном обществе всегда многозначны.

В нашем исследовании «стиль жизни» характеризует устойчиво воспроизводимые чер-

ты, манеры, вкусы, склонности повседневной деятельности индивида или группы, в основе которой лежат потребности, интересы, мотивы. Он отражает тождество внешних и внутренних проявлений определенного единого целого, внутреннюю связанность убеждений, оценок, мировоззрения, поведения. Его демонстративные аспекты (модная одежда, место отдыха, наличие компьютера, марка машины и т.п., то есть, все то, что Т. Веблен называл «демонстративным потреблением»), символизируют принадлежность к определенному слою молодежи.

К факторам, конструирующим жизненные стили, мы относим условия бытия, традиции и содержащиеся в них явные или латентные правила интерпретации, оценки жизненных феноменов, а так же институциональные образования, характерные для доминирующих групп и способствующие воспроизведению определенного типа личности. При этом исходим из того, что ценности, нормы, каноны влияют на поведение людей лишь в той мере, в какой члены общества их активно разделяют, либо пассивно признают. Мы полагаем мощным фактором стилевой дифференциации в последнее десятилетие – процесс глобализация.

Диверсификация стилей жизни и их презентация в последнее десятилетие стали возможны благодаря возникновению определенных условий. Прежде всего, появлению новых экономических, информационных, культурных, политических возможностей и осознанию этих возможностей. Во-вторых, росту толерантности граждан, готовности жить в достаточно сложной полистилистической среде. В-третьих, усилению официальной поддержки, попыткам формального закрепления правил взаимодействия различных стилей в повседневной жизни. Особенно благоприятные условия для интенсивных трансформаций стилей повседневной жизни и их демонстрации сложились в больших городах, где отмечается большая анонимность поведения населения, своего рода отстраненность, людей друг от друга, безразличие к тому, кто рядом.

Опираясь на эти представления, сделаем попытку в этой статье выявить региональную специфику стиля жизни молодежи, показать его трансформацию по сравнению со стилем жизни предыдущего поколения.

Важнейшей характеристикой стиля жизни является занятость молодежи. Наше исследование показало, что в свои двадцать пять лет семь из десяти респондентов работает, один учится. При этом среди опрошенных владикавказцев в 2–2,5 раза больше доля тех, кто продолжает учебу, среди москвичей – несколько выше число работающих на полную

ставку. Однако каждый шестой опрошенный оказался не устроенным: искал работу, перебивался случайными заработками. Наиболее неблагоприятно обстоят дела в Днепропетровске и Владикавказе, где в каждый пятый встретился с трудностями профессионального самоопределения и профессиональной самореализации. Отметим, что факторами социального исключения из сферы труда этой части респондентов стали низкая квалификация, структурная неграмотность и иногда невостребованность.

Респонденты демонстрируют достаточно активную профессиональную мобильность. Третей из них в течение года поменяла свою работу, половина имеет опыт вторичной занятости, каждый пятый знает, что такое безработица.

Исследование фиксирует тенденцию уменьшения в 1994–1999 годы числа работающих на государственных предприятиях (на 16%) и увеличение притока молодых в частные, прежде всего, в средние фирмы. Можно предположить, что в сознании большинства из респондентов госсектор ассоциируется со старой, негибкой, бюрократической системой управления, нищенской заработной платой, выплачиваемой не всегда своевременно. Половина опрошенных разделяет мнение «Лучше я буду работать на частную фирму, чем на государственную» и только пятая часть не согласна с таким высказыванием.

На момент опроса 45% среди работающих трудились на государственных предприятиях или в государственных органах управления, примерно столько же на частных предприятиях, 9% имело свое дело или участвовало в семейном бизнесе. Отметим, доля москвичей, занятых в кооперативах, АО, на частных предприятиях, в два раза выше (она составляет 62%) нежели владикавказцев и днепропетровцев, что говорит о большей развитости частного предпринимательства в Москве, стремлении правительства столицы проводить разумную политику привлечения частного сектора к решению городских проблем занятости. Среди владикавказцев в два раза больше доля респондентов, имеющих свою фирму или работающих в семейном бизнесе. Таких, как показал опрос, 15%. При этом и установки на открытие своего дела в перспективе самые высокие у этой же региональной группы молодежи. С утверждением «Хочу иметь свой бизнес» однозначно согласны 40% владикавказцев, 21% москвичей и 24% днепропетровцев.

Следует обратить внимание на наличие серьезных проблем интеграции молодежи в негосударственный сектор в качестве частных предпринимателей. Так, если в среднем каждый третий хотел бы иметь свое дело, пыта-

лось его организовать 9%, то только 5% удалось его сохранить. Правовая незащищенность, неэффективная налоговая политика, поборы чиновничьего аппарата, жестокие методы стихийного рынка, занятость рыночного пространства отчасти объясняют полученные нами результаты.

Показательными являются ожидания респондентов. Они достаточно оптимистичны. В ближайшие пять лет, как они полагают, в их среде вырастет число лиц работающих на полную ставку, сохранится доля обучающихся, уменьшится в три раза число безработных и каждый десятый будет иметь свое дело.

Для того чтобы ответить на вопрос: «Какое место в повседневной жизни молодых занимает работа?» проанализируем значимость для них ценностных ориентиров, способствующих достижению успеха в труде таких, как любимая работа, профессия, карьера, образование, творчество. Как показывает опрос, они занимают невысокий ранг – десятый-шестнадцатый из двадцати трех предложенных ценностей. Более высокий рейтинг имеют «материальное благополучие» и «умение приспосабливаться» – шестой-седьмой, даже в высоко профессиональных группах. Это свидетельствует о том, что стремление молодежи к материальной обеспеченности вытесняет желание творческой работы и самореализации в труде, в этой среде идет девальвация общественно значимых целей труда, что может привести к социальному отчуждению от трудовой сферы.

Возможно, это объясняется тем, что:

- * более половины респондентов не разделяет утверждения «В моей стране быть богатым значит много работать».

- * только каждому седьмому опрошенному работа позволяет обеспечить достаток семьи;

- * только 5% респондентов, выполняя свою работу, чувствуют сопричастность к общественной жизни, полезность обществу;

- * только 7% опрошенных – получают удовлетворение от выполняемой работы;

- * только у трети респондентов образование полностью соответствует тому, чем он занимается.

Важно подчеркнуть, что образовательный и профессиональный статус обследуемых достаточно высок. 42% из них имеет среднее специальное образование, более 40% – высшее, 56% по их самооценке владеют компьютером (правда, в разной степени); 33% хорошо знают иностранный язык. Наиболее высоким потенциалом обладают москвичи.

Важное влияние на стиль жизни молодых оказывают, жилищные условия и семейные отношения. Большинство молодых (69%) проживает в доме родителей, каждый четвертый имеет свой собственный дом или квартиру.

При этом москвичи чаще в 2,5–3 раза живут в государственной квартире, нежели владикавказцы и днепропетровцы, а владикавказцы и их семьи чаще в 1,8–3 раза приобретают жилье, нежели москвичи и днепропетровцы. Вполне удовлетворены условиями проживания четверть молодых, попавших в выборку, 35% – считают свое жилище посредственным или ниже необходимого уровня. Наиболее высоко оценивают качество своего жилья москвичи, а низко – днепропетровцы.

Примечательно, что 85% респондентов планирует улучшить свои жилищные условия. Более половины из них не надеется на государство, а думает о его покупке. Каждый четвертый полагает получить квартиру или дом в собственность по наследству. Это, конечно же, символизирует смену социальных настроений и надежд. Хотя четверть опрошенных, все же планирует решить свои жилищные проблемы за счет государства или ведомства. Интересно, что среди рассчитывающих получить муниципальное жилье в пять – семь раз больше москвичей, а ведомственное жилье – днепропетровцев. Это может быть связано с величиной цен на рынке жилья (в столице они самые высокие), реализацией Московским правительством жилищной программы, которая позволяет сохранить объемы капитального строительства и предусматривает передачу в муниципальный фонд социального использования ежегодно около одного миллиона квадратных метров жилья, а также оживлением последние годы работы крупных промышленных предприятий в Днепропетровске и надеждами на возрождение ведомственных социальных комплексов, в состав которых ранее входили поликлиники, профилактории, санатории, детские лагеря отдыха и жилой фонд.

Средний размер семьи, насколько позволяет судить наше исследование, практически не изменился. Типичная городская семья двадцатипятилетних в Москве и Днепропетровске насчитывает 3–4 человека, а во Владикавказе 4–5 человек. В семи из десяти семей имеются иждивенцы. Наибольшую демографическую нагрузку имеют семьи во Владикавказе включающие 2–3 поколения. Особенности жизненного уклада безусловно задаются наличием в семье инвалидов. Инвалиды живут в каждой десятой семье, при этом треть из них представлена самими респондентами. Наибольшее число инвалидов в семьях владикавказцев.

К двадцати пяти годам женаты около трети опрошенных мужчин и около 40% женщин. Причем еще 5% мужчин и 3% женщин проживают с подругой или другом, т.е. каждый шестой брак у мужчин и 12 брак у женщин не зарегистрирован. Это свидетельствует об изменении

внутрисемейных отношений, распространении пробных браков. Сожительство становится достаточно обыденным явлением, нормально воспринимаемым даже родителями.

Треть респондентов имеет детей (каждый пятый мужчина и 37% женщин), но в Днепрпетровске в этом возрасте молодежь в два раза чаще проживает со своими детьми, нежели в Москве или Владикавказе. Отмечается еще одна тенденция, дети родителей с высоким статусом (в нашем исследовании – это родители-руководители, имеющие высшее образование) реже вступают в брак и рожают детей. Так, в этой группе к двадцатипяти годам число вступивших в брак в 1,7 раза меньше, а число имеющих собственных детей – в 2 раза. Это, с нашей точки зрения, можно объяснить, прежде всего, наследованием семейной традиции: сначала учеба, карьера затем семья, дети. А может быть и большими претензиями к выбору партнера, к материальной обеспеченности себя и будущих детей.

Результаты опроса позволяют говорить о расширении и изменении межпоколенных взаимодействий в форме оказания материальной помощи родителей и детей. Если ранее преобладала помощь родителей молодым и их семьям, а дети чаще всего помогали престарелым родителям, то теперь около трети опрошенных помогают своим, еще не очень старым, мамам и папам. При этом в Москве дети чаще поддерживают материально родителей, а в Днепрпетровске родители чаще помогают детям.

Интерпретируя этот социальный факт, мы полагаем, что его объяснение следует искать с одной стороны в более благоприятных условиях для адаптации молодежи к новым социально-экономическим условиям в Москве. Не секрет, что на частные предприятия, где более высокие заработки, в большинстве своем руководители стремятся принимать работников до 30 лет. А с другой, в более сложном положении старшего поколения в столице России. Так, в последние годы значительно ухудшилось положение на рынке труда 45 – 55 летних, они составляют весомую долю официально зарегистрированных безработных. Существуют серьезные проблемы поиска высокооплачиваемой работы людьми предпенсионного возраста. Крайне низкую пенсию получают пенсионеры. Отсутствие приусадебных участков, утрата связи с родственниками, живущими на земле и ведущими натуральное хозяйство делают поколение 45–60 летних (а это наиболее вероятный возраст родителей наших респондентов) весьма уязвимыми. Однако, наши украинские коллеги не согласились с этим. Они полагают, что положение старшей возрастной когорты родителей в Днепрпетровске также неблагоприятно, а по-

мощь родителей детям объясняется более высоким уровнем безработицы среди молодежи в Днепрпетровске, еще более тяжелым материальным положением молодежи, а также наличием «сада» и «огорода» у большинства жителей города и невысоким уровнем потребностей родителей.

Домашний стиль поведения и гендерные отношения молодых определяют суждения респондентов о роли и месте полов в семейной и общественной жизни. С нашей точки зрения, эти взгляды очень противоречивы и молодые демонстрируют достаточно низкий уровень эгалитаризма. «Семья», «любовь», «дружба» занимают в их ценностной иерархии высший ранг. Но только половина из них полагает равенство в семейных отношениях нормой, 47% – проповедует патриархальные, а 2% матриархальные взгляды.

Возможно, традиционность наиболее ярко проявляется в отношении к распределению бытовых ролей между супругами, поэтому остановимся на этом более подробно. 47% респондентов полагает, что главой семьи должен быть муж, 36%, – что жена с детьми должна сидеть дома и быть домохозяйкой, 43% не считают возможным делать домашнюю работу поровну. Различие позиций здесь наблюдается, прежде всего, по признаку пола. Женщины, не претендуя на лидерство, больше стремятся к равенству, хотя и среди них в Москве и Днепрпетровске настроена патриархально треть, а во Владикавказе более половины. Если говорить в целом, то наиболее эгалитарны москвичи, семейные молодые люди, дети родителей с высоким статусом. Наиболее патриархальны мужчины – владикавказцы. Здесь более признает статус мужчины более высоким, а каждый шестой полагает, что жизненная стратегия женщины это совмещение работы на производстве и дома, причем делить с нею поровну домашнюю работу они не собираются, устанавливая для будущей супруги стандарты двойной нагрузки.

О стиле жизни во многом можно судить, анализируя имущественный статус человека. По данным опроса около трети молодежи имеет свою машину, каждый пятый – компьютер, шесть из десяти магнитофон, 7% спутниковую антенну. Обладание этими предметами открывает возможности путешествовать, выходить в Интернет, расширяет диапазон принимаемых программ, а в конечном итоге делает жизнь разнообразнее, познавательнее и интереснее.

Анализ показывает, что наиболее высоким имущественным статусом обладают москвичи. Они в 2–2,5 раза, нежели владикавказцы и днепрпетровцы имеют в собственности машину, в 4–4,5 раза – компьютер, в 1,5–2 раза магнитофон.

О наших респондентах не скажешь, что стиль их жизни политически окрашен. В большинстве своем они не активны. Четыре из десяти вообще не интересуется политикой, только 2-3% входит в состав партий и движений. 90% из них не разу за последний год не бывали на митингах, не принимали участия в демонстрациях. Возможно такая политическая позиция связана с оценочными суждениями о том, что политики больше заинтересованы в борьбе за власть нежели в благе страны.

Достаточно большая группа респондентов затруднилась ответить на вопросы, связанные с жизнью страны. Например, каждый третий не смог сформулировать свою оценку результатов экономических реформ. Причем таких «затруднившихся» особенно много в Москве (42%), что может быть объяснено противоречивостью ситуации для них. Пониманием, что для большинства реформы принесли разочарования, но для них и их семей они были успешными, повысили жизненный уровень, позволили реализовать свой собственный жизненный выбор. Если мы согласимся с тем, что стиль жизни – это привычки, то анализ их роли и значения в жизни молодых поможет нам глубже понять, как они живут. Повседневность привычек ярко проявляется в организации досуга. По данным опроса каждый третий респондент регулярно занимается спортом, треть 1-3 раза в месяц и чаще посещает кафе, бары, рестораны (каждый десятый почти ежедневно), четверть – вечеринки и танцы, каждый пятый – кино, театры и концерты, каждый десятый – спортивные матчи.

Вне дома в прошедшем году провели свой отпуск шесть из десяти москвичей, половина владикавказцев и днепропетровцев. За рубежом за последние девять лет побывала половина опрошенных москвичей и четверть днепропетровцев и владикавказцев. Отметим, что наиболее активны, в целом в досуговой деятельности москвичи, но спортивные матчи чаще посещают владикавказцы.

Однако никогда не занимается спортом более трети опрошенных, никогда не бывают в кафе – 37%, никогда не ходят на вечеринки и танцы – 42%, в кино, театры и на концерты – 37%. Т.е. можно говорить о том, что примерно для трети респондентов понятие досуга в привычном понимании для молодых отсутствует.

Исследование свидетельствует, что количество респондентов, употребляющих вещества, воздействующие на психику человека и способствующих реальному или мнимому выходу из проблемных ситуаций, несколько снизилось по сравнению с концом 80-х годов. Курит менее половины респондентов, причем постоянно каждый третий. Пьет семь из десяти опрошенных. Устойчивую распространен-

ность этой привычки продемонстрировало 6%, они пьют практически ежедневно. Наименьшее число курящих и пьющих во Владикавказе (в 1,5 раза меньше), а наибольшее число в Москве. Мужчины чаще подвержены вредным привычкам, нежели женщины.

Иногда можно услышать суждения, что ценностной системой молодежи определяющей ее жизненный стиль стало религиозное мировоззрение. Однако наши исследования свидетельствуют о том, что оно имеет сложную структуру и не определяет то, как они живут. Правда, среди них стало разительно больше число лиц, идентифицирующих себя с верующими. Но в ряду ценностей религия занимает предпоследнее место, хотя значимость веры в бога при определенных условиях отметила четвертая часть опрошенных, позицию «весьма значимо» – треть, «высшая ценность» – каждый десятый. Храмы посещает 35% москвичей и 42% днепропетровцев, 50% владикавказцев, причем чаще одного раза в неделю 1,6% москвичей, 3,7% днепропетровцев и 1,2% владикавказцев. Как видим, довольно значительная часть молодежи остается индифферентной к религии. При этом, как показывает анализ ценностных ориентаций и установок респондентов, даже посещая церковь, респонденты часто остаются по сути не верующими. Так, социально значимые ценности наших опрошенных уступают индивидуальным, а гражданские (патриотизм, общественная справедливость, уважение к закону) и гуманитарные (любовь к ближнему, гуманизм – утилитарным (способность перешагнуть через социальное, этические, моральные нормы ради достижения своих целей).

Следует отметить, что двадцатипятилетние, попавшие в выборку, демонстрируют скорее либеральную систему ценностей. Они высоко ценят свободу и независимость как свободу выбора жизненного пути и жизненного стиля, нравственно оправданных форм социальной жизни, которые способствуют саморазвитию личности в контексте глобальных взаимозависимостей. Можно отметить разрыв в преемственности поколений, в организации институциональной системы современного нам общества, а также социальных и культурных традиций.

Наш анализ показывает, что главной детерминантой, определяющей повседневность молодых являются, прежде всего, доходы, а они в свою очередь задаются местом проживания, статусом родителей, образованием молодого человека, его полом.

Более половины двадцатипятилетних оценивают свое материальное положение как благополучное. При этом каждому десятому «средств хватает на все». Однако чуть менее половины испытывают материальные затруд-

нения. Каждый четвертый живет за чертой бедности. Исследование констатирует высокий уровень стратификации молодежи по доходам как внутри региональных групп, так и по регионам. Наиболее благополучны с этой точки зрения, по их самооценки, москвичи, затем владикавказцы и днепропетровцы. Доход москвича в среднем в 7,5 раза выше нежели днепропетровца. Однако это не значит, что уровень их жизни так же выше в 7,5 раз. Очевидно, что в каждом регионе необходим различный доход для интенсификации себя с той или иной доходной стратой (бедный – богатый).

Судя по ответам, подавляющее большинство респондентов тратит в течение месяца весь свой совокупный доход. Расходы семи из десяти молодых, попавших в выборку составляют до 100\$, четырех из десяти до 50\$. Основная их часть связана с оплатой питания, транспортных и коммунальных услуг. Отметим отсутствие традиции страхования себя, своего жилья и имущества данной возрастной когортой молодых. Возможно, эта традиция формируется очень медленно в связи с низким уровнем доходов молодых и высоким уровнем страховых взносов.

Таким образом, наше исследование позволяют нам сделать следующие выводы. Последнее десятилетие, связанное с изменением функционирования каждой из подсистем общества, разрушением сложившихся традиций, верований, идеологии, образов мира привели к стилевому разнообразию жизни молодежи. В эти годы изменились потребности, ценности, убеждения, традиционные формы жизни, представления о престиже, сфор-

мировались новые элиты, возникли совершенно новые социокультурные идентификации. Для современного стиля жизни молодых характерен нарастающий разрыв объективной и субъективной культуры.

Молодежь, реализуя воспроизводственную, инновационную и трансляционную функции и интегрируясь в общество, заполняя различные позиции в его структуре в какой-то мере восприняла присущие ему стили жизни, но в значительной мере и диверсифицировало их. Современный стиль жизни в Москве, Владикавказе и Днепропетровске характеризуются неупорядоченностью, диверсификацией, эзотеричностью, при сохранении старых структур и символических систем. Главным источником трансформации стиля жизни в постсоветское время стало восприятие поведенческих стереотипов запада, возврат к старинным национальным традициям какой-то части традициям востока. Главным условием – демократизация, стратификация населения по доходам.

Мы понимаем, что более глубокий анализ стиля жизни молодежи требует учета неоднородности данной группы, включающей в себя в свою очередь слои или группы со своеобразной структурой мотивации, восприятия реальности, повседневности жизни. Такой взгляд на проблему открывает возможности глубже понять наиболее значимые детерминанты стиля жизни, различия и сходства повседневности различных групп молодых. Эту задачу мы ставим перед собой в ходе второго этапа нашего проекта и решаем ее в настоящее время.

Литература:

1. Проект «Молодежь: социокультурные ориентации, проблемы занятости и безработицы, социальной защиты и адаптации» (при поддержке ИНТАС). Координатор проекта Кен Робертс (Ливерпульский университет, Англия). Ответственный исполнитель Осадчая Г.И. (МГСУ, Россия). Участники проекта: Сазонов А.А., Юдина Т.Н., Васильев В.П., Уржа О.А. (МГСУ, Россия), Городяненко В.Г. (Дн.ГУ, Украина), Дзущев Х.В. (ЦСИ Владикавказа, Россия). В проекте также участвуют ученые Манчестерского (Англия) и Бременского (Германия) университетов. Опрошено в ноябре-декабре 1999 года 500 москвичей, 500 днепропетровцев, 300 владикавказцев, которым исполнилось на момент опроса 25 лет. Выборка территориально-гнездовая. В ноябре 2001 года проведена фокус-группа по проблеме исследования двадцатилетних москвичей, в январе 2002 года клинические интервью.
2. Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990; Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984; Зимель Г. Философия культуры. – Юрист, 1996; Simmel G. Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Leipzig: Dunker & Humblot, 1908.
3. Словарь-справочник. Социология. Том 1. Социальная структура и социальные процессы. – М.: Наука, 1990г. – с.179; Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1973г. – с.654; Социологический энциклопедический словарь. – М., 1998г. – с.345.

Ю. П. СУРМИН, Д. Ю. НАРИЖНИЙ

СУЩНОСТЬ, ОСНОВНЫЕ ПАРАДИГМЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ЧАСТЬ I)

Сурмин Юрий Петрович – заведующий кафедрой философии, социологии государственного управления Днепропетровского филиала Украинской Академии государственного управления при Президенте Украины, доктор социологических наук.

Нарижний Даниил Юрьевич – аспирант Днепропетровского филиала Украинской Академии государственного управления при Президенте Украины

1. Понятие избирательных технологий

Развертывание процесса демократизации в поставторитарных обществах приводит к развитию института политических выборов, которые постепенно приобретают все более цивилизованный характер, освобождаются от болезней однозначности, авторитаризма, нарушения прав человека на свободный выбор кандидата или политической партии. В связи с этим наблюдается активизация научных исследований избирательного процесса. В последнее время появилось значительное число публикаций [2; 3; 7; 10; 11; 13; 15-18; 23], которые рассматривают различные аспекты избирательного процесса, его технологизации. Технологический подход к выборам в обобщенной форме блестяще продемонстрировал Жак Сегела, алгоритмизацией своих знаменитых десяти принципов победы на выборах. Ныне избирательные технологии становятся не только предметом исследования, но конструирования.

Обычно под избирательными технологиями понимают приемы, средства, методы и способы ведения предвыборной борьбы. Е. Малкин и Е. Сучков пишут: «Под избирательными технологиями понимаются методы организации избирательных кампаний кандидатов и (или) партий, направленные на достижение успеха на выборах. В этом смысле все действия кандидата и его команды от момента принятия решения об участии в выборах до подсчета голосов можно отнести к избирательным технологиям» [8, 23], и далее авторы делают несколько легкомысленный вывод: «Так что ответ на поставленный в заглавии этого параграфа вопрос «Что такое избирательные технологии?» предельно прост и прозрачен». На самом деле этот вопрос не столь прост даже в том случае, когда избирательные технологии не сводятся к искусству интриги. И здесь можно выделить два аспекта проблемности в понимании природы избирательных технологий.

Первый аспект заключается в том, что далеко не все действия считаются технологичными. В любой избирательной кампании имеются нетехнологичные и внетехнологичные действия кандидата и его команды. Могут существовать операции, которые нарушают технологию выборов, противоречат их природе и

приводят не к победе кандидата, а к поражению. Существуют действия, которые, по мнению кандидата и его команды, являются эффективными, а на самом деле они могут быть совершенно бессмысленными. Можно ли такие действия назвать технологичными. Вероятнее всего, что нет. Отсюда следует, что избирательной технологией являются далеко не все действия кандидатов и их команд.

Другой аспект проблемности заключается в том, что избирательный процесс представляет собой сложное многосубъектное взаимодействие. Среди субъектов этого процесса выделяются не только кандидаты и их команды, но и государство с его избирательным законодательством, формирующее правовое поле выборов, избирательные комиссии различных уровней, наблюдатели от общественности, политические партии, исследователи, эксперты, лоббисты и т.п. Зададим себе вопрос: «Действуют ли эти субъекты в рамках некоторых избирательных технологий?» И ответ неизбежно будет одним: они используют определенные технологии, которые имеют прямое отношение к избирательному процессу.

Решение первой проблемы предполагает формирование научного подхода к избирательным технологиям, а решение второго вопроса требует классификации и описания всех технологий.

Основными понятиями, которые определяют сферу избирательных технологий, выступают такие понятия, как «технология» и «избирательная технология». Слово «технология» происходит от греческого «*techne*», что означает искусство, мастерство, умение, и греческого слова «*logos*», которое означает понятие, учение. Заметим, что термин «технология» очень многозначен. Первоначально его наиболее широко употребляли для обозначения науки или совокупностей сведений о различных физико-механических, химических и др. способах обработки сырья, полуфабрикатов, изделий. В последующем оно получило распространение на другие сферы жизни общества: политику, экономику, социальную сферу, избирательные процессы. Несомненно, что избирательные технологии являются специфическим разновидностями социальных технологий, а по отношению к последним в науке имеется значительный ме-

тодологический задел [1; 4-6; 9; 12; 14; 19-22].

Один из лидеров области методологии социальных технологий болгарский исследователь Н. Стефанов определяет социальную технологию как деятельность, в результате которой достигается поставленная цель, и изменяется объект деятельности. В данном случае определение социальной технологии дается с позиции теории деятельности [18, 174-184]. В. Афанасьев – известный специалист в области управления, вполне естественно, осмысливает социальную технологию как «элемент механизма управления» и «средство перевода абстрактного языка науки... на конкретный язык... достижения поставленных целей» [1, 235]. М. Марков придает пониманию технологии структурность. Он рассматривает её как «способ реализации людьми конкретного сложного процесса путем расчленения его на систему последовательно взаимосвязанных процедур и операций, которые выполняются более или менее однозначно и имеют целью достижение высокой эффективности» [9, 48]. А. Зайцев видит в ней «совокупность знаний о способах и средствах организации социальных процессов, сами эти действия, позволяющие достичь поставленной цели» [4, 95].

Э. Капитонов считает, что «социальная технология – это способ реализации проекта воздействия на предмет какой-либо деятельности, рационально расчлененной на отдельные процедуры и операции, направленные на поддержание социальной системы в рабочем состоянии или преобразовании ее в соответствии с заданными параметрами [5, 210-211]. Это определение интересно тем, что в нем как и в определении М. Маркова, четко выражен структурный подход к технологии. В Словаре-справочнике «Социальное управление» предпринята попытка структурно-функционального понимания социальной технологии. Она определяется как «алгоритм, процедура осуществления действий в различных областях социальной практики: управлении, образовании, исследовательской работе, художественном творчестве» [21, 150]. Здесь наблюдается попытка определить социальные технологии через перечень их конкретных разновидностей.

Авторы толкового словаря по социальным технологиям учитывая это, пытаются осмыслить её системно, рассматривая её как:

1) специально организованная область знания о способах и процедурах оптимизации жизнедеятельности человека в условиях нарастающей взаимозависимости, динамики и обновления общественных процессов;

2) способ осуществления деятельности на основе рационального расчленения на процедуры и операции с их последующей координацией и синхронизацией и выбора оптимальных средств, методов их выполнения;

3) метод управления социальными процессами, обеспечивающий систему их воспроизводства в определенных параметрах качества, свойства, объема, целостности деятельности и т.п.

Исследователи понимают социальную технологию как важнейшую составляющую человеческой культуры, которая возникает эволюционно или создается искусственно. Появление социальных технологий связано с потребностью быстрого и крупномасштабного «тиражирования» новых видов деятельности» [19, 185-186]. Эта точка зрения представляется как наиболее синтезирующая основные подходы к социальным технологиям.

Технология – это работа по некоторой схеме. Это воплощение в жизнь модели. Отсюда становится понятным, что наука о технологиях будет рассматривать способы технологизации человеческой деятельности, её алгоритмизацию. А технологическая деятельность отличается от нетехнологической деятельности тем, что последняя носит спонтанный, поисковый характер. Технология всегда предусматривает оптимальную и выверенную схему деятельности.

Отсюда под социальной технологией следует понимать *не столько жесткую регламентацию в организации и развитии социальной системы, сколько средство стимулирования её к саморазвитию и самосовершенствованию.*

Социальная технология должна обладать такими свойствами, как *простота, гибкость, надежность, экономичность, удобство освоения, привлекательность цели, гармоничность и гуманистичность.*

Сформулированные подходы вполне правомочны по отношению к избирательным технологиям, которые представляют собой упорядоченные алгоритмизированные действия, направленные на достижение целей в избирательной деятельности.

2. Основные парадигмы технологизации выборов

Как отмечалось выше, технология представляет собой процесс опредмечивания знания в некоторые операциональные системы. Избирательные технологии не составляют исключение. Но поскольку выборы представляют собой очень сложный, динамичный и многоплановый процесс, то системы знания, которые в них опредмечиваются очень многообразны. При этом наиболее важную роль играют теория коммуникаций, социология, психология, психолингвистика, менеджмент, теория социальных технологий и другие науки и отрасли знания, каждая из которых характеризуется своими возможностями и особенностями технологизации, т.е. опредмечивания в некоторые целеориентированные операциональные цепочки.

В процессе технологического использования в избирательных кампаниях различного рода

знания сформировалось несколько парадигм, под которыми понимается некоторые комплексы идей и концепций, представляющих собой схему или модель, в границах которой действуют технологи.

Наиболее распространенными парадигмами являются: правовая, конфликтогенная; административно-управленческая; информационно-коммуникативная; психологическая и нейролингвистическая парадигмы. Каждая из этих парадигм в практике применяется не только для технологизации отдельных звеньев избирательной кампании, но и для технологического её представления как некоторого целого, т.е. в реальной жизни нередко в аспекте одной из парадигм осуществляется технологизация избирательной кампании в целом. Рассмотрим достоинства и недостатки воздействия этих парадигм на выборы.

Как видно из таблицы, **правовая** парадигма, является базовой. Она предполагает выработку основных процедур деятельности в соответствии и на основании конституции и законодательства о выборах. Основные недостатки

этой парадигмы в конечном итоге сводятся к недостаткам законодательства.

Конфликтогенная парадигма борьбы и её крайнее выражение парадигма войны рассматривает выборы как жестокую борьбу за депутатские мандаты и президентское кресло. Технологизация выборов в аспекте этой парадигмы позволяет использовать достижения военной науки, планирование операций, ведение противоборства. В методологическом плане эта парадигма оперирует такими понятиями, как «стратегия», «тактика», «операция» (в военном смысле), а на практике её применение приводит к резкому обострению социальной напряженности в обществе, нарушению прав избирателя. В политически нестабильных обществах таким образом технологизированные выборы приводят к масштабным и опасным социальным конфликтам.

Другой популярной парадигмой является **административно-управленческая** парадигма, которая представляет избирательную кампанию как процесс деятельности эффективно управляемой команды. Крайний вариант управ-

Таблица 1. Парадигмальные воздействия на избирательные технологии

Парадигмы	Их сущность	Их достоинства	Их недостатки
Правовая	Выборы представляют собой деятельность по реализации и по обходу законов	Учет законодательства, контроль за соблюдением закона всеми участниками выборов.	Поиск "дыр" в законе и использование их для достижения победы на выборах.
Конфликтогенная	Моделирование выборов общим конфликтом, который соединяет в себе совокупность локальных конфликтов	Четкость планирования операций, динамика борьбы.	Опасность превращения избирательного процесса в войну "всех против всех", постоянные нарушения законов, возникновение конфликтов.
Административно-управленческая	Представление выборов в виде пространства деятельности эффективно управляемой команды	Четкость планирования, организации, управления.	Возможность превращения избирательного процесса в конкуренцию административного ресурса, заорганизованность, плохая реакция на изменение ситуаций.
Информационно-коммуникативная	Представление выборов как процесса информационных коммуникаций	Четкость планирования содержания и характера информационных воздействий.	Опасность развязывания информационных войн, возможность утраты реальности, виртуализация выборов.
Психологическая	Представление выборов с позиции психологии и социальной психологии.	Выработка психологических механизмов воздействия на избирателя, мотивации кандидата и т.п.	Переоценка психических процессов, сведение кампании к интригам, потеря контроля над социальными, информационными, организационными и иными процессами, ритуализация и создание видимости деятельности.
Нейролингвистическая	Нейролингвистическое программирование выборов	Совершенствование личности кандидата, воздействие на поведение избирателей.	Манипулирование общественным мнением, кандидатом, их зомбирование
Технологическая	Алгоритмизация и рациональная операционализация деятельности	Четкая проработка всех операций кампании, их рационализация.	Трудности отклонения от сложившейся технологии при изменении ситуации.

ленческой парадигмы сводится к детерминистскому управлению, predetermined по результату управления в пользу того кандидата, который контролирует так называемый «административный ресурс». Эта парадигма в практическом плане сводит избирательную кампанию к созданию дееспособного штаба во главе с «крепким орговиком», имеющим значительный опыт организационной работы, накопленный довольно часто в рядах КПСС. Опасны не столько текущие последствия от применения выборов с административным ресурсом, сколько стратегические последствия от них, которые могут выразиться в утрате каких бы то ни было демократических начал в избирательном процессе. Заметим, значительная доля административного ресурса на выборах является признаком авторитарности государства.

Информационно-коммуникативная парадигма рассматривает избирательную кампанию как процесс информационного взаимодействия, формирования связей с общественностью или Public Relations, оперирования информационными образами-имиджами. Такой подход к избирательной кампании соответствует природе информационного общества. Но он лишь частично отражает реалии поставоритарного социума, который с большим приближением можно считать информационным обществом.

С информационно-коммуникативной парадигмой очень тесно переплетается **психологическая** парадигма, реальным основанием для которой являются чувства и эмоции, которые присущи общественному мнению и выступают его иррациональной характеристикой. Следует отметить, что чувственно-эмоциональный компонент играет значительную роль в украинском и русском национальных менталитетах. Опасными последствиями при абсолютизации этой парадигмы представляются информационные войны, монополизация СМИ.

Довольно интенсивно развивается **нейролингвистическое** программирование как основа для технологизации избирательных процессов. Она строится на изменении мышления и действий людей посредством НЛП представляет собой методологию эффективной коммуникации. Появилось оно в 1973 г, когда вышла первая книга, написанная родителями НЛП Джоном Гриндером и Ричардом Бэндлером. А официально основателями НЛП считаются еще несколько человек: Жудит Делозье, Лесли Кэмирон, Роберт Дилтс. Джозеф О'Коннор, Джон Сеймор объясняют его следующим образом:

«Нейролингвистическое программирование – громоздкое словосочетание, за которым скрываются три простые идеи. Часть «Нейро» отражает ту фундаментальную идею, что поведение берет начало в неврологических процессах видения, слушания, восприятия запаха, вкуса, прикосновения и ощущения. Мы восприни-

маем мир через пять своих органов чувств, мы извлекаем «смысл» из информации и затем руководствуемся им. Наша неврология включает в себя не только невидимые мыслительные процессы, но и наши видимые физиологические реакции на идеи и события. Одно просто является отражением другого на физическом уровне. Тело и разум образуют неразделимое единство, человеческое существо. «Лингвистическая» часть названия показывает, что мы используем язык для того, чтобы упорядочивать наши мысли и поведение и чтобы вступать в коммуникацию с другими людьми. «Программирование» указывает на те способы, которыми мы организуем свои идеи и действия, чтобы получить результат» [22, 6].

Применение НЛП для технологизации выборов позитивно с точки зрения совершенствования личности кандидата, воздействия на поведение избирателей. Негативным следствием технологизации выборов в аспекте НЛП является манипулирование общественным мнением, кандидатом, их зомбирование.

Обратим внимание на то, что сам по себе **технологический** подход к избирательной кампании представляет собой парадигму, которая отличается относительной самостоятельностью по отношению к другим парадигмам. Достоинством этой парадигмы является стремление применять в избирательном процессе науку, представлять его в виде некоторой операциональной рационализированной системы. Технологизация избирательного процесса открывает возможности создания фабрик, ведущих выборы на базе апробированных технологических систем и сдающих кампании «под ключ». Воинственность борьбы и нахальство административной predeterminedности здесь ограничиваются и заменяются применением интеллекта и науки. Кроме того, технологическая парадигма лишена узости, которая свойственна, например, для психологического или нейролингвистического подходов. Таким образом, технологическая парадигма оказывается более прогрессивной и перспективной, чем другие парадигмы.

3. Классификация избирательных технологий

Теперь с позиций сформулированной выше концепции социальных технологий и их парадигм можно осмыслить избирательные технологии.

Самыми значительными избирательными технологиями в обществе, т.е. системно-институциональными процессами и видами деятельности выступают избирательная система и избирательный процесс.

Существует несколько типов избирательных систем: мажоритарная (альтернативная), пропорциональная (представительная), смешанная

(мажоритарно пропорциональная) и консенсусная. В современном мире широко применяются различные модификации мажоритарной и пропорциональной избирательных систем. Часто для того, чтобы максимально использовать достоинства и смягчить недостатки каждой из них, применяют смешанные системы, сочетающие элементы мажоритарной и пропорциональной избирательных систем.

Другой крупной технологией выступает избирательный процесс, который состоит из нескольких этапов, которые представлены на таблице 2.

Таблица 2. Этапы избирательного процесса

Назначение даты выборов,	
Нарезка избирательных округов и участков,	
Образование избирательных комиссий,	
Составление списков избирателей,	
Избирательная кампания	Выдвижение и регистрация кандидатов,
	Финансирование выборов,
	Предвыборная агитация,
	Голосование, подсчет голосов, установление результатов голосования, опубликование результатов.

Каждый из этих этапов регламентируется соответствующими правовыми документами и имеет свои особенности в зависимости от того, о какой подсистеме избирательной системы идет речь.

Избирательный процесс представляет собой целую систему избирательных технологий, которые регламентированы законодательством. Закон задает алгоритм выборов, определяет сложную канву последовательных шагов всех действующих лиц предвыборного соревнования.

Особой разновидностью избирательной технологии выступает избирательная кампания, которая соединяет в себе некоторую совокупность нормативных действий и применение технологий её ведения. Но избирательная кампания – это не стихия, а организованная деятельность ее участников. Она разделяется на этапы, строго ограниченные сроками, предполагает определенные акции кандидатов и избирательных объединений, ведущие к возникновению их прав и обязанностей.

Теперь можно представить систему избирательных технологий. На наш взгляд, все избирательные технологии делятся на две большие группы: нормативные избирательные технологии и технологии ведения избирательной кампании.

Схема 1. Классификация избирательных технологий

В первую группу входят нормативные избирательные технологии, которые задают систему правовых норм избирательному процессу, они требуют четкого, а порой и однозначного их выполнения. В эту группу технологий входят технологии реализации избирательных прав людей, которые предусматривают определение и защиту избирательных прав граждан; технологии реализации избирательного процесса, которые предусматривают правовые нормы по реализации избирательного процесса, воплощению в жизнь всех его этапов. Особую подгруппу технологий составляют технологии нормативных действий субъектов избирательного процесса: избирателей, избирательных комиссий, кандидатов и их команд, наблюдателей и общественности.

Вторую большую группу избирательных технологий – технологий ведения избирательной кампании составляют исследовательские технологии, технологии стратегического планирования избирательной кампании, технологии организации избирательной кампании, технологии финансового менеджмента, технологии управления избирательной кампанией, технологии подготовки кандидата и специальные технологии.

Главное назначение нормативных избирательных технологий заключается в

том, что посредством их государство регламентирует политическую борьбу за власть, упорядочивая процессы смены правящих политических элит, делая их бескровными и цивилизованными. Однако сами политические элиты, политические партии и их представители используют особые политические технологии для того, чтобы быть избранными, выделенными из чис-

ла других претендентов, предпочтеными другими кандидатам. Часто именно эти технологии, способствующие достижению кандидатом или партией политического Олимпа, собственно и называются избирательными. По нашему мнению, их точнее называть технологиями ведения избирательной кампании.

Литература:

1. Афанасьев В.Г. Человек в управлении обществом. - М., 1977.
2. Бебик В.М. Політичний маркетинг і менеджмент: Монографія. -Київ: МАУП, 1996.-144 с.
3. Борисов В.Л. Технологии рекламы и PR: учебное пособие. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001.-624 с.
4. Зайцев А.К. Внедрение социальных технологий в практику управления //Социальное развитие предприятия и работа с кадрами. - М, 1989.
5. Капитонов Э.А. Социология XX века. - Ростов-на-Дону: изд-во «Феникс», 1996. - 512 с.
6. Князев В.Н. Человек и технология. - К.: Лыбидь, 1990. - 175 с.
7. Королько В.Г. Основы публичных рилейшнз. - М., 2000. - 528 с.
8. Малкин Е.Б., Сучков Е.Б. Основы избирательных технологий. -М.: SPSS - «Русская панорама», 2000. - 384 с.
9. Марков М. Технология и эффективность социального управления. - М.: Прогресс,1982. - 267 с.
10. Лисовский С.Ф., Евстафьев В.А. Избирательные технологии: история, теория, практика. М. - РАУ - Университет, 2000. - 320 с.
11. Морозова Е.Г. Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии. М., 1999.
12. Никредин Г.Д., Галиев Г.Т., Бушин Н.И., Кабиров Р.Р., Кубицкий С.И. Технологическое управление социальными процессами. Учебное пособие. Том 1. Поисковая модель словаря справочника. -Уфа: Изд-во «Ай», 1997.- 296 с.
13. Петров О.В. Социологические избирательные технологии. -Днепропетровск: Арт-Пресс, 1998.
14. Подшивалкина В.И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики. - Казань, 1997. - 352 с.
15. Политическое консультирование. - М.: Центр Политического консультирования «Никколо М», 1999. - 471 с.
16. Полтораки В.А. Маркетинговые исследования: методы и технологии. - Днепропетровск: Арт-Пресс, 1977. - 136 с.
17. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер» - 2000.
18. Почепцов Г.Г. Имидж от фараонов до президентов. - К., 1997.
19. Стефанов Н. Общественные науки и социальная технология. -М.: Прогресс, 1976. - 251 с.
20. Социальные технологии: Толковый словарь // Отв. Ред. В.Н. Иванов. - Москва - Белгород: Луч - Центр социальных технологий, 1995. - 309 с.
21. Социальное управление: Словарь // Под ред. В.И.Добренкова, И.М.Слепенкова. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - 208 с.
22. Сурмин Ю.П. Проблемы конструирования, проверки и внедрения социальных технологий. К.: Знание, 1989. - 16 с.
23. Джозеф О'Коннор, Джон Сеймор. Введение в нейролингвистическое программирование.

Н. А. МИХАЙЛОВА

О СТЕПЕНИ ГОТОВНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ К ПРОТЕСТНОМУ ПОВЕДЕНИЮ В СОЦИОСТРУКТУРНОМ КОНТЕКСТЕ

Михайлова Наталья Александровна – аспирантка кафедры теории и истории социологии Днепропетровского Национального Университета

Формирование гражданского общества представляет для современной Украины одну из важнейших проблем социального развития. В связи с этим как перед органами управления различных уровней, так и перед академической наукой стоит задача поиска сбалансированных способов разрешения возникающих в обществе конфликтных ситуаций. Одной из причин, вызывающей эти разрушительные процессы ста-

ло внедрение либерально-демократических институтов и появление новых элементов социальной структуры в прежнем каркасе украинского социума

Исторически сложилось так, что в украинском обществе отсутствовало «третье сословие», которое в гражданском обществе выступает носителем ценностей и идеологии либерально-демократического устройства. Кроме того,

средний класс является той силой, которая формирует общественное мнение и имеет реальные рычаги давления на государственную власть. Именно наличие обратной связи между государством и обществом, позволяет предотвращать взрывы общественного недовольства и разрешать конфликты с минимальными негативными социальными последствиями. Тот средний класс, который должен был сформироваться в Украине в ходе реформ, не стал массовым (социальный слой, который соответствует критериям выделения среднего класса, составляет не более 10%). Отсутствие широких слоев населения, способных оказать влияние на властные структуры привело к тому, что процесс реформирования социально-экономической системы шел с учетом только узко-групповых интересов. Кроме того, для нормального функционирования гражданского общества необходимо, чтобы социальная структура была устойчивой. А это значит, что общество складывается из социальных слоев, представители которых достаточно хорошо осознают, в чем состоят их интересы и могут их отстаивать через политические партии, движения, организации. Как показывает опыт западных стран, чтобы социальная структура сформировалась должно пройти не одно десятилетие.

Важнейшим фактором трансформационных изменений в социальной структуре украинского общества является возникновение ассоциативного поведения. Под ассоциативным поведением понимается интегрированная деятельность группы людей, направленная на достижение общего интереса на конструктивных началах. Основными критериями, позволяющими относить поведение к ассоциативному, выступают высокий уровень осознанности участниками ассоциации своих интересов и целей деятельности группы, а также готовность к конструктивному диалогу и компромиссу с остальным социумом. Как противоположность ассоциативному поведению выступает диссоциативное, которое характеризуется низким уровнем осознания его участниками возникшей проблемы и путей ее решения. Диссоциативное поведение имеет спонтанный, эмоциональный характер, объединяя людей, отдающих отчет в том, что бы они ни хотели, но не имеющих четких представлений о том, что они хотят [2,425].

Другой причиной конфликтного введения элементов гражданского общества стало уничтожение в борьбе с «коммунистическим прошлым» ранее созданных институций. К наиболее серьезным потерям привела ликвидация профсоюзов. Обычно, в гражданском обществе они играют роль посредника между работодателями и наемными работниками, разрешают возникающие трудовые конфликты. В условиях безработицы и неупорядоченного правового

пространства население оказалось незащищенным от произвола в пространстве трудовых отношений. С учетом ухудшения экономической ситуации люди очень мало надеются на то, что государство поддержит безработных. Более того, государство само по себе не выполняет своих обязательств перед трудовыми коллективами. Задолженность по оплате труда, отставание роста оплаты труда от роста цен, страх потери работы создают психологический климат, при котором рабочие, служащие, ИТР приобретают устойчивое состояние «потенциальной готовности» к протестному поведению.

Протест в период трансформаций является, прежде всего, эмоциональным всплеском и бессознательно выливается в формы диссоциативного поведения, объединяя людей не вокруг собственного интереса, а против какого-либо явления. При этом необходимо отметить преемственность в культурных образцах диссоциативного поведения, унаследованного от советских времен. Уровень общественного недовольства в СССР был достаточно серьезным, особенно, что касалось уровня жизни. Это, прежде всего, было связано с тотальным дефицитом, ограничением свободы выезда за рубеж, системой прописки, препятствующей перемещениям по стране, очередями, жилищными условиями.

Но еще более удивляет терпение масс в постсоветский период. Не смотря на трагические прогнозы, учитывающие критическую экономическую ситуацию, что вот-вот хлынут массовые акции протеста, за всю историю существования Украины как независимого государства не было ни одного серьезного акта массовых волнений. И это после денежных реформ, уничтоживших сбережения украинцев, следовавших один за другим скачков цен, крушением банков. Неизвестна ни одна массовая антиправительственная акция, вызванная разгулом коррупции в государственном аппарате, присвоением государственных средств. Украинцы проявили терпение, сталкиваясь с огромными трудностями в своей жизни, как в советский, так и в постсоветский период.

Все реформирование социально-экономической сферы государства шло в рамках протестного поведения. В качестве центров инициации протеста использовались недовольство КПСС, административной системой, бюрократией. Исследования массовых ориентаций и ценностей населения позволяют постоянно выявлять такие интегративные факторы общества, как бюрофобия или партофобия. Анализ прошедших предвыборных кампаний показывает, что кандидаты, имеющие имидж, не просто отличающийся от имиджа партийного или советского работника, а как бы являющийся его противоположностью, имели более высокие шансы быть избранными и чаще избирались.

Таким образом, неразвитость социальной структуры, не легитимность институтов гражданского общества, специфика украинского менталитета привели к тому, что в обществе доминируют структурообразующие диссоциативные тенденции. Возникает замкнутый порочный круг: не сформированная социальная структура ведет к мозаичности интересов, что в свою очередь препятствует кристаллизации структуры.

Исходя из вышесказанного, исследование интересующей нас проблемы предполагает, во-первых, изучение отношения населения к возможности ассоциативных действий, направленных на защиту своих интересов; во-вторых, степень присутствия чувства «политической компетенции», то есть убеждения в том, что представители социальных слоев, к которым они принадлежат, могут воздействовать на принимаемые властями решения; в-третьих, отношение к патернализму со стороны государства.

В качестве эмпирической базы данного исследования выступает вторичный анализ мониторинга общественного мнения, проведенного институтом социологии НАН Украины совместно с социологической службой «СоЦИС-Гэлапп Интернэшнл» в 2000 году (было опрошено 1810 респондентов). Объектом исследования было взрослое население Украины, опрошенное с помощью квотной национальной выборки.

Очень важно отметить, не смотря на то, что анализ основан на концептуальном подходе детерминации сознания и действия социальным положением мы поддерживаем вывод А.Г.Здравомыслова, сделанный в отношении постсоветских обществ, что «в условиях кризиса... на каждом уровне и в каждом звене детерминационной цепи происходят сбои, возникают новые трансформации [1, 57]. Ориентации и позиции массового сознания в период трансформации не подкреплены осознанием собственных интересов, а имеют скорее форму социально-психологического протеста против существовавшей системы. Новая устойчивая ось отношений человека и государства начала возникать позднее, параллельно с процессами социального расслоения общества, взаимообуславливая одно другим.

Процесс формирования основы новой социальной структуры начинается тогда, когда политические ориентации становятся значительно детерминированными экономическим фактором. Экономическая детерминанта обеспечивает устойчивость новых форм массового политического поведения. Политический процесс начинает опираться не столько на эмоционально-ценностный, сколько на более осознанный выбор, обусловленный положением в социальной структуре.

Анализ полученных данных показывает, что наиболее сильным фактором, влияющим на го-

товность к протестному поведению, является возраст и уровень жизни. Среди молодежи «до 30 лет» терпеть ухудшение условий жизни готовы 29,29% респондентов, в группе «30–55 лет» терпеть трудности согласны 37,07%, среди старших поколений таких оказалось 39,42%. При этом готовность к активному протесту высказало 28,54% молодежи «до 30 лет», в возрастной группе «30–55 лет» за активный протест высказалось 31,64% опрошенных, в старшей возрастной группе таких высказываний – 30,29%.

Если говорить о готовности к протестному поведению в зависимости от уровня жизни, то здесь наблюдается прямо пропорциональная зависимость: с ростом уровня жизни падает склонность к открытому протесту. Так, среди неимущих активно протестовать против ухудшений условий жизни готовы 35,10% респондентов, среди малоимущих 26,36%, среди опрошенных со средним достатком 23,57%, среди обеспеченных 19,05%. По всей видимости, это можно объяснить тем, что более обеспеченные слои являются одновременно и более адаптированными и имеют в своем арсенале иные стратегии выживания, чем активный протест.

Готовность к протесту также зависит от таких факторов как тип поселения и пол. Женщины менее склонны к активному протесту (27,71%), нежели мужчины (34,12%). Готовность к активному протесту меньше всего в селе – 27,38%, в городе до 250 тыс. – 31,72%, в крупном городе – 34,75%.

Анализ показывает, что 56,93% населения Украины не определилось либо не разбирается в существующих политических течениях. Но и из тех, кто симпатизирует тому или иному политическому течению, только 4% населения кроме симпатий проявляет еще активную поддержку.

Готовность не только просить у государства, но и на равных разговаривать с ним, является показателем перелома в сознании и поведении людей. Он отражает переход от поведения, основанного на государственном патернализме к пониманию, что за свои интересы надо бороться. Возможная угроза стабилизации демократических институтов в современной Украине связана с отрицательным отношением к рыночной модели общественного устройства и представлением о невозможности повлиять на повышение уровня жизни, используя легитимные средства гражданского общества – через систему представительства интересов и выборы.

Рассмотрим в социоструктурном контексте отношение разных социальных групп к патернализму со стороны государства. Надо отметить, что само представление о том, в какой форме должна осуществляться государственная защита варьируется у представителей разных социальных слоев: для депривированных

это дополнительные социальные трансферты, повышение зарплат и пенсий; для более адаптированных это политическая и экономическая стабильность и создание условий для развития предпринимательской деятельности. Неудивительно, что среди респондентов, занятых мелким бизнесом или работающих на бизнесмена, высок процент нуждающихся в защите со стороны государства от снижения уровня жизни – 91,3% (тогда как по массиву 86,77%). Именно этот социальный слой больше всего страдает от правовой незащищенности и криминализации. Мелкое предпринимательство позволило миллионам семей выжить в условиях кризиса и адаптироваться к новым условиям, тем самым, освободив государство от забот о трудоустройстве. Меньше всего нуждаются в государственной защите предприниматели занятые крупным или средним бизнесом – 58,82% и руководители – 64,29%.

Оценка респондентами своего уровня жизни так же коррелирует с потребностью в государственной защите: среди необеспеченных в ней нуждается – 89,81% опрошенных, среди малоимущих – 87,16%, среди респондентов со средним уровнем дохода – 78,79%, среди обеспеченных – 61,9%. То есть, чем лучше материальное положение, тем меньше необходимость в государственной защите, больше уверенности в своих силах и способности самостоятельно противостоять жизненным трудностям.

Результаты, характеризующие потенциал политического влияния, свидетельствует о том, что лишь немногие социальные группы могут ограниченно влиять на процесс принятия политических решений. Так положительно оценили свою способность повлиять на решение правительства, ущемляющие права народа только 3% необеспеченных, 4,08% – малообеспеченных, среди респондентов со средним достатком таких оказалось 4,71%, тогда как среди обеспеченных почти в шесть раз больше – 23,81%. В профессиональной структуре чувство «политической компетенции» в большей мере присуще предпринимателям, занятым крупным и средним бизнесом – 17,65%. Несмотря на то, что для стран с стабильной демократией такой показатель крайне низок, в сравнении с другими профессиональными группами, составляющими социальную структуру украинского общества он смотрится неплохо. Итак, положительно оценивают свои способности что-либо сделать против решения правительства ущемляющего интересы украинского народа 2,05% неработающих пенсионеров, 2,06% служащих из числа вспомогательного персонала, 3,3% специалистов в области культуры, здравоохранения, образования, 3,28% учащихся, 3,74% безработных, 4,35% занятых мелким бизнесом или работающих на бизнесмена, 5,24% рабочих. Эти цифры свидетельствуют о том, что в обществе преоб-

ладают диссоциативные формы поведения. Правящая группа не имеет опоры на широкие слои населения, не отражает ее конструктивных интересов и нещадно эксплуатирует протестные настроения масс в период выборов. На волне протеста, обвинения в адрес старой власти новый лидер поднимается в кресло и теряет связь с избравшей его группой.

Период трансформации социальной структуры не закончен, и механизмы, которые будут поддерживать и воспроизводить систему взаимоотношений, в том числе между населением и государством, окончательно не сформированы. Отстаивание своих интересов, борьба за улучшение своего материального положения в процессе трансформации разворачивается по оси экономических и неэкономических методов воздействия на изменения ситуации. Сегодня экономические формы отстаивания своих интересов сопровождаются появлением зачатков ассоциативного типа поведения населения. Анализ полученных данных показывает, что единственной социально-профессиональной группой, которая проявляет значительные признаки ассоциативного поведения, являются предприниматели, занятые крупным и средним бизнесом. Этому слою свойственны слабая необходимость патернализма со стороны государства, относительно высокая способность к ассоциативному поведению и готовность к конструктивному диалогу с остальным социумом. Среди имущественных слоев такие показатели присущи обеспеченным. Такое состояние свидетельствует о сильной поляризации общества по оси ассоциативности-диссоциативности: на одном полюсе небольшой процент материально-благополучной, интегрированной группы, участники которой хорошо осознают свои интересы и могут воздействовать на принимаемые властями решения, и с другой стороны все остальные слои общества, проявляющие диссоциативное поведение, усиливающие дезинтеграцию общества и склонность к конфликтам. Даже в эпоху столь сильного экономического кризиса, который переживает наша страна, люди имеют свой социальный быт: получают образование, профессию, делают карьеру, обретают социальный статус и т.д. При этом удовлетворение этих потребностей наталкивается на все более ощутимые барьеры, в результате украинцы втягиваются в повседневную борьбу за существование, все больше погружаясь в социально-политическую апатию. В этих условиях они действуют под влиянием непосредственных частных интересов, часто не осознавая до конца, в чем они состоят. Только тогда, когда экономическая и политическая жизнь общества будет базироваться на ассоциативном поведении населения, то появится возможность воздействовать на социально-экономические процессы конструктивными методами.

При доминировании в обществе поведения ассоциативного типа, политические партии находятся в постоянном контакте с избирателями и под их контролем. Общественный контроль

позволяет проводить эффективную социально-экономическую политику, эффективность которой обусловлена тем, что она проводится в интересах тех, кто будет ее реализовывать.

Литература:

1. Динамика социальной структуры и трансформация общественного сознания («круглый стол») // Социологические исследования. 1998. №11. С.57
2. Структура общества и власти в зеркале массового сознания // Трансформация социальной структуры и стратификация российского общества. (отв. ред. З.Т. Голенкова) – М.: Изд-во Института социологии РАН, 1998. С.401-419.

А. С. ЛОБАНОВА, В. Д. ПРИЛИПЕНКО

ІНФДАКТНІСТЬ ЯК ПРОВІДНА ІДЕЯ НАСТУПНОЇ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ В УКРАЇНІ

Лобанова Алла Степанівна – завідувач кафедри соціології Криворізького державного педагогічного університету, кандидат соціологічних наук

Прилипенко Вадим Дмитрович. – голова спостережної ради ЗАТ «ЗТНВФ «КОЛО»

Пожвавлення політичного життя, що вже сьогодні спостерігається в Україні, свідчить про наближення нової виборчої кампанії. Досвід минулих виборів народних депутатів і Президента переконливо довів, що їх демократичні заходи в нашій країні зазнали певної ерозії та деформації. Це відбулося у зв'язку з використанням окремими політичними силами далеко не демократичних принципів досягнення депутатського та президентського олімпу. Політична мімікрія, подвійна мораль, адміністративний тиск, підкупи, шантаж і таке інше – далеко не повний перелік тих технологічних засобів, що певні особистості або політичні сили використовували в період виборчих перегонів. Не можна не помітити того, що результатом такої виборчої технології стало формування і розповсюдження в суспільстві негативного інформоенергетичного середовища, яке ми називаємо **інфдактом**, що як хвороба, розповсюджується у суспільстві, колективна свідомість якого зазнала кризового стану.

Інфдактність (пох. від англ.: inform – інформувати, dark – темний) – це процес формування, накопичення, функціонування та реалізації негативної життєвої інформоенергії, що виявляється в деструктивних антигуманних, аморальних актах і діях певних людей або соціальних груп, які намагаються досягти своєї мети за будь-яку ціну [3, 63]. Згадаймо, як під час минулих виборчих кампаній закручувалися політичні інтриги, поширювалися плітки, «вистрілював» компромат на певних кандидатів, навіть здійснювалися терористичні акти. Звісна річ, саме інфдактна інформоенергія певних «діячів» і «кандидатів» формувала так звану «політику насильства», що породжувала у електорату спочатку почуття здивування і непорозуміння, згодом – роздратованості та недовіри, і нарешті,

тривоги та відчаю. Як результат, в суспільстві почала накопичуватися інфдактна (негативна) життєва енергія, що гальмувала формування демократичного громадянського суспільства, перешкождала руху ринкових реформ: «Владі варто визнати: чимало збитків реформ – наслідок користюлюбства та зажерливості тих, хто зловживав довірою народу», – констатував він у інтерв'ю кореспонденту тижневика «Зеркало недели» [2, 3].

З метою припинення подальшого розповсюдження інфдактної інформоенергії в українському соціумі, яка руйнує паростки демократії, породжує політичне протистояння в суспільстві та сіє розбрат між прихильниками не тільки різних, але й однакових ідеологічних платформ, варто вийти на новий – конструктивний рівень проведення наступної виборчої кампанії народних депутатів та органів місцевого самоврядування. Саме на пошуках конструктивної об'єднаної раціонально-креативної ідеї політичної структуризації українського суспільства була останніми роками зосереджена науково-дослідна діяльність криворізьких і київських науковців, політиків, практиків.

Певним систематизуючим заходом цієї діяльності стало проведення у Кривому Розі першої Міжнародної науково-практичної конференції «Інформоенергетичні технології адаптаційних процесів життєдіяльності на початку III-го тисячоліття» (березень 2001р.), що відбулася за ініціатииви кафедри соціології Криворізького державного педагогічного університету і Закритого акціонерного товариства «Зовнішньоторговельна науково-виробнича фірма «КОЛО» при підтримці Міністерства освіти і науки України, Комітету з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської аварії Верховної Ради України, кафед-

ри галузевої соціології КНУ ім.Т.Г.Шевченка, Опольського університету (Польща), Київської академії післядипломної освіти, Криворізького міськвиконкому, факультету післядипломного навчання Дніпропетровської державної медичної академії.

Предметом наукової дискусії соціологів, психологів, медиків і біологів стала гіпотеза про інформоенергетичну сутність життєдіяльності Людини, Суспільства, Природи і Космосу. Інтегруючим чинником, що об'єднав вчених, стала нагальна потреба пошуку нових шляхів, що гальмують деструктивні тенденції як в суспільній свідомості, так і в природокористуванні.

Саме на цій конференції вперше ґрунтовано обговорювався інноваційний погляд стосовно засад формування соціуму, в якому пануючим станом має бути **інфлайтність** (пох. від англ. inform – інформувати, light – світло), **яка являє собою процес (або стан) формування і функціонування конструктивних (світлих) інформоенергетичних польових ресурсів людини, спільноти, соціуму** [3, 63–64].

Рівень інфлайтності у людини або у соціумі є вимірником їхньої гуманно орієнтованої життєвої енергії, життєдайної сили. І саме інфлайтність є інтегративною основою і базовою детермінантою адаптаційної здатності людини або соціуму до будь-яких суспільних, техногенних чи природних трансформацій. Авторська переконаність у тому, що провідною ідеєю наступної виборчої кампанії має бути формування **інфлайтного електорату** як на регіональному, так і на республіканському рівні базується не просто на теоретичному обґрунтуванні інформоенергетичної парадигми суспільного життя, але й на результатах практичної діяльності Центру інформоенергетичних технологій, який створено на базі медичного центру «Коло Віто», Міжнародного інституту соціоніки та кафедри соціології Криворізького державного педагогічного університету. Діяльність Центру базується на використанні синергетичних технологій регулювання інформоенергетичних полів соціальних суб'єктів (окремих людей, певних груп чи соціумів) із застосуванням методів соціоніки, інтегративної медицини, принципів нейролінгвістичного програмування та інше. Сутність процесів формування, реабілітації, коректування інформоенергетичних полів суб'єктів соціуму складає поняття резонансу, прийому і передачі інформації у вигляді понад тонких енергетичних коливань, що фіксуються винятково спеціальною апаратурою. Адже всі суб'єкти соціуму, згідно з цією гіпотезою окрім матеріальних (фізичних) тіл, мають інформоенергетичні системи управління свідомістю та підсвідомістю, яким підпорядковані власні польові структури, що здатні приймати, обробляти й передавати інформоенергетичні коливання іншим польовим структурам суб'єктів соціуму. Окремі

«пасіонарні» особистості можуть мати високі потенціали життєвої енергії і суперчутливу систему управління свідомістю, яка здатна концентрувати і генерувати достатні обсяги інформоенергії, забезпечуючи інфлайтне або інфдактне функціонування великих польових інформоенергетичних структур соціумів [5, 53–54].

Завдяки зазначеним методам можна діагностувати, коригувати і формувати певний рівень інформоенергетичної забезпеченості будь-якої людини, соціальної групи, соціуму. Ми виокремлюємо три рівні інформоенергозабезпеченості суб'єктів соціуму:

- * інформоенергодостатній;
- * інформоенергопрофіцитний;
- * інформоенергодефіцитний.

Інформоенергодостатній рівень соціального суб'єкта характеризується позитивними соціальними якостями, такими як гармонійність з оточуючим середовищем (соціумом, природою), стабільність поведінки, майже незалежність від зовнішніх обставин, майже відсутність внутрішніх проблем та інше.

Інформоенергопрофіцитний рівень притаманний тим особистостям, які вирізняються ініціативним пошуком шляхів перелаштування суспільного життя та його різних сфер. Основні характеристики таких суб'єктів можуть визначатись як: гармонічні або дисгармонічні з оточуючим середовищем, стабільні або нестабільні (непередбачувані) в соціальній поведінці, позитивні або негативні. Вибір способів досягнення мети у таких особистостей практично не залежить від зовнішніх обставин. Вони індивідуально моделюють свою програму дій, що не завжди може корелюватись із стандартами традиційного суспільного життя. Варто зауважити, що таким суб'єктам в значній мірі може бути властива соціальна мімікрія [4].

Інформоенергодефіцитним суб'єктам властиві, як правило, особистісні проблеми з внутрішнім станом здоров'я, негативні характеристики соціальної поведінки, дисгармонія із соціумом, нестабільність стосунків і вчинків, повна залежність вибору шляхів досягнення мети від зовнішніх чинників та обставин, інших людей. Їм в значній мірі властива краща свідомість.

Варто зауважити, що всім типам соціальних суб'єктів соціуму притаманні прояви як інфлайтних, так і інфдактних інформоенергій. Так, наприклад, інформоенергопрофіцитні суб'єкти в окремих випадках можуть мати практично однаковий потенціал позитивної і негативної життєвої енергії, а прояви інфлайтності чи інфдактності будуть залежати від систем норм і цінностей особистостей, за допомогою яких вони готові досягати поставленої мети.

Ретранслюючи ці міркування в площину виборчої діяльності, ми отримуємо можливість (а необхідність, переконані, вже давно нагально існує):

* **діагностувати рівень інформоенергозабезпеченості** будь-якого кандидата (за його бажанням або без його участі), його довірених осіб, команди, а також окремих соціальних груп електорату, що його підтримують;

* **визначити потенціальну цілеспрямованість** їх інформоенергетичних польових ресурсів (тобто рівень інфлайтності чи інфдактності);

* **визначити систему засобів**, що нейтралізують негативні прояви інформоенергетики кандидатів, їх команд, електорату;

* **розробити персоналізовані алгоритми корекції інформоенергетики** будь-яких учасників виборчих перегонів з метою формування у них високого рівня інфлайтності, яка має виявитися під час конструктивного, гуманного, порядного політичного суперництва під час виборів та інше.

Саме такий підхід, на нашу думку, може виявити, ще на перших етапах інформоенергетичних хвиль регіонального або загальнореспубліканського інформоенергетичного простору, існування прихованої «політики насильства», «політики шахрайства» та сприятиме формуванню «політики конструктивізму», «політики взаєморозуміння» і злагоди в реальному суспільстві, що призведе до створення майбутнього суспільства, побудованого на інформоенергодостатньому стабільному середньому класі.

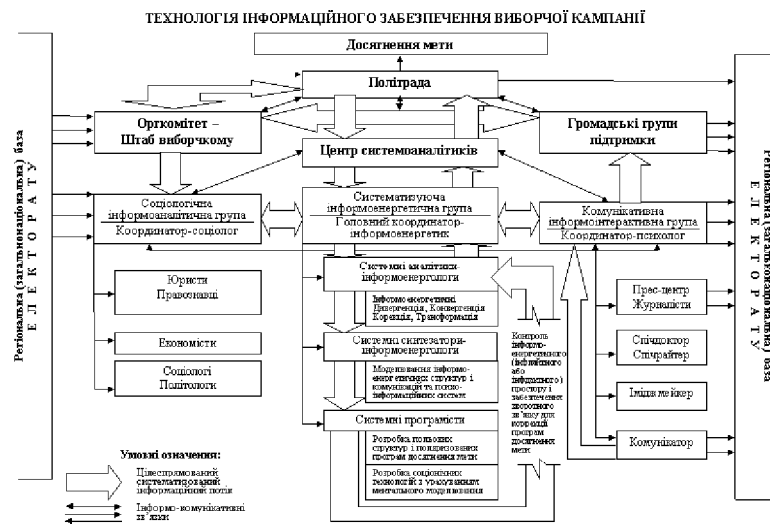
Механізм реалізації інфлайтної технології виборчої кампанії

Відповідно до схеми 1 «Технологія виборчої кампанії політорганізації» головними дійовими органами планування, організації та здійснення виборчої діяльності є Політрада організації, оргкомітет та Центр системоналітиків, функціями якого і є розробка та реалізація інфлайтної

технології. До складу Центру обов'язково входять головний координатор-системний інформоенергетик, координатор-соціолог, координатор-психолог і координатор-комунікатор. Ретранслятором персоналізованих алгоритмів соціальної поведінки під час виборчої кампанії, що розробляються Центром системоналітиків є місцеві та республіканські засоби масової інформації, оргкомітет – штаб виборчкому, громадські групи підтримки політорганізації.

На схемі 2 представлена технологія інформаційного забезпечення виборчої кампанії. Вар-

Схема 2

то зауважити, що саме **інформація є вектором цілеспрямованої виборчої діяльності, визначальним стрижнем її технологічного алгоритму**. Не акцентуючи уваги на діяльності оргкомітету і груп підтримки (вони діють за знайомими програмами), зосередимося на програмі діяльності Центру системоналітиків. До його складу входять 3 групи:

1. **Соціологічна інформоаналітична група** у складі соціологів, політологів, економістів, юристів, правознавців, яку очолює координатор-соціолог;

2. **Систематизуюча інформоенергетична група** під керівництвом головного координатора-інформоенергетика у складі інформоенергологів, системоналітиків, синтезаторів, програмістів;

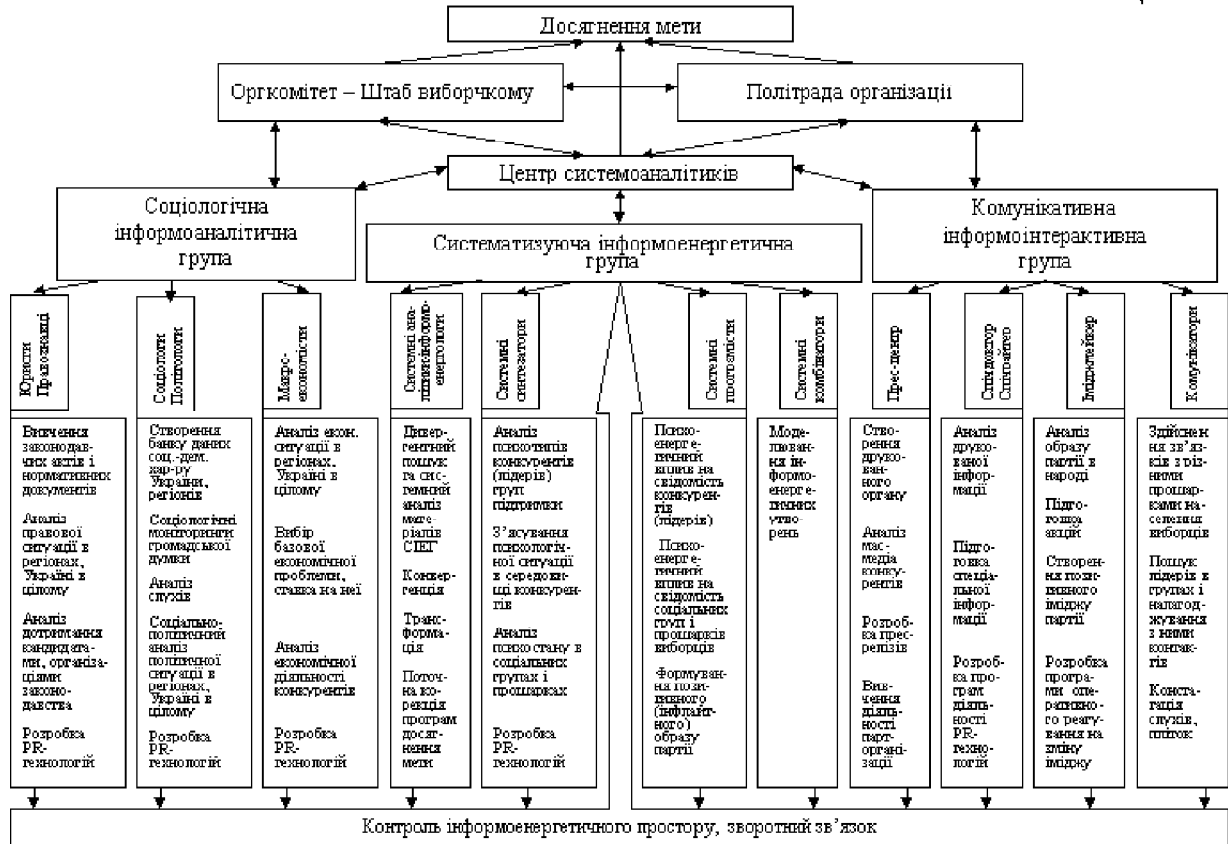
3. **Комунікативна інформоінтерактивна група**, якою керує координатор-психолог. До її складу входять спічдоктор, спічрайтер, журналісти, іміджмейкер, головний комунікатор.

Джерелом і одночасно споживачем інформації може бути як регіональний, так і республіканський електорат, який продукує хаотичну неконтрольовану невпорядковану інформацію. Завдяки системоналітичній діяльності центру можна організувати цілеспрямовані, систе-

Схема 1
ТЕХНОЛОГІЯ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ ПОЛІТОРГАНІЗАЦІЇ (РЕГІОНА)

ТАКТИЧНИЙ ПЛАН ПОЛІТИЧНОГО МАРКЕТИНГУ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ ПОЛІОРГАНІЗАЦІЇ

матизовані інфлайтні потоки, під впливом яких може здійснюватися певне програмування позитивної соціальної поведінки. Наш досвід минулої виборчої кампанії Президента свідчить, що ймовірність електоральних дій відповідно до певної інформоенергетичної технології може складати приблизно 70-75%.

Детальна, поетапна програма діяльності кожної підсистеми Центру системаноалітиків представлена на схемі 3: «Тактичний план політичного маркетингу виборчої кампанії політорганізації». Основною метою політичного маркетингу

є з'ясування інформоенергетичного ресурсу електорального ринку, рівня і характеру інформоенергетики певних кандидатів та їх суперників, команд підтримки, а також нейтралізація інфдактивних інформоенергетичних струмів, стимуляція інфлайтних (позитивних) потоків інформоенергетики і розробка відповідних алгоритмів політичного менеджменту виборчої кампанії (схема 4).

Політичний менеджмент, за визначенням професора Бебика В.М., являє собою «процес розгляду, ухвалення та втілення у практику політичних рішень» [1, 9].

Власне, тактичний план політичного менеджменту (останній етап досягнення бажаної мети), що пропонується на схемі 4, відповідає апробованим у світі технологіям, однак має вагомий перевагу: він засновується не просто на інформації, а на систематизованих цілеспрямованих інформоенергетичних потоках, в які закладено персоналізовані алгоритми електоральної поведінки дійових осіб (учасників, організаторів, спостерігачів) виборчих перегонів. Тому його коефіцієнт корисної дії має досить високий рівень.

Таким чином, розглянута технологія інформоенергетичного підходу до планування організації і проведення виборчої кампанії спрямова-

Схема 4

на на формування інфлайтної (позитивної, креативно-конструктивної) інформоенергетики як українського соціуму в цілому, так і його регіональних сегментів в період виборчих кампаній і не тільки. Переконані, що її реалізація, здатне

забезпечити політичне підґрунття для гуманної орієнтацію суспільства, в якому пануватиме політична злагода і раціональний економічний розвиток.

Література :

1. Бебик В.М. Маркетинг і менеджмент виборчої кампанії (методичні рекомендації). - К., 1997.
2. Горбулін В. Власти следует признать: многие издержки реформ - следствие корысти и жадности тех, кто злоупотреблял доверием народа// Зеркало недели. - 2001. - №25 (349).- 7 липня 2001р. -с.3.
3. Лобанова А.С., Прилипенко В.Д. Инфлайтная энергия как детерминанта адаптационной способности людей в трансформирующемся обществе// Інформоенергетичні технології адаптаційних процесів життєдіяльності на початку III-го тисячоліття: збірник наукових праць, випуск 1, Київ - Кривий Ріг, ЗАТ «ЗТНВФ «КОЛО», 2001. - с. 59-66.
4. Лобанова А.С. Псевдоменеджмент// Персонал. - 1999. - №6 -с.30-36.
5. Прилипенко В.Д. Информоенергетическое моделирование преодоления кризиса сознания// Інформоенергетичні технології адаптаційних процесів життєдіяльності на початку III-го тисячоліття: збірник наукових праць, випуск 1, Київ - Кривий Ріг, ЗАТ «ЗТНВФ «КОЛО», 2001. - с. 48-59.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Є. М. СУЛИМА

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЗІ ЗМІ В ПРОЦЕСІ ІНФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯН ТА ШЛЯХИ ЇЇ ГАРМОНІЗАЦІЇ

Сулима Євген Миколайович – начальник управління з питань внутрішньої політики Дніпропетровської облдержадміністрації, кандидат філософських наук

Однією з найбільш розповсюджених ідей періоду утвердження в нашій країні демократичних відносин була думка про необхідність повної ліквідації всякого впливу владних структур на пресу. Влада у світлі такої концепції розглядалась виключно як об'єкт осмислення, аналізу, критики з боку ЗМІ й відмовлялось у праві бути ще й суб'єктом інформаційного процесу, тобто брати безпосередню участь у формуванні громадської думки, роз'яснити ті чи інші свої кроки тощо.

Зрозуміло, що вищеописана концепція була не стільки справді взятою з реальної схеми функціонування демократичного суспільства, скільки реакцією на ту модель взаємовідносин в тоталітарному суспільстві колишнього СРСР. Цю модель відомий російський дослідник Я.М.Засурський слушно назвав «інструментальною» [1, 8]. Справді, особливістю такої моделі було те, що преса була всього лише інструментом в руках партії та тодішніх владних структур. Цей інструмент використовувався і в пропагандистських цілях, і для боротьби з ворогами, з точки зору правлячих кіл, ідеологіями, і для придушення будь-якого вільнодумства та інакомислення. Ця модель не просто відмовляла пресі у самостійності, але й підміняла інформування агітацією та пропагандою. Відомий жарт, що тоді ходив у журналістських колах, констатував цю гірку реальність: «Правда» без правди, а «Известия» без вістей...»

Набуття Україною незалежності та початок розбудови демократичного суспільства та економіки, що спиралась на ринкові засади, створив абсолютно нову ситуацію в країні. Прийняття цілої низки законів, що стосувалися преси та свободи слова в цілому заклали підвалини тієї нової інформаційної моделі журналістики, яка існує у більшості розвинутих країн і забезпечує вільний та незалежний розвиток ЗМІ аж до перетворення їх у «четверту владу». Але такий хід речей не лише не зняв з черги денної питання про роль і місце владних структур в інформаційній політиці держави, а й надав йому

нового звучання. Справді, чи є в світі хоч одна держава чи уряд в цій державі, який би не прагнув до участі в інформаційному процесі, а відтоді і контролю над інформаційним простором. Підтвердженням цих слів може служити інтерв'ю генерального директора Всесвітньої служби Бі-Бі-Сі М.Байфорда російським ЗМІ, яке газета «Известия» дала саме під заголовком «Любое правительство хочет контролировать прессу» [2, 1].

Інша справа, що сучасні методики взаємин органів державної влади та місцевого самоврядування зі ЗМІ, спираючись на принципову нову для нас законодавчу базу (яка передбачає не лише конституційні гарантії свободи слова, але й такі законодавчі положення як невтручання в діяльність редакції, їх самостійність у виборі власної стратегії розвитку тощо), демократичні засади розбудови суспільства та враховують нинішній стан суспільних відносин. Хотів би зазначити, що ми знаходимося в епіцентрі у трансформаційних процесів тому ці методики, які базуються на досвіді країн, де вже тривалий час розвиваються і досліджуються демократичні принципи взаємин влади та преси, не завжди спрацьовують у нашій країні. Ми інколи буваємо ще не готові до їх використання, бо саме суспільство не перейшло на ту стадію готовності, коли їх сприйняття стане органічним і зрозумілим для більшості тих, хто зайнятий у цих процесах.

Одна з найважливіших проблем сьогодення у взаємовідносинах вітчизняних ЗМІ зі владою, це використання інформаційного продукту владних структур для формування свідомого відношення наших співгромадян до шляхів розбудови демократичного суспільства та ринкової економіки. В США та розвинутих західноєвропейських країнах в бюджетах владних структур закладено спеціальні кошти, які дозволяють їм розміщувати власний інформаційний продукт на комерційних засадах. Так, в бюджет адміністрації президента США на інформаційно-аналітичне забезпечення закладається 200

мільйонів доларів [3, 43], уряд Англії може витратити на ці цілі 5 мільйонів фунтів стерлінгів і т.д. Цей могутній фінансовий ресурс дозволяє владі спокійно відчувати себе в океані приватної за характером власності преси.

В Україні маємо парадоксальну ситуацію. З одного боку, під контролем влади залишилась просто мізерна кількість ЗМІ (телеканал УТ-1, перша програма радіо, газета «Урядовий кур'єр», у якійсь мірі «Голос України» та поодинокі регіональні видання), а з іншого боку вона не має отого ресурсу, який би дозволив їй вчасно, якісно, у доступній формі повідомити переважну більшість населення про свої дії, навести свою систему аргументів, а інколи і просто захиститись від облудних звинувачень. Неписане правило суспільного життя гласить: явища та події, що знайшли свого місця в інформаційному просторі, дійдуть до суспільства у вигляді чуток або пліток.

Крім того одним із шляхів розвитку ЗМІ в Україні є їх активна «олігархізація». З одного боку створення сильних медіахолдінгів в країні, де преса ще не здатна приносити реальних прибутків, один з кроків до створення у майбутньому справді незалежних ЗМІ. З іншого – при тій політизованості, яка існує в Україні як і в інших країнах СНД (наприклад, в Росії за останніми даними 65,3% громадян щоденно слідкує за телевізійними новинами [4], в Україні ці цифри аж ніяк не менші), існує реальна небезпека нав'язування суспільству однієї тенденційної версії або тлумачення події. Згадаймо події в Києві у березні минулого року під час вшанування пам'яті Шевченка, і нам стане зрозуміло, що в деяких ситуаціях влада, позбавлена справжнього доступу до ЗМІ, може виглядати як голос «волаючого в пустелі».

Ще одна принципова проблема – це контроль інформаційного простору та його методи. Ця проблема безпосередньо входить як складова частина до Доктрини національної інформаційної безпеки, яка у 2000 році вже була прийнята в сусідній Росії та досі знаходиться в стадії розробки в нашій країні.

Зрозуміло, що контроль за національним інформаційним простором (як і його регіональними складовими) є одним з визначальних у роботі органів державної влади на всіх рівнях. Йдеться, звичайно, не про закриття цього простору, до чого, не будемо таїти гріха, інколи вдаються власті, особливо місцеві. Такий підхід

є ознакою слабкості влади. До речі, і однією з причин недовіри громадян до органів влади найчастіше називають їх закритість, відсутність гласності та прозорості у прийнятті рішень тощо.

На нашу думку, в тій ситуації в якій сьогодні знаходяться взаємовідносини влади і преси слід говорити про використання резонансних комунікативних технологій. У цьому випадку відбувається не управління всією системою як одним цілим, а спроба багатоходового введення в обіг тих чи інших тем чи повідомлень, до яких врешті решт і повертається увага громадськості, а тим самим формується і певна суспільна думка. Це – стратегія сильної влади, коли вона говорить рівно стільки, скільки потрібно, і на ті теми, які торкаються болісних тягот суспільного життя.

Жодне із суспільств не в змозі відійти від тих чи інших методів соціального управління. Але якщо тоталітарне суспільство силоміць нав'язувало свою ідеологію громадянам, то демократичне, маючи, в принципі ті самі завдання, не вдається до репресивних методів. Тому; вона переходить до управління суспільною думкою на основі досягнення так необхідної у суспільстві згоди. Це порядкує і зворотній рух, налаштовуючи і пресу як найбільш важливого виразника громадської думки до втілення концепції «соціально відповідальних ЗМІ». Вона вимагає від журналістики і соціальної зрілості, розуміння і підтримку найважливіших пріоритетів суспільства. Роль преси ні в якому разі не можна зводити лише до пошуку та реєстрації недоліків, а рішення та шляхи виходу з кризових ситуацій, мовляв, хай шукають інші. Це може перетворити пресу на таку собі постійну опозицію, яка при цьому не має необхідності захищати певну позицію чи висувати якісь розумні альтернативи. Звичайно, це не означає, що преса мусить відмовитись від ролі критичного спостерігача, але функція ЗМІ як перш за все джерела об'єктивної інформації повинна зайняти домінуюче положення.

В ідеалі преса повинна функціонувати для посилення громадянського суспільства, але щоб це здійснилося, нам перш за все потрібне саме життєздатне громадянське суспільство, а згодом і такі політичні та економічні умови, які змусять їх працювати на загальне благо співгромадян.

Література:

1. Засурський Я.Н. Российские медиа в XXI веке: «вверх по лестнице ведущей вниз»// Вестник МГУ. Серия 10: Журналистика, 2001, №3.
2. Байфорд М. Любое правительство хочет контролировать прессу//Известия, 2001, № 12.
3. Иванян Э.А. От Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша. Белый дом и пресса. М., 1991.
4. Див.: http://www.rowr.ru/markct//smi/05_2000/smi.htm.

П. А. КРАВЧЕНКО

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА І НОВА ДЕРЖАВНІСТЬ

Кравченко Петро Анатолійович – завідувач кафедри філософії Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка, доцент, кандидат філософських наук

З поняттям «культура» здебільшого пов'язують уявлення про нові суспільні цінності, важливий зміст, прихований в історичних предметах, подіях. Саме цей зміст дає змогу вважати, що той чи інший предмет, звичай є культурна цінність. Державність також є культурною цінністю, а тому нічого дивного в тому, що нова державність будує нові культурні цінності. Однак ця обставина стає причиною ряду істотних проблем, які ми розглянемо.

Історія розвитку суспільства – це історія індивідуального розвитку людей: кожне суспільство оцінюється за тим, які особистості воно формує, яким віддає перевагу. Це – культурне обличчя суспільства, котре неможливо замінити ніякими показниками розвитку, тим більше – кількісними. Без культури суспільство не існує як упорядковане ціле, воно зазнає тотальної деградації. Держава, яка не розуміє цієї пріоритетності культури й не створює першочергово необхідних умов для її розвитку, не здатна ніякими іншими способами боротися з кризою в суспільстві.

Діапазон культури вельми широкий, він, зокрема, має національний і загальнолюдський аспекти. Культура теж складається з «цехів» і «еліт» (де чинні критерії знань, майстерності, результативності), але вона не замкнена стратом. Коли вчений, інженер або спортсмен досягає результатів усезагальної значущості, здобуває народну славу й визнання, він мусить бути морально адекватним тій славі, бо стає репрезентантом національної культури. Письменники, митці, публіцисти, філософи й релігійні діячі покликані формувати моральний і світоглядний горизонт народу. Отже, національна еліта обов'язково належить культурі, бо культура – спосіб національного буття (ширше – вселюдського). Але не всі діячі культури, ясна річ, належать до національної еліти.

Можна прекрасно співати, майстерно грати на інструменті, писати цікаві книги, або правити в церкві й не бути тим, кого в Індії звать махатмою – Великою Душею. Звідки з'являється розуміння безмежного смислу буття, який витискає із серця: «за всіх скажу, за всіх – переболію»? Генетично це результат зв'язку з тотальною Всеєдністю Всесвіту, тобто здобуток релігійний. Але оскільки люди живуть у семантичних (смыслових) світах певних культур, то митцеві достатньо відчутти себе серед спільності «мертвих, живих і ненароджених», обійняти душею, мов крилами, долю рідної землі й народу.

Культурна еліта мусить виконувати майже релігійну місію – одухотворювати буття, спілку-

ючись із Вічністю, і тому не повинна орієнтуватися на політику. Такі тандеми, починаючи з Грушевського, Винниченка, зазнавали неминучої поразки. Але заклик, порада й присуд політикам – прерогатива українських «махатм». Річ у тім, що культура і політика – різні. Культура звернена до традиції, отже, до минулого, звідки, мов Антей, черпає мудрість для узгодження суперечливих інтересів у результативному виборі і проекті. Між одним і другим має бути дистанція поваги й вимогливості.

Ця дистанція особливо важлива для політиків, бо вона є правдою їх внутрішнього ставлення до самого себе. Політик – актор, він мусить імпонувати різним прошаркам строкатого суспільства. Але біда, коли маска приростає до лица (ефект Нерона). Уся сила можновладця – у майстерності володіння іміджем, але коли імідж домінує над особистістю, то від неї залишається пусте місце й «маємо те, що маємо». Специфічний критерій належності до політичної еліти – уміння володіти внутрішньою (до себе) і зовнішньою (до електорату) дистанцією, наблизитися і віддалитися, культура парадоксального сполучення глибоко усвідомленої правди й компромісного іміджу [6, 12-13].

Політик, яку б соціальну орієнтацію він не обрав (навіть комуністичну), мусить розуміти, що його згадуватимуть онуки й правнуки відповідно до того, як він дбав про свій народ, державу, а особливо культуру. Бо в культурі – сенс і підсумок життя генерацій, вона – засада тієї внутрішньої правди, без якої політик – просто брехун, а пересічна людина – обиватель.

Сучасна філософська думка з позицій культури не ототожнює цього феномена із сукупністю досягнень суспільства в його матеріальному і духовному розвитку. Частіше культура розглядається крізь призму її співвіднесеності з життєдіяльністю не абстрактного, а конкретного суб'єкта, в єдності його соціальних, психологічних і біологічних характеристик. Культура розглядається як засіб буття індивіда у світі, що дає особистості можливість жити, творити і, згідно з власними уявленнями, ставитися до навколишнього світу і до себе. Поняття культури, таким чином, досягає максимальної універсальності.

«Культура є засобом людського буття й обіймає не лише форму, а й увесь без винятку зміст того, що людина робить і чим живе на цьому світі. У такому разі культура стає всезагальною і повсюдною» [3, 87]. Сучасні концепції культури долають протиставлення людини світові культури, констатується також той факт,

що людина вже з перших хвилин існування є людиною культури, а не позакультурним феноменом. Мова йде про індивідуальну буттєвість культури: «...справжня суть культури полягає в тому, що вона як індивідуальна орієнтація не зводиться до забезпечення власної привітності, а спрямована на взаємодію з іншими, на забезпечення роду, на буттєвість людськості... Неповторність індивідуального буття інтегрується в спільну буттєвість саме культурою» [10, 553]. У філософії вводиться поняття культурної реальності, бо навколо людини не хаос і безладдя, а дійсність, яка є результатом діяльності предків протягом тисячоліть. Тому все, що оточує нашого сучасника, містить певні зміни, результати праці багатьох поколінь, зафіксовані як у матеріальних цінностях, так і у формі культурних традицій, мов, звичаїв. Наше життя – це миттєвість у культурній реальності, яка може розумітися як процес розпредмечення світу речей, охоплення змістів, значення чужих думок і прагнень, донесених нам кризь віки... Значення є основою буття. Наші вчинки визначаються тим, які значення ми обираємо» [2, 9], – пише Д.Бом. Характерна властивість цього процесу – його природність: кожен із нас відчуває себе часткою саме свого світу, свого оточення – цієї родини, цього народу – і сприймається це як належне, невід’ємне. Тому важко зовнішніми силами примусити людину відмовитися від своїх цінностей, від віри, рідної мови, важко здійснити культурну революцію, примусивши людей навчитися читати і рахувати. Культура не є чимось протилежним людині, передусім вона є засобом людського буття.

Академік В.І. Шинкарук розглядає культуру в її двох «іпостасях»: як формотворення людського духу і як «субстанцію» цих формотворень, тобто її світоглядні категоріальні основи. Він зазначає, що водночас культура є «способом буття» людини у світі. Світ людського буття – не мертва матерія, не природа як така, а «олюднена природа», «світ культури...» [12, 47-59].

Принцип буттєвості в застосуванні до осмислення поняття культури потребує розгляду культури в трьох часових вимірах і в розрізненні буття й сущого. Наприклад, антична культура була реально сущою «свого часу» у грецькому та римському суспільстві. Нині її реально суще буття, її існування, побут – у вигляді залишків певних предметних форм (архітектурних споруд, скульптур, зразків мистецтва, окремих творів з міфології, літератури, філософії тощо). Навпаки, її буття, як особливої культури, зберігається в бутті історичного в конкретній культурі сьогодення, у «тут» і «тепер» сучасних національних культур європейської цивілізації.

Певно, всі погодяться, що українське суспільство переживає період радикальної соціальної трансформації, яка охоплена важкою інтелектуальною та духовною кризою. На сьогодні

ця криза розпочалася, хоча й вона була закладена ще в так звані радянські часи. Соціокультуролог Олександр Ахієзер стверджує: «Слабкість радянської державності полягала в тому, що вона не мала на масовому рівні міцної культурної основи. Давній синкретизм руйнував державність, а культура, пов’язана з ростом і розвитком, мала в суспільстві слабку однобічну підтримку, що не сприяло перетворенню цього типу культури на основу державності» [1, 131].

Який же тип культури слід покласти в основу української державності? Питання складне, бо культура завжди обстоє свій духовний суверенітет, на який посягає держава. Наша культура переживала, здається, не бачений досі у світі тотальний пресинг із боку влади, але її bastiони не були дощенту зруйновані. Цінності й традиції національної культури збереглися в багатьох формах, хоча втрати страшні. Навіть сьогодні, за умов свободи національно-культурного відродження, відсутності цензури та прямого пресингу на митця, можливостей для творчої самореалізації, для жадання інтелектуального потенціалу суспільства мізерно мало.

Митець не може навіть стати в традиційну й (необхідну!) для суспільства духовну опозицію до держави, бо немає, по суті, незалежних форм і механізмів, які б забезпечили це «критичне відчуження» митця від державної політики. Неминуче він потрапить у пастку ідеологічної чи фінансової залежності, яку приготували ті чи інші політичні, фінансові угруповання. Водночас митець, інтелектуал не може свідомо відсторонитися від державобудівничого процесу, бо він усвідомлює, що тільки демократична правова держава здатна забезпечити формування тих структур та механізмів, які б сприяли реалізації його творчих задумів. Отже, головне – це демократизація українського суспільства. Демократія повинна стати органічним елементом культури суспільства, бо «...культура, у широкому розумінні значення цього слова, є фундаментом нової цивілізованості, що формується у світі» [11, 56]. Одновимірний прагматизований індустріальний розвиток сьогодні не є визначальним критерієм соціального прогресу, хоча для соціально-економічної ситуації в Україні це непереконливий аргумент. Проте сучасні постіндустріальні суспільства, які рухаються в напрямку трансформації до інтелектуальних суспільств, за критерії соціального розвитку вважають ступінь зовнішньої свободи людини [9].

Інтелектуальне суспільство – це суспільство, у якому домінує новий тип соціальної інтеграції – організація. Але в майбутньому (для нас!) суспільстві автор цієї концепції Пітер Друкер не бачить «тієї інтегруючої сили, яка змогла б об’єднати окремі його організації» [4, 56].

Проблема національної самоідентифікації – ключова для українського суспільства, котре

повинно сформуватися в духовно цілісний організм. Це проблема консолідуючого начала, об'єднаної ідеї, яка б організувала систему ціннісних орієнтацій суспільства. На думку деяких культурологів, нова суспільна солідарність не народиться, якщо ми не будемо розуміти суспільство як культурний організм: «Необхідне розуміння суспільства як культурного організму, де ключовою, організуючою, мотивуючою ідеєю є «національна ідентичність» [7, 83]. Вони констатують, що в більшості країн СНД і пост-соціальної Східної Європи «...політичний процес розгортався насамперед під знаком гуманітарних доміант – проблем національної незалежності та ідеологічності, збереження рідної мови і традицій, морально-релігійних цінностей» [7, 92].

Сучасна культурна ситуація в Україні свідчить, що існування власної держави ще не є гарантом свободи націй. Без формування певного типу культури, який би став основою державності, ускладнюється процес досягнення повноти національного самоусвідомлення за умови власної держави. Саме тому національний фактор відіграє сьогодні визначальну роль у формуванні духовно-світоглядного змісту системи ціннісних орієнтацій.

Україна сьогодні стоїть перед глобальною проблемою: як відновити цілісний образ національної культури, як набутти свою, національну, цивілізовану ідентичність.

Нова історична реальність для більшості з нас є сама собою людсько-психологічною спільною, стимулом для духовного оновлення суспільної атмосфери, а поривання до відновлення духовної ієрархії шляхом розчищення простору внутрішньої свободи переростатимуть у ширший культурний рух, у формування нової системи культурних орієнтацій. «Світ колективних ідентичностей» (Е.Сміт) не виникає сам собою [5]. Він є продуктом набуття безперервності історичного і культурного розвитку нації, нівелювання традицій, вільного «проростання» національного «я» на духовному полі світової культури [7, 74].

У сучасних розвинених постіндустріальних державах можна виокремити три найголовніші моделі взаємовідносин держави з культурною сферою: американську, британську та французьку. Вони різняться рівнем державного втручання в процеси підтримки культури, обсягом і механізмами недержавної підтримки митців та мистецьких заходів.

Американська модель відзначається децентралізацією підтримки культури, провідною роллю приватних пожертвувань та фондів, високим рівнем власної господарчої ефективності культурно-мистецьких заходів.

Для британської моделі характерна підтримка культури державою за принципом «витагнутої руки», шляхом розподілу бюджетних коштів

через автономні недержавні й напівдержавні інституції.

Французька модель передбачає потужну й доволі централізовану державну підтримку національної культури.

Варто відзначити, що створення тотально контрольованої комуністичною державою багатоступеневої культурної ієрархії в колишньому СРСР значно полегшилося тим, що практично було збережено, з незначними модифікаціями, систему підпорядкованих міністерству всіх культурних закладів: театрів, музеїв, культурно-освітніх центрів, де артисти могли дослужитися до звання «заслужений» чи вийти після 15 років праці у відставку з правами канцелярських службовців третього розряду. Ця система продемонструвала дивовижну здатність ефективно мобілізувати культуру на виконання будь-яких, зовні часто цілком протилежних ідеологічних завдань.

Натомість у США, де ніколи не існувало монархічної сваволі, створення театральних антреприз та музеїв було спершу справою заповзятливих одинаків чи місцевих спільнот і лише згодом держава долучилася до регулювання процесів у сфері культури, взявши під свою опіку деякі найголовніші об'єкти національної спадщини й створивши пільгові податкові умови для недержавної підтримки мистецтва, ширше – для діяльності в так званому «неприбутковому секторі» – сфері освіти й культури.

Не даремно у середовищі прагматичних політиків починає утверджуватися думка, що високі (елітарні, академічні) форми культури не повинні підтримуватися державним бюджетом за рахунок податків, зібраних із людей, котрі загалом, такою культурою не цікавляться, а мусять бути винятково приватною справою людей, готових, скажімо, платити за свою любов до опери з власної кишені. Очевидно, згадана вище світоглядна проблема ще тривалий час не буде для нас визначальною (хоча відверто прагматичні погляди щодо культури вже висловлюють чимало політиків-реформаторів) молодшої генерації). Натомість сучасні стосунки між українською культурою і державою обтяжені цілим рядом проблем, що дісталися в спадок від минулого [8, 51-52]. Рівень усвідомлення й суспільного осмислення цих проблем визначається, з одного боку, тривалою практикою державного патерналізму (розглядаючи культуру як «коліщатко і гвинтик» і суворо караючи вияви незгоди, держава водночас забезпечувала вельми високі, за соціалістичними мірками, рівень добробуту для тих, хто її слухняно обслуговував), а з другого – тим, що саме належність до української культури протягом кількох століть викликала підозри в «мазепинстві», «сепаратизмі», «кукрбуржності» – часто цілком обурювані.

У результаті на зламі 90-х років суспільна думка, навіть ставлячи проблеми свободи твор-

чості й вивільнення від ідеологічного диктату, практично мала на увазі збереження державного патерналізму, піклуючись хіба що за зміни його орієнтованості на підтримку побудови «сборної та суверенної України». Культурна політика держави протягом періоду незалежності офіційно лишалася патерналістсько-просвітницькою, що повністю було в руслі знаменитого положення про виділення на потреби розвитку культури 8 відсотків валового національного доходу (з «Основ законодавства України про культуру», лютий 1992 р.).

Розмірковуючи про напрямки розвитку української культури в умовах розбудови правової держави, академік В.І.Шинкарук підкреслював: «Україні сьогодні вкрай потрібна комплексна., на рівні уряду, програма перекладу і видання пам'яток світової й вітчизняної культури для того, щоб подолати негативні духовні та творчі наслідки десятиліть русифікації культурологічних досліджень, відокремленості від світового культурного процесу, для відродження української культурологічної думки на світовому рівні» [13, 25].

Докорінні зміни в політичному, економічному, правовому просторі сучасного суспільного буття значною мірою торкнулися і духовної сфери, яка все більше виявляє свої деструктивні властивості. Неприйняття (за умови радикального реформування суспільства) пануючої, до певного часу, ідеологічної основи – явище цілком природне, закономірне. В історії людства подібні процеси не є рідкістю. Тому нічого особливого, унікального немає в тому, що під тиском нових суспільних потреб та інтересів змушена була відступити ідеологія тоталітарного суспільства.

З історичною втратою домінуючих позицій ідеології, що вимагала тотальне втручання в особисте життя кожного індивіда, обґрунтувала право однієї групи людей конструювати внутрішній світ (культуру) індивідів на свій розсуд (а частіше його відсутність), відбувається об'єктивний процес руйнування більшості культурних основ суспільства, оскільки вони уявляються пов'язаними з тоталітаризмом. Навіть буденні сімейні зв'язки потерпають від кризи культури.

Саме це кризове положення історично набутого національної культурою стає онтологічною підставою для виникнення неототалітаризму, який своєю тотальною критикою «архаїчного» здатен виголосувати розбудову нової культури. Тим самим, почати «новий хрестовий похід» на шляху побудови нової людини, оскільки привласнення права на будівництво нового храму людської душі є визначальною рисою тоталітарної ідеології та культури.

Повноправне існування суспільства, його державницьких формоутворень, полягає у тому, що в розвитку духовних основ суспільного буття існує історична спадкоємність, а тому, на наш погляд, не зовсім обачною є повна відмова від набутого духовного потенціалу, форм і методів виховної роботи, вітчизняного культурно-історичного досвіду. Заради об'єктивності, визначаючи ілюзорність, догматизм, авторитаризм, репресивність як суто негативні ознаки колишніх ідеологічних суспільних основ, не можна замовчувати і їх позитивні якості, без яких не могло бути такого тривалого впливу на мільйони людей.

Література:

1. Ахиезер А. Россия – кризисная точка мировой истории // Современное общество. – 1994. – № 2.
2. Вом Д. Наука и духовность: необходимость изменений в культуре // Человек. – 1993. – №1.
3. Бытие человека в культуре (Опыт онтологического подхода). – К., 1994.
4. Друкер Пітер. Доба соціальних трансформацій // Сучасність. – 1996. – № 6.
5. Малаханов В.С. Неудобства с идентичностью // Вопросы философии. – 1998. – №2. – С.43-53.
6. Мойсеїв І. Національна еліта, її культура й політична роль // Розбудова держави. – 1996. – № 6.
7. Сміт Е.Д. Національна ідентичність. – К., 1994.
8. Стріха М. Українська держава і культура: спроба пошуків взаємодії на тлі світового досвіду // Розбудова держави. – 1996. – №11.
9. Филипов А.Ф. Ясность, беспокойство и рефлексия: к социологической характеристике современности // Вопросы философии. – 1998. – №8. – С.38-58.
10. Філософія. (Бичко І.В., Табачковський В.Г. та ін.). – К., 1994.
11. Харитонов В. Демократия и современное общество // Современное общество. – 1994. – №4.
12. Шинкарук В.І. Поняття культури. Філософські аспекти // Феномен української культури: Методичні засади осмислення. – К., 1996.
13. Шинкарук В.І. Формуємо Україну як культурно розвинуту сучасну державу //Трибуна. – 1997. – № 1-2.

А. К. КЛЯЧИН

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ «ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА» НА ТРАНСФОРМАЦИЮ ПОЛИТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Клячин Андрей Константинович – аспирант кафедры политологии, исторического факультета Днепропетровского Национального университета

Сам термин «информационное общество» был введен Т. Умесао в 1963 году, и был связан с развитием коммуникационных технологий, а также утверждением «технократической мысли» [1, 39–40; 2, 88].

В современных условиях возник бесприродно – технический мир, искусственная реальность людей, ставшая их средой обитания. Исходя из факта взаимообусловленности организма и биоценоза, возможно, утверждать, что, с одной стороны, человек сам творит искусственную среду и остается единственным представителем природы в ней, а, с другой – эта среда трансформирует человека в соответствующее себе состояние и в телесном и, что особенно важно для нас, в духовном плане [3, 137].

Вершиной этого процесса можно считать компьютерную реальность, субстанцией которой являются не вещи, а отношения. Человек в этом мире идеален, а процессы имитируются. Поэтому имеет место процесс обесценивания посредством компьютерной реальности «прототипов» отношений, существующих в естественном мире.

Похожую картину мы можем наблюдать и в отношении средств массовой информации, которые, посредством «фильтрации» и интерпретации информации, предлагают «готовую», «выстроенную» картину мира и процессов происходящих в нем. Подобная «выстроенная» картина мира является, с одной стороны, результатом определенного заказа со стороны заинтересованных лиц, а, с другой – должна отвечать ожиданиям, установкам, стереотипом общественного сознания, дабы такая картина мира была воспринята и принята каждым индивидом в отдельности и социумом, в целом.

Такая ситуация не отрицает самостоятельности субъектов общественной (читай, политической) деятельности. Однако она предлагает (читай, навязывает) отличные от исходных установки и мотивации участия в политическом процессе, иную расстановку политических сил и структуру отношений между субъектами политики, и, как итог, «свою» модель распределения ресурсов между субъектами политики. Таким образом, субъекты политического процесса «играют» по предложенным им правилам, принимая их за свои, а также в «выстроенной» ситуации, принимая ее за естественную.

В современном обществе информация перестала быть отражением, сведениями о чем-

либо. Она становится самостоятельной сущностью (материей) наряду с веществом и энергией. Информация и техника из средств деятельности человека превращается в среду его обитания, то есть «бытийствуют».

Торжество искусственного в отношениях между индивидами трансформирует общество в социотехническую систему, заменяя непосредственное общение его членов коммуникацией, то есть, связывая информационно, но разделяя эмоционально [3, 138–139].

Наука как открытие и исследование мира вытесняется мыследеятельностью, проектированием и изобретательством, методологией и технологией. Исследователи говорят о сходстве отношений древнего мифа и магии, современной науки и технологии. Первые элементы каждой пары имеют функции объяснения мира, а вторые – манипулирования им [3, 139].

На протяжении своего развития и становления культура, основываясь на фундаменте природы как своего бытия, трансформировала ее, превращая в продукт. Техно же отрицает природу, превращая ее в материал для осуществления «проектов» будущего. То есть теперь прогресс осуществляется не за счет природы, а за счет культуры и человека.

Также устраняются способы регулирования человеческих отношений, обусловленных его природой как телесно-духовного существа, вытесняемые правилами функционирования социо-технической системы. Даже ценность субъективного благополучия может определяться степенью адаптации к этой среде и ее правилом.

Информационное общество способствовало (особенно в области публичной политики):

1. Массовому распространению и включенности психологических манипуляций в информационно-коммуникативные процессы. Их эффект усиливает широкомасштабное и стихийное распространение информационных технологий, средств коммуникации, телекоммуникационной техники;

2. Увеличению количества субъектов манипулятивного воздействия, имеющих доступ к манипулятивным технологиям, средствам массовой информации;

3. Отсутствию системы социально-психологической защиты личности;

4. Стихийному и неконтролируемому распространению новых манипулятивных технологий;

5. Несформированности механизмов индивидуальной защиты;

6. Повышенной приверженности манипулятивному воздействию людей, в случае длительного нахождения в кризисных условиях, снижению их психологической устойчивости [5, 113; 6, 5-14; 7, 112-116].

Современные возможности, прежде всего телекоммуникаций позволяют оказывать огромное влияние на повседневное (массовое) сознание, имеющее свои нормы и обеспечивающее выживание, и адаптацию индивидов к социальной среде. С одной стороны «низ» повседневного сознания индивидов интуитивен, подвержен страстям и витальным потребностям, с другой – «верх» коммуникативен, хранитель конструктивных норм и правил, ориентирован на восприятие объективно реальности, целостного мира и предметов, причинно-следственной последовательности явлений, и, в конце концов, на утверждение определенной иерархии ценностей в контексте своей культуры [8, 186].

Неограниченное манипулятивное воздействие, а также массовое тиражирование экспериментов «элитарного сознания» приводит к разрушению многих конструктивных принципов повседневного сознания:

1. Отказ от субъективности (не целованное «я») и постановка во главу угла «текст» как совокупность языковых и культурных условий, анонимных, растворяющих субъект в себе;

2. Отказ от четких целей и смыслов;

3. Отсутствие причинных и смысловых связей. Все происходящее представляет собой игру, случай, поток неопределенности;

4. Отсутствие иерархии и авторитетов. Все – интерпретация, которая не имеет границ;

5. Явление окружающего мира как мира масок, иронии, цитатности, вне чего-либо святого и значимого. Таким образом, элитарные концепции, допускающие смену ориентиров без чувства вины, нахождение компромиссов стали методологической основной работы многих средств массовой информации [8, 187-189].

Наиболее яркими примерами внушения стереотипов, рассматривающих структуры повседневных ориентаций, являются:

а) эксплуатация в рекламных целях эмоций, чувств, подача их суррогата, что парализует возможность испытать их реально. Отсутствие границ между интимным и общественным, личным переживаниям и выступлением в ток-шоу;

б) нарушение визуальных характеристик действительности, обезличивающее индивида, лишаящего переживаний и внутреннего мира;

в) раздробленнее картинки с полным уничтожением смысла увиденного. Кроме этого можно выделить доминирование иррациональных, деструктивных, некрофильных тенденций (их популярность), культивирующих бессилие человека перед деструкцией [8, 188-190].

Технологические достижения информационного общества (прежде всего в области телевидения) создают принципиально иную ситуацию в политическом взаимодействии. Доставка информации «на дом» обесценивает многие прежние формы гражданской активности. Причем не только делает излишними ранее необходимые усилия, но и вызывает подчас отторжение чрезмерной навязчивостью: теперь политика входит в наш дом не только тогда, когда вы этого хотите, но и нередко тогда, когда вы предпочли бы о ней забыть. Кроме того, процесс политической ориентации в значительной степени утратил коллективный характер. Львиную долю информации наш современник получает в домашней обстановке, сидя перед экраном телевизора. В этих условиях профессиональная команда специалистов «Паблик рилейшинз» может значить больше, чем партийная структура, программа и т.д.

По мнению П. Лазарсферда и Р. Метрона, телевидение является «социальным наркотиком» способствующим отрыву индивидов от участия в социальной жизни, игнорированию индивидом ее законов, превращению его в пассивного потребителя новостей [9, 50-51]. С помощью средств массовой коммуникации насаждаются определенные ценности, нормы, стереотипы, образы реальности которые формируют восприятие индивидам жизненного пространства, то есть открывается путь для манипулирования массовым сознанием [5., 108-112].

Для Украины характерной является именно «постмодернистская перспектива» [10, 48] концентрации социальных стремлений относительно масс-медиа вокруг представлений о новой форме социального контроля: «контроль через соблазнение публики», путем создания особой чувственной, знаковой реальности. Примером этого является «размножение» средствами массовой коммуникации образов мира, социальной структуры, политической жизни, с использованием интертекстуальной цитации (диалог цитат), эклектики и т.д. Однако украинским масс-медиа приходится «догонять» Запад, во многом копируя его. Это создает ситуацию, когда знаки опережают значение, и не дается их не то, что рациональная, а даже мифологическая интерпретация. Создаются имена и символы без смысла (например, «демократизация» и т. д.) формируется некая игровая реальность без четкого определения правды и лжи. Кроме того, в Украине отсутствует и единое информационное пространство, в результате географического ограничения многих средств массовой информации и их структурной ограниченности (имеется в виду невозможность отвечать запросам многочисленных социальных групп) [10, 50].

Таким образом, путь Украины к демократии начался в специфических условиях массовой и

информационной цивилизации. При этом наше общество не имеет ограничителей (институтов, традиций) для нейтрализации негативных тенденций этой цивилизации, особенно в среде массовой коммуникации. Поэтому в Украине приживаются и получают наиболее активное и радикальное выражение в политических формах ценности общества пост-модерна, а также факторы их утверждения. Самым негативным проявлением этого становится то, что интересы большинства населения не транслируются

системой патримониального представительства. В органах законодательной и исполнительной власти осуществляется лоббирование интересов различных кланов [11, 34-36]. Эта ситуация усугубляется отсутствием условий для полноценного функционирования институтов выражения патримониального интереса времен индустриального общества (партий), а также неразвитостью «социальных движений» (гражданского общества) [12, 112-113].

Литература:

1. Иноземцев В.Л. «Теория постиндустриального общества как методологическая парадигма российского обществоведения» // Вопросы философии 1997 № 10.
2. Хабермас Ю. «Демократия. Разум. Нравственность.» Москва, 1995.
3. Кутырев В.А. «Пост-пред-гипер-контр-модернизм: концы и начала» // Вопросы философии 1998 № 5.
4. Генис А. «Вавилонская башня: искусство настоящего времени» // Иностранная литература 1996 № 9.
5. Грачев Г.В. «Психология манипуляций в условиях политического кризиса» // ОНС 1997 № 4.
6. Пугачев В.П. «Средства массовой коммуникации в современном политическом процессе» // Вестник МГУ серия 12 Политические науки 1995 № 5.
7. Шиллер Г. «Манипуляторы сознанием» Москва, 1980.
8. Золотухина-Аболина Е.В. «Постмодернизм: распад сознания?» // ОНС 1997 № 4.
9. Полуэхтова И.А. «Телевидение как механизм социального контроля» // Вестник МГУ серия 18 Социология и политология 1998 № 1.
10. Костенко Н. и другие. «Украинские масс-медиа и свобода информации» // Політична думка 1994 № 4.
11. Шмачкова Т.В. «Теории коалиции и становление российской многопартийности» // Политические исследования 1996 № 5.
12. Пшизова. С.Н. «какую партийную модель воспримет наше общество?» // Политические исследования 1998 № 4.

ІСТОРІЯ

В. В. АБРАМОВА

ПРОБЛЕМА ВАРВАРСЬКОГО ПРОТЕКТОРАТУ В ГРЕКО-ФРАКІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ КІНЦЯ IV–II СТ. ДО Н.Е.

Грецька колонізація узбережь Чорного та Егейського морів безпосередньо вплинула на соціально-економічний і політичний розвиток варварських народів не тільки узбережних областей, але і внутрішніх районів Фракії. Багатівікове спільне проживання і взаємовплив елліністичного і варварського світів стали найважливішими складовими історії племінних народів Балканського півострову, без урахування яких неможливе вивчення їхньої історії.

Найбільш ранні колонізаційні процеси відносяться до другої половини VIII ст. до н.е. і торкнулися півострову Халкідіки [15, 158; 14, 18]. В VII ст. до н.е. греками було освоєно Егейське узбережжя Фракії – Абдера, Маронея, Енос, Візантій, Калхедон, Селімбрія, Перінт, Бісанте, Сест [15, 161], засновані перші колонії на західному узбережжі Чорного моря – Аполлонія і Істрія [15, 161]. З VI ст. до н.е. починається масова колонізація Західнопонтійського регіону, були засновані Одес, Діонісополь, Томі, Месембрія, Каллатіс [15, 162; 9, 15]. Особливістю колонізаційних процесів було те, що елліністичні міста засновувалися на місцях або біля фракійських поселень. Так, м. Візоне споконвічно було фракійським поселенням міського типу, що поступово було еллінізоване [8, 412–413; 15, 162; 16, 101], а Тірізіс у V ст. до н.е. був центром фракійського племені теризи [16, 10]. На думку Хр. Данова, свідченням заснування елліністичних полісів на місці варварських поселень є фракійські, а не грецькі, назви багатьох колоній. Вчений такими вважає Маронею, Перінт, Селімбрію, Месембрію, Візантій, Бісанте, Олінт, Істрію, Томі, Каллатіс, Одес і ін. [8, 402, 405, 414]. Економічне функціонування колоній було неможливе без контактів з навколишніми варварами. З самого початку свого існування поліси підтримували постійні політичні відносини з місцевим населенням.

В розвитку греко-варварських відносин у Фракії можна виділити декілька періодів:

1. VII–VI ст. до н.е. – ворожі відносини, збройні конфлікти поселенців із фракійськими

племенами. Особливо яскраво це проявилось в Егейській Фракії, племена якої були більш розвинуті у військово-політичній сфері і вчинили завзятий опір колоністам [30, I, 100; IV, 102–103; 14, 192].

2. V – перша половина IV ст. до н.е. – утворення Одрисського царства і встановлення його протекторату над грецькими містами Чорноморського й Егейського узбережь. Під «протекторатом» ми розуміємо таку систему взаємовідносин грецьких полісів із варварами, при якій міста виплачували правителям данину (або робили певні послуги, наприклад, карбували грошові знаки варварських правителів у монетній майстерні поліса) в обмін на військову підтримку, невтручання в торгові операції з внутрішніми районами і право вільно використовувати торгові шляхи. При цьому поліс зберігав повну самостійність у питаннях внутрішньої і зовнішньої політики [5, 203–204]. Можливо, елліністичні міста у Фракії потрапили під протекторат одрисів із самого початку правління Тереса [3, 57]. Наприкінці V – першій половині IV ст. до н.е. грецькі міста сплачували одриським правителям дуже значну данину як грошима, так і в натуральній формі [30, II, 97, 3; 3, 57–58; 28, 142–143]. В середині IV ст. до н.е. протекторат одрисів був юридично оформлений. Відомий напис з Афін, що відноситься до 357 р. до н.е., у якому встановлюється данина, виплачувана полісами (без перерахування їхніх назв) одрисам. Дослідники розглядають його як офіційний документ, що підтверджує контроль Берісада, Амадока і Керсеблепта над Егейськими містами [18, 23–24; 29, 138].

3. Друга половина IV – початок III ст. до н.е. – політична децентралізація Одрисського царства, встановлення над грецькими колоніями Фракії македонської влади [3, 85, 89]. Ліквідація незалежності Західнопонтійських полісів за часів Лисимаха [3, 101; 27, 175–176] викликала завзятий опір, як наслідок цього – оформлення військово-політичного союзу з місцевим населенням, широка участь фракійців (гетів і од-

рисів) і скифів в антилисимахівському повстанні Західнопонтійських міст 313 р. до н.е. [16, 114; 24, 47-48; 10, 54; 33, 41].

4. 281 р. – перша половина II ст. до н.е. Після смерті Лисимаха більшість грецьких колоній у Фракії відновили свою незалежність. Певна політична стабілізація сприяла зміцненню політичних і економічних позицій окремих племенних союзів, проявом чого стало широко представлене монетне карбування місцевих династій [11, 14-26; 31, 109-134; 32, 99-101; 25, 48-49]. Довгий час в історіографії панувала думка, що вкрай негативний вплив на розвиток фракійських народів здійснила кельтська навала початку III ст. до н.е. [4, 10; див. історіографію питання: 13, 6-8]. Повідомлення Полібія про данину, яку Візантія сплачував навколишнім кельтам [23, IV, 46, 3], дає підставу говорити, що над цим містом був встановлений кельтський протекторат [5, 203-204]. Ми згодні з думкою В.П.Невської, що данина ця була не регулярним податком, а, скоріше, періодичними «подарунками» [22, 139]. Т.В.Блаватська вважає, що подібні відносини з кельтами могли бути встановлені і Західнопонтійськими містами [3, 108], а Л.Лазаров говорить про встановлення кельтського протекторату над Одесом і Месембрією [34, 9-10]. На наш погляд, такі висновки є логічними побудовами, які можуть бути підтверджені лише даними наступних досліджень.

Протягом III – першої половини II ст. до н.е. Егейське узбережжя Фракії майже цілком випадає з поля діяльності місцевих династій. За вплив в цьому районі ведуть боротьбу найбільші елліністичні монархії – Сирія, Єгипет, Македонія, пізніше в неї включається Рим із головним гаслом своєї політики того часу – «звільнення греків».

Хоча, на думку дослідників, вплив фракійців на Західнопонтійські грецькі поліси з утворенням кельтського царства Тіле було обмежено [6, 109], епіграфічні матеріали III – першої половини II ст. до н.е. і дані письмових джерел показують, що відносини з місцевим населенням, як і раніше, були найбільш актуальним питанням у політиці еллінських полісів. До першої половини – середини III ст. до н.е. відноситься напис з Аполлонії, у якому говориться, що син царя Котіса Рескупорід був залишений в місті в якості заручника. В питанні етнічної належності згаданих осіб дослідники одноставні і розглядають їх як представників одрисського царського роду [8, 418-419; 3, 110; 31, 155; 29, 144]. Цей документ, без сумніву, є свідченням мирної угоди між Аполлонією і одрисами по закінченні військового конфлікту. М.Тачева ідентифікує Котіса з Аполлонійського напису з «Котісом, сином Райздоса, царем фракійців» із Дельфійського декрету про дарування проксенії від 270/260 р. до н.е. Головним аргументом дослідниця наводить неопубліковані монети з Аполлонії, які відносять-

ся до початку III ст. до н.е., з ім'ям Райздоса на аверсі [25, 50]. Відповідно, просліджується зв'язок, що існував між м.Аполлонією і одрисським родом протягом правління його трьох представників – Райздоса, Котіса, Рескупоріда, що хронологічно охоплює період першої половини III ст. до н.е. На сьогоднішній день через вкрай обмежене коло джерел важко визначити, які форми мали ці взаємовідносини. Джерела не дозволяють говорити про встановлення одрисського протекторату над м.Аполлонією. Проте якісь угоди між ними були досягнуті, і серед них, можливо, карбування монет з ім'ям Котіса на аверсі і Рескупоріда на реверсі на монетному подвір'ї Аполлонії. Й.Юркова відзначає їх подібність із грошовими знаками цього поліса [31, 156-157].

До середини III ст. до н.е. відноситься Месембрійський напис [7, 175], документ, що вказує на існування договірних відносин Месембрії з навколишніми фракійцями, яких Хр. Данов переконливо ототожнює з плем'ям астів [6, 127-129]. Їх правитель Садал був увінчаний золотим вінком як благодійник міста, йому і його нащадкам дароване «громадянство, проксенія і проедрія на змаганнях і (право) входити і виходити (із гавані) недоторканно і без договору» [7, 175]. У документі сказано, що плита з текстом договору буде поставлена «у святилищі Аполлона біля стел його [Садала] предків – Мопсієстія, Тарутіна, Медіста і Котіса» [7, 175]. Наявність у святилищі Месембрії стел предків Садала дозволяє говорити про можливість існування договірних відносин поліса з астами протягом тривалого часу – принаймні, чотирьох поколінь. Нажаль, умови підписаної угоди не збереглися. Відомо тільки, що вона містила в собі право астів використовувати гавань Месембрії для своїх кораблів і гарантії безпеки месембрійських судів на контрольованій Садалом береговій лінії [7, 175]. Вплив астів в Месембрії зберігся і пізніше. Відомий напис початку II в. до н.е., в якому Рада і народ міста ушановлює Демонта, сина Дедза, аста, за надані їм послуги і дарує йому і його нащадкам проксенію, громадянство, рівноправність у податках і доступ до Ради і народу першим після священних справ [21, №33; 6, 128].

Садал згадується також в одному декреті з Одеса на честь Меногена, сина Асклепіда, призначеного «царем фракійців Садалом стратегом сусідньої (області)» [21, №16]. У документі відзначається, що Меноген сприяв «із найбільшою користю громадянам, які зверталися до нього по державним або по приватним (справам)» і надав місту багато користі, «за що і від царя заслужив велику хвалу». Перебуваючи часто в Одесі, «обіцяє він і надалі бути ще більш уважним стосовно справ нашого міста». Крім дарування йому громадянства й інших пошан, відзначалося його право використовувати га-

вань Одеса, в тому числі, під час війни [21, №16]. На нашу думку, цей документ є прямим свідченням встановлення над м.Одесом протекторату фракійським (астейським) царем Садалом, більш того, декрет містить у собі вказівки на участь стратега Садала Меногена в вирішенні внутрішньодержавних питань поліса. На початку II ст. до н.е. асти активізували свою військово-політичну діяльність у південному напрямку. У 185 р. до н.е. Філіп V здійснив похід проти фракійців в околицях Візантія і полонив їхнього правителя Амадока [20, XXXIX, 35, 4; 23, XXII, 18, 12]. В історіографії панує думка, що Амадок був правителем астів [35, 234 – сн. 5; 6, 147; 26, 26-27]. Можливо, після ліквідації кельтського царства Тіле асти спробували встановити над Візантією свій протекторат, але були розбиті Філіпом, який надав місту допомогу.

Багато в чому схожі відносини були встановлені в III – першій половині II ст. до н.е. між варварами і полісами Північно-західного Причорномор'я. «Першокласним» джерелом по цьому питанню вважається істрійський декрет на честь Агафокла, який відноситься до кінця III – початку II ст. до н.е. [19, 36-37; 16, 119; 5, 199-201; 3, 151-152; 1, 150-151]. В ньому говориться про те, що фракійський правитель Золт захопив м.Бізону і неодноразово нападав на Істрію, так що городяни змушені були відправити посольство на чолі з Агафоклом до царя Ремакса, якому місто сплачувало данину, за допомогою. Можливо, розпочаті військові дії Ремакса проти Золта мали сприятливий для Істрії результат [19, 37]. Без сумніву, що Істрія, а можливо, і інші поліси Добруджі, визнавали над собою владу Ремакса, сплачували йому данину і користувалися його військовою поміччю. Перед нами – типовий приклад варварського протекторату над грецькими колоніями. Другий істрійський напис, мабуть більш ранній (К.Йорданов датує його 200 р. до н.е. [17, 116]), – декрет на честь трьох громадян, які успішно завершили дипломатичну місію до гетського правителя Залмодегіка. За сплату данини городяни одержали вільний доступ до торгівлі на підконтрольній цьому династу території і можливість судоплавства і рибальства в дельті й озерах [16, 118].

Значний інтерес становить істрійський декрет на честь Аристагора. У документі описані його заслуги з організації оборони і відбудови Істрії після нападу навколишніх варварів, коли «місто залишалося без стін», а громадяни змушені тикати в «варварську країну» [21, №11]. Вказується також, що поліс піддавався такій небезпеці неодноразово, і сам Аристагон брав участь «у багатьох посольствах від імені держа-

ви, він вів переговори на користь громадян із варварами, що володіють країною і рікою» [21, №11].

На початку II ст. до н.е. у Добруджі існувало скіфське царство. Карбування монет скіфських царів Томами й Одесом показує, що ці міста визнавали їхню верховну владу, і, можливо, скіфський вплив відчувався також в Істрії, Діонісополі і Каллатісі [3, 145; 2, 211; 1, 151-152].

Нарешті, не можна залишити без уваги епіграфічний пам'ятник із Діонісополя. Хоча за часом свого видання він виходить за рамки даного дослідження (М.Димитров датує його не пізніше кінця II ст. до н.е. [12, 92]), проте відомості, які він містить, становлять для нас винятковий інтерес. Напис є угодою між царем Котісом, м.Одесом, м.Каллатісом, м.Діонісополем із питань вирішення територіальних суперечок і встановлення меж між згаданими полісами. У документі вказується також, що «жителі Діонісополя поступаються Афродейзіоном на користь царя Котіса» [12, 91-92]. Перед нами – свідчення того, що значна частина Західно-понтійських колоній в II ст. до н.е. входила в сферу впливу фракійського правителя, останній приймав активну участь у вирішенні важливих політичних і територіальних конфліктів між містами.

Т.ч., протягом III – першої половини II ст. до н.е. над більшістю Західнопонтійських полісів було встановлено варварський протекторат. Така система була домінуючою в греко-варварських відносинах у західному регіоні Чорного моря в період еллінізму. Вона була вигідна для обох сторін. Варвари використовували греків для розширення сфери своєї торгової діяльності і як джерело значних фінансових надходжень, одержували доступ до культурних досягнень еллінської цивілізації. У свою чергу, елліни отримували військову допомогу, захист своїх міст і можливість вільного і безпечного використання торгових шляхів, що ведуть усередину країни. Процвітання і саме існування полісів прямо залежало від того, наскільки дружніми були їхні відносини з місцевим населенням. Відповідно, можна припустити, що встановлення протекторату далеко не завжди мало насильницький характер, найчастіше було результатом спільної угоди, прикладом чому є відносини Садала з Месембрією і Одесом в середині III ст. до н.е. Факти збройних конфліктів пояснюються швидше претензією на роль протектора декількох династій, як у випадку Ремакса і Золта, а не розбійницьким характером політики фракійських правителів у відношенні греків.

Джерела та література:

1. Андрух С.И. Нижнедунайская Скифия в VI – начале I в. до н.э. – Запорожье, 1995.
2. Блаватская Т.В. Греки и скифы в Западном Причерноморье // ВДИ. – 1948. – №1. – С.206-213.
3. Блаватская Т.В. Западнопонтийские города в VII-I веках до н.э. – М., 1952.
4. Венедиктов И., Тодоров Н. Памятники Болгарской земли. Праистория и античность. – София, 1984.

5. Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса VII-I вв. до н.э. - М., 1989.
6. Данов Хр. Към историята на Тракия и Западното Черноморие от втората половина на III век до средата на I век преди н.е. // ГСУФИФ. - 1952. - Т.47. - Кн.2. - С.105-166.
7. Данов Хр. К истории Фракии в III в. до н.э. // ВДИ. - 1954. - №2. - С.174-177.
8. Данов Хр. Древна Тракия. - София, 1968.
9. Данов Хр. Характер и значение на гръцката колонизация на Западния бряг на Черно море // Археология. - 1969. - №1. - С.13-21.
10. Делев П. Тракийското царство на Лизимах: някои териториални проблеми // Балкански древности. - 1992. - №2. - С.51-57.
11. Димитров К. Антични монети от Севтополис // Севтополис. -Т.2. - София, 1984. - С.7-136.
12. Димитров М. Проучвания върху историята на античния Дионисополис // Добруджа. - 1986. - №3. - С.90-99.
13. Домарадски М. Келтите на Балканския полуостров. - София, 1984.
14. Златковская Т.Д. Возникновение государства у фракийцев. -М.,1971.
15. История на България. - Т.1. - София, 1979.
16. История на Добруджа. - Т.1. - София, 1984.
17. Йорданов К. Центрове на политически живот в гетските земи // Североизточна България - древност и съвремие. - София, 1985. -С.109-119.
18. Йорданов К. Политическите отношения между Македония и тракийските държави (359-281 гг. пр. Хр). - София, 1998.
19. Карышковский П.О. Истрия и ее соседи на рубеже III-II вв. до н.э. // ВДИ.- 1971. - №2. - С.36-56.
20. Ливий Тит. История Рима от основания города. - Т.3. -М.,1993.
21. Надписи из Западнопонтийских городов // Блаватская Т.В. Западнопонтийские города в VII-I вв. до н.э. - М.,1952. -С.242-261.
22. Невская В.П. Византий в классическую и эллинистическую эпохи. - М.,1953.
23. Полибий. Всеобщая история. - Т.1-3. - СПб.,1994-1995.
24. Тачева М. Севт III, Севтополис и Кабиле (341-252 г. пр. Хр.) според епиграфските и нумизматичните данни. - София, 2000.
25. Тачева-Хитова М. Опит за възстановяване политическата история на Тракия от края на IV до края на III в. пр. н.е. // Векове. - 1981. - №3. - С.47-52.
26. Тодоров И. Неизвестните тракийски владетели. - В.Търново, 1998.
27. Топалов С. Сведения за политико-икономическото положение на Аполония Понтика во времето на Лизимах, съхранени върху една бронзова монета // Юбелеен сборник в памет на проф. Христо М. Данов. - София, 1999. - С.173-177.
28. Фол Ал. Политическа история на траките. - София, 1972.
29. Фол Ал. История на Българските земи в древността. - София, 1981.
30. Фукидид. История. - Т.1. - СПб.,1994.
31. Юркова Й. Монетите на тракийските племена и владетели. -София, 1992.
32. Dimitrov K. The Coinage of Spartocus and Some Problems in the Political Development of Thrace in the Beginning of the Hellenistic Age // Etudes Balkaniques. - 1981. - №3. - P.98-107.
33. Jordanov K. The Getae against Lysimachos // Bulgarian Historical Review. - 1990. - №1. - P.39-51.
34. Lazarov L. The Problem of the Celtic State in Thrace // Bulgarian Historical Review. - 1993. - №2-3. - P.3-22.
35. Walbank F.W. Philip V of Macedon. - Cambridge, 1940.

К. М. КОЛЕСНИКОВ

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ЯК ЗАКОНОМІРНИЙ ВИЯВ ІСТОРІЇ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД

(ПРОДОВЖЕННЯ)

Колесников Костянтин Миколайович – доцент кафедри державного права і митної політики Академії митної служби України, заступник головного редактора альманаху «Грані», кандидат історичних наук

1.

Однією з найважливіших фаз розвитку державності на українських теренах стала добре всім відома Київська Русь, за думкою одних – колиска трьох східнослов'янських народів, за переконаннями інших – перша українська (або російська) етнічна держава.

Племінні союзи Східної Європи на середину IX ст. уже були об'єднанні в могутні ранньодержавні утворення – Славю, Артанію та Куявію, згадки про які залишилися в творах арабських

авторів. Ці утворення мали всі підстави трансформуватись у повноцінні середньовічні держави. Втім, цього не сталося: наприкінці VIII – на початку IX ст. на півночі, в контактній зоні розселення слов'янських, балтських і фінських племен (Західна Двіна, Приладожья, Верхнє Поволжя), з'являються добре організовані групи скандинавів [25, 25].

Скандинави приводять корінне населення до данницької або союзницької залежності і виступають, таким чином, як організатори надпле-

мінної державності, головним завданням якої було отримання надприбутків від воєнних й економічних контактів зі Скандинавією, Хазарією, Візантією, країнами Кавказу та мусульманського Сходу.

На чолі двох найбільших центрів східнослов'янської державності – Київського (Куявія арабських джерел) і Ладозько-Новгородського (Славія) стає етносоціальне угруповання русів, скандинавське в своїй основі. У більшості випадків на скорених русами територіях була збережена влада місцевих династій і родоплемінних старійшин. Головними обов'язками підвладних стало надсилання додаткових збройних контингентів для військових кампаній русів і виплата регулярних даних під час т.зв. полюддя [14, 293–294, 319–326].

Нарешті, у 882 р. під владою князя Олега (879–912), прозваного Віщим, обидва центри об'єднуються. Вздовж річкових торговельних трас із Балтійського в Каспійське і Чорне моря (знаменитий шлях «із варяг у греки»), які перетиналися в Причорномор'ї з суходільним Великим шовковим шляхом, виникає Київська Русь. Усупереч тому, що абсолютна більшість її населення жила в умовах натурального господарства, економічною основою наспіх збитої військовими заходами держави була широка зовнішня торгівля з високорозвиненими країнами Півдня, яку контролювала князівсько-дружинна верхівка Русі.

Столицею Давньоруської держави стає Київ – «мати городів руських», як назвав його великий князь Олег. Географічне положення Києва на межі лісу та степу в місці з'єднання річкових торгових комунікацій, де крім дніпровського напрямку на Константинополь, починалося відгалуження на Волгу та Дон, перетворило місто на стратегічний центр, що контролював торгівлю великого регіону. Товаром були предмети розкошу, зброя, хутра, мед, віск, прянощі, шовк та інші коштовні тканини і, безперечно, невідільники [18, 48–82].

Київська Русь знала декілька етапів домінування Києва над оточуючими землями. В добу становлення політичної системи Русі (882–979 рр.) Київ являв собою військову та економічну потугу. В період державного розквіту (980–1132 рр.) він набув усіх ознак адміністративної та політичної столиці. Часи дезінтеграції та послаблення Русі (1132–1240 рр.) залишили за Києвом лише умовний політичний та моральний авторитет стольного граду, а після монгольського погрому – тільки культурно-релігійний вплив св. Софії – кафедри митрополита Київського і всієї Русі.

Русь кінця IX – середини X ст. не знала поки що ідеологічної єдності: була відсутня офіційна культура, централізована організація релігійного культу, загальна письмова (літературна) традиція. Не завершився ще процес установа

державних кордонів, адміністративно-управлінського апарату і системи права нової держави. Тим не менш, етнокультурна й кількісна перевага східнослов'янських племен призвела вже в першій половині XI ст. за правління великого князя Ярослава Мудрого (1019–1054) до повної перемоги саме слов'янських начал в організації культурного, політичного і громадського життя Київської Русі. Етнокультурній перевазі слов'ян сприяло, між іншим, прийняття в останній чверті X ст. християнства з Візантії. Справа в тому, що Константинопольська патріархія визнавала слов'янську мову як мову сакральної (священної) літератури, богослужіння і церковної проповіді.

Київська Русь IX–X ст. являла собою поліетнічну державу квазі-імперського типу. На її чолі стояла прийшла скандинавська керівна верхівка, до складу якої поступово інтегрувалися підприємливі вихідці з місцевих етносів (фінів, слов'ян тощо), особливо їхньої родоплемінної верхівки. Достатньо інтенсивно йшов процес слов'янізації цієї провідної верстви: вже в третьому поколінні правителі носять не скандинавські, а слов'янські імена, наприклад, онук Рюрика (862–879) і син Ігоря (912–945) отримують ім'я Святослав (965–972).

Починаючи з IX ст. можна фіксувати процес переварювання в «плавильному казані» слов'янської у своїй масі Київської Русі як германо-скандинавської, так і тюркської етнополітичних традицій. Щодо першої, варто хоча б згадати більш ніж 300-літнє перебування в українських землях готів або ж роль скандинавів у формуванні Древньої Русі. Що стосується другої, можна вказати на тисячолітнє слов'яно-тюркське сусідство на лісостеповому прикордонні, тривалу залежність сіверян, полян, радимичів і в'ятичів від Хазарського каганату, наявність титулу «каган» у руських князів IX–XI ст., васальну залежність від київських володарів напівкошових торків, берендеїв і чорних клобуків у Пороссі.

Протягом існування Київської Русі в межах її кордонів відбувалися інтенсивні етнічні процеси. По-перше, триває поступова слов'янізація окремих угро-фінських (мурома, мешера, меря тощо) та балтських (голядь) племен. По-друге, починається трансформація старої племінної єдності окремих регіонів у єдність територіальну. Міста-гради, перетворившись із військово-адміністративних центрів на політичні, економічні і культурно-релігійні осередки, стали центрами формування локальної етнічної свідомості, почуття «малої батьківщини». Наприклад, колишні сіверяни почали визначати себе як чернігівці, переяславці, куряни; поляни – як кияни; словени – як новгородці і псковичі; кривичі – як смоляне, полочани тощо. По-третє, формується певна східнослов'янська етнокультурна спільність у межах державних кордонів Русі. Щодо цього література містить супереч-

ливі судження від визнання населення Русі етнічними українцями (М.Грушевський) чи росіянами (М.Погодин) до висунення компромісної концепції єдиної давньоруської народності (радянська історіографія).

Отже, в етнічному відношенні Київська Русь не була однорідною. Слов'янська у своїй основі Давньоруська держава, увібравши в себе балтські, угро-фінські, скандинавські й інші елементи, залишалася поліетнічною за характером. Гіпотеза про існування єдиної давньоруської народності є проблематичною. Значною мірою зберігалися старі племінні особливості слов'ян, а також інших етнічних компонентів Русі. На північну і північно-східну групу населення Давньоруської держави здійснював вплив угро-фінський етнічний елемент, на південну значно впливав спочатку іранський, згодом – тюркський, на західну – балтський. Процес інтеграції захопив, головним чином, верхи суспільства і набагато в меншому ступені торкався низів. Становить інтерес у цьому зв'язку концепція Б.А.Рибаківа, що вказував на існування в Київській Русі двох культур: дружинної – інтегруючої, і народної – консервативної, яка вела до дезінтеграції.

Так чи інакше, фактом залишається наявність культурної й ідеологічної єдності Русі, чому сприяло прийняття в 988–989 рр. за князя Володимира Великого (979–1015) християнства з Візантії, проголошеного офіційною релігією. Церковна організація, яка наскрізь пронизала всі руські землі, а також нова літературна церковнослов'янська мова стали універсальними засадами єдності Русі.

Князь представив країну на зовнішній, міжнародній арені та символізував її внутрішню єдність. Він, як голова держави, поєднував найвищу законодавчу, виконавчу і судову владу, відповідно на кожному нижчому рівні не існувало навіть натяку на можливість розподілу властей, суд принципово не був відокремлений від адміністрації.

Князівська влада на Русі пройшла значну еволюцію: з виборного військового ватажка і язичницького лідера племені князь перетворився на спадкового монарха, який правив країною з благословення християнської церкви. Нашадки русів – українські і російські інтелектуали XVI–XVII ст. – уявляли владу давньоруських князів як абсолютне самодержавство [див., напр.: 17, 152; 19, 167]. Подібний погляд тримався навіть у науковій літературі XVIII–XIX ст. Проте в дійсності обсяг влади володарів ранньофеодальних держав був значно обмежений традиціями старого родового суспільства: кожна земля, інтегрована до новоствореної держави, зберігала обмежене самоврядування; князь вимушений був рахуватися з волею віче – народних зборів столичного міста, в якому приймали участь заможні городяни – домовласни-

ки, бояри та церковники; мало того, моральним обов'язком князя було радитися зі своєю бойовою дружиною. Верховна влада на Русі, отже, була *de facto* представлена трьома силами: князем, який репрезентував монархічні тенденції, боярською радою, яка виражала аристократичні прямування знаті, та вічем (народними зборами) – уособленням архаїчної демократії.

На Русі право здійснювати верховну державну владу посідали лише князі – представники династії Рюриковичів, нащадки Володимира Великого. Вся Руська земля вважалася родовою власністю Рюриковичів. Так, на початку XIII ст. галицький князь Мстислав Удатний, який під тиском бояр видав за угорського королевича свою дочку і заповів йому свій стіл, за літописом, зізнавався Данилу Романовичу (майбутньому галицько-волинському князю і «королю Русі») у «гріху»: він віддав Галич іноземцям, а не своєму «сину» Данилу.

Князь мав право на владу від народження. Навіть князь-ізгой, батько якого помирав за життя діда, не посівши його столу, захоплюючи владу силою зброї мав змогу розраховувати на розуміння до свого вчинку з боку співвітчизників. Особа не княжої крові могла владарювати лише від княжого імені, як васал, слуга князя. Руській історії відомий тільки один випадок, коли княжий галицький стіл зайняв боярин – Владислав Кормильчич (1213).

Утім, крім цього випадку відомі дещо інші прецеденти. До кінця X ст. поряд із київськими Рюриковичами на місцях правили нащадки місцевих («племінних») династій. Так, щодо договору Русі з Візантією (907–911) літопис згадує поряд з великим київським князем Олегом якихось «світлих князів». Навіть у XII ст. у деяких регіонах зберігалися місцеві династії: у «Повчанні дітям» київський князь Володимир Мономах (1113–1125) згадує, як декілька разів ходив на князя в'ятичів, що взагалі відрізнялись сепаратизмом, Ходоту. Мало того, в кінці XII – на початку XIII ст. літопис згадує т.зв. болохівських князів, про яких завжди пише зневажливо і презирливо, не називаючи навіть їхніх імен.

Протягом XI–XII ст. під тиском князівського авторитету проходила поступова заміна десятикової системи управління (поділ населення і території на десятки, сотні, тисячі), що залишалася від додержавних часів племінних союзів, системою дворово-вотчинною. Відтоді урядовці княжого двору (конюші, стряпчі, сокольничі, скарбники, тіуни, ябедники тощо) почали виконувати відповідні функції в загальнодержавному масштабі. Одночасно князь поставив під власний контроль призначення на посади тисяцького, воеводи та посадника, які традиційно залежали від волі місцевої аристократії та народу, уособленої вічем.

З середини XII ст. державна єдність Русі була підірвана феодальною роздробленістю. Київська держава розпадається на окремі землі-князівства на чолі з власними династіями, що походили з одного кореня – від новгородсько-ладозького князя Рюрика. На рубежі XI-XII ст. на Русі формується традиція великокнязівської влади: великим можуть іменуватися київські, чернігівські, суздальські, галицько-волинські князі, і той правитель, старійшинство якого визнавали інші члени княжого роду, становився для них не тільки «отцем», але й «господином» (паном). Однак, традиція «родового» княжого володіння всією Руською землею не була подолана майже до XV ст. [12, 159]

Можна назвати наступні причини дезінтеграції:

1) переважання натурального господарства та формування вотчин (замкнених феодальних господарств) внаслідок осідання на землю княжих бояр;

2) відсутність регулярної внутрішньої комунікації та єдиного внутрішнього ринку;

3) неможливість вдало управляти величезними підкореними просторами та перехід від т.зв. колективної системи експлуатації підвладного населення корпорацією «княжих мужів» до системи індивідуальної, вотчинної, коли бояри стають, перш за все, землевласниками;

4) занепад старого «шляху із варяг у греки» внаслідок встановлення європейцями прямих зв'язків із Візантією і Близьким Сходом по Середземному морю.

Інерцію київської державності певний час підтримували наймогутніші землі-князівства – Галицько-Волинська держава, Володимиро-Суздальське князівство, Новгородська земля тощо.

2.

Наприкінці 1230-х – на початку 1240-х рр. землі Русі потрапляють під протекторат Монгольської імперії. Ця держава, виникнувши наприкінці XII ст. у центрально-азійських степах, у XIII ст. включала до свого складу простори від Китаю і Тихого океану до Русі й Чорного моря та від Південного Сибіру до Ірану, Близького Сходу й Індії. Управлінський апарат імперії був збудований за китайськими бюрократичними традиціями, військо – опора могутності великих ханів – за степовими зразками орди, військова влада була відділена від адміністративної. Моральним кодексом, збіркою законів і, одночасно, керівництвом для правителів слугувала т.зв. Велика Яса Чингісхана. Імперія складалася з улусів, які ще за життя засновника держави Чингісхана очолили його сини, а згодом – їхні нащадки. Західний улус належав старшому синові імператора – Джучі.

Внаслідок завоювань його сина Батия, на базі улусу Джучі виникає державне об'єднання, пізніше назване в літературі Золотою Ордою. Її

столицею стало засноване Батием на Нижній Волзі місто Сарай. Причорноморські, приазовські і північнокавказькі степи, протягом тисячоліть історично пов'язані із землями України, були безпосередньо інкорпоровані до цієї кочової держави. Така саме доля спіткала землеробські і торговельні центри Криму, Поволжя і Середньої Азії – Солхат, Волзько-Камську Булгарію, Хорезм тощо.

До управління руськими землями монголи підійшли більш диференційовано. Території, де князівська влада послабла ще в попередній період (Переяславщина, Київщина, Поділля тощо), були поставлені під прямий контроль монгольських намісників. Тим більше, що це були переважно лісостепові землі, однаково придатні як для інтенсивного землеробства, так і для високопродуктивного кочового скотарства. На територіях, де князівська влада була сильною (Галицько-Волинська, Чернігово-Сіверська, Володимиро-Суздальська, Смоленська землі тощо), місцеві правителі позбавлялись значної частки свого суверенітету, перетворюючись в адміністраторів чи васалів великого хана, поряд з якими призначалося власне монгольське управління. Так, князі не могли самостійно, без відома Орди, передавати верховну владу своїм спадкоємцям, вільно проводити закордонну політику, збирати загальнодержавні мита і податки. Вони були зобов'язані підтримувати військові кампанії монголів своїми силами та звітувати перед ханом по багатьом питанням. Землі Русі, навіть ті, де під час завоювання 1237-1242 рр. не ступала нога монгольського воїна, були поділені на спеціальні воєнно-податкові округи – десятки, сотні, тисячі, тьми (10 тисяч), які виставляли відповідну кількість воїнів та сплачували певну кількість податків і мит. На чолі дрібних одиниць стояли місцеві старости – ватамани, за крупні адміністративно-територіальні одиниці відповідали монгольські чиновники та військові – даруги або баскаки [5, 214-234; 26].

Панування на Русі степовиків, відоме в історіографії як монголо-татарське іго, мало по собі декілька наслідків, зокрема:

1) політика протиставлення одного центра сили на Русі іншому (Твері – Москви, Литовському князівству – Володимирського) призводить до подальшого відокремлення північно-східних земель від південно-західних [6, 125-133];

2) напівсоюзницькі, напівдружні стосунки московської династії з багатьма володарями Сараю стає додатковим фактором посилення Москви, її перетворення на центр «збирання руських земель»;

3) тривале перебування Литви та Чорної Русі поза межами прямого тиску Орди так само сприяє їхньому перетворенню на новий центр консолідації земель Русі;

4) колишне серце Русі – землі Київщини, Переяславщини і Чернігівщини – повністю втрачають свій державницький потенціал, перетворюючись у статистів історичної драми Східної Європи.

Київська Русь, як своєрідна політична і культурна система, на чолі якої стояв Київ, припинила своє існування після того, як 1300 р. Київський і вся Русь митрополит Максим переніс свою резиденцію до Володимира-на-Клязьмі, а 1309 р. його наступник митрополит Петро – до Москви. Майже одночасно, на початку XIV ст., великий князь Галицький Юрій І Львович отримав у Константинопольського патріарха дозвіл на створення окремої Галицької митрополії. Так було розірвано останній зв'язок, який скріплював землі Київської Русі.

3.

Тривалий занепад Київської Русі, особливо відчутний після монгольського погрому Києва 1240 р. та включення земель Русі до імперії Чингісидів, принципово не змінив ситуацію, коли за київським престолом і за самим містом зберігався ореол сакралізованого ядра, з якого «пішла Руська земля». В наступні століття, коли Київ остаточно втратив своє колишне адміністративно-політичне та соціально-економічне значення, ідеологічне вивіщення його ролі тільки посилювалось [24, 279–300].

З середини XV ст. у ході боротьби Москви за Новгород та в процесі суперництва з Литвою для виправдання експансіоністських зазіхань московських правителів з'являється нова ідеологія. Наголошується на ідеї законного «перетікання влади» (*translatio imperii*) від Києва до Володимира-на-Клязьмі, а від нього до Москви. Таким способом стара князя Русь змішувалася з пізньосередньовічним Московським царством. Лінія неперервного державного розвитку обумовлювалась генеалогічною спадкоємні-

стю князів і царів Рюриковичів, нащадків Володимира Мономаха. Київ уперше оголошувався «извечною вотчиною» московських правителів.

Дана концепція легко пояснювала законність підкорення колишніх давньоруських земель московськими правителями, що отримало в літературі назву «збирання руських земель». А згодом вона була опрацьована в творах багатьох російських істориків від М.Карамзіна до С.Соловйова, ставши основою історичної свідомості росіян.

Українці до осмислення свого історичного коріння та побудови на його підставі політичної ідеології прийшли дещо пізніше. Напружені рефлексії над своєю історією наштовхнули українських інтелектуалів кінця XVI – середини XVII ст., які намагалися з'ясувати своє місце в католицькій Речі Посполитій, на докази неперервності вітчизняної традиції від часів формування тут політичного тіла Київської Русі [22, 118]. Існування останньої, подібно до імперії римлян (*Rex Romana*), нібито й не переривалося за часи середньовіччя. Її історія бачилася за схемою перетікання влади з Києва до Галича та з Києва до Вільна. Мало того, з'являлися пророкування відродження столярного Києва – символу континуїтету історичного буття Русі. Тобто коловорот перетікання влади і могутності в цих схемах розпочинався і замикався Києвом [21, 76–77].

Українська ідеологема, за якою «київська спадщина» – культурні і державницькі традиції Древньої Русі – належить саме українцям, з публіцистики чотирьохсотлітньої давності перекочувала до творів М.Грушевського та його наступників, де ретельно була опрацьована з наукового боку. Однак, ця ідеологема навіть досі не спромоглася стати остаточною фундаментом національної свідомості. Для цього було безліч причин, і головна з них – відсутність консолідації нації.

Література:

1. Артамонов М.И. Происхождение славян. Л., 1950.
2. Брайчевський М.Ю. Стародавні східні слов'яни // Нариси з стародавньої історії УРСР. К., 1957.
3. Британ В.Т. Здобуття Україною державної незалежності. Успіхи та труднощі її сучасного розвитку (1985–2000 рр.). Матеріали до лекційного курсу «Історія України» // Грані. 2000. №2 (10).
4. Вернадский В.Г. Древняя Русь. Тверь–М., 1997.
5. Вернадский В.Г. Монголы и Русь. Тверь–М., 1997.
6. Греков И.Б. О характере ордынско-русских отношений второй половины XIII – начала XIV в. // Древности славян и Руси. М., 1988.
7. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації. XIX–XX століття. К., 1996.
8. Грушевський М.С. Історія України–Руси. В 11 т., 12 кн. Т.1. К., 1991.
9. Зубарь В.М., Ліньова Є.А., Сон Н.О. Античний світ Північного Причорномор'я: Нариси історичного та соціально-економічного розвитку. К., 1999.
10. Иллинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия в VII–IV вв. до н.э. К., 1983.
11. Иордан. О происхождении и деяниях гетов / Вступ. ст. Е.Ч.Скржинской. М., 1960.
12. История России с древнейших времен до конца XVII века. М., 2001.
13. История Украинской ССР в 10 томах. Т.1. К., 1981.
14. Колесников К.М. Робоча програма дисципліни «Історія держави і права України» за спеціальністю «Правознавство» // Грані. 2001. №2 (16).
15. Комментарий // Константин Вагрянородный. Об управлении империей. М., 1989.
16. Конституція України. Дніпропетровськ, 1996.
17. Прокопий Кесарийский.. Война с готами. М., 1996.

18. Прокопович Феофан. Сочинения. М.-Л., 1961.
19. Сахаров А.Н. Дипломатия древней Руси: IX – первая половина X в. М., 1980.
20. Синописіс // Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. К., 1987.
21. Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. К., 1992.
22. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. К., 1997.
23. Яковенко Н. Парадокси інтерпретації минулого в українському ранньонаціональному міфіві (на пам'ятках XVII – початку XVIII ст.) // Генега. 1997. № 1 (5).
24. Mark von Hagen. Does Ukraine Have a History? // Slavic Review 54. № 3 (Fall 1995). P. 670-673.
25. Pritsak O. Kiev and All of Rus': The Fate of a Sacral Idea // Harvard Ukrainian Studies.Vol.X.1986.
26. Pritsak O. The Origin of Rus'. Vol. 1: Old Scandinavian Source other than the Sagas. Cambridge, Mass., 1981.
27. Vernadsky G. The Mongols and Russia. New Haven: Yale University Press, London: Oxford University Press, 1953.

М. І. ГУРИК

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ МІСТ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ ВІД ЛЮБЛІНЩИНИ ДО ХМЕЛЬНИЧЧИНИ (ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ)

Гурик Мирослава Іванівна – викладач кафедри філософії та історії Тернопільської Академії народного господарства

Питанням політичної і економічної історії окремих міст Галицької землі у досліджуваний період присвячено ряд наукових досліджень, але жодне з них не є узагальненою працею, яка б включала всі аспекти життя міст, відповідно не може претендувати на об'єктивність, завершеність та всебічність у висвітленні поставлених завдань. У більшості праць українських і польських істориків недооцінюється роль міст в політичній історії і економічній сфері, що пояснюється їх, ніби то неповноцінністю порівняно з містами Західної Європи.

Проблематикою міст займалися окремі представники дореволюційної історичної науки. Характерною особливістю узагальнюючих праць з історії міст України, написаних В.Б.Антоновичем і М.Ф.Владимирським-Будановим, є їх юридичний ідеалізм і описовий характер. Дослідження М.Ф.Владимирського-Буданова є на сьогоднішній день єдиною монографією, що стосується проблеми міського самоврядування, і базується на багатому фактичному матеріалі [1]. Значну увагу автор приділив питанню поширення в Україні магдебурзького права в XVII ст. – XVIII ст. і його впливу на суспільний устрій таких міст, як Кам'янець, Ковель, Кременець, Дубно. В.Б.Антонович, розглядаючи процес виникнення приватновласницьких міст, доводив, що розвиток ремесла і промислів у таких містах є результатом ініціативи приватних власників, які давали міщанам привілеї для укріплення оборони міст, що й було основною причиною збереження їх влади над містами. Подібно до М.Ф.Владимирського-Буданова дослідник теж недооцінював значення магдебурзького права для українських міст, вважаючи що в умовах

приватновласницького міста «магдебурзьке право в малій ступені гарантувало самостійність міської общини...» [2].

Проблематику міського самоврядування досліджував і історик Д.І.Багалій. В своїй роботі він опирався на працю М.Ф.Владимирського-Буданова і тому, як вважав сам Д.І.Багалій, лише доповнив її. Відповідно щодо теорії дослідження міст автор не зробив нових висновків.

Кінець XIX ст. – початок XX ст. ознаменовані новими працями і дослідженнями. Їх поява пов'язана з діяльністю Наукового Товариства ім. Т.Г.Шевченка і, зокрема, М.С.Грушевського. Погляди науковця на історію українських міст, у тому числі міст другої половини XVI ст. – першої XVII ст. викладені у V і VI книгах його багатотомної праці «Історія України-Руси» [3]. Провідне місце в них зайняла історія магдебурзького права, характеристика національного складу міського населення, адміністрації, торгівлі і культурно-освітньої діяльності міщан. М.Грушевський, вважаючи магдебурзьке право основним каталізатором занепаду міського устрою «руської землі», зупиняється на питанні його рецензії в Україні найбільш детально доводить, що воно мало на меті «ослабити силу руського елемента...» Не зовсім об'єктивним є твердження історика, що міста XVI ст. – першої половини XVII ст. «замість розвою проводили лише хворобливе вегетовання». Як відомо, досліджуваний період – час економічного розквіту Речі Посполитої, її міст.

Цікавий фактичний матеріал містять праці польських істориків і економістів С.Кутшеби, Л.Харевичової, Я.Рутковського, С.Левицького, К.Арламовського [4,5,6,7,8]. Дані дослідження

опубліковані в кінці XIX ст. – на початку XX ст. містять матеріал про розвиток Польщі і історію її міст. В цих роботах висвітлено розвиток ремесла і промислів, фінансові відносини, демографічні процеси, торгові зв'язки, релігійна боротьба. Однак праці вищеназваних дослідників є нерівноцінними за своїм змістом. Більшість з них носить описовий характер. Минуле Галицької землі розкривається в них явно тенденційно.

Широке коло питань з історії цехів, торгівлі, адміністративного устрою міст феодальної Польщі підняте у працях Я.Пташьника і В.Лозинського [9,10]. На жаль, у них не було в повній мірі розкрито розвиток соціальних і виробничих відносин.

Значну кількість праць з історії міст Галичини залишив вірменський історик Садок Баронч [11]. Вони містять великий об'єм довідкового матеріалу, але в методологічному відношенні застаріли. Вивченням історії міст феодальної Польщі займався ряд польських істориків: Я.Байгер, Я.Чернецький, Д.Хіровський, К.Маленчинський, П.Сідлер, Л.Вайгель і інші [12, 13, 14, 15, 16, 17]. Вони створили красномовні нарис окремих галицьких міст – Тереховлі, Березжан, Тисмениці, Галича, Єзуполя, Устя Зеленого і т.д. Дані праці мають в основному описовий характер, і найчастіше історія міського устрою в них замінюється викладом родословних свідчень про магнатські сім'ї.

Дослідженню історії міст Галицької землі сприяють довідкова книга М.Балінського і Г.Липінського [18], а також Географічний словник [19]. Вони базуються на багатому фактичному матеріалі і містять описи Галицької землі в географічному, статистичному, археологічному планах.

Окремий науковий інтерес становлять праці польських істориків, що займались проблемами розвитку міського ремесла і промислів. Роботи Н.Гасіоровської, В.Осуховського, П.Донковського, Я.Рутковського, в тій, чи іншій мірі розкривають питання облаштування солеварних промислів в Галицькій землі [20,21,22,23,24]. Характерно, що дослідники вбачають зародження ринкових відносин на солеварнях, стверджуючи, що тут більшість кваліфікованих робіт виконували наймані робітники, за що отримували конкретну зарплату у грошовому вимірі.

Виходячи із ідеалістичних концепцій польські економісти і історики (А.Чоловський, А.Яблонівський) намагалися пояснити явища соціально-економічного життя правовими відносинами [25]. Аналіз їх робіт свідчить про те, що через ідеалістичну методологію суб'єктивний підхід і тенденційність у підборі й інтерпретації джерел ці історики і економісти не змогли науково-обґрунтовано висвітлити вирішальну роль міст у розвитку виробництва і торгівлі, розкрити справжнє становище міщан.

Новий виток у дослідженні історії феодального міста зробила радянська історична наука. В 30-х з'являються праці А.Єршова, П.Клименка, присвячені розвитку окремих галузей міського ремесла і мануфактури на Україні в XVII ст. – XVIII ст. Роботи дослідників містили важливі елементи нового у висвітленні цехового ремесла. Так вперше розглядалися різні категорії ремісничого населення, їх становище і права, зв'язок із соціальною диференціацією [26,27].

У 1953-1954 рр. були опубліковані праці І.Крип'якевича, Є.Мединського [28,29]. Ці дослідження містять цінний фактичний матеріал про історію міст і міщанства у період перед визвольною війною 1648-1657 рр.

У середині 50-х істориками В.Д.Отамановським, Т.В.Михайлиною були підготовлені дисертації з питань розвитку феодального міста [30,31]. Зокрема, В.Отамановський велику увагу приділив розвитку міського управління і магдебурзького права. Він доводить, що українські міста зовсім не зобов'язані своїм існуванням магдебурзькому праву, яке було чужим для українців. Але слід відмітити, що в цілому праці 50-х позначені великою тенденційністю, а саме: постійним прагненням зобразити історичну «необхідність возз'єднання» України з Росією.

Вагомим внеском у дослідження історії феодальних міст другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст. були монографії П.В.Михайлини. Опираючись на багатий фактичний матеріал автор робить детальний аргументований аналіз всіх сфер життя українського міста в умовах поневолення України шляхетською Польщею. Історик дає характеристику урбанізаційним процесам у містах, досліджує їх правовий статус, розвиток ремесла і цехового устрою, солеварних промислів, торгівлі, соціальний і національний склад міського населення, повинності і податки міщан; соціальні протиріччя, що існували в містах.

Новим дослідженням радянської історіографії 70-х років було видавництво комплексної «Історії Української РСР, а також робіт з історії народного господарства [32,33,34]. Важливою доробкою української історіографії є багатотомне видання «Історії міст і сіл Української РСР» [35]. У цій роботі на основі великого фактичного матеріалу розкрито соціально-економічні процеси, які протікали в містах. Значним вкладом у вивчення історії розвитку західноукраїнських земель в період пізнього феодалізму є монографія «Торжество історичної справедливості» [36], збірника «З історії західноукраїнських земель» [37].

Окреме місце в історіографії досліджуваної проблеми займає монографія О.С.Компан [38]. Дослідниця подає загальні тенденції економічного і політичного розвитку міст різних регіонів України в другій половині XVII ст. Особливу увагу О.С.Компан приділяє технічному прогресу у ре-

місничому виробництві і на промислах, що поглиблює суспільний поділ праці і веде до подальшої диференціації ремісничих спеціальностей і звісно, розширення ремісничих майстерень і промислів. Дослідниця доводить наявність елементів ринкових відносин і в ремісничих майстернях, і на промислах.

Глибокий аналіз походження і розвитку західноукраїнських міст XVI ст. – XVII ст. зроблений в роботах Я.П.Кіся, Я.Д.Ісаєвича [39,40]. Дослідники, вивчаючи феодальне місто і цехову організацію ремесла, розглядають питання структури і внутрішньої ієрархії цехів, яка на їхню думку, має багато спільних рис, характерних для всіх середньовічних цехів. Автори дещо недооцінили впливу позацехового ремесла на процес розкладу цехового виробництва і появу елементів ринкових відносин.

Заслужують на увагу також дослідження економічного розвитку міст і містечок Галицької землі у другій половині XVII ст. – першій половині XVIII ст. Б.М. Панькова, які викладені в статті і дисертаційній роботі [41]. Досліднику вдалося подати співвідношення феодально-кріпосницьких і ранньокапіталістичних відносин в соціально-економічному розвитку міст і, що важливо, на основі розгляду галицьких міст виявити загальні тенденції розвитку міст всієї Речі Посполитої, їх роль в загально історичному процесі.

Вагомим внеском у дослідження міських промислів були монографії, численні статті і дисертаційна робота М.М.Стрішенця [42], які написані матеріалами всіх міст України, і торкаються безпосередньо міст Галицької землі в досліджуваний період. Професор М.М. Стрішенець широкомаштабне розглядає розвиток промислів на території України, а саме: розміщення і чисельність закладів, устаткування і механізацію, технічний процес, обсяг випуску продукції її асортимент, ринок збуту, характеристику робочої сили. Базуючись на своїх дослідженнях історик робить аргументований висновок, що на промислах України XVI ст. – першої половини XVII ст. проходив процес зародження мануфактурного виробництва і капіталістичних виробничих відносин.

Б.В.Грабовецький і П.С.Сіреджук у своїх статтях про солеварні промисли Прикарпаття встановили, що в XVI ст. – XVII ст. великий промисел витісняє дрібні солеварні господарства і відповідно на великих солеварних промислах спостерігається мануфактурний розподіл праці [43,44].

Окремий інтерес для дослідника міст України становлять роботи З.І.Кописського і А.П.Гришкевича з історії міст Білорусі, яка також знаходилась під владою Речі Посполитої [45,46].

Окрему групу становлять праці присвячені розвитку торгівлі в Україні в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст., які містять матеріали, що характеризують роль галицьких міст

у загальноукраїнському товарообігові [47,48,49]. Зібрані істориками багаточисельні факти про торгівлю дають можливість ставити питання про її систематичний характер і взаємну користь.

Цікавими є роботи польських істориків М.Маловіста і Я.Топольського, у яких в цілому розглядається проблема торговельних зв'язків між різними регіонами Європи і функції торговельного капіталу в пізньофеодальний час [50,51].

Багатьма питаннями, пов'язаними з темою дисертації, займався польський історик М.Горн [52]. У своїх дослідженнях історик довів, що галицькі міста виконували роль торговельно-ремісничих центрів для навколишніх земель, не дивлячись на свій оборонний характер, який уповільнював їх економічний розвиток. В цілому роботи М.Горна відзначаються великою насиченістю фактичним матеріалом, а також певною заідеологізованістю, що властиво історіографії радянської доби.

Великий науковий інтерес для дослідження нашої проблеми становить праця Є.Горнової, яка присвячена безпосередньо історії міст і містечок Галицької землі кінця XVI ст. – першої половини XVII ст. [53]. Автор, базуючись на багатому фактичному матеріалі, визначає склад населення міст, розвиток ремісничого виробництва, аграрний характер міст і їх торгівлі зв'язки. На жаль, у даній роботі недостатньо розкриті питання політико-правового статусу міст, їх адміністративний устрій. Потребує нових концептуальних підходів і сама методологія історичного пізнання Є.Горнової, яка відповідає б вимогам сучасної історичної науки.

Разом із здобуттям незалежності нашою державою протягом 90 років почала розвиватися незалежна українська історіографія, яка позбулась характерних для радянської історіографії рис: заідеологізованості, визначеної наперед шаблонності, тенденційності та інколи недостовірності. Саме тому деякі теми сьогодні потребують перегляду з позицій об'єктивності та критичності їх фактичного матеріалу. В наш час, коли Українська держава здобула незалежність, потреба в таких дослідженнях особливо назріла.

У 1998 р. в м. Івано-Франківську відбулась Міжнародна ювілейна наукова конференція, присвячена 1100-річчю заснування міста Галича [54]. Із значного обсягу опублікованих матеріалів даної конференції великий інтерес становить стаття П.С.Сіреджука. Дослідник, аналізуючи люстрацію Галича і староства 1629 р., ще раз підтверджує, що міста Галицького староства були невеликими, і що в них ремесло ще не повністю відокремилось від землеробства, про що свідчать заняття населення і види податків.

Великий внесок у дослідження прикарпатської урбаністики зробив академік В.В.Грабовець-

кий, з-під пера якого вийшло 1000 наукових і науково-популярних праць. Особливу цінність для даного дослідження становлять монографії, що торкаються історії окремих галицьких міст: Калуш, Коломия, Галич, Ужгород, Івано-Франківськ [55]. Критичний підхід до обширного масиву першоджерел дозволяє професору В.В.Грабовецькому зробити глибокий аналіз всіх сфер життя галицьких міст від найдавніших часів до початку XX ст., а також показати взаємозв'язок всіх історичних процесів в окремих містах і в Україні в цілому.

Аналіз праці Я.Б.Книша дає можливість порівняти політичне і економічне становище Белзького воєводства і міст Галицької землі Руського воєводства, виявити загальні тенденції їх розвитку в складі Речі Посполитої [56].

Цікавою доробкою польської історіографії 90 років є монографія Є.Мотилевича, що стосується історії міст Перемишльської і Сяноцької земель у другій половині XVII ст. – першій половині XVIII ст. [57]. Дана монографія є цінна з

точки зору проведення певних паралелей між політичним і економічним статусом міст Перемишльської і Сяноцької земель з одного боку і міст Галицької землі з другого боку, що перебували в цілому в складі Руського воєводства.

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить, що досліджувана нами проблема політичного і економічного розвитку міст Галицької землі у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. не знайшла цілісного систематизованого розкриття в історичній науці. Значна частина матеріалів, особливо польських істориків, носить або краєзнавчий, або історико-мемуарний характер, тобто для них притаманні вузькість джерельної бази, обмежене використання архівних матеріалів. Тому наукова актуальність та недостатнє вивчення даної проблеми диктують необхідність цілісного, систематизованого розгляду політико-правового і соціально-економічного становища галицьких міст у другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст.

Джерела та література:

1. Владимирський-Буданов М.Ф. Німецьке право в Польщі і Литві.-Львів, 1903. – Ч.І.- 176 с.
2. Антонович В.Б. Исследование о городах в Юго-Западной России по актам 1432-1798 гг.- Архив Юго-Западной России.- Т.І.- Ч.V.-Киев, 1870.- С.2-95.
3. Антонович В. Українські міста. В книзі: Розвідки про міста і міщанство на Україні – Русі в XV – XVIII ст. – ч.2.- Львів, 1904. – Ч.ІІ.- 308 с.
4. Грушевський М.С. Історія України – Русі. – Т.V.- Львів, 1905.- 687 с.: Т. VI.- Львів, 1907.- 600 с.
5. Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши.- Санкт-Петербург, 1907.- 287 с.
6. Kutrzeba S. Sprawa żydowska w Polsce.- Lwow, 1918.- 80 s.
7. Charewiczowa L. Handel sredniowiecznego Lwowa.- Lwow, 1927.-156 s.
8. Charewiczowa L. Lwowskie organizacje zawodowe za czasow Polski przedrozbiorowej.- Lwow, 1929.- 195 s.
9. Rutkowski I. Historia Gospodarcza Polski (do 1864 r.).-Warszawa, 1953.- 568 s.
10. Rutkowski I. Zarys gospodarczy Polski w czasach przedrozbiorowych.- Poznan, 1923.- 271 s.
11. Lewicki S. Drogi handlowe w wiekach srednich.- Lwow, 1921.-80 s.
12. Lewicki S. Targi lwowskie od XIV-XIX wieku.- Lwow, 1927.- VIII + 72 + 6 s.
13. Arlamowski K. Zapatzywanja i dazenie gospodarcze szlachty crerwonoryskiej w XVII w.- Lwow, 1927.- 127 s.
14. Ptasnik I. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce.- Krakow, 1934.- 511 s.
15. Lozinski W. Patryciat i mieszczaństwo lwowskie w XVI-XVII wieku.- Lwow, 1892.- 434 s.
16. Lozinski W. Prawem i lewem. Obyczaje na Crerwonej Rusi w pierwszej polowie XVII wieku.- t.I.- Lwow, 1913.- 483 s.; t.II.-Lwow, 1913.- 587 s.
17. Baracz S. Pamiatki dziejow Polskich.- Lwow, 1855.- 311 s.
18. Baracz S. Zywyoty slawnych ormian w Polsce.- Lwow, 1856.- 486 s.
19. Baracz S. Pamiatki Buczackie.- Lwow, 1892.- 168 s.
20. Baracz S. Pamiatki miasta Stanislawowa.- Lwow, 1858.- 192 s.
21. Bajger I. Powiat trembowelski.- Lwow, 1988.- 319 s.
22. Czerniecki I. Brzezany. Pamiatki i wspomnienia.- Lwow, 1905.- 111 s.
23. Chirowski D. Dzieje miasta Tysmienicy.- Lwow, 1938.- 64 s.
24. Malenezynski K. Urzednicy grodscy trembowielscy (1403-1783).- Ziemia crerwienska.- Brody, 1910.- XII + 224 s.
25. Siedler H. Sniatyn. Skic monograficzny.- Stanislawow, 1930.-15 s.
26. Wajgel L. Rys miasta Kolomyi.-Kolomyja, 1877.- 116 s.
27. Balinski M., Lipinski T. Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, georaficznym i statystycznym.- cz. I.- Warszawa, 1844.- 546 s; cz. 2.- Warszawa, 1845.- 547 s.
28. Słownik Geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Wyd. pod red. F.Sulimierskiego, B.Chlebowskiego, W.Walewskiego. T.I-XV.- Warszawa, 1880-1900.
29. Gasiorowska N. Gornictwo i hutnictwo w Polsce.- Lwow, 1937.-160 s.
30. Osuchowski W. Gospodarka solna na Rusi Halickiej od XVI do XVIII w.- Lwow, 1930.- 76 s.
31. Dabkowski P. Stosunki gospodarcze w ziemi halickiej w XV w. - Lwow, 1927.- 60 s.
32. Rutkowski I. Podzial dochodow w zypach ruckich za Zygmunta Augusta.- Poznan, 1928.- 156 s.
33. Rutkowski I. Z dziejow zup ruskich za Zygmunta Augusta.-Lwow, 1925.- 140 s.
34. Czolowski A. Z przeslosci Jezupola i okolicy.- Lwow, 1890.-163 s.
35. Czolowski A. O polozeniu starego Halicza.- Lwow, 1890.- 23 s.

- Czolowski A. Dawne zamki i twerdze na Rusi Halickiej.- Lwow, 1892.- 70 s.
26. Ершов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII-XVIII ст.- В книзі: Записки Ніжинського інституту народної освіти.- кн. VI.-Ніжин, 1926.- С.123-126.
27. Клименко П. Цехи на Україні. Суспільно-правові елементи цехової організації. Збірник історико-філологічного відділу ВУАН.- № 81.- Київ, 1929. - 199 с.
28. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький.- Київ, 1954.- 533 с.
29. Мединский Е.М. Братские школы Украины и Белоруссии в XVI-XVII веках и их роль в воссоединении Украины с Россией.-Москва, 1954.- 357 с.
30. Отамановский В. Развитие городского строя на Украине в XIV-XVIII вв. и магдебургское право. // Вопросы истории, 1958.-№ 9.- С.59-77.
31. Михайлина П.В. Міста України в період феодалізму (До питання про становлення міст в умовах іноземного поневолення в кінці XVIII - першій половині XVII ст.- Чернівці: вид-во ЧДУ, 1971.- 112 с.
32. Історія Української РСР.- Т.2.- К.: Наукова думка, 1979.-615 с.
33. Історія робітничого класу Української РСР.- Т.І.- К.: Наукова думка, 1967.- 551 с.
34. Історія селянства Української РСР.- Т.І.- К.: Наукова думка, 1967.- 567 с.
35. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т.- К., 1967-1974.
36. Торжество історичної справедливості.- Львів.- Вид-во Львів. ун-ту, 1968.
37. З історії західноукраїнських земель: В 5-ти Т.- К.: Вид-во АН УРСР, 1957 - 1960.
38. Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст.- Київ: Вид-во АН Української РСР, 1963.- 388 с.
39. Кісь Я.П. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII-XIX ст.).- Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968.- 223 с.
40. Исаевич Я.Д. К вопросу об экономических взаимоотношениях между городом и деревней и их влияние на развитие городов Прикарпатья в XVI-XVII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1960.- К.: Изд-во АН УССР, 1962.- С.189-197.
41. Паньків Б.Н. Экономическое развитие городов и местечек Галичской земли во второй половине XVII - первой половине XVIII вв. // Автореферат дисертации на соискании ученого степени кандидата исторических наук.- Львов, 1983.- 24 с.
42. Стрішенець М.М. З історії солеваріння на Прикарпатті в XVI ст. // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР.- Київ, 1987.- Вип. 21.- С.38-46.
- Стрішенець М.М. Нариси з історії промислів України XVI - перша половина XVII ст.- Тернопіль, 1995.- 210 с.
- Стрішенець М.М. До питання про зародження мануфактурного виробництва на промислах України XVI - перша половина XVII ст. // Історія народного господарства та економічної думки України.-1998.- Вип. 30.- С.129-136.
43. Грабовецький Б.В. Прикарпатська сіль // Жовтень.- 1981.- № 12.- С.116-121.
- Грабовецький Б.В., Сиреджук П.С. Солеварні промисли Прикарпаття // Народна творчість та етнографія.- 1985.- № 4.- С.44-47.
44. Сиреджук П.С. История заселения Галичской земли в XVI-XVIII вв./ Автореферат дисертации на соискание ученого степени кандидата исторических наук.- Львов, 1989.- 24 с.
45. Копыцкий З.И. Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI - первой половине XVII вв.- Минск.: Изд-во Наука и техника, 1966.- 227 с.
- Копыцкий З.И. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI - первой половине XVII вв.- Минск: Изд-во Наука и техника, 1975.- 191 с.
46. Грицкевич А.П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI-XVIII вв.- Минск: Изд-во Наука и техника, 1975.- 248 с.
47. Кісь Я.П. З історії торговельних зв'язків України в XVI -першій половині XVII ст. // Історичні дослідження. Республіканський міжвідомчий зб.- Вип. 8.- К.: Наукова думка.-С.82-87.
48. Крип'якевич І.П. Зв'язки Західної України з Росією до середини XVIII ст.- Київ: Вид-во АН УРСР, 1953.- 72 с.
49. Ковальський М.П. До питання про економічні зв'язки західноукраїнських земель з Російською державою в другій половині XVI-XVII ст. // Доповіді та повідомлення. - Львів, 1958.- Вип. 8.- Ч.І.- С.104-109.
- Ковальський М.П. Связи западноукраинских земель с Русским государством / вторая половина XVI-XVII вв. / . Рукопись дис. ... канд. ист. наук.- Львов, 1958.- 150 с.
50. Malowist M. Wschod a zachod Europy w XII-XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarskich.- Warszawa, 1973.-200 s.
51. Topolski I. Gospodarka polska a europejska w XVI-XVII wieku.- Poznan, 1977.- 287 s.
52. Horn M. Rzemioslo miejskie wojewodstwa Belsiego w pierwszej polowie XVII wieku.- Wroclaw.- Warszawa-Krakow, 1966.- 282 s.
- Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Crerwonej w latach 1600-1648 na tle stosunkow gospodarczych.-Warszawa.- Krakow,- Gdansk, 1982.- 243 s.
53. Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590-1648.- Opole, 1963.- 293 s.
54. Галич і Галицька земля в українському державотворенні (до 1100 річчя Галича і 800 річчя Галицько-Волинського князівства): Збірник матеріалів (Прикарпатський університет ім.В.Стефаніка).-Івано-Франківськ: Плай, 1999.- 186 с.
55. Грабовецький В.В. Історія Івано-Франківська (Станіслава) з найдавніших часів до початку XX ст. - Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999.- 302 с.
- Грабовецький В.В. Нариси історії Прикарпаття - Т.3.-Івано-Франківськ, 1993.- 168 с.
- Грабовецький В.В., Грабовецький В.В. Вірмени на Прикарпатті: З історії етнічних груп Галичини.- Івано-

Франківськ: Нова зоря, 2000.- 135 с.

56. Книш Я.В. Суспільно-політичний, економічний і культурний розвиток Белзького воєводства у першій половині XVII ст. / Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук.- Львів: НАН України, Інститут українознавства, 1996.- 24 с.

57. Motylewicz I. Miasta ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej polowie XVII i XVIII wieku.- Przemysl-Rzeszow, 1993.- 317 s.

Г. В. УТЄШЕВА

З ІСТОРІЇ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ КОМІСІЇ НАРОДНИХ ЧИТАНЬ НА ПРИКІНЦІ ХІХ СТ.

Історія освіти в Катеринославі у пореформений період деякою мірою висвітлена в історико-краєзнавчій літературі. Серед загальних публікацій треба передусім назвати працю Д.І.Яворницького «История города Екатеринослава», М. О. Шатрова «Город на трех холмах», енциклопедичні видання радянського часу, ювілейну книгу «Дніпропетровську – 200». Суттєвим внеском у вивчення проблеми є публікації сучасних дослідників: Г. К. Швидько, К. А. Когтянця, Т. Д. Липовської, В. Д. Мирончука, Ю. А. Лопатіна, які розглядають історію навчальних закладів міста, піднімають проблему жіночої освіти в Катеринославі, вивчають діяльність церковної школи в регіоні, надають інформацію, щодо заходів земства в галузі народної освіти. [7. С. ;9. С. 66 – 71; 10. С. 72 – 74; 11. С. 277 – 282; 30. С.].

У той самий час такий аспект проблеми як поява системи позашкільної освіти дорослого населення у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. залишається поза увагою дослідників. Становлення й формування відбувалось завдяки безкорисливій діяльності прогресивної громадськості, об'єднаної у різні освітні товариства, комітети, комісії. Мережа позашкільної освіти дорослих складалася з недільних шкіл, вечірніх та повторних класів, народних бібліотек і народних читань. В мало грамотній Російській імперії суспільні читання вголос були досить розповсюдженим і популярним явищем. Ще на початку 60-х років ХІХ ст. у Києві, Харкові та Полтаві почали проводитися народні читання. Але під час масових репресій проти всього українського вони були заборонені й припинили існування. Лише під тиском громадськості уряд у 1876 р. дав дозвіл на відновлення народних читань у губернських містах, у 1888р. – в селах і в 1894 р. – у повітових містах, фабричних і заводських селищах [8. С. 534]. При місцевих товариствах грамотності, тверезості, земських установах почали працювати спеціальні комісії, які займалися організацією читань для народу, добором відповідної літератури та ілюстрацій.

Восени 1882 р. у Катеринославі виник невеликий гурток людей, більшою частиною викладачі, які поставили перед собою мету: «служить во благо меньшей братии своей через открытие народных чтений, где бы бедным людям, и в особенности неграмотным, во дни воскресные и праздничные, свободные от труда физического, – можно было дать полезное знание для ума и сердца...» [19. С. 2]. 13 лютого 1883 р. з ініціативи П. І. Павленко, І.Ф.Шраменко, І. В. Мацкова розпочала свою діяльність «Комісія народних читань» (далі: КНЧ) Деякий час вона була складовою частиною «Общества попечения о женском образовании». В кінці четвертого року з дня відкриття, не маючи свого приміщення, достатніх коштів для існування, комісія ледь-ледь трималась тільки на ініціативі декількох людей. У цей сезон ніякі об'єви щодо читань не вивішувались. Малочисельна, але постійна публіка – 60 – 70, а то й 40-30 чол., у сутінках недільного дня приходила після початку сезону читань сама [1. С. 2].

У 1887 – 1889 р. р. в діяльності КНЧ жваву участь бере помітна в місті особа – М.М. Владіміров. За його ініціативою комісія, окрім звичайних читань, влаштувала пояснення картин на Соборній та Острожній площах, де збиралось від 3 до 8 тис. чоловік, два багатолюдних безкоштовних читання в театрі, в учбовому закладі міста, два читання для маленьких дітей [1. С. 3].

Протягом 1883 – 1893 р. р. у народних читаннях брали участь наступні особи: а) постійно – Дуров у 1883 р., Попов у 1884 – 85 р. р., Церпицький 1886 – 87 р. р., Акинфієва 1887 – 93 р. р., Михайлова 1891 – 92 р. р., Борзаковський з 1891 р., Бродницький з 1892 р., Мацков 1883 – 87 р. р., Шраменко 1883 – 91 р. р., Павленко 1883 – 93 р. р.; досить часто – Корольков 1883 – 85 р. р., Попов 1886 – 87 р. р., Церпицький 1885 р., Подосинников 1891 р., Берзаковський 1890 р., Остерман 1891 р., Алдирев 1890 – 92 р. р., Гололобов з 1892 р. [1. С. 2].

Але проблема нестачі читців залишалась й взагалі відчувалось нестійке положення самого

закладу. У зв'язку з чим комісія в листопаді 1889 р. упорядкувала правила. Сутність їх полягала у тому, що кожний, хто сплачував по одному карбованцю на рік, вважався членом КНЧ нарівні з іншими членами «Общества попечительства о женском образовании». По затвердженні статуту штат швидко зростає. У липні 1893 р. кількість членів складала 231 чол. [28. С. 3].

Збільшувалась чисельність відвідувачів народних читань. З 1883 р. по 1893 р. відома загальна кількість слухачів: на 191 читанні було 22445 чол., на 4 безкоштовних, які проводились на площах міста, – 2400 чол., на 7 у театрі – 5087 чол. Усього за перше десятиріччя відбулось 202 читання для 51232 чол. [1. С.2]. На звичайні лекції відвідувачі підраховувались за виданими платними квитками, але на кожний захід допускалась певна кількість безкоштовних. Таким чином, на 202 читання середня цифра слухачів на кожне відвідування дорівнюється 257 чол. Члени Катеринославської КНЧ порівняли цифрові данні з подібними в інших містах за те саме десятиліття, та отримали, що в Одесі на 479 читаннях було 199080 чол. або в середньому 415 чол. на кожне відвідування, в Києві на 228 читаннях було 57110 чол., та середнє – 253 чол. [28. С. 3].

Отже, як по кількості читань так і відвідувачів (у середньому) Катеринославська КНЧ наближалась до Київської. Що стосується Одеси, то наведені цифри вдвічі більше тому, що в цьому місті лекції для народу проводились в трьох аудиторіях, які розміщували до 700 чол.

Бажаючих потрапити на читання з кожним сезоном Катеринославської КНЧ з'являлось незрівнянно більше, ніж могла зібрати аудиторія безкоштовної школи, де проводились народні лекції з 1883 по 1890 р. р. В залі трьохкласного міського училища ледве уміщувалось 175 чол. і 225 чол. стоячи.

З ініціативи П. А. Буланже та з дозволу начальника Катеринославської залізниці 20 грудня 1892 р. КНЧ відкрила своє відділення у залізничному училищі. Зал розрахований тільки на 200 чол. «Однако желание попасть на чтение было на столько большим, – згадував сучасник подій, – что, когда, входные двери училища были закрыты, то оставшиеся обступили все окна, а вновь прибывшие постоянно стучали и буквально ломались в двери...» [5. С.2]. Слухачами були майже виключно службовці залізниці, або їх сім'ї.

За наказом губернатора з 12 грудня 1892 р. по неділях лекції для народу проводились також у «ночлежном доме». Тут умови були зовсім інші. Лектор не запрошував до своєї аудиторії, а сам приходив до слухачів. Відвідувачі «ночлежного дома», мабуть, не пішли би на читання, якщо б вони проводились в іншому місці. Тут майже всі були бідняками, які кожний день зазнавали злиднів та горя, яких цікавило більше

всього питання про шматок хліба. Рівень освіти тут був різноманітний, ні в одній аудиторії такого неможливо було побачити. «Наряду с людьми работающими, и достаточно благообразными, которые попали в нужду случайно, – згадував один з членів КНЧ, – мы можем встретить спившихся иногда грамотеев и мастеров на все руки, спустившихся до последнего уровня; можно увидеть и нищих, которые собирают подаяния...» [5. С.2].

Звертаючись до змісту народних читань, бачимо, що читці вимушені були щорічно повторюватись, тому що у комісії зберігався невеличкий запас картин до «чарівного ліхтаря». Протягом перших 7–8 років КНЧ виписувала картини з Одеси, Харкова, Києва, а також зверталась до місцевих учбових закладів: гімназії та реального училища. Тільки вкінці 1893 р. в її розпорядженні знаходилося вже 536 картин, із яких складалось десь 40 читань [1. С. 3].

Відомо, що у 1901 р. КНЧ, крім улаштування у себе лекцій, допомогла іншим народним аудиторіям, надавала їм безкоштовно картини та ліхтар.

У перше десятиріччя КНЧ було прочитано творів: із літератури – 40, історії Росії – 36, релігійно-морального змісту – 34, з прикладних наук: природнича історія, медицина – 31 та багато ін. [1. С. 3].

Публіка із задоволенням відвідувала такі читання творів літератури, як «Тарас Бульба», «Полтава», «Капитанская дочка», «Иоан Дамаскин», «Кавказский пленник». Комісія намагалась зацікавити народ найвидатнішими історичними ювілеями сезону. Багатолюдними були читання з приводу 100 річного ювілею Катеринослава, 900 річчя Хрещення Русі, катастрофи на станції «Борки», 50 років із дня смерті О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова, О.В.Кольцова. Народного слухача приваблювали лекції про історичних осіб-царів, полководців, воєнних героїв, ватажків повстань, а також історія війн, особливо опис героїчних подвигів руських солдат. З цієї тематики лектори КНЧ читали брошури: «О севастопольцах», «О Суворове», «О Владимире Святом», «О Петре Великом», «О удивительном спасении Их Императорского Величества» та ін. Багато людей збиралось на природничо-історичних читаннях, під час яких демонструвались деякі експерименти. (Наприклад, на лекціях «О грозе», «О тепле и воздухе») [1. С. 3]. На початку ХХ ст. Поряд із читаннями з російської історії, фізики, хімії, біології, геології багатолюдними стають публічні лекції з правознавства [15. С. 88].

Читання релігійно-морального змісту «События из Священной истории и о Святой земле», «О Николае Чудотворце», «О рождении Иисуса Христа», «О последних днях Спасителя» та ін. проходили, головним чином, під час Великого Посту або напередодні Різдва Христового. Відвіду-

вали їх літні люди і найчастіше ці лекції були безкоштовні та проводились в «ночлежном доме». Вели такі читання священик Покровської церкви В. Михайличенко, отець Олексій Василенко, а також директор народного училища А. І. Малевинський, та члени-розпорядники КНЧ Я. Є. Гололобов, М. І. Павленко, В. І. Романовський [1. С. 3.; 24. С. 1; 25. С. 1].

Мешканцям притулку найбільш запам'ятались бесіди отця Олексія Василенко. Він, як дуже досвідчений лектор КНЧ, вживав оригінальні засоби, щоб захопити та зосередити увагу слухачів. Так було і під час читання 20 грудня 1893 р. «Он прежде усадил слушателей, – згадував сучасник, – сел сам и начал говорить простым языком, выражаясь ясно, точно, отменяя и усиливая речь там, где особенно хотел привлечь внимание. Рассказывал о Рождестве Девы Марии, о посвящении её в храм, о Благовещении и о Рождестве Христовом. Внимание слушателей мало по малу стало ослабевать, просто от усталости. Вдруг о. Алексей совершенно неожиданно воскликнул: «Слушайте братцы! Давайте выучим те слова, которые провозглашены были ангелами, когда они объявили пастухам о Рождестве Спасителя мира... Через три-четыре минуты большая половина слушателей стройно, дружно и с видимой охотой пела...» [5. С. 2].

Крім загальнодоступних читань для народу, ще у 1884/5 р. р. у середовищі перших членів комісії виникла думка влаштувати популярні наукові бесіди, які б зацікавили освічену публіку міста. У сезоні 1884/5 р. р. було проведено шість таких лекцій, збір з яких у кількості 87 крб. було передано у розпорядження «Общества попечения о женском образовании.» Лекторами тоді були В. К. Зозулин, який доповів «О важнейших способах приобретения познания», П. С. Козловський «О сатире Щедрина», «Предостережение», та В. П. Сахоров «О законах мышления», та дещо про графа А. Н. Толстого. У наступному сезоні 1885/6 р. р. планувалося прочитати ще декілька лекцій, але через не утвердження програми, читання не відбулись [1. С. 3].

У 1891 р., за прикладом Одеської КНЧ, Катеринославська почала влаштувати загальнодоступні літературно-музичні вечори, за особливою програмою літературного відділення, затвердженою попечителем Одеського учбового округу. Такі заходи передусім були розраховані на більш заможну публіку. Плата за вхід підвищувалась до 1 крб. (на звичайних читаннях вхідний квиток коштував 5 коп., а місця на стільцях у 1 та 2 рядах–25 коп.) [1. С. 3; 4. С. 2].

На цих вечорах читцями, звичайно, виступали з особливим успіхом Алдирев, Борзаковський, Бродницький, Остерман, Романовський, Шраменко [1. С. 3; 12. С. 2; 13. С. 2; 21. С. 1]. У музичній частині брали участь, як професійні артисти, так і аматори, члени КНЧ або учні місце-

вих учбових закладів. 8 березня 1892 р. учень одинадцяти років виконав два номери на скрипці [12. С. 2]. На читання 15 березня 1892 р. було запрошено хор учнів Пушкінського приходського училища [13. С. 2]. Запам'яталися музичні номери на кларнеті І. Л. Лазебникова 8 листопада 1892 р. [21. С. 1]. У листопаді 1892 р. на вечорі, присвяченому пам'яті О. В. Кольцова, виступали артисти трупи, оркестр та хор. Спеціально для концерту малювалися нові декорації, заготовлялися костюми [23. С. 1].

Крім улаштування народних читань, наукових лекцій, музичних вечорів з 1888/9 р. Катеринославська КНЧ почала займатися продажем книг для народу. Завдяки А. М. Михайлової ця справа значно розширилась. Комісія займалась розповсюдженням корисних брошур для народу, які видавали члени КНЧ: «О причинах заразительных болезней», «Разные гады», «О насекомых птиц» (автор І. Ф. Шраменко) [1. С. 3]. Але постійна відсутність коштів не давала можливості вести діло так, як воно цього потребувало. Гроші необхідно було збирати на спорудження власної будівлі.

Проблема приміщення для Катеринославської КНЧ із кожним сезоном загострювалася. Кореспондент місцевої газети «Екатеринославские губернские ведомости» «Немо» писав: «Чтения организовывались по субботам (после вечерни) для детей-учеников, однако не было возможности оторвать от дверей взрослых рабочих, которые слушали с удовольствием даже «Робинзона» (чтения осуществлялись с помощью маленького волшебного фонаря). Когда же читалось «о дожде и снеге», «громе и молнии» и др., то приходилось буквально давать генеральное сражение, чтоб освободить комнату от наплыва взрослых посетителей, ибо и для детей было мало места: их собиралось так много, что духота в комнате стояла невыносимая, вынуждены постоянно протирать стекло фонаря, которое быстро покрывалось влажностью...» [16. С. 3].

Для дорослого населення лекції проводились у неділю десь о шостій годині вечора. Писемні, які читали оголошення комісії, приходили за півтори-дві годин до початку читання, щоб зайняти заздалегідь місце [28. С. 2]. Неодноразово М. С. Копилов надавав для потреб КНЧ приміщення свого театру або цирку [14. С. 2].

Таким чином, поступово виникла ідея створення фонду для збирання коштів на спорудження власної будівлі. У «храмі знань» для народу планувалось крім читань відкрити народну бібліотеку та читальню, проводити популярні лекції, влаштувати виставки, а з часом створити постійний музей з тематики гірничо-заводського та технічного виробництва. Члени-розпорядники Катеринославської КНЧ мріяли, що: «...здание может представлять собой то место, то присталище, угол, где работающий,

трудящийся человек будет иметь возможность в свободный час усвоить полезные знания, услышать поучительное слово, освежить душу доступной музыкой и пением...» [26. С. 3].

Представники комісії: Бродницький, Кинфієв, Павленко, Алдирев, Акинфієва, Михайлова, Подосинніков, Донцов, Гололобов, Шраменко у 1892 р. звернулись по допомогу до Катеринославської думи. 11 листопада 1892 р. міські гласні постановили відвести КНЧ для спорудження будівлі вільну ділянку землі на Качельній площі, попереду місця Рохліна у кількості 187,20 кв. с [27. С. 1].

Дума надавала також грошову допомогу КНЧ. Так, у 1887 – 1888 р.р. вона асигнувала 125 крб. на придбання хорошого ліхтаря, а у 1890 – 1893 р. р. різночасно внесла до каси 515 крб. [1. С. 2; 2. С. 3]. Кредитне товариство губернського земства пожертвувало 544 крб. [2. С. 3].

Знайти гроші для аудиторії намагався катеринославський губернатор, В.К.Шліппе, який був почесним головою КНЧ. На черговому засіданні членів комісії 12 травня 1893 р. він пообіцяв звернутися до осіб, які користувалися працею робітників, – власників заводів, фабрик, копалень, шахт, та ін... [27. С. 1].

Для посилення фонду КНЧ виникла думка надрукувати календар, присвячений Катеринославській губернії [26. С. 1].

КНЧ знайшла чимало співчутливих громадян, які здатні були піти на досить «анекдотичні» пожертви тільки щоб зібрати кошти на спорудження аудиторії. У травні 1893 р. до редакції «Екатеринославских губернских ведомостей» потрапив лист, в якому автор віддавав у розпорядження КНЧ свою горілку! «Должен я вам сказать, – писав невідомий, – что я не только был не дурак выпить, но и любил этим грешным делом заниматься. Но недавно я, сказал себе: довольно! А так как в среднем я тратил на водку не менее шести рублей в месяц, то вот эти самые 6 руб. я и позволяю себе отдать комиссии на постройку аудитории, обязуюсь вместе с тем производить таковые взносы ежемесячно впредь до освящения здания аудитории нашей Комиссии народных чтений...» [2. С. 3].

Деякі члени КНЧ підтримували ідею автора листа. І. Я. Акинфієв, починаючи з першого дня після святкування десятиліття існування комісії (13 лютого), наклав на себе 50 % збір з усіх своїх задовольень: візник, концерти, частування знайомих та ін... Це давало не менше 50 крб. на рік. Починаючи з 20 травня 1893 р. ще 12 членів КНЧ зобов'язалися щомісячно надавати пошлісну грошову допомогу [2. С. 3]. З приватних осіб постійні пожертви вносили також В. Н. Ковалевський, Є. І. Мессарош, М. С. Кох [1. С. 3]. Під час літературно-музичних вечорів гроші надходили від катеринославського губернатора В.К.Шліппе, поліцейстера А.Є. Сакса, Л. І. Чудновського, Л. К. Реймера та ін... [17. С. 3].

Загальними зусиллями аудиторія для народних читань й вистав була побудована напроти Яковлевського скверу. Прикрашена колонадою будівля знаходилась досить незручно: далеко від робітничих районів. Укінці XIX ст. не сотнями, а десятками вимірювалась кількість робітників, які приходили на загальнодоступні лекції [29. С. 241]. Мабуть, важкувато було після багатогодинного трудового дня відірватися від свого тапчана, розправити натруджені плечі та прийти до аудиторії у центр міста.

У місцевій періодиці відмічалось послаблення діяльності КНЧ. У 1899р. читання проводились у години не зручні для народних слухачів: «...12-1 часу дня, когда господа собираются только завтракать, а рабочий люд уже обедает» [3. С. 329]. КНЧ не влаштовувало ні загальноосвітні читання, ні загальнодоступні за ціною літературно-музичні вечори, ні народний хор, ні «народні бали». «Единственным полезным начинанием...», – писала «Днепровская молва», – «...были лекции В. В. Лесевича, но этот лектор сам приехал в наш город по собственному почину. О других лекциях ничего не слышно. Распорядительный совет сладко спит после спектаклей Никулина и скоро всё дело перейдет к другим обществам, а за комиссией останется одно название – «безнародной аудитории»» [3. С. 330]. Однією з головних причин, яка призвела до такої ситуації, була нестача грошей, необхідних для проведення різноманітних заходів. Комісія існувала, головним чином, на приватні кошти, та ще вимушена була здавати аудиторію в оренду театру, щоб скоріше заплатити борг за спорудження власної будівлі.

У 1901 р. діяльність комісії трохи похвалилась. В аудиторії КНЧ було проведено 7 читань для дітей і 8 для дорослих. В середньому, на кожному народному читанні, збиралося десь 480 чол., а витрати складали 3 крб. 28 коп. Дуже популярними стали загальноосвітні наукові лекції. Протягом 1901/02 учбового року їх відбулось 85. За підрахунками КНЧ, лекції відвідало 42635 слухача [15. С. 88]. У 1901 р. було поставлено 18 вистав (із них 10 українських). Загальнодоступних літературно-музичних вечорів за весь рік було влаштовано тільки 2 [15. С. 89].

При аудиторії почала активно працювати бібліотека-читальня. У 1901р. вона мала вже 904 читача, якими було зроблено 13589 відвідувань для обміну книг, та 7140 – для читання у залі. Популярністю користувалися книги белетристичні (72 %), потім історичні та біографічні (8 %) й ін... [15. С. 89].

7 жовтня 1901 р. КНЧ відкрила публічну бібліотеку, до якої за три неповних місяці записалося 272 чол. Додому було видано 3232 та 342 екземпляри журналів і газет. Брали, головним чином, белетристику (67,1 %) й книги з правознавства та суспільних наук (7,6 %) У кабінеті для читань було зроблено 1720 відвідувань [15.

С. 89]. Ці цифри дуже важливі. Треба відмітити, що головним контингентом читачів (десь 60 %) були учні міських початкових училищ. У даному випадку, комісія доповнювала шкільні бібліотеки міста.

КНЧ була однією з перших організацій, яка розпочала роботу по проведенню загальнодоступних читань для катеринославців. Далеко не кожний сезон комісії можна назвати вдалим. Важко було протриматись, не маючи стабільної фінансової підтримки. Літературно-музичні вечори та інші заходи, які давали значний прибуток, проводились рідко. Постановка вистав була незадовільною, тому заможні громадяни міста неохоче їх відвідували. В кінці 90-х р. XIX на

початку XX ст. ініціативу перехоплюють інші заклади: школи, комітети тверезості, духовні братства. Популярності набуває аудиторія Брянського заводу. (У 1901 р. проведено 12 читань. В середньому на кожному було 417 чол.) [15. С. 88]. Незважаючи на таку ситуацію, КНЧ сприяла просвітницькій роботі своїх «конкурентів». Відпускала безкоштовно необхідний інвентар, займалася добором відповідної літератури та ілюстрацій, здавала в оренду приміщення. Значний комплекс джерел з історії Катеринославської комісії було втрачено. Тому вивчення діяльності КНЧ на початку XX ст. потребує подальшого евристичного пошуку.

Література:

1. Акинфиев И. Я. Обзор десятилетия деятельности Екатеринославской комиссии народных чтений 1883 г. - 13 февраля - 1893 г. // Екатеринославские губернские ведомости. - 1893. - 6 марта.
2. Акинфиев И. Я. Письмо в редакцию // Екатеринославские губернские ведомости. - 1893. - 18 марта.
3. Днепровская молва еженедельная общественная и литературная газета. - 1899. - 14 марта.
4. Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 8 октября.
5. Живое дело. // Екатеринославские губернские ведомости. - 1893. - 21 января.
6. Записка Комиссии по устройству народных чтений в Екатеринославской городской думе // Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 10 ноября.
7. Когтянц К. А. Церковная школа на Катеринославщині 1884 - 1914 р. р. // Скарбниця рідного краю. - Дніпропетровськ, 1993.
8. Культура України другої половини XIX ст. // Борисенко В. Й. Курс української історії. - К, 1998.
9. Лопатін Ю.А. Мирончук В.Д. До історії освіти в Катеринославі (кінець XVIII - XIX ст.) // Історія та культура Подніпров'я. - Дніпропетровськ, 1998.
10. Липовська Т.Д. До питання про діяльність земств Катеринославщини в галузі народної освіти на початку XX ст. // Історія та культура Подніпров'я. - Дніпропетровськ, 1998.
11. Липовська Т.Д., Мирончук В. Д. Жіноча освіта на Катеринославщині (60-і р. р. XIX - поч. XX ст. // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. - Дніпропетровськ, 1998.
12. Местная хроника // Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 7 марта.
13. Местная хроника // Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 14 марта.
14. Местная хроника. // Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 9 мая; 23 мая.
15. Начальное народное образование в Екатеринославской губернии (за 1901 год.) // Памятная книжка за 1903 год. - Екатеринослав, Б.г.
16. Немо. К вопросу «О народных чтениях» // Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 5 ноября.
17. Отчёт о литературно-музыкальном, вокальном вечере, бывшем 15 марта 1892 г. в зале Английского клуба в пользу народных чтений // Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 24 марта.
18. По Екатерининской железной дороге. Издание Управления Екатерининской железной дороги. - Екатеринослав, 1903. Вып. 1.
19. Речь священника Иллариона Верещацкого перед молебном по случаю исполнившегося десятилетия со дня открытия народных чтений в Екатеринославе (1883 - 1893) // Екатеринославские губернские ведомости. - 1893. - 18 февраля.
20. Хроника. // Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 13 октября.
21. Хроника // Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 7 ноября.
22. Хроника. // Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 18 ноября.
23. Хроника. // Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 21 ноября.
24. Хроника. // Екатеринославские губернские ведомости. - 1892. - 15 декабря.
25. Хроника. // Екатеринославские губернские ведомости. - 1893. - 20 февраля.
26. Хроника. // Екатеринославские губернские ведомости. - 1893. - 8 апреля.
27. Хроника. // Екатеринославские губернские ведомости. - 1893. - 15 мая.
28. Хроника. // Екатеринославские губернские ведомости. - 1893. - 3 июля.
29. Шатров М. А. Город на трёх холмах. Книга о старом Екатеринославе. - Днепропетровск, 1966.
30. Швидько А. К. Народное образование на Екатеринославщине в дооктябрьский период // Развитие профессиональной школы на Днепропетровщине - Днепропетровск, 1989.

І. С. МИХАЛЬСЬКИЙ

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЯК ДЖЕРЕЛО З ЇХ ІСТОРІЇ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Михальський Ігор Сергійович — докторант кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, кандидат історичних наук

Діяльність будь-якої політичної партії нерозривно пов'язана з її центральними органами: саме з невеличкої групи людей єдиних поглядів починається її утворення, вони є її організаторами, головними ідеологічними провідниками, які впливають на всебічну діяльність партії протягом всього періоду її існування. Саме їх пошук нових шляхів розвитку породжував ідейний розкол серед них і, як правило, призводив до розколу і утворення нових партій.

Тому документи центральних органів українських політичних партій відображають всі питання розвитку партійної організації: містять комплекс джерел з історії організаційного становлення й розвитку партії; висвітлюють ідеологічні позиції її членів з окремих проблем тогочасності, що визначали головний напрямок в їх діяльності; акумулюють цінний загальний історичний матеріал з економічного, соціально-політичного й національного розвитку краю без якого не можна досконально вивчити історію самої партії.

Матеріали засідань центральних органів складають найбільш важливий комплекс документів про діяльність центральних органів партій, які дозволяють виявити етапи формування політичних поглядів лідерів, зміну в напрямках діяльності партій згідно зі зміною політичних обставин в країнах, загальні тенденції розвитку організації, ідеологічні протиріччя їх діячів.

Специфіка матеріалів засідань керівних органів українських політичних партій кінця ХІХ — початку ХХ ст. в тому, що вони є, в переважній більшості, короткими, стислими записами, в яких викладаються основні питання, що розглядалися і рішення з цього приводу. Це було обумовлено тим, що партії діяли в умовах жорстокого поліцейського нагляду або нелегально і найбільш важливі питання обговорювалися конфіденційно. Це виключало можливість стенографування і навіть докладного протоколювання засідань, оскільки могло призвести до негативних наслідків і переслідуванню з боку судово-слідчих установ.

Матеріали засідань центральних органів партій підрозділяються на 3 тематичні підгрупи: 1) підготовчі документи; 2) протоколи засідань; 3) постанови й рішення.

Підготовчі документи включають весь комплекс матеріалів щодо майбутнього засідання центрального комітету партії, а саме: запрошення на засідання з повідомленням порядку ден-

ного, проекти рішень, інформації місцевих організацій про стан їх роботи, тези доповідей з основних питань, матеріали про економічний, суспільно-політичний і культурний стан населення з проблем, що пов'язані з порядком денним засідань.

Запрошення на засідання з повідомлення порядку денного політичними партіями здійснювалося по-різному: від усного до письмового.

Так, запрошення на засідання Ширшого Народного Комітету Української національно-демократичної партії вручалось за 2 тижні у письмовій формі, де повідомлялося про час початку засідання, місце проведення і порядок денний. З подібного запрошення від 15 жовтня 1909 р. дізнаємося, що засідання Ширшого Народного Комітету відбудеться 1 листопада о 9 годині в приміщенні товариства «Львівська Русь» і будуть розглянуті такі питання: 1) політична ситуація в краї і державі (доповідачі К.Левицький і Є.Олесницький); 2) боротьба за права української мови в судах (доповідач Т.Окуневський); 3) звіти повітових організаторів про стан партійної організації в поодиноких повітах; 4) «Потреба і способи організації» (доповідач В.Охримович); 5) справа партійного податку [7, 34]. У запрошенні також наголошувалося, що кожне питання буде обов'язково обговорено учасниками засідання.

Зазначимо, що всі питання, які планувалися центральним органом, розглядалися. По кожному з них виносилися окремі рішення, які надсилалися до місцевих партійних організацій, про що, згідно до вищезазначеного запрошення, свідчить лист Народного комітету УНДП від 13 листопада 1909 р. до «організаторів і мужів довір'я національно-демократичного стороництва» в якому висувалися конкретні завдання щодо усунення недоліків, виявлених на засіданні [6, 33-33 зв.].

Отже, джерелознавча цінність даних документів, в першу чергу, полягає у можливості відтворити перелік питань, що розглядалися на засіданнях центральних органів і протоколи або рішення яких через об'єктивні обставини не збереглися до сьогодення.

В процесі підготовки засідань центральних органів партії на основі тез доповідей розробляються проекти рішень. В них знаходиться відображення стан розуміння політичної ситуації ок-

ремими діячами керівних органів партії. Такі проекти рішень могли бути схваленими учасниками засідань, або останні вимагали внесення змін в кінцеві рішення.

Так, до засідання Ширшого Народного Комітету на початку березня 1906 р. у Львові Є.Левицьким був підготовлений проект резолюції пов'язаний з виборчою реформою, яка стосувалася Галичини. В проекті резолюції розкривалися позитивні і негативні сторони цієї реформи. До того ж засідання Л.Цегельський підготував проект резолюції проти розширення галицької автономії, яке могло привести, на його думку, до знищення національного існування українського народу в Галичині. Підготовлений документ був прийнятий з деякими стилістичними поправками, які не змінювали його первісної сутності [3, 1].

Проекти резолюцій цінні для істориків з точки зору ретельного вивчення формування підходів партій до ідеологічної і організаційної роботи. Вони склалися за певний час до засідання. В подальшому документи могли змінюватися в процесі їх обговорення з окремими членами центральних органів, а також на основі надходження нових матеріалів від місцевих організацій. В зв'язку з тим, перші варіанти резолюцій могли суттєво відрізнятись від рішення, яке було прийняте на засіданні, що надає можливість: розкрити становлення певних принципів діяльності центральних органів партій в їх динаміці, а не в застиглому вигляді; побачити, як реагував центральний орган партії на зауваження своїх опонентів; виявити реакцію політиків на зміни політичної ситуації в окремих регіонах країни.

Готуючи засідання, центральні органи повинні були мати в своєму розпорядженні інформації місцевих організацій про стан їх роботи. Вони зверталися до них з вимогою надсилати такі матеріали, перераховуючи ті позиції, які їх цікавлять перш за все [4; 8]. Всі матеріали використовувалися при підготовці доповідей і проектів рішень.

Так, Народний Комітет УНДП у Львові 1 вересня 1900 р. на основі інформацій про передвиборчі збори в Жидачеві, Розвадові і Скалаті прийняв рішення про затвердження кандидатів на послів до сейму з сільських громад по Жидачівським і Скалатським округах [1, 1], а пізніше, на основі інформації від місцевих організацій про чисельні порушення законодавства під час проведення виборів, приймається відозва від 24 грудня 1900 р. про необхідність подання протестів державним органам з цього приводу. Разом з тим вимагалось надсилання постійної інформації про хід опротестування результатів виборів [2, 1].

Отже, інформації місцевих організацій надають досліднику цінний матеріал про діяльність українських політичних партій. Проте необхідно

враховувати специфіку даного джерела: тут містяться однобічні матеріали про окремі напрямки діяльності або політичного становища певного регіону українських земель, що і передбачалося самою постановкою питання у листах центральних органів партій.

Таким чином, аналіз підготовчих матеріалів до засідань центральних органів українських політичних партій дозволяє виявити найбільш актуальні питання, які розглядалися і були в центрі уваги провідних українських політиків в певний час історичного розвитку, простежити динаміку діяльності окремої української політичної партії, з'ясувати головні тенденції її розвитку, відтворити історичний поступ українського політичного руху, що більш повно розкривається у звітах і доповідях. Їх аналіз дає можливість побачити наскільки дійовим був зв'язок місцевих організацій з центром, як центральні органи враховували ті проблеми, які мали місце в діяльності місцевих організацій.

Проте, при використанні даної групи джерел необхідно пам'ятати, що вони є підготовчими і повністю не відображають реальної діяльності українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. і їх необхідно використовувати тільки у сукупності з матеріалами і документами іншого походження.

Протоколи засідань центральних органів дозволяють виявити тему засідань і основні положення, що обговорювалися: найбільчіші тогочасні питання розвитку партійної політики, плани на майбутнє. Особливе місце в матеріалах засідань займає питання відношення до уряду і урядових установ.

Про значення матеріалів засідань центральних органів для вивчення політичної історії України кінця XIX – початку XX ст. може свідчити ознайомлення з їх порядком денним та питаннями, що обговорювалися: основні напрямки політики центрального органу і аналіз розвитку партійного руху в краї, становище партійної преси, відношення до різних партій і верств населення, аналіз діяльності українських депутатів у парламенті тощо.

Але найбільше уявлення про основні напрямки роботи може надати тільки комплексний аналіз цього різновиду джерел. Проаналізуємо засідання центрального заряду Русько-української радикальної партії обраного на загальному з'їзді 20 вересня 1897 р.

З 21 вересня 1897 р. до 27 жовтня 1898 р. відбулося 17 засідань центрального заряду, на яких було розглянуто 59 питань. [9, 1-12 зв.]

Головними темами на засіданнях центрального заряду Русько-української радикальної партії протягом 1897 – 1898 рр. були загальні організаційні питання, виборчі справи, видавнича справа («Громадський голос») і агітаційна робота в повітах. Розглядалися питання стосовно активності в сфері партійної роботи окремих

членів партії (І.Франка, д-ра Т.Окуневського, посла Яросевича, Трильовського), в полі зору було і питання про український університет. Засідання проходили досить не регулярно: інтервал між ними складає від декількох днів до декількох місяців. Так, в листопаді 1897 р. відбулося 4 засідання, а з 11 квітня до 25 вересня 1898 р. – ні одного. Це було обумовлено, на нашу думку, напруженістю політичної ситуації в краї або необхідністю вирішення першочергових завдань. З кожного питання порядку денного на засіданні обов'язково приймалася резолюція і висловлювалася позиція центрального заряду.

Так, 7 листопада 1897 р. у Львові відбулося IV засідання Заряду Української радикальної партії під головуванням М.Павлика, на якому серед інших було розглянуто питання про активізацію організаційної партійної роботи в провінції, зокрема підкреслено, що необхідно «викликати товаришів партійних, аби в кожному селі приступили негайно до створення радикальних кружків, – кружки, аби вибрали мужа довір'я і [...], – котрі би від членів збирали складки на цілі партії. Мужі довір'я з сіл вибирають повітовий Заряд партії, котрий би нагляд над усім рухом радикальним в повіті і головному Зарядови у Львові справу з руху і фондів здавав» [9, 4 зв.].

На жаль, найчастіше, в протоколах відсутні виступи членів центрального органу, що не дозволяє виявити позиції їх членів до питань, що розглядалися. Зазначимо також, що наявні протокольні записи засідань центральних органів, як і з'їздів партій, мають багато пропусків: відсутні доповіді і промови, резолюції та рішення подаються у стислому викладі, часто немає закінчення протоколів, що не дозволяє стверджувати про повноту збереженого матеріалу і наших знань щодо подій, дискусій, які розгорталися під час обговорення питань.

Незважаючи на це, протоколи засідань центральних органів українських політичних партій є цінним джерелом, оскільки тільки вони дозволяють виявити основні напрямки в їх діяльності, з'ясувати логіку прийняття рішень і загального розвитку партій.

Постанови й рішення засідань центральних органів українських партій знаходяться як в матеріалах протоколів, так і публікувалися в

партійній періодичній пресі. Вони, як правило, мають констатуючий характер, не розкривають основний зміст дискусій, що відбулися на засіданнях, проте відображають загальне відношення керівних органів партій до актуальних тогочасних питань.

Так, після обговорення на засіданні Ширшого Народного Комітету питання урядової пропозиції бар. Гавча про виборчу реформу, про яку в загальних її рисах доповідав посол державного сейму Австрії член УНДП Ю.Романчук, далі члени наради заслухали доповідь щодо розділу виборчих округів і прийняли відповідні резолюції. В резолюціях Ширшого Народного Комітету відзначається позитивність того, що уряд Гавча запропонував виборчий закон, оснований на загальному, безпосередньому і тайному голосуванні. Разом з тим виражається протест проти передбаченого законом обмеження виборчих прав українського населення в порівнянні з польським [3, 1].

На іншому засіданні Ширшого Народного Комітету Української національно-демократичної партії, яке відбулося 28 травня 1908 р. було обговорено питання про політичну ситуацію в краї і прийняті такі рішення, які вимагають від українських послів парламенту проведення єдиної політики і безумовного підпорядкування меншості рішенням більшості, а також діяльності послів в ім'я захисту українського населення, підтримування постійних контактів зі своїми виборцями, звітування перед ними про свою діяльність [5, 11-11 зв.].

Таким чином, матеріали засідань центральних органів партій є одним з найцінніших джерел з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. Вони дозволяють досліднику: реконструювати діяльність керівних органів; відтворити кожний їх крок з початку утворення до припинення існування; з'ясувати ідеологічні і організаційні підвалини роботи.

Разом з тим, необхідно враховувати і специфіку даної групи джерел, яка виявляється: по-перше, в лаконічності записів, оскільки матеріали не призначалися до оприлюднення; по-друге, у відсутності записів, які могли скомпрометувати діячів партій і по-третє, у відсутності викладу характеру і гостроти дискусій з окремих проблем.

Джерела та література:

1. Відозва // Діло (Львів). – 1900. – 19 серпня (1 вересня) (ч.187).
2. Відозва // Діло (Львів). – 1900. – 12 (25) грудня (ч.278).
3. Ширший Народний Комітет в справі виборчої реформи// Діло (Львів). – 1906. – 21 лютого (6 березня) (ч.39).
4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. –Ф.274.– Оп.1.– Спр.2033.– Арк.8–9; Ф.1335.– Оп.1.– Спр.475.–Арк.391–395 та ін.
5. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. –Ф.372. – Оп.1. – Спр.15.
6. Там само. – Ф.372. – Оп.1. – Спр.16.
7. Там само. – Ф.372. – Оп.1. – Спр.18.
8. Там само. – Ф.372.– Оп.1.– Спр.14.– Арк.6–7 зв.; Ф.372.–Оп.1.– Спр.16.– Арк.11–14; Ф.372.– Оп.1.– Спр.18.– Арк.34, 35;
9. Там само. – Ф.663. – Оп.1. – Спр.179.

Д. Ф. РОЗОВИК

ПРОСВІТНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В КУЛЬТУРНОМУ БУДІВНИЦТВІ УКРАЇНИ (1917–1920 РР.)

Розовик Дмитро Федорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка.

Падіння монархії в Росії після Лютневої (1917 р.) революції активізувало громадсько-політичне і культурне життя в Україні. В його руслі досить активно розпочали формуватися просвітні організації, які в процесі століпінської антиукраїнської політики та в роки Першої світової війни фактично припинили своє існування в багатьох регіонах України.

Навесні 1917 р. з ініціативи М. Грушевського, Д. Дорошенка, С. Петлюри, С. Русової, П. Тичини, О. Олеся та інших відомих політичних і культурних діячів розпочалося відновлення та створення «Просвіт» в містах і селах України. Характерною ознакою цього процесу стало те, що просвітній рух охопив не тільки працівників культури, а до нього активно розпочали вступати представники від різних політичних партій, громадських організацій, профспілок. У «Просвіті» йшли працювати люди не байдужі до долі своєї Батьківщини, долі українського народу, його державного, національного і культурного відродження. Таким чином, у «Просвітах» на добровільних засадах об'єднувалася передова українська політична й науково-культурна громада, яка своєю діяльністю розпочала піднімати широкі народні маси до активного суспільного, культурного й державотворчого життя.

У квітні 1917 р. відновлює діяльність Київське товариство «Просвіта» і створює свій керівний орган – Раду. До її складу ввійшли С. Русова, С. Томашівський, І. Садовський, Л. Старицька-Черняхівська, О. Лотоцький, Ф. Матушевський. Рада керувала не тільки організацією й роботою київських осередків «Просвіт», а й через органи масової інформації, при допомозі журналу «Просвітянин» впливала на розгортання просвітнього руху по всій Україні.

Вагому організаційну і фінансову підтримку «Просвітам» на новому етапі їх становлення надавала Центральна Рада, Генеральний Секретаріат, місцеві органи влади, громадські організації. За їх участю протягом березня-червня 1917 р. у великих містах, повітових центрах, багатьох селах, на заводах, фабриках, у військових частинах відбулися з'їзди або збори широкого загалу працівників культури, громадсько-політичних діячів, зацікавлених громадян, на яких утворювалися «Просвіти», обиралися їх керівні органи, затверджувалися статuti і структури цих організацій.

Тут варто зазначити, що основним статутним завданням для всіх «Просвіт» стало проведення повсюдно культурно-освітньої роботи, а от щодо структурної будови, то вона була не-

однакова. У «Просвітах» для повсякденної роботи утворювалися різні комісії у залежності від того, де вони працювали у місті, селі, фабриці, військовій частині і яке першочергове завдання вони бралися виконувати: допомагати організувати школи, бібліотеки, художню самодіяльність, курси ліквідації неписьменності тощо. Як приклад, можна взяти «Просвіту» м. Полтави. Її члени на загальних зборах вирішили утворити у своїй структурі фінансову (вона повинна була знаходити кошти для проведення різного роду культурних заходів), видавничу, лекційно-пропагандистську, шкільну, бібліотечну, педагогічну, музичну, театральну, дитячу, позашкільної освіти, церковно-релігійну комісії [1]. По схожій системі будувалося більшість «Просвіт» України, але чимало з них уводили в свої структури, в залежності від місця роботи, комісії або секції по роботі з національними меншинами, робітниками підприємств, військовими і навіть ув'язненими.

Для вироблення загальної стратегії просвітницького руху у культурному будівництві, з ініціативи Центральної Ради у вересні 1917 р. відбувся перший Всеукраїнський з'їзд товариств «Просвіти». У його роботі, крім великої групи відомих діячів науки і культури України, брали участь голова Парламенту М. Грушевський та його члени С. Петлюра, О. Лотоцький, М. Ковалевський. З'їзд виробив загальну концепцію діяльності «Просвіт», у якій підкреслювалося, що ці організації повинні брати участь в масовому залученні дорослого населення до всіх форм культурної і освітньої роботи, допомагати організувати національну систему освіти, підготовку для неї кадрів, сприяти розвитку україномовної видавничої справи, бібліотек, театральної-музичного мистецтва, художньої самодіяльності та проведення іншої культурної роботи [2]. З'їзд також прийняв постанову про створення губернських центрів «Просвіт» з філіями по містах і селах й підпорядкування цих центрів Генеральному Секретаріату освіти. Така структура організацій давала можливість виділяти їм централізовано матеріальну допомогу, координувати культурну роботу, поліпшувати методику і форми її ведення серед населення.

Рішення з'їзду дали поштовх для подальшого масового утворення «Просвіт» та розгортання їх культурної діяльності.

На Полтавщині до літа 1918 р. утворилося понад 400 «Просвіт», кожна з яких нараховувала по 50–100 чол. активних членів. «Просвіта» губернського центру восени 1917 р. допомогла

створити в Полтаві першу українську гімназію ім. Котляревського, взяла участь у проведенні українізації шкіл, відкритті філіалу Харківського університету, народного університету, професійного училища, групи вечірніх шкіл для дорослих, налагодженні випуску україномовної навчальної художньої літератури, періодичної преси, організувала декілька аматорських драматичних театрів, відкрила кінотеатр, ряд бібліотек, проводила масу іншої культурної роботи [3].

Досить ефективно на культурній ниві діяла ціла група повітових «Просвіт» та їх осередків в населених пунктах. Найбільша їх мережа утворилася у Полтавському, Зиньківському повітах – по 80, Лубенському – 60, Миргородському, Лохвицькому – по 40, по декілька десятків «Просвіт» з філіями діяли в інших повітах губернії.

З кількісним зростанням «Просвіт» посилювався їх вплив на проведення різноманітної культурної роботи. У Миргородському повіті «Просвіти» заснували 16 бібліотек, 10 вечірніх шкіл, мережу курсів по ліквідації неписьменності для дорослого населення. Брالی участь у відкритті початкових шкіл, української гімназії, організації курсів перепідготовки освітян, створили у селах десятки груп художньої самодіяльності [4]. «Просвіти» Лохвицького повіту особливу увагу звернули на розвиток шкільної і позашкільної освіти. Вони своїми зусиллями відкрили 8 шкіл для дітей, нові спеціалізації у діючих професійних училищах, 55 вечірніх шкіл [5], які могли охопити навчальним процесом майже половину неписьменного дорослого населення повіту.

Досить велику культурну роботу проводили «Просвіти» Переяславщини. Цей повіт територіально був один із найбільших в Полтавській губернії й густо населений. В ньому знаходилося багато великих сіл та містечок. У них діяло чимало сільськогосподарських і промислових об'єктів, майстерень, залізничних станцій. У більшості населених пунктів працювали початкові школи, в містечках гімназії, бібліотеки, але в цілому населення повіту у своїй масі було неписьменним, а діючі навчальні заклади, особливо в Переяславі, Борисполі, Барішівці були зрусифіковані. Тому місцевим «Просвітам» доводилося вирішувати двояке завдання: з одного боку піднімати культурно-освітню роботу серед населення, а з іншого – проводити її українізацію. Ці проблеми, як одні з головних, розглядалися на повітовому з'їзді представників просвітніх осередків, органів місцевого самоврядування, учительських спілок в липні 1917 р. [6]. З'їзд вирішив заснувати просвітні організації у Борисполі, Барішівці, Березані, Помоклях, Хоцьках, Пологах-Яненках та інших населених пунктах з філіями у наближених до них селах та хуторах, доручив їм розгорнути широку культурно-освітню роботу серед населення, про-

ведення, де в цьому була необхідність, українізації школи й культурно-масової роботи взагалі. Виконуючи ухвалу з'їзду, до початку 1918 р. в повіті утворилося 20 кушових «Просвіт», кожна з яких мала по декілька осередків в селах. Працювати до них записалися всі учителі, багато учнів старших класів гімназій, чимало керівників місцевих органів самоврядування, працівників інженерно-технічного персоналу цукрових заводів, залізничних станцій, ремонтних майстерень та всі ті, які мали освіту і виявили бажання брати участь у проведенні культурної роботи. Зусиллями «Просвіт» повіту до весни 1918 р. в селах відкрилося десятки курсів по ліквідації неписьменності, мережа бібліотек, хат-читалень, груп художньої самодіяльності. В Переяславі і Борисполі курси по перепідготовці й підготовці учителів для роботи в українській школі. Просвітні організації Барішівки, Борисполя, Березані налагодили зв'язки з «Просвітою» м. Києва, яка надала помітну допомогу ряду населеним пунктам по заснуванню в них бібліотек, денних і вечірніх шкіл, груп художньої самодіяльності, влаштувала бажаючих осіб на курси міста по підготовці учителів, бібліотекарів, керівників художньої самодіяльності.

Восени 1917 р. просвітній рух, місцями досить активно, поширився в південно-східних губерніях України. Ці регіони навіть у сільській місцевості були достатньо зрусифіковані і природньо певна маса, особливо російськомовного населення, неохоче сприймала українізований просвітницький рух. Однак, незважаючи на ці труднощі, у м. Харкові з ініціативи Д. Багалія, І. Світличного заснувалося велике просвітнє товариство, філії якого згодом утворилися в багатьох містах і повітових центрах Слобожанщини. Сама Харківська «Просвіта» у своїй повсякденній діяльності основний нахил робила на сприяння проведенню українізації зрусифікованої шкільної і вузівської освіти шляхом відкриття у школах українських класів, національних гімназій, кафедр україністики у Харківському університеті, народних університетів, курсів по підготовці українських учителів для шкіл міста і губернії. «Просвіта» допомогла налагодити видавництво газети «Рідне слово» підручників для шкіл і вузів, художню літературу масовому читачу, заснувала мережу вечірніх шкіл, груп професійної освіти, організувала курси української ділової мови працівникам державних установ, взяла участь в створенні музею «Слобожанщини» [7].

В другій половині 1917 – початку 1918 р. просвітній рух вийшов за межі України і його осередки розпочали утворюватися в місцях згуртованого проживання українців у Москві, Петрограді, Воронежі, П'ятигорську, Туапсе, Геленджіку, на Дону, Кубані, Сибіру, Далекому Сході, Холмщині, Буковині, Бесарабії [8]. Вони охопили культурною роботою десятки тисяч українців,

а також, що було особливістю цього руху, представників інших національностей, які мешкали в районах діяльності тієї чи іншої «Просвіти».

Загалом до літа 1918 р. в Україні утворилося близько 2 тис. просвітніх товариств й осередків, які внесли помітний вклад в розгортання культурно-освітньої роботи в масах.

Розглядаючи діяльність «Просвіт» у 1918 р., слід зазначити, що якщо у 1917 р. в основному проходив процес їх утворення, то у названий рік, багато з них зайнялося вирішенням досить складних завдань, пов'язаних з культурним будівництвом на державному рівні. Посилення ролі «Просвіт» у культурнотворчих процесах цього періоду, сприяло насамперед позитивне ставлення гетьманату до цього руху і його суттєва фінансова підтримка з боку держави. У серпні 1918 р. Рада Міністрів, з ініціативи гетьмана П. Скоропадського, звернулася до «Просвіт» із закликами вийти за рамки роботи з дорослим населенням і активніше приєдналася до будівництва нової національної шкільної, професійної і вищої освіти, допомогти налагодити на місцях випуск україномовної літератури, періодичної преси, створенню національних професійних театрів, музеїв, зайнятися проблемою охорони пам'яток культури [9].

У відповідь на це звернення в Україні розгорнулася нова хвиля утворення «Просвіт», яких до початку 1919 р. заснувалося понад 600 одиниць, та розширення спектру культурної роботи діючих.

Порівняно з 1917 р. більш активно розпочали працювати «Просвіти» Харківщини. За півроку в губернії створилося більше сотні великих просвітніх товариств з філіями по населених пунктах. Їхніми зусиллями до весни 1919 р. відкривалося 200 навчальних закладів дорослим, десятки початкових шкіл дітям в містах і селах, українські гімназії в Куп'янську, Валаклеї, Ізхмі, Харкові та інших населених пунктах. Розширилася мережа курсів по перепідготовці й підготовці учителів-україністів в повітових центрах, прилеглих до території РСФРР [10].

Особливо значну культурну роботу у 1918 р., власне як і в наступні роки визвольної боротьби, проводили «Просвіти» м. Києва та губернії. Оскільки місто було столицею держави й великим культурним центром українського народу, то «Просвіти» займалися вирішенням багатьох проблем, пов'язаних з культурним будівництвом як в місті, так і в губернії. Зокрема, зусиллями «Просвіт» Києва в місті відкривалося близько двох десятків вечірніх шкіл для дорослих, мережа читалень, бібліотек, декілька клубів з драматичними театрами, народний університет. «Просвіти» брали участь у створенні українських шкіл і гімназій в місті, налагодженні роботи педагогічних курсів, у яких проходили перепідготовку й перекваліфікацію освітяни Києва та губернії, допомогли заснувати україноз-

навчі кафедри в університеті Святого Володимира та Київський народний університет, налагодили випуск україномовної навчальної й художньої літератури, декількох найменувань газет та журналів [11]. Не залишилося поза увагою «Просвіт» Києва театральне життя міста. Вони виступили ініціаторами заснування в столиці українського професійного драматичного й оперного театрів, відкрили чотири кінотеатри, профінансували створення в місті декількох музеїв, закуповували або збирали до них предмети культури, виділяли фонди для проведення ремонтно-реставраційних робіт Михайлівського, Софіївського соборів, Андріївської церкви, Золотих воріт, ставили під охорону пам'ятки архітектури і природний ландшафт міста.

Щодо практичної діяльності «Просвіт» губернії, то вона також, як уже відзначалося, проходила досить жваво і різноманітно. Причому, порівняно з 1917 р., ця робота набула нового змісту, поліпшилася її якість і ефективність. На ці позитивні зміни в значній мірі вплинули насамперед культурні організації, педагогічні колективи вузів, «Просвіти» м. Києва, які налагодили творчі, шефські зв'язки з багатьма культурними організаціями й «Просвітами» губернії. Тут варто зазначити, що на 1918 р. чимало «Просвіт» Київщини уже в основному вирішили своє головне завдання – ліквідували неписьменність серед дорослого населення, тому такі організації переходили до вирішення уже більш складніших форм культурної роботи, а саме, розпочали брати участь у створенні початкових шкіл, гімназій, професійних училищ дітям й дорослому населенню, засновувати напівпрофесійні театри, народні університети, допомагати видавати україномовну літературу, періодичну пресу.

Однак серед цього комплексу робіт не менш важливим стало те, що значна група «Просвіт» розпочала досить активно займатися новою для них проблемою, такою як ідейно-патріотичним, естетичним, духовним вихованням населення. Роботу в цьому напрямку проводили просвітні організації Фастова, Василькова, Білої Церкви, Богуслава та інших міст і навіть сіл Київщини. Ось як до цього питання підійшов культурний осередок с. Озерне. З його ініціативи зібралися загальні збори жителів села, які вирішили негайно ліквідувати неграмотному населенню неписьменність і перейти до масового читання художньої й суспільно-політичної літератури. Парубкам і дівчатам заборонили ходити на досвітки, а замість них зобов'язали тричі на тиждень відвідувати вечірню школу й всім без винятку підвищувати свій культурно-освітній рівень, брати участь у художній самодіяльності [12]. Крім цього, сільському старості дали наказ знищити по селі всі самогонні апарати, заборонити продавати селянам горілку, а хто порушував цю ухвалу, того суворо карали.

Різноманітні форми культурної роботи в масах проводила велика група «Просвіт» Катеринославщини. У ній на середину 1918 р. діяло близько 250 «Просвіт» з філіями і ті, які пройшли вже свій етап становлення й вирішення питання ліквідації неписьменності, як і «Просвіти» Київщини, також ставили перед собою високі культурнотворчі завдання. За приклад можна взяти «Просвіту» с.Олексіївки Олександрівського повіту. З її ініціативи в селі відкрилася вечірня школа для дорослих, бібліотека, виставка-музей виробів народного мистецтва, драматичний гурток, утворилася група лекторів-пропагандистів, яка читала систематично лекції населенню з питань історії, культури, політики, організовувала святкування різних знаменних подій, пов'язаних з історією українського народу [13]. Внаслідок цієї роботи впродовж 1918 р. серед працюючих жителів досить великого села була ліквідована неписьменність, піднявся їх загальний культурний рівень, припинилися пияцтва, азартні ігри, бійки на вечорницях та інші негативні суспільні явища. В селі, як свідчать документи, оздоровився загальний морально-етичний клімат.

Впродовж 1918 р. проходив активний процес заснування просвітніх товариств, осередків у середовищі національних меншин України. В місцях їх згуртованого проживання утворювалися єврейські, польські, німецькі, чеські, болгарські, грецькі, сербські, лагиські, вірменські та «Просвіти» інших малих народностей.

У 1918 – першій половині 1919 р., до захоплення денікінцями регіону, ширився просвітницький рух на півдні Росії, поліпшувалась результативність його діяльності. Зокрема, «Просвіта» м.Ростова відкрила школу ім. Т.Шевченка, заснувала декілька початкових українських шкіл дітям і вечірніх дорослому населенню у самому місті й прилеглих до нього населених пунктах. В місцях згуртованого мешкання українців допомагала населенню створити просвітні осередки, бібліотеки, курси по ліквідації неписьменності, драматичні й фольклорні гуртки, налагодити видавництво україномовної літератури. З ініціативи поета М.Воронного у м.Ростові відкрилися курси по підготовці учителів для українських шкіл міста і краю [14].

У Таврії мешкало 50% українців від загальної кількості населення губернії. Тут місцеві «Просвіти» налагодили видання україномовних газет «Наш степ» і «Степова Просвіта», відкрили десятки україномовних і російськомовних шкіл для дітей і дорослих, заснували мережу бібліотек, клубів, груп художньої самодіяльності, взяли участь у створенні філіалу університету Святого Володимира в м.Ялті, який отримав назву Таврійський [15]. У серпні 1918 р. «Просвіти» губернії скликали з'їзд української інтелігенції краю в м. Сімферополі. На ньому делегати прийняли постанову і звернення до населення Таврії

й владних структур на місцях взяти активну участь у культурному будівництві як україномовному населенню, так й іншим народностям, які населяли півострів.

Отже, в 1918 р. в просвітньому русі посилюлася тенденція, яка поглиблювалася й в наступні роки визвольних змагань, до перетворення його уже з суто українського в міжнародний з охопленням культурною роботою значної кількості некорінного населення України.

Помітну організаційну і матеріальну підтримку просвітницькому руху надавала Директорія УНР, уряд й культурна комісія Трудового Конгресу. В січні 1919 р. «Просвіти» Полтавщини, Чернігівщини, Київщини, Катеринославщини, Волині отримали від Ради Народних Міністрів на підтримку своєї діяльності по декілька сотень тисяч гривень. Однак найбільш інтенсивну культурну роботу в цей час проводили «Просвіти» Поділля. І це закономірно, тому що ця губернія знаходилася під впливом Директорії до квітня 1919 р. і на культурні заходи її «Просвіт» уряд виділив досить велику як на той час суму в 2,3 млн. грн [16]. Крім державного асигнування, підтримку «Просвітам» продовжували надавати місцеві органи влади, профспілки, кооперативні організації. Завдяки їх спільним зусиллям впродовж весни 1919 р. в губернії відкрилося десять нових куштових «Просвіт» з філіями по селах. Їх загальна кількість у цьому краю була найбільша в Україні й нараховувала понад 400 одиниць. Просвітні товариства або осередки діяли фактично в кожному третьому населеному пункті і охоплювали своєю роботою майже все доросле працююче населення Поділля [17].

З кількісним ростом «Просвіт» в краю, зростала результативність культурної діяльності. Їх зусиллями практично в кожному населеному пункті, де існувала «Просвіта», відкривалися дітям і молоді початкові школи, гімназії, професійні училища, заснувалося понад чотири сотні вечірніх шкіл або курсів ліквідації неписьменності дорослим, близько 500 бібліотек, хат-читалень, майже сто клубних приміщень, 10 різноматематичних музеїв й збиралися для них предмети історії, мистецтва, старовинні архівні документи та проводилася інша культурно-освітня робота.

У 1919 р. український просвітницький рух розпочав більш активніше розгортатися в країнах Західної Європи. Якщо до 1919 р. «Просвіти» або українські культурні товариства зарубіжжя створювалися в основному українцями першої хвилі еміграції і значна частина з них вважала себе корінним населенням тієї країни, де вони проживали, то у 1918–1919 рр. «Просвіти» у західноєвропейських державах розпочали створювати нові емігранти, які ще не порвали зв'язків з рідним краєм й сподівалися незабаром повернутися на Батьківщину. Такими емігрантами у 1918–1920 рр. створився ряд

«Просвіт» у Чехословаччині, Австрії, Німеччині, Швейцарії. Директорія і уряд УНР підтримували з ними тісні зв'язки і надавали їм матеріальну підтримку. Згодом, ці «Просвіти» перетворилися в досить міцні українські культурні центри зарубіжжя. Зокрема, просвітній осередок м.Лозани нараховував понад 60 активних членів. Серед них були українські учені – емігранти з різних областей науки, діячі культури, мистецтва, педагоги, інженери. Лозанська «Просвіта» придбала собі у власність приміщення в місті й організувала в ньому великий український науково-культурний центр. Впродовж лише 1919 р. осередок на науково і культурну роботу своїх співвітчизників затратив 762 тис. франків [18]. Культурно-просвітню та наукову роботу проводили і інші зарубіжні «Просвіти».

По-різному розвивався просвітницький рух і його культурно-просвітня діяльність навесні – влітку 1919 р. Тут необхідно зробити незначний відступ й зазначити, що при першому встановленні радянської влади навесні 1918 р. чимало більшовицьких партійних організацій та про- більшовицько налаштованих місцевих органів влади в особі Рад, негативно поставилися до «Просвіт» і місцями закрили їх, мотивуючи це тим, що вони захищали Центральну Раду, пропагували в масах «буржуазний націоналізм», захищали панів, буржуазію тощо.

Однак навесні 1919 р. ставлення більшовиків до «Просвіт» кардинально змінилося і вони перейшли від політики ізоляції до співробітництва з ними й надання їм матеріальної підтримки. Зміна більшовицької політики щодо «Просвіт» відбулася насамперед не тому, що вони виявили глибоку симпатію до цього дійсно всенародного національно-культурного руху, а через те, що на 1919 р. просвітній рух в Україні був надзвичайно потужний, користувався в народних масах, різних громадських організаціях підтримкою і його заборонити та ліквідувати було неможливо.

У Раднаркомі УСРР безпосередньо питанням просвітнього руху займалася позашкільна комісія Наркомату освіти. Уряд на підтримку його культурної діяльності навесні-влітку 1919 р. виділяв багатомільйонні асигнування. Зміна курсу більшовицької влади щодо «Просвіт» й надання їм досить великої матеріальної підтримки, дала позитивні результати. На середину 1919 р. просвітницький рух в Україні за всі роки визвольної боротьби досяг свого апогею. На цей час кількість великих (головних) «Просвіт» в республіці, не враховуючи їх філій, зросла до 3 тис. одиниць і вони охопили своєю діяльністю більшість міст і сіл республіки. Чимало просвітніх організацій продовжували удосконалювати форми своєї роботи в масах. Вони створювали у своїх структурах не тільки традиційні загальнокультурні комісії, а й розпочали займатися організацією вивчення грамотним насе-

ленням проблем, пов'язаних з наданням їм первинних економічних, сільськогосподарських, медичних знань, організації кооперації, торгівлі, промислового виробництва [19].

Однак ця широкомасштабна робота була перервана денікінським вторгненням в Україну і польською окупацією навесні 1920 р. Волині, Київщини, Поділля. Переслідуючи український культурний рух, денікінці заборонили вивчати українську мову у школах і вузах й природньо розпустили майже всі «Просвіти» в зоні своєї окупації не тільки на етнічних українських землях, а й на Кубані, Криму, Причорномор'ї, Дону та інших місцях. Хто чинив опір цим акціям, того розстрілювали [20]. Схоже становище з «Просвітами» склалося в багатьох районах, захоплених поляками, а в західній частині Волинської губернії, в доповнення до цього, українська мова взагалі була виведена зі школи, з вживання в адміністративних установах та спілкуванні. Отже, на початку 1920 р. просвітній рух в Україні був надзвичайно підірваний, а в ряді районів його організації зникли майже зовсім. Тому «Просвіти» в таких місцях слід було відроджувати й будувати фактично заново.

Потрібно віддати належну увагу багатьом культурним, громадським організаціям, місцевим владним структурам Київської, Чернігівської, Полтавської, Катеринославської губернії, які зараз же, після вигнання Добровольчої армії, зайнялися відбудовою просвітницького руху. Зокрема, у січні-березні 1920 р. відбулися з'їзди представників місцевих культурних організацій, профспілок, кооперативів, комнезамів, Рад Кременчуцького, Зміївського, Гуляйпольського, Мелітопольського, Лубенського та численних інших повітів, які приймали рішення про відродження «Просвіт» й надання їм фінансової підтримки на проведення повномасштабної культурної роботи [21]. Внаслідок цих заходів до початку 1921 р. в республіці відновило свою діяльність й заснувалося нових близько 4 тис. просвітніх товариств й осередків.

Однак з наступом польських військ і армії Директорії УНР на Україну та захоплення ними м.Києва (травень 1920 р.), ставлення Раднаркому УСРР, багатьох більшовицьких партосередків, місцевих Рад і навіть групи культурних, громадських організацій до «Просвіт» в черговий раз змінилося. Їм знову, як і в 1918 р., розпочали безпідставно інкримінувати пропаганду «буржуазного націоналізму», симпатії до Директорії, С.Петлюри, панської Польщі тощо. Наслідком цих позицій та широкої антипольської і антипетлюрівської пропаганди, яка розгорнулася весною-літом 1920 р. по всій Україні, стало затвердження Наркоматом освіти (наказ №134) нового обов'язкового статусу для всіх просвітніх товариств.

Основний зміст цього документу зводився до розширення прав і обов'язків «Просвіт» в

культурному будівництві, посилення їх фінансового та матеріального забезпечення. Це дійсно надавало «Просвітам» більш чіткої організованості і підвищення ефективності їх роботи. Але поряд з цими позитивними заходами, у статут був уведений параграф, який гласив, що українські «Просвіти» стають на ґрунт диктатури пролетаріату, всіма силами і засобами зобов'язані боротися проти старого укладу життя, допомагати будувати соціалістичну державу, всебічно підтримувати політику більшовиків і радянську владу [22]. У доповнення до статуту, Наркомат освіти видав циркуляр, згідно якого всі «Просвіти» повинні були пройти перереєстрацію на основі нового статуту. Тим «Просвітам», які його приймали, називалися радянськими, уводилися в мережу державних культурно-освітніх закладів і ставилися на державне утримання решті, яка залишалася на «старих позиціях, захищала петлюрівську ідеологію й платформу» (тут в розумінні співробітництво з Польщею ... авт.), Наркомат освіти оголошував боротьбу [23]. Таким чином, ці документи об'єктивно перетворювали «Просвіти» з добровільних, демократичних, громадських, дійсно глибоко народних культурних організацій у державні культурні структури з «єдиновірною» ідеологічною платформою більшовизму і які зачасти розпочали займати навіть антиукраїнську національно-культурну позицію.

Влітку 1920 р. на основі названих документів розгорнулася кампанія по перегляду своїх статутів губернськими, повітовими і сільськими «Просвітами». Але, якщо процес відродження «Просвіт» після денікінської, польської, врангелівської окупації республіки культурні, громадські, політичні організації зустріли схвально і повсюдно надавали їм підтримку, то їх реформування на основі більшовизму не знаходили широкої підтримки в українському культурному середовищі й навколо цього питання місцями розгорнулася досить гостра політична та етнокультурна боротьба.

Наочним прикладом такого протистояння, можуть послужити «Просвіти» Полтавщини, які

були найбільш численні в республіці й користувалися великим авторитетом у масах. Зокрема, загальні збори «Просвіти» губернського центру, обговорюючи новий статут і циркуляр, в своєму ставленні до цих документів поділилися на три угруповання. Перша – зайняла пробільшовицьку платформу і вимагала прийняти новий статут у повному обсязі, друга – у знак незгоди партійно-державного втручання у діяльність «Просвіт», вимагала розпустити організацію, третя найбільш поміркована, домагалася зберегти «Просвіту» й, враховуючи політичні зміни, які відбулися в державі в 1920 р., високий авторитет «Просвіт» в масах, внести доповнення до статуту і ще енергійніше проводити національно-культурну роботу серед населення міста та губернії [24]. Аргументи останньої групи виявилися найбільш переконливими і загальні збори проголосували за збереження «Просвіти», надавши їй водночас широкі, незаідеологізовані статутні повноваження по проведенню культурної роботи в масах. Схожі протистояння під час прийняття нових статутів для «Просвіт» мали місце у Київській, Чернігівській, Подільській, Харківській, Катеринославській губерніях. Наслідки цієї боротьби були різні. Деякі товариства приймали повністю радянські статuti, інші, у знак протесту, саморозпускалися, треті – залишали свої старі статuti без змін. Отже, новий статут і циркуляр Наркомату освіти внесли певний розкол у просвітницький рух, так як багато членів цих товариств не хотіли, щоб ці громадські культурні організації, які утворилися внаслідок культуротворчих процесів у середовищі народних мас, перетворилися у зняряддя диктатури більшовицької партії й проведення її ідеології в суспільстві. Підсумовуючи діяльність «Просвіт» за роки визвольних змагань, необхідно зазначити, що вони за цей період пройшли складний шлях від організацій локального характеру до широкого культурного руху, який охопив своєю роботою значну кількість населення і вніс великий вклад в національно-культурне будівництво в Україні.

Джерела та література:

1. ЦДАВО України – Ф. 1009 – Оп. 1 – Спр. 5 – Арк. 2-3.
2. КОДА – Ф. 1447 – Оп. 1 – Спр. 8 – Арк. 43, 44, 45.
3. ЦДАВО України – Ф. 1009 – Оп. 1 – Спр. 12 – Арк. 4.
4. КОДА – Ф. 1447 – Оп. 1 – Спр. 9 – Арк. 11.
5. Провесінь – 1918 – 9 грудня.
6. Вістник товариства «Просвіта» – 1917 – 9 липня.
7. ЦДАВО України – Ф. 3059 – Оп. 1 – Спр. 1 – Арк. 2-3.
8. КОДА – Ф. 1447 – Оп. 1 – Спр. 8 – Арк. 16-17; Спр. 9 – Арк. 17; Рідне слово – 1917 – 10 листопада.
9. Нова Рада – 1918 – 28 серпня.
10. ЦДАВО України – Ф. 3059 – Оп. 1 – Спр. 1 – Арк. 3, 10.
11. ЦДАВО України – Ф. 2217 – Оп. 1 – Спр. 1 – Арк. 47; Нова Рада – 1918 – 7 вересня.
12. Народна воля – 1918 – 5 травня; Нова Рада – 1918 – 16 жовтня.
13. Січ – 1918 – 5 липня.
14. Нова Рада – 1918 – 27 червня; Слово – 1918 – 28 серпня.
15. Нова Рада – 1918 – 24 липня; Селянське слово – 1918 – 30 серпня.
16. Вістник Державних Законів... 1919 – 2 березня; 20 березня.
17. ЦДАВО України – Ф. 2582 – Оп. 1 – Спр. 190 – Арк. 14; Життя Поділля – 1919 – 5 березня; 29 квітня.

18. ЦДАВО України - Ф. 2582 - Оп. 3 - Спр. 22 - Арк. 20-21.
19. Червоний стяг - 1919 - 12 червня.
20. ЦДАВО України - Ф. 1064 - Оп. 2 - Спр. 12А - Арк. 1-2; Ф. 3643 - Оп. 1 - Спр. 1 - Арк. 67.
21. ЦДАВО України - Ф. 166 - Оп. 1 - Спр. 940 - Арк. 54; Борьба - 1920 - 10 березня; Сільська біднота 1920 - 3 квітня.
22. ЦДАВО України - Ф. 166 - Оп. 1 - Спр. 932 - Арк. 65.
23. Там само - Ф. 166 - Оп. 1 - Спр. 932 - Арк. 16, 65; Спр. 943 - Арк. 16.
24. Там само - Ф. 1009 - Оп. 1 - Спр. 5 - Арк. 49, 55, 57.

В. А. ГЛАДУШ

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ: ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ (1920-І РР.)

Гладуш Віктор Антонович – заступник начальника кафедри військової підготовки Дніпропетровського національного університету, кандидат історичних наук

Зрозуміти нашу вітчизняну історію, її проблеми можливо тільки тоді, коли вивчимо природу суспільства, його вчорашні та нинішні труднощі. У зв'язку з цим одним з важливих завдань дослідників є ліквідація «білих плям» у літописі держави та її Збройних сил.

Однією з таких «білих» сторінок у військовій історії було питання щодо реформування Збройних Сил у 20-ті роки. Протягом багатьох років воно згадувалося тільки в загальних рисах, труднощі опускалися взагалі [1;2;3;4;]. Реалії сучасності вимагають повернутися до однієї з тенденцій тогочасної проблеми, яка виникла в армійських колах. Це дасть можливість висвітлити історичну правду 20-х рр. та врахувати її в створенні українського війська.

Друга половина 20-х рр. була досить складною та суперечливою для Радянської держави та її армії. Важко піднімаючись з руїн, країна змушена була значну частину коштів виділяти на військове будівництво, бо існувала зовнішня загроза. У 1924 р. під керівництвом М.В.Фрунзе розпочалася реорганізація Червоної армії, метою якої було пристосування армійського організму до роботи в умовах мирного часу. Ці заходи ввійшли в історію як військові реформи, оперативне здійснення яких дало можливість перейти до якісної підготовки армії та держави, до оборони.

У цей період були створені певні матеріальні умови, які дали можливість приступити до планомірного бойового навчання. Війська почали одержувати озброєння та техніку, виготовлену вітчизняними заводами. Крім цього, слід зазначити, що разом з модернізованим озброєнням поступали і дослідні зразки нових типів артилерії, бронемашин, танків, літаків і т.д. Уже в 1930-31 рр. оборонна промисловість держави випускала в середньому за рік 860 літаків, 1911 гармат різного калібру, 40 танків [5].

Зростання військового бюджету з 420 млн. крб. у 1924/25 р. до 634 млн. крб. у 1926/27 р. дало можливість у якійсь мірі покращити навіть соціально-побутові умови військовиків. Так, енергетична цінність харчування червоноармійців

підвищилася з 3099 кал. в 1924 р. до 3242 кал. в 1927 р. (при нормі 3600 кал.) [6].

Помітно поліпшилось обмундирування військовослужбовців. Якщо в 1923 р. Червона армія була забезпечена ним на 38%, то до 1928 р. – на 65%, а постільною білизною – на 100% [7]. Також трохи збільшилось грошове забезпечення командному складу. Підвищилася якість виховної роботи та військова кваліфікація офіцерських кадрів. Проводились і інші заходи, які позитивно впливали не тільки на стабілізацію обстановки, але й зміцнювали тенденцію розвитку та вдосконалення Радянських Збройних сил.

Проте, не зважаючи на позитивні зміни у справі підвищення обороноздатності країни, у житті армії та флоту визначилася і негативна тенденція, про яку написано зовсім мало. Виявилася вона перед усе в зниженні рівня військової дисципліни, зростанні службових провин червоноармійців, пияцтві в середовищі офіцерського складу. Аналіз архівних документів свідчить, що в цілому по армії стан військової дисципліни за зимовий період 1927/28 р. характеризується зростанням (у порівнянні з аналогічним періодом попереднього) провин на 22%: на бійців та командирів було накладено 592719 дисциплінарних стягнень [8].

Особливу тривогу викликало посилення в армійських підрозділах пияцтва.

В одному зі звітів заступник начальника Політичного управління І.Є.Славін наголошує, що 40 % військовослужбовців щорічно заволікається до відповідальності за надмірне вживання алкогольних напоїв. А секретар конфліктної комісії тієї ж установи Я.Г.Індріксон констатує, що неподобств у армійських партійних організаціях стільки, що складається враження про необхідність перейменування армійських партійних комісій у комісії боротьби з пияцтвом. Трапляються партійні організації, в яких 50% комуністів має партійні стягнення за пияцтво [9].

Про подібні негативні факти говорилось і на засіданнях Реввійськради СРСР. Наприклад, 26 червня 1928 р. член Військової ради Білорусь-

кого військового округу М.М.Ланда проголошує факти посилення пияцтва керівних кіл Червоної армії, де називає прізвище навіть С.М.Будьонного [10].

Широке розповсюдження в практиці армійської діяльності набули окозамилування, фельдфебельщина, муштра, протекціонізм. Наприклад, на одному із судових процесів у справі окозамилування в 7-й кавдивізії в листопаді 1928 р. зазначалось, що за останні два роки окозамилування досягло значних розмірів. Ні одного огляду, ні одного змагання, в якому приймали участь частини дивізії, не проходило без окозамилувань. І все це, як свідчать документи, проходило з мовчазним погодженням С.М.Буденного, С.П.Тимошенка, А.І.Єгорова та ін., які постійно їх інспектували [11].

Досить низький рівень загального морально-політичного виховання і стану командного складу Червоної армії добре пояснювався вагомими хибами в соціальних питаннях, на що неодноразово наголошувалось на різних рівнях нарадах, конференціях, але протягом тривалого часу ніяких реальних заходів з поліпшення побутового та життєвого рівня бійців та командирів застосовано не було.

У листопаді 1927р. в одному із виступів заступника голови Реввійськради СРСР І.С.Уншлихта зазначалось: «...з приводу командного складу становище трагічне. Коли я буду говорити з приводу самогубств, то я покажу, що однією з причин є, без сумніву, велика квартирна криза...» [12].

Заторкнутий факт змушений був підтвердити і К.Є.Ворошилов. Пов'язуючи питання самогубств серед керівного складу з вкрай незадовільним станом соціально-побутової сфери в армії на засіданні Реввійськради СРСР 26 червня 1928 р. він заявив: «самогубства стоять на занадто високім рівні. Ми в цьому відношенні пішли набагато далі в порівнянні з царською армією» [13].

І якщо врахувати, що чисельність Червоної армії в 1928 р. складала 617 тис. чоловік (військові частини – 519860 чол., 84, 3%, ВУЗи – 52628, 8 чол., 8, 7%, органи управління – 43492 чол., 7%), а чисельність царської армії була в 1913 р. у два рази більшою (1, 4 млн. чол.), загальний відсоток фатальних випадків більш ніж переконливий.

Житлове питання досить гостро стояло на Україні. По Українському військовому округу 49% командного складу мешкало на приватних квартирах, 16% – у гуртожитках [14]. Характерним є те, що і через 10 років критичне становище з житлом для командирів практично не змінилось.

Яке ж грошове забезпечення було у командного складу Червоної армії? Певну ясність у

цьому питанні вносять дані щодо посадових окладів командного складу Українського військового округу. За станом на 1927 р. 53, 6% командирів округу мали оклади менше ніж 60 крб. на місяць; більше 100 крб. на місяць одержували 11% [15].

До цього треба додати, що значна частина офіцерського складу проходила службу в так званих територіальних частинах, відповідно більшість службового часу перебували поза межами постійного місця дислокації. Служба у віддаленні від сім'ї посилювала їх скрутне матеріальне становище. Інколи їм не хватало коштів на харчування. Саме цим можна пояснити той факт, що випускники військових шкіл та училищ нерідко відмовлялися проходити службу в територіальних частинах [16].

У 1928 р. відбулося підвищення грошового забезпечення командного складу на 15 крб., але суттєво це не поліпшило матеріальне становище цієї категорії військовослужбовців. Оклади офіцерів усеж-таки залишались украй низькими: командир взводу, наприклад, на підготовку якого відводилось три роки, одержував 88 крб. 20 коп. на місяць, а помічник майстра в бавовняній промисловості в 1928 р. – 125 крб., що відповідало окладу командира полку. Оклад начальника цеху заводу складав 315 крб., що на 30% перевищувало оклад командира корпусу; оклад інспектора з профтехосвіти на кожному заводі був 250 крб. [17]. Усе це накладало свій відбиток на морально-політичний стан армії, негативно впливало на якість бойової підготовки.

Аналіз архівних документів переконливо свідчить що наявність такого роду явищ була досить знайомою серед керівників партії та військового відомства. Гострі проблеми армії неодноразово обговорювались на вищих рівнях. Наприклад, на партійній конференції Українського військового округу (1926 р.), на II Всеармійській нараді секретарів партійних організацій (27-31.03.1928), на нарадах Реввійськради СРСР (1928 р.) [18]. Але практичних дій з боку партії та уряду майже не спостерігалось, що не могло не хвилювати армійську громадськість.

Отже, у другій половині 20-х рр. в Червоній армії склалася складна ситуація. З одного боку, були досягнуті перші реальні результати, які забезпечували проведення заходів з підготовки держави до оборони. З іншого – погіршився морально-політичний стан війська, їх матеріально-побутове становище стало гальмом нормального навчання та виховання військовослужбовців і партія та уряд про це добре знали, але дійових заходів не приймали.

Джерела та література:

1. Партийно-политическая работа в Вооруженных Силах СССР. 1918-1973 гг.: Исторический очерк.-М.: Воениздат, 1974. С.194-205.

2. Петров Ю.П. Строительство политорганов, партийных и комсомольских организаций армии и флота. (1918-1968) -М.:Воениздат, 1968. С.214-219.
3. Политорганы Советских Вооруженных Сил:Историко-теоретический очерк / Под ред.Г.В.Средина.-М.: Воениздат, 1984.С.115.
4. Сувениров О.Ф. Комунистическая партия-организатор политического воспитания Красной армии и флота.1921-1928.-М.: Наука, 1976. С.291.
5. Советские Вооруженные Силы: Вопросы и ответы.-М.: Политиздат, 1987.С.138.
6. Масловский Н.Г. Развитие Красной армии и флота во второй половине 20-х гг.-М.: Изд-во ВПА им. Ленина, 1991, С.4.
7. Російський державний військовий архів (РДВА) Ф.9, оп.13, спр. 563, арк.137.
8. Там само, Ф.9, оп.3, спр. 346, арк.16.
9. Там само, Ф.9, оп.18, спр. 292, арк.87.
10. Там само, Ф.4, оп.19, спр. 14, арк.48.
11. Там само, Ф.9, оп.18, спр. 273, арк.320.
12. Там само, Ф.9, оп.3, спр. 239, арк.53.
13. Там само, Ф.4, оп.19, спр. 14, арк.6.
14. Там само, Ф.4, оп.2, спр. 176, арк.94.
15. Там само, Ф.9, оп.26, спр. 393, арк.7.
16. Там само, Ф.54, оп.5, спр. 58, арк.276-279.
17. Там само, Ф.9, оп.28, спр. 1440, арк.225.
18. Російське центральне сховище вивчення документів новітньої історії (РЦСВДНІ). Ф.17. оп.69. спр.146, арк16, Ф.4., оп.1, спр.759, арк.7, спр.760, арк36. та інші.

А. А. ТУЛЯНЦЕВ

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО РОБІТНИЧОГО ОПЕРНОГО ТЕАТРУ (1920-1940)

Тулянець Андрій Анатолійович – редактор відділу культури газети «Дніпро вечірній», член Національної спілки театральних діячів України, кандидат мистецтвознавства

Театр опери та балету! Що криється за цим художнім поняттям? Є люди, які захоплено схиляються у захваті перед оперними примадоннами та прима-балеринами. Дехто взагалі не розуміє й дивується: невже оперно-балетне дійство справді чарівне та магічне?

Так чи інакше, широкий глядач у театральних залах не лишається байдужим до тих, хто демонструє мистецтво бельканто, або високий легкий стрибок, природну пластику, сценічну принадливість. Історики театру неодноразово розповідали про те, як публіка засипала своїх кумирів на сцені квітами, як прихильники знаменитого актора чи актриси випрягали коней з екіпажа і самі везли виконавця нічними вулицями до готелю.

Театрально-музичний Катеринослав теж був свідком триумфів популярних співаків і солістів балету. Ще з другої половини 19-го століття оперні, балетні, опереткові вистави ставилися в приміщеннях приватних міських театрів. На цих сценах звучали голоси Ф.Шаляпіна, С.Крушельницької, О. Філіппі-Мишуги, О.Боронат, М.Гальвані, Ф.Литвін, М.Заньковецької, М.Садовської-Варілотті, О.Петляш. Дореволюційний Катеринослав знав багатьох балетних «зірок» – солістів Великого та Маріїнського театрів.

Сьогодні, по суті, уже немає потреби ані доводити значення оперно-балетного театру як центру музичного життя міста, ані визначати місце цього жанру в мистецтві. А в 20-х роках минулого століття в катеринославській пресі

багато писали про необхідність відкриття свого стаціонарного театру опери та балету на берегах Дніпра. Важливим осередком музичного життя краю була існуюча з 1918 по 1923 роки катеринославсько-дніпропетровська консерваторія, яку закінчили відомі вокалісти І.Паторжинський та М.Сокіл-Рудницька. Значний суспільний резонанс мала діяльність декану вокального факультету З.Малютіної, яка знаходила таланти серед мешканців дніпропетровських передмість. Саме завдяки їй було засновано «Товариство друзів робітничо-селянського оперного театру імені А.Луначарського», так звану «Оперу металістів», проводилися олімпіади вокально-хорового та танцювального мистецтва, численні літературно-музичні заходи. Так склався образ художнього Дніпропетровська, який вже тоді мав репутацію одного з найбільш промислових центрів України.

Багаторічні дискусії про оперно-балетний театр точилися навколо проблем приміщення, формування оркестру, репертуару, творчого складу. Відлуння нових ідей, які стверджували у своїй творчості режисери К.Станіславський, В.Немирович-Данченко, В.Мейерхольд, Є.Вахтангов, К.Марджанішвілі, О.Ахметелі, О.Таїров, Г.Юра, Лесь Курбас наближалось і до робітничого Дніпропетровська.

Короткочасним, але яскравим і, без сумніву, символічним епізодом стала діяльність Державної пересувної опери, яка є фактично засновником Дніпропетровського робітничого опер-

ного театру. «Згідно з постановою М.П.К. та Пленуму Міськради про утворення Оперного театру у м. Дніпропетровському, Театральне об'єднання, проробивши це питання, внесло пропозицію Культпросу М.П.К.: не організувати нової опери, а залишити Оперний театр ДРОТ, підсиливши його кращими силами за рахунок інших оперних театрів» [1, 2].

В 1931 році в Дніпропетровську відкрився стаціонарний оперно-балетний театр. Здійснилася мрія культурної громадськості, трударів і інтелігенції: створювався храм муз, величний і неповторний. Майже рік знадобився керівництву театру для того, щоб створити злагоджений, високопрофесійний колектив, здатний підняти різноманітний і складний національний та європейський репертуар. Після реорганізації оркестрового та хорового колективів було створено балетну трупу. До складу ДРОТу увійшли ті, хто був окрасою пересувних театрів, приїхали режисери, диригенти, художники, артисти з різних міст радянської країни. У складі трупи були і відомі, і ще зовсім незнайомі імена. У групі солістів на той час співали Б.Вржеська, О.Кремез, М.Раїк, А.Рослякова, Н.Слободіна, Є.Лейтес, М.Урсаті, В.Войтенко, І.Бронзов, М.Бойкіня, Л.Луговський, І.Росляков, В.Семенець, О.Кривченя. За пульт стали диригенти І.Штейман, Л.Кушніров, Є.Русинов, а також композитори О.Чішко, В.Йориш. Приступили до роботи режисери Е.Юнгвальд-Хількевич, М.Боголюбов, Й.Лапицький, С.Бутовський, М.Стефанович, С.Каргальський. У балетну трупу увійшли Н.Виноградова, О.Берг, П.Мцевич, І.Тривога, А.Гірман, Д.Семинаренко, К.Христич.

Дніпропетровський робітничий оперний театр став сучасним відразу, бо почав розповідати про навколишній світ, пристрасно вів з тисячами людей відверту розмову про животрепетні проблеми, хвилюючі питання. 2 жовтня піднялася завіса і ДРОТ урочисто відкрився оперою «Яблуневий полон» О.Чішка за п'єсою І.Дніпровського. Вона стала своєрідною віхою з розвитку місцевого колективу, ознаменувавши початок оперного спектаклю нового типу.

«Яблуневий полон» підготували режисер Е.Юнгвальд-Хількевич, диригент В.Йориш, художник Г.Павлович. Спектакль був принципово новаторським щодо втілення романтичного змісту, пов'язаного з революційною дійсністю відображенням нового життя народу.

Вже в першому сезоні театральна афіша включала сімнадцять назв вистав: це – «Тарас Бульба» М.Лисенка, «Чародійка», «Євгеній Онегін» П.Чайковського, «Тоска» Дж.Пуччіні, «Трубадур» Дж.Верді, «Катерина» М.Аркаса, «Севільський цирульник» Дж.Россіні, «Князь Ігор» О.Бородіна, «Кармен» Ж.Бізе, «Золотий обруч» В.Лятошинського, «Женихи» І.Дунаєвського, «Майська ніч» М.Лисенка, «Принцеса цир-

ку» І.Кальмана, «Жізель» А.Адана, «Марна пересторога» Г.Гертеля, «Червоний мак» Р.Глієра.

Могутнім стимулом активізації діяльності ДРОТу стали вистави, над втіленням яких працював Михайло Стефанович, музичний режисер і співак-актор. Працюючи в оперних театрах Києва, Харкова, Одеси, Полтави, театрах Росії, обіймаючи посади головного режисера театрів Дніпропетровська, Харкова, Львова, Києва, він постійно прагнув до пошуків переконливих художніх образів, що відповідали композиторському задумові та змісту музичної драматургії, що на той час було явищем прогресивним, бо партитури, насамперед класиків, перекривалися, а їх особливості ігнорувалися. Адже в цей час особливої гостроти набула проблема інтерпретації оперної класики з позицій вульгарно-соціологізаторського «осучаснення» спадщини штучного поєднання партитури з літературним першоджерелом. Нігілістичне заперечення класики в 20-30-ті роки, заклик «скинути Пушкіна з корабля сучасності» лунав досить голосно.

Яскраву сторінку в історію українського оперного театру вписав М.Стефанович першою постановкою на національній сцені опери «Дочка кардинала» Ф.Галеві. Як постановник він досягнув вершин майстерності. Особливо це відчувалося в спільній роботі з диригентом О.Броном, художником І.Федотовим. В монументальній оперній виставі «Дочка кардинала» були ефектно поставлені численні розгорнуті сцени, але масштабність режисерських композицій не забивала життєвої правдивості епізодів і не суперечила художнім принципам музичної драматургії великої французької опери. Разом з виконавцями постановник зумів торкнутися найпотаємніших струн людської душі, вокально-акторськими засобами викликати співчуття до принижених і знедолених. Саме тому очищеними від штампів і трафаретів постали в виставі поривчастий і темпераментний герцог Леопольд (В.Воитенко), безпосередня і довірлива Рахіль (О.Жубр) мужній Елеазар (С.Ніконенко), підступна Еудоксія (Г.Полякова), жертвний і трагічний кардинал Браньї (О.Кривченя).

Оперна класика – прекрасна школа для виконавців. Усвідомлюючи також силу впливу на слухача, М.Стефанович знайомив публіку з вершинними надбаннями світового мистецтва. Бездоганним ансамблем вирізнялася постановка «Аїди» Дж.Верді, а у центрі «Євгенія Онегіна» П.Чайковського стала лірична драма молодих пушкінських героїв. Музика таких опер, як «Поєма про сталь», «Кармелюк» В.Йориша, «Вибух» Б.Яновського, «Розлом» В.Фемеліди, «Броненосець Потьомкін» О.Чішка, «Іскри» І.Ройзентура, «Щорс» Б.Лятошинського, «Перекоп» Ю.Мейтуса базувалася на сучасному лірико-пісенному мелосі, була сповнена образної конкретності. Розповсюджені в ті часи теми шпигунів,

диверсантів, підступних імперіалістів, народних полководців, можливо, були близькими народним масам (згадаймо, наприклад, шалену популярність фільмів «Чапаєв», «Велике життя», «Комсомольськ», «Аероград»), але якість музики та лібрето залишала, як то кажуть, бажати кращого. Тому все-таки ці вистави не вдалися і нерідко йшли майже при порожній залі. Тепер ці твори відомі тільки мистецтвознавцям.

Саме поняття «30-ті роки» містить у собі надто багато: це символ трагічного життя радянського народу. У період масових репресій багато митців зазнали переслідувань, арештів. За долею кожного з них – людська й творча трагедія, їхні прізвиська на багато років були викреслені з офіційних джерел.

Яскраво спалахнула в 30-ті роки зірка оперного та драматичного режисера С.Каргальського, учня Леся Курбаса. З 1931 по 1934 роки він обіймав посаду головного режисера ДРОТУ, про його спектаклі «Чіо-Чіо-сан» Дж.Пуччіні, «Фауст» Ш.Гуно, «Царева наречена» М.Римського-Корсакова, «Севільський цирульник» Дж.Россіні багато писалося на шпальтах республіканської преси. У 1935 році його, режисера, який ставив також вистави про «героїчну радянську дійсність» оголосять ворогом народу, і він звикне в таборах [2, 2].

Продовжуючи пошуки оновлення оперної сцени, відомий режисер Й.Лапицький створив синтетичну виставу «Кармен» Ж.Бізе, де правдиві картини іспанського побуту поєднувалися з прозовими уривками літературного першоджерела – новели П.Меріме. Сюжет було перенесено у 20-ті роки минулого століття, і хоробрим солдат Хозе (В.Войтенко) перетворювався на безстрашного благородного бунтівника, який захищає бідних, мстить їм кривдникам.

З класичним досвідом і традиційними засобами полемізували й інші режисери ДРОТУ. Переробки зазнав «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемівського (режисер А.Малявін). Диригент В.Йориш написав багато своєї музики, додав ряд номерів до першої та другої дій. З'явилися ще й нові хоріві і танцювальні сцени в третій дії, яка мала назву «Палац султана».

В плані багатобарвної «великої опери» «Наталку Полтавку» М.Лисенка розв'язали режисер В.Манзій, художник І.Курочка-Армашевський та диригент Є.Евенбах. В.Йориш написав 40 нових музичних номерів, увертюру та вступ до другої дії. У третій дії народ виступав як активна сила, що допомагає Наталці та Петру долати труднощі. Величезна кількість бурлацьких та чумацьких пісень перетворювали виставу на дивертисмент, на статичний концерт побутової пісні.

В історії кожного театру є митці, з ім'ям яких пов'язана ціла епоха в розвитку національної та світової культури. Для української і російської оперної сцени таким є незабутнє ім'я видатного співака Олексія Кривчени, який розпочинав

свій артистичний шлях на сцені Дніпропетровського робітничого оперного театру. Після Великої Вітчизняної війни він був запрошений як басовий прем'єр в трупу Великого театру СРСР. Вокаліст виконав всі басові партії на сцені ДРОТУ. Це дозволило з однаковою легкістю й віртуозністю співати найскладніші партії, такі, як Бориса Годунова в однойменній опері М.Мусоргського, Мельника в «Русалці» О.Даргомижського, Дона Базіліо в «Севільському цирульнику» Дж.Россіні.

Картина музично-вокального ДРОТУ з його активною режисурою, професійними диригентами, які виховували акторів-співаків, була неповною без звернення до жанру оперети. Поява «Циганського барону», «Летючої миші» Й.Штрауса, «Веселої вдови» Ф.Легара, «Прекрасної Єлени» Ж.Оффенбаха, «Корневільських дзвонів» Р.Планкетта, «Маріці», «Містера Ікс», «Сільві» І.Кальмана, що кликали в країну ілюзій та мрій, була цілком закономірна в часи політичних подій 30-х років. Можливо ці вистави були своєрідними сеансами, так би мовити, психологічної або соціальної терапії: горизонт суспільного життя ставав похмурим і безнадійним. То як не згадати з вдячністю театр, який допомагав людині на короткий час забути про сумну дійсність?

Гортаючи далі сторінки історії ДРОТУ, ми зустрічаємо різні моменти життя й творчості митців, сповнені поневірянь і тріумфів. Інтерес являє, на нашу думку, балетний колектив ДРОТУ, який послідовно доводив, що мистецтво – єдина сфера де людина почуває себе людиною.

В творчій діяльності балетного ДРОТУ були також високі художні зльоти, періоди цікавих і сміливих експериментів. Яскраво це виявилось в поставленому П.Йоркіним «урбаністичному» балеті «Футболіст» В.Оранського у співдружності з диригентом В.Йоришем, художником А.Петрицьким. Сповнена різноманітних візуальних ефектів, дивертисментних танців – «води», «вугілля», «нафти», «врожаю», що мали відтворювати соціалістичне будівництво, вистава приголомшила промислове місто. Замість класичної хореографії і народного танцю на сцені була театралізована фізкультура, імітація роботи механізмів, поршнів, шатунів тощо.

Вистава «Золота доба» Д.Шостаковича, постановку якої здійснив балетмейстер Є.Вігільов у співпраці з диригентом В.Вайсенбергом і сценографом А.Петрицьким надавала подіям того періоду актуального звучання. Дніпропетровські шанувальники Терпсіхори стали свідками тріумфів СРСР на міжнародній арені: на сцені розташовувався павільйон УРСР, представлений на всесвітній виставці, демонструвався кінофільм «Будівництво Країни Рад». Паради мюзик-хольних «герлс», які уособлювали мистецтво представників «ворожого табору», перетворилися на ефектні вставні номери.

В основі дуже популярного балету «Ференджі» Б.Яновського – боротьба індійського народу з англійськими колонізаторами. Балетмейстер П.Кретов відтворив в розгорнутих танцювально-ритмізованих сценах бунт повсталих народних мас. Справедливість вершив не представник офіційно влади, а романтизований ватажок Дако-Дас (І.Тривога), який перебував у конфлікті із колонізаторами. Вагомим чинником успіху був карколомний сюжет, що переносив глядача з багатого салону англічан до джунглів, де переховувалися повстанці. Багата уява вела глядачів за таємничими, по-балетному екзотичними та красивими індусами, які залишалися невідомими та невідомими. Дако-Дасу допомагала його кохана, чарівна індуска Індора (Н.Виноградова).

Не менш таємничими і привабливими здавалися глядачам персонажі іншого балету – «Світлани» Д.Клебанова. У центрі неймовірних подій відважна комсомолка Світлана (П.Мцевич), що викриває і знешкоджує японських диверсантів. Реальність і балетні фантазії довільно перепліталися в інтерпретації балетмейстера П.Йоркіна, доповнюючи одна одну. Постать хорової Світлани втілювала в собі, з одного боку, риси Робін Гуда в сукні а з другого – мрію обивателя про сильну особистість, яка з'явилася на світ, щоб навести лад.

Надія Виноградова, прима-балерина, що виконувала головну партію в балеті «Карманьола» В.Фемеліди, зачаровувала глядача своєю романтичною постаттю в скромному одязі бідної дівчини. В центрі хореографічної оповіді – доля юної французьки, яка організовує представників «дна» життя на боротьбу з тиранією. В балеті постановника М.Цейтліна відтворювалися революційні події Франції, пов'язані із взяттям Бастилії, звучала патріотична ідея боротьби народу за незалежність і визволення пригноблених.

Надія Виноградова закінчила Ленінградське хореографічне училище. Їй пощастило, бо школу класичного танцю вона пройшла у самої А.Ваганової. Юна і граціозна, Н.Виноградова одразу ж стала солісткою балетної трупи ДРОТу. Глядачі готові були поклонятися їй, балерині, як божеству, величому й недосяжному. Актриса вела глядача в царство мрій та ілюзій: лірико-трагічна Одетта, казково-прекрасна Аврора, відважна Маша («Лебедине озеро», «Спляча красуня», «Лускунчик» П.Чайковського), тендітно-мужня Тао Хоа («Червоний мак» Р.Глієра), пристрасна і темпераментна Кітрі («Дон Кіхот» Л.Мінкуса), романтична Лілея («Лілея» К.Данькевича), нескорена Любина Бондарівна («Пан Каньовський» М.Вериківського), життєрадісна Сванільда («Коппелія» Л.Деліба). Створюючи цілу галерею образів, серед яких були не тільки персонажі класичних вистав, а й героїні радянських балетів, солістка розкривала непов-

торні жіночі характери через мистецтво танцю і пантоміми.

Робота з балетом «Пан Каньовський» М.Вериківського сприяла дальшим пошукам ДРОТом нових засобів пластичного вирішення образів у національних хореографічних виставах. Кохання і смерть, насолода і розплата, фатальна загибель, елегійна журба, сум за згнаньбленим коханням – про все це йдеться в українських народних піснях, де оспівується трагічна доля Любини Бондарівни. Постановник П.Йоркін, який консультувався у відомого практика і теоретика українського народного танцю В.Верховинця, шукав оригінальні рішення традиційних форм балетної вистави. Широко використовуючи структуру народних танців та їх багатющу хореографічну лексику, П.Йоркін, який умів вписувати солістів і кордебалет у інтер'єри декорацій (масток пана Каньовського, лісова галявина, берег річки), довів: треба добре відчувати місце актора в образній системі вистави, і ефектно подати його на сцені. Фрагменти життя пригноблених українських селян, епізоди боротьби повсталих гайдамаків були обарвлені внутрішнім смутком, героїкою. Дуети закоханих – Любини (Н.Виноградова) і Яроша (О.Гірман) можна назвати балетом-піснею: емоційна виразність, музично-сміслова суть української народної пісні стали головним у побудові їх образної системи. У цій мелодрамі, яка нагадувала історію Марусі Богуславки, актори не тільки танцювали, а й грали сповнених природних пристрасей людей, здатних глибоко відчувати і за будь-яку ціну відстоювати свої почуття. [3, 12]

Чи є в світі балерина, яка б не мріяла станцювати партію Одетти? У «Лебединому озері» ДРОТу, де зберігалася хореографія О.Горського, виникло справжнє змагання солістів балету. Преса захоплено розповідає про триумф Н.Виноградової в цій складній партії, про те, яким близьким творчій індивідуальності прем'єрші був елегійний, зачарований світ Одетти, дівчини-лебедя. Тема боротьби за кохання, щирі людські почуття виносилася і постановником М.Трегубовим, і солістами Н.Виноградовою та І.Тривоною (принц Дезіре) в центр балетної дії.

Багато цікавих сторінок творчої діяльності ДРОТу зв'язано з балетмейстерським дуєтом «Павло Вірський – Михайло Волотов». Переосмислюючи багатства класичної спадщини, народного танцю, у тісному зв'язку з композитором В.Нахабіним, диригентом І.Штейманом, художником В.Рифтіним вони створили перший український комедійний балет «Мішанин з Тоскани» за новелою «Декамерона» Д.Бокаччіо. Друга вистава – «Корсар» А.Адана засвідчила широкий і різноманітний спектр їхньої мистецької палітри.

Емоційна й образна музика «Раймонди» О.Глазунова визначила драматургічний план балет-

ної вистави, в якій П.Вірський та М.Болотов втілювали вічну тему всеперемагаючої сили високого кохання. Постановлений за мотивами відомого роману «Собор Паризької богоматері» В.Гюго, балет цього дуету вражав своїми масштабним розмахом. На тлі картин народного життя Парижу, кривавих сутичок між ремісниками, вуличними комедіантами, продавцями, строкатою юрбою клошарів з солдатським караулом розкривалася трагедія дзвонаря собору Квазімодо (П.Вірський), красуні-циганки Есмеральди (Н.Виноградова), рельєфно вирізнялися образи Гудули (А.Славіна), начальника солдатського караулу Феба де Шатопера (Л.Купін), священика-фанатика Клода Фролло (В.Терентьєв).

Як відомо, ще В.Белінський писав про те, що до однієї мети веде два засоби відображення життя в мистецтві: його перетворення поетом «за власним ідеалом» і відтворення його «у всій своїй наготі». Великий внесок у розвиток поетики українського хореографічного мистецтва зробив видатний російський балетмейстер Федір Лопухов. Творчі пошуки балетмейстера, вистави якого мали широкий розголос, зацікавили музичні театри України. Таким чином на сцені ДРОТу з'явилася «українізована» постановка балету «Коппелія» Л.Деліба, аналіз якої доводить, що Ф.Лопухов поставив із значними змінами свою оригінальну виставу, здійснену у лєнінградському (тепер Санкт-Петербурзькому) Малому оперному театрі в 1934 році.

Театр напружено готувався до нових прем'єр, але війна перекреслила плани всіх радянських людей. В один стаціонарний театр у Красноярську об'єдналися дніпропетровський і одеський оперний театри. Творчий колектив очолив досвідчений музичний режисер М.Стефанович. Акторський склад хор, оркестр помітно зменшився, бо багато артистів пішли на фронт. Майже не було декорацій, технічних цехів, репетиційних приміщень, та все одно театр працював. У надзвичайно важких умовах відновлювалися кращі вистави довоєнного репертуару.

Разом з диригентом Л.Гіскіним, М.Стефанович звернувся до втілення нової патріотичної опери «Кров народу» І.Дзержинського, яка присвячувалася подіям Великої Вітчизняної війни. Твір був ширший за своїми пісненими інтонаціями, зворушливими почуттями, ліричною пісенною природою, задушевністю. Постановники створили виставу, пройняту суворою простотою і мужністю. Кульмінаційною була сцена допиту молодого партизана (М.Рибалкін) у фашистському гестапо.

Розширюючи репертуар, колектив об'єднаного театру готував численні театралізовані концерти. Оркестр, хор, солісти театру натхненно виконував героїко-патріотичну кантату «Клятва» (музика Ю.Мейтуса, вірші М.Важана). Взагалі, за час свого перебування в Красноярську театр

показав 520 вистав, провів 1800 воєнно-шефських концертів. Три бригади провідних майстрів були направлені в діючу армію, де провели 144 концерти.

Перспективи повернення Дніпропетровського робітничого оперного театру до рідного міста після евакуації обговорювалися на різних урядових рівнях. У зв'язку з тим, що під час німецько-фашистської окупації міста в приміщення театру багато разів улучали запалювальні бомби, будівля виявилася повністю зруйнованою. Частина театрального майна була розкрадена, а більшість речей, що відносилися до системи обладнання зали для глядачів, службових та артистичних приміщень ДРОТу згоріло від вогню та великої пожежі.

В Дніпропетровському державному обласному архіві зберігається Акт № 5, складений 12 листопада 1943 року, в якому зазначається, що «були спалені декорації 24 оперних та балетних вистав. Середня вартість однієї постановки мала 20.000 карбованців. Згорів гримувально-перукарський цех, в якому знаходилося 1265 перук. Вогонь знищив костюмерний цех. Загальна кількість костюмів до 24 вистав нараховувала 5370 одиниць. Таким чином Дніпропетровський робітничий оперний театр зазнав збитків на 4.992.450 карбованців, і продовжував залишатися не тільки у кризовому, а й у не визначеному становищі [4, 10, 11].

Для зазначеного періоду в історії України було характерним погіршення економічного становища, тому питання відновлення приміщення ДРОТу залишалося відкритим. Артисти колишнього ДРОТу влаштовувалися працювати в різні театри СРСР, викладали в учбових закладах.

Слід зазначити, що зникнення ДРОТу з художніх обривів України хвилювало мешканців Дніпропетровська. В перші післявоєнні роки навіть вимальовується певна тенденція: публіка чекала, що незабаром театр повернеться до рідного міста. Про це писалося в місцевій пресі, і в 1945 році передбачалася відбудована та пуск в експлуатацію театру опери та балету. Вельми цікавою у цьому плані є недовговічна робота оперного театру-студії, який було створено у 1946 році на базі Дніпропетровської державної філармонії. Планувалося, що до першого травня 1948 року в місті будуть завершені відбудовчі роботи зруйнованого приміщення ДРОТу, який мав оренду: Дніпропетровськ, проспект Карла Маркса, 165. Сьогодні в реконструйованому та перебудованому приміщенні працює Дніпропетровський російський драматичний театр імені М.Горького.

Дніпропетровський робітничий оперний театр, безумовно, був втіленням музично-сценічних ідеалів свого часу, його популярність розповсюджувалася далеко за межі промислового міста. І сьогодні, з певної історичної дистанції, ми віддаємо належне «королям» опери та бале-

ту, які своїм талантом, майстерністю, любов'ю до мистецтва, до слухача сприяли перетворен-

ню робітничого міста на берегах Дніпра на центр справжньої культури та мистецтва.

Література:

1. Гопак Ф. Доповідна записка Театрального об'єднання м. Дніпропетровська. Лист № 86 від 1931 р. - Дніпропетровський обласний державний архів, ф. 18, оп. 1, од. 184.
2. Демченко Н. Справка о кадрах ДРОТа. Лист № 113 від 1934 р. - Дніпропетровський обласний державний архів, ф. 19, оп. 1, од. 1825.
3. Зайцева В. Сучасні балети на дніпропетровській сцені // Радянська музика. - 1936 - № 7 - с. 12.
4. Федотов Н. Акт № 5, констатує ущерб, який понес ДРОТ во время немецко-фашистской оккупации г. Днепропетровска. Листы №№ 10-11 от 12.11.1943 г. - Днепропетровский областной государственный архив, ф. 2427, оп. 1, од. 5.

О. Р. ДАВЛЕТОВ

ГЕНЕЗА КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НСДАП В ПЕРІОД БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ У ВЕЙМАРСЬКІЙ НІМЕЧЧИНІ (1926-1933 РР.)

Давлетов Олександр Рашидович – доцент кафедри всесвітньої історії Запорізького державного університету, кандидат історичних наук

Нацизм часто називають феноменом ХХ століття, але вже тепер явно очевидно, що він успішно подолав межу і ХХІ віку. Проблематика дослідження націонал-соціалізму та антифашистської боротьби і сьогодні продовжує залишатись актуальною темою. Питання щодо історичної обумовленості виникнення НСДАП набуває в наш час особливої ваги і тому, що після краху СРСР і утворення на його території незалежних країн, були зняті ідеологічні табу на будь-які теми в історії, і в тому числі перед сучасними дослідниками постало завдання об'єктивного висвітлення нацистського варіанту фашизму, історичних обставин прориву Адольфа Гітлера до вазелів державної влади у Веймарській Республіці.

На сьогодні вже накопичено досить велику кількість наукових розвідок щодо генези німецького варіанту фашизму. Ще у 1995 р. у ФРН вийшла з друку «Бібліографія націонал-соціалізму» укладена доцентом Манхеймського університету Міхаелем Рюком, яка має обсяг у 1428 сторінок і охоплює 20356 робіт, що вийшли у США та Західній Європі [10]. За підрахунком російського дослідника Юрія Галактіонова, за 5 років після появи цієї бібліографії, кількість статей та книг про нацизм (якщо враховувати і праці опубліковані у Східній Європі та СНД) зросла приблизно, ще на 2000 одиниць [1, 3].

Для того, щоб розібратись, що зробив націонал-соціалізм з німецькою (і не лише з німецькою) культурою за часів існування Третього рейху (1933-1945 рр.) необхідно звернути увагу і на феномен генезису нацистських підрозділів та установ культурологічного профілю ще у Веймарській Республіці. Мета даної роботи – висвітлити та проаналізувати генезу, роль та функції культурно-політичної структур Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії у Веймарській Німеччині. Хронологічні межі дослідження – 1926-1933 рр., обумовлені

часом перетворення НСДАП з «народного руху» у т. зв. «інтегративну партію» періоду «Machtergreifung» («оволодіння влади» – О.Д.)

Провал мюнхенського «пивного путчу» 1923 р. і поступова зміна ситуації в Німеччині (економічна і політична стабілізація, яку згодом будуть називати «золоті 20-і») змусили керівництво НСДАП до необхідності тактичної переорієнтації фашистського руху в нових умовах. У зв'язку з тим, що перспективи успіху нових спроб збройного приходу до управління державою шляхом «національної революції» були практично рівні нулю, було взято курс на «легальне» взяття влади. Як і раніше, вважаючи своєю головною ціллю захоплення державної влади в країні, нацисти з середини 20-х років ХХ ст. заявляють про те, що тепер мова йде тільки про суто легальні форми боротьби – тобто про завоювання парламентських мандатів у ландтагах та рейхстазі. 27 лютого 1925 р., виступаючи вперше перед аудиторією після свого звільнення з-за тюремних ґрат, фюрер НСДАП виголосив промову «Майбутнє Німеччини і наш рух», де вперше заявив про відродження нацистської партії і намітив дві нові тактичні цілі фашистів: заволодіння більшістю голосів виборців і наступ на парламентську систему Веймарської Республіки. Починаючи з цього часу, НСДАП направляє основну увагу на розширення кількості власних прихильників – на створення соціальної опори націонал-соціалізму серед мас. У другій половині 20-х рр. ХХ ст. НСДАП створила справжню мережу з так званих «допоміжних» спілок для розповсюдження нацистського світогляду та оволодіння голосами електорату. Серед них були і підрозділи культурно-політичного характеру.

З середини 1926 р. серед нацистської еліти була розповсюджена доповідна записка Альфреда Розенберга одного з провідних ідеологів та ораторів НСДАП. В ній йшла мова про не-

обхідність утворення націонал-соціалістичної структури культурологічного профілю. Після отримання згоди від Адольфа Гітлера, нова організація під назвою «Націонал-соціалістичне товариство за німецьку культуру», почала функціонувати в Мюнхені, під проводом А. Розенберга [7, 539]. Окрім нього, до її керівництва ввійшли Генріх Гімлер, Георг Штрассер, Франц Шверц, Філіп Вацлер та Еміль Вайс. Статут нового культурно-політичного підрозділу НСДАП розробив А. Розенберг. В першому ж параграфі статуту «Націонал-соціалістичного товариства за німецьку культуру» відзначалось, що «Товариство має за ціль бути посередником зв'язку німецького народу між расою, мистецтвом та наукою. Вона прагне до того, щоб відродити померлу зараз Німеччину через культурне Відродження країни» [12, 2].

В травні 1928 р. ця перша культурно-політична організація націонал-соціалістів опублікувала в Мюнхені маніфест, в якому констатувала ідеологічний постулат про занепад у будь-яких сферах тогочасної культури. Мова йшла про те, що «На сьогодні ми стоїмо перед фактом потреби того, щоб рука об руку вести планомірну політичну й психологічну боротьбу з ворожими силами, боротьбу проти ворожих будь-яким німцям культурних цінностей» [8, 1]. На цей час, «Націонал-соціалістичне товариство за німецьку культуру» вже мало 9 місцевих організацій у Мюнхені, Тюрингії, Померанії і т.д. Окрім суто політичних функціонерів нацистської партії до її складу були залучені досить відомі діячі німецької, такі як професор Герман Гробер з Мюнхену, професор Густав Коссіна з Берліну, професор Адольф Бартельс з Веймеру та інші. Коссіна та Бартельс застосовували расове учення в дослідженні історії давнього світу та німецької філології. Наукові праці цих професорів згодом будуть широко використані нацистськими ідеологами при розбудові власної расової теорії. Усередині товариства були утворені 10 спеціалізованих груп: технічна, письменницька, музична, образотворчих мистецтв, студентських питань, суддів та судовиконавства, лікарів, просвітництва тощо. Окрему спеціальну групу вирішення адміністративних питань очолював доктор права Вільгельм Фрік, майбутній міністр освіти Тюрингії і міністр внутрішніх справ «третього рейху».

Таким чином, вже перша культурно-політична організація націонал-соціалістів являла собою структуру, яка спробувала розповсюдити власний вплив на будь-які сфери культурного та наукового життя Німеччини, від техніки та медицини до права та мистецтва. До її складу залучались, передусім, відомі вчені та суспільні діячі, що прямо чи побічно підтримували націонал-соціалістичні ідеї. Проте відкрита політична заангажованість викликала критику цього товариства серед широких кіл суспільства і тому

у 1929 р. керівництво НСДАП вирішує «змінити вивіску». В січня 1929 р. «Націонал-соціалістичне товариство за німецьку культуру» самоліквідувалось. Але вже в лютому 1929 р., як фенікс з попелу, ця організація відродилась під новою назвою і якби з ініціативи позапартійної громадськості країни.

В лютому 1929 р. в Мюнхенському університеті, за нацистською ініціативою, відбулась доповідь культуролога з Відня, професора Отмара Шпанна. Перед богомню аудиторією О. Шпанн змалював досить темне зображення «культурної Європи», в стані описаного Освальдом Шпенглером у 1919 р. «занепаду». Потроху торкнувшись психології, філософії, історії, фізики, суспільствознавства, економіки, доповідач подавав як висновок тезу про те, що «через серця людей пройшла глибока руйнівна криза» [13, 2]. Як стверджував австрійський вчений, особливо деструктивним був стан речей у мистецтві та релігії. «Якщо ми пригадаємо дадаїзм, футуризм, абстракціонізм і т.п., напрямки в розвитку кіномистецтва, то побачили, що в них дійсність витлумачується в негативний бік, вони знаходяться в стані занепаду» [13, 2]. В висновку доповіді О. Шпанн заключив, що подібна криза культури – це наслідок кризового стану всього суспільства взагалі і лише могутня держава дає шанс на відродження «культурного здоров'я нації».

Не лише нацистські видання («Фьолкішер Беобахтер», «Ангріфф» – О.Д.) а й популярні щоденні буржуазно-демократичні газети «Берлінер Тагеблатт», «Франкфуртер Цайтунг» досить активно дискутували навколо змісту доповіді Шпанна. Саме після цього скандального виступу і реакції на нього в пресі було офіційно проголошено про утворення «Спілки боротьби за німецьку культуру», яка згодом зіграє провідну роль у формуванні нацистської політики в сфері культури зі часів «Третього рейху» та в процесі розповсюдження нацистського впливу на німецьку національну культуру у Веймарській Німеччині.

Керівником нової суспільно-політичної організації став Альфред Розенберг, якби за пропозицією професора Шпанна. Мова йшла не просто про «зміну вивіски», дарма що з назви вислів «націонал-соціалістичний», у тому що «новий» голова став рекламувати цю структуру, як незалежну й позапартійну. Розенберг розглядав «Спілку боротьби за німецьку культуру» як робочий інструмент в справі об'єднання Німеччини «в русі повсюдно зростаючого національного міфу» [3, 28].

З самого початку існування цієї організації, Альфред Розенберг намагався всіяко продемонструвати, що «Спілку боротьби за німецьку культуру» не має ніякого відношення до «Націонал-соціалістичного товариства боротьба за німецьку культуру». З цієї метю: по-перше, го-

лова спілки повністю змінює склад офіційних представників установи за рахунок запрошення державних урядовців, таких як генерал-інтендант Карл фон Ширах, генеральний інспектор фінансів Франс Ксавер Шварц тощо; по-друге, новій організації була придана більш «культурологічна» спрямованість, тобто з її переліку спеціалізацій були виключені технічні фахи та медицина. Віднині, спеціалізовані групи «Спілки боротьби за німецьку культуру» займалися архітектурою, музикою, образотворчим мистецтвом, театром, танцями, літературою та наукою. Після утворення в Мюнхені центрального офісу нової спілки майже відразу виникають її регіональні осередки в Тюрінгії (на чолі – доктор Ганс Ціглер), Руре (на чолі Карл Кауфманн), Шлезвіг – Гольштейн (на чолі Генріх Льозе). Окрім цього, з ініціативи Розенберга були створені професійні прогандистські групи на чолі з письменником Йозефом Штольц-Гері; з питань студентства на чолі з Вільгельмом Темпелем; з оргпитань – на чолі з Вільгельмом Фріком. Не зважаючи на умовне дистанціювання від НСДАП, на чолі підрозділів нової культурно-політичної організації опинилися віддані фюреру номенклатурні націонал-соціалістичні кадри. Місцеві гауляйтери НСДАП отримали також директивного листа від фюрера з наказом всебічно підтримувати нову організацію Розенберга.

Цікаво, що з початку функціонування «Спілки боротьби за німецьку культуру» подавалася, як відкрита позапартійна організація, що займається не політичною діяльністю, а суто питаннями відродження «національної німецької культури». В 1929 р. 65 офіційних представників Спілки були викладачами вузів, серед них – президент Мюнхенської Академії Наук Е.Шварц; декан Е.Ломбец; професора А.Хайслер, К.Корнеліус, Г.Гребер, Ф.Грамм та ін. Таким чином, частина членів Спілки формально ніякого відношення до НСДАП не мали. Цей факт, на початковому етапі її існування, дозволив цій структурі демонструвати політичний нейтралітет, прикриваючись прізвиськами авторитетних діячів культурної інтелігенції Веймарської Республіки.

Саме так розпочала свою діяльність нова культурно-політична організація націонал-соціалістів, яка повинна була допомогти НСДАП вирішити завдання щодо «завоювання прихильності мас». Мета цієї структури буде заявлена на партійному з'їзді НСДАП у 1930 р.: «Спілка боротьби за німецьку культуру» має за ціль пояснити німецькому народу зв'язок між расою, мистецтвом та наукою на підставі справжніх культурних цінностей» [9, 2].

Вже в березні 1929 р. Спілка мала в Веймарській Німеччині 25 філіалів – в Мюнхені і Веймарі, Дрездені і Бонні, Дюсельдорфі і Карлсруе і т.п. Основна форма роботи філіалів –

організація різноманітних курсів публічних лекцій в дусі доповіді Отмара Шпанна. Так письменник Альфред Вейс виступав з доповідями про кризу в музиці та музичному житті країни; архітектор А.Зенгер – з доповідями про кризу в сучасній архітектурі; видавець Е.Дідерихс – про кризу німецької книжки і т.і.

Саме в цей час Альфред Розенберг інтенсивно займається опрацюванням ідеологічних підстав націонал-соціалістичної політики в сфері культури. Саме він ввів в широкій обіг сумнозвісні терміни «болотна культура» (яка на його думку тоді домінувала в великих індустріальних містах Веймарської Республіки) та «унтерденменш» – «недолюдина» (по відношенню до євреїв, слов'ян, негрів і т.п.). Політичний жаргон та світогляд ораторів з НСДАП на прикладі 20-х – початку 30-х рр. XX ст. демонструє набір з подібних штампів таких, як «повстання недолудин поступово руйнує країну»; «бездушна маса пролетаріату об'єднується безрасовими та безрідними елементами інтелектуалів та євреїв», «асфальтова преса болотної культури» і т.п.

Саме в цей час, виборюючи голоси електорату серед інтелектуалів, нацистські політики обирають мистецтво, як носія для розповсюдження власних ідей. Представники Спілки Розенберга активно виступають проти нових форм в архітектурі, джазу, соціалістичної і пацифістської літератури, абстракціонізму, експресіонізму, футуризму та кубізму в живописі – проти всього, що на думку нацистів «було вторгненням в німецьку культуру з боку ворожих їй елементів». Розенберг та його Спілка видавали себе за загін руху «збереження національної культури». В цей час один з функціонерів Спілки – Ганс Северус Ціглер, навіть уклав так званий пам'ятний лист для регіональних ораторів, де були перераховані «вороги німецької культури»: Еріх Кайстнер, Вальтер Мерінг, Томас Манн, Бертольд Брехт, Марк Шагал, Володимир Кандінський, Берлінський інститут сексологічних досліджень і т.п. [4, 13].

В 1930 р. «Спілка боротьби за німецьку культуру» зібрала в Веймарі власних прихильників на перший загальнонаціональний з'їзд, під проводом першого в історії НСДАП, націонал-соціалістського міністра внутрішніх справ та освіти в Тюрінгії, доктора Вільгельма Фріка. Саме на цьому заході, на широку політичну арену вийшли провідні в майбутньому «третьому рейсі» фігури: Бальдур фон Ширах, Йозеф Геббельс, Герман Герінг, Вільгельм Дарре та Фріц Заукекель. Голова тюрінгської Спілки Г.С. Ціглер відкриваючи з'їзд та вітаючи партійну еліту НСДАП, охарактеризував присутніх функціонерів як «невикорінних героїв духу» та підкреслив, що нині «кожна людина в змозі досягти вершин духу якщо придасть вірний напрямок цілям» [4, 13]

До грудня 1930 р. Спілка мала вже декілька тисяч членів. До неї почали вступати представники консервативної національної інтелігенції від Данцига до Рура. Регіональні організації Спілки розгорнули співпрацю з різноманітними національними німецькими молодіжними спільнотами, налагодили зв'язки з діаспорними структурами культурологічного профілю в Швейцарії, Саарі, Фландрії, Швеції та Австрії.

В умовах «великої депресії» (1929–1933 рр.), коли НСДАП користуючись легальними засобами розпочала поступове просування до важелів державної влади, партійні інтереси нацистів потребували розроблення «німецької культурно-політики». В цей час Спілка Розенберга активізувала проведення об'єднавчої політики по відношенню до культурологічних установ, що вже існували у Веймарській Німеччині.

В березні 1930 р., за ініціативою «Спілки боротьби за німецьку культуру» в м.Веймар була заснована «Головна Рада об'єднаних німецьких мистецьких та культурних об'єднань», в яку входили 17 самостійних до цього інституцій з 250 тис. членів з усіх куточків країни. Ця «Головна Рада» видавала журнал «Німецьке образотворче мистецтво» та безкоштовний додаток «Німецькі художні повідомлення». До складу редколегії цих видань ввійшли провідні функціонери Спілки: Альфред Розенберг, Пауль Шульце-Наумбург, Ганс Гюнтер та ін.

Саме ці видання розв'язали в засобах масової Німеччини справжній терор проти «художнього більшовизму» та «засилия євреїв у мистецтві». Вплив цих видань охоплював всю територію Веймарської Республіки – понад 100 газет брали з цього джерела культурологічну інформацію. Це був безсумнівний успіх і керівництво Спілки зробило ставку на розширення пропагандистської діяльності.

З початку 1931 р. турне по містам Німеччини здійснив Пауль Шульце-Наумбург, рекламуючи власну монографію «Мистецтво та раса», що вийшла в Мюнхені ще у 1928 р. Виступаючи з лекцією на тему «Боротьба світоглядів на полі мистецтва» він порівнював нові напрямки модерного мистецтва з проявами клінічних психіатричних захворювань. Розглядаючи сучасні напрями мистецтва (експресіонізм, дадаїзм та інші) він констатував «Перед нами розкривається справжнє кубло недолюдей» [11, 90]. Експресіонізму він протиставляв мистецтво античності та раннього Відродження як конкретну ілюстрацію – приклад нордичної, мужньої, героїчної німецької душі: «здорова людина завжди тягнеться до здорового мистецтва, а хворий дух притягується до ідіотизму, психічних клінік, паталогічних захворювань» [11, 87].

На другому з'їзді «Спілки боротьби за німецьку культуру» виступаючи з центральною доповіддю в м.Потсдам у 1931 р. Альфред Розенберг всіляко розхвалював турне Шульце-

Наумбурга, наводячи його, як справжнього бійця НСДАП що відповідає вимогам часу. Всі різноманітні проблеми сучасності, які намагались вирішити у власних творах Ремарк, Тухольський, Оссецький або в інсценуваннях Пікатор, Еспер та інші стали об'єктом цькування. Оголошена Спілкою «духовна мобілізація» 1931 р. вимагала великих фінансових вливань для матеріальної підтримки різноманітних спеціалізованих культурологічних об'єднань, що попали в сферу впливу НСДАП. Саме тому голова Спілки – А.Розенберг – розробив план реорганізації осередків націонал-соціалістичних культурідрозділів, розподілив їх за фаховими ознаками.

На перший план були виставлені технічні та природознавчі фахи. У другому ешелоні йшли підприємці, вчителі та маляри. Вже наприкінці 1931 р. Спілка зазнала вагомих організаційних змін. Прибічники з фахових груп бажали децентралізації Спілки та її перетворення у масову організацію. Але були й труднощі. Наприклад, архітектори та інженери, що чисельно переважали, виступали проти об'єднання з будівельними підприємцями. Врешті-решт, вони вийшли з лав «Спілки боротьби за німецьку культуру» і утворили самостійне пронацистське об'єднання «Спілка боротьби німецьких архітекторів та інженерів», на чолі з радником міністра економіки доктором Ненна.

У 1932 р. Спілка Розенберга мала спеціалізовані групи образотворчих мистецтв, музики, пластики, портрету, танців, літератури, науки та книговидавничого бізнесу. Саме в цей період загальної консолідації націонал-соціалістів у так званій «бойовий час», «Спілка боротьби за німецьку культуру» припинила маскувальне дистанціювання від НСДАП. Представник берлінської організації Спілки Ганс Хінкель, в інтерв'ю прусській газеті «Дойче Кльтурвахт» особливо підкреслив, що «Спілка боротьби Розенберга є внутрішньопартійним об'єднанням всіх сил, які допомагають відродженню дійсно німецької культури» і далі пояснив, що «партійне керівництво НСДАП складає підвалини цього могутнього організаційного апарату для служіння німецькій нації. Для вирішення життєво-важливих питань партія непохитно відрікається від будь-яких самостійних об'єднань щодо культури, окрім «спілки боротьби за німецьку культуру» і від всіх спеціалізованих об'єднань типу цих сил всередині партії» [6, 21].

Підводячи підсумок аналізу навчального етапу діяльності перших націонал-соціалістичних культурно-політичних організацій за часів існування Веймарської Республіки, слід зауважити, що і «Націонал-соціалістське товариство за німецьку культуру» і «Спілка боротьби за німецьку культуру» були утворені за ініціативою НСДАП і керувались нацистськими функціонерами на чолі з Адольфом Розенбергом. Ці об'єднання культурологічного профілю з самого початку

існування за головне завдання мали «розповсюдження серед мас націонал-соціалістичні ідеї та здійснення це через масові організації та зібрання». Провідні діячі Спілки вірили, що саме вони повинні відродити національну духовну еліту Німеччини шляхом організації різноманітних заходів типу лекційних турне, «вечорів читання віршів безсмертних німців», публічних дискусій тощо. Наскільки успішної була діяльність установи Розенберга за часів Веймарської Республіки може показати той факт, що під його протекцією або прямим керівництвом знаходились десятки громадських організацій. Серед них: Націонал-соціалістична спілка німецьких студентів, Спілка мрії про нордичне життя, Імперське об'єднання німецьких власників радіоприймачів, Об'єднання німецьких студентів, Товариство Едди, Гітлерюгенд, Младонордична спілка Дрездена, Нацистська спілка учнів (Берлін), Нове саксонське об'єднання вчи-

телів та інші [5, 251-252]. При цьому вражає не лише кількість цих об'єднань, товариств та спілок. Вражає відсоток в них молодіжних, студентських та юнацьких підрозділів, що потрапили в сферу впливу «Спілки боротьби за німецьку культуру». Пояснити це можна лише тим, що в цей час, коли нацисти під проводом Адольфа Гітлера виборювали легальним шляхом державну владу у Веймарській Німеччині, вони зробили передусім ставку на молодь країни [2]. Вже на початку 30-х рр. XX ст. опорні пункти націонал-соціалістичних культурно-політичних організацій будуть розсіяні по всій країні. Вони, як, і інші підрозділів НСДАП в цей час змагались за голоси електорату Веймарської Республіки і одночасно концентрували навколо себе професійні кадри майбутніх функціонерів рейхміністра народної освіти та пропаганди, яке очолить у «третьому рейсі» Йозеф Геббельс.

Джерела та література:

1. Галактионов Ю.В. Основные итоги изучения феномена национал-социализма к концу XX века. // Германия и Россия в XX веке: две тоталитарные диктатуры, два пути к демократии. - Кемерово, 2000. - С. 3.
2. Див.: Давлетов.А.Р. «Гитлерюгенд» – молодежная организация НСДАП: генезис структуры, формы и методы деятельности в Веймарской Германии \ Наукові праці історичного факультету ЗДУ. - В.2. - Дніпропетровськ. 1996. - С.214-220; Він же. - НСДАП та молодіжний електорат Веймарської Республіки: боротьба нацистів за німецьке студентство (1926-1933 рр.) // Питання історії нового та новітнього часу. - Чернівці, 2000. - В.7. - С.69-75.
3. Bollmus R. Das Amt Rosenberg und seine Genger. Zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. - Stuttgart. 1970. - 360S.
4. Brenner H. Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus. - Hamburg, 1963. - S.13.
5. Brenner H. Op.cit. - S.251-252.
6. Deutsche Kulturwacht. - 1932. - H.1. - S.21.
7. Enzyklopadie des Nationalismus/W. Benz, H. Graml, H. Weis. - Munchen, 1998. - 900S.
8. Der Weltkampf. - 5. 5. 1928. - S.1.
9. Nationalsozialistische Monatshefte. - Februar 1931. - H.11. - S.2.
10. Ruck .M. Bibliographie zum Nationalsozialismus. - Koln: Bund Verlag, 1995. - 1428 S.
11. Schultze-Naumburg P. Kunst und Rasse. - Munchen, 1928. - S.90.
12. Volkische Beobachter. - 21.8.1927. - S.2.
13. Volkische Beobachter. - 26.2.1929. - S.2.
14. Ibidem.

О. М. ІГНАТУША

ЧОМУ РОЗКОЛОЛОСЬ ПРАВОСЛАВ'Я УКРАЇНИ?

(ХАРАКТЕР КОНФЛІКТІВ 20-Х — ПОЧАТКУ 30-Х РР. XX СТ.)

Ігнатуша Олександр Миколайович — докторант Запорізького державного університету, доцент кафедри історії України, кандидат історичних наук

Характеристика конфліктів, які збурили православне середовище України в 20-30-х рр., має надзвичайну актуальність з огляду на аналогічну конфліктність сьогодення. В означений історичний період, як і нині, православ'я в Україні не мало організаційної єдності. Її було втрачено внаслідок низки церковних розколів, спричинених впливовими суспільно-політичними факторами. Тому дослідження дії цих факторів, перебігу і способів розв'язання конфліктів може сприяти майбутньому їх доланню та уникненню.

Перші вдалі наукові розвідки, здійснені в соціально-філософському контексті із залучен-

ням конкретно-історичного матеріалу, схиляють до подібних висновків [11, 3-5].

Останніми роками науковий інтерес до проблем міжцерковних стосунків ще більш поживився. Свідченням цього стало проведення в м. Києві у травні 2001 р. міжнародної наукової конференції з промовистою назвою: «Міжконфесійні відносини в Україні: науковий аналіз і реалії сьогодення» (Київ). Серед її учасників були відомі історики та релігієзнавці. Отож, вивчення історії церковних конфліктів в Україні, заради пошуку міжцерковної злагоди та миру, стає новітньою реальністю.

Відсутність комплексних історичних досліджень про генезу і характер конфліктів, їх вплив на церковне й світське середовище, зовсім не означає, що вони взагалі лишилися непоміченими в плані аналізу.

Свої оцінки їм давали як безпосередні учасники подій [3; 6; 9], так і представники зацікавленої сторонньої сили – атеїстичної влади. В подібних оцінках достатньо суб'єктивних характеристик, позначених ідейною заангажованістю.

Переважає більшість друкованих за радянської доби праць, в яких аналізувалися церковні конфлікти 20 – 30-х рр. ХХ ст., відносяться до часу їх перебігу. Такі праці були чисельними і мали приблизно однакові характеристики: за формою – невеликі статті, за змістом – критично-пропагандистські та описові, за ідейною спрямованістю – скуті лещатами партійного догматизму [13; 14; 15].

Якщо стисло висловити сутність наукової платформи зарубіжних істориків-україністів, то, на першому плані виникнення міжцерковних суперечностей стояли національні пружини. Саме вони призвели до утворення в 1921 р. Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). Другим аспектом їх дослідів був аналіз деформаційних впливів на церкву з боку держави. Але цей вплив розглядався узагальнююче до всіх конфесій, не простежуючи рівнозначно його прояви в долі кожної з православних спільнот України [2; 4].

Відповідні узагальнюючі праці про становище православної церкви в Україні в 20 – 30-х рр. ХХ ст., з'явилися у вітчизняній історичній літературі лише на початку 90-х рр. ХХ ст. [7; 8; 10]. Вони поглибили джерельну базу досліджень, залучили до наукового обігу нові масиви змістовних документів. Центром уваги постав конфлікті між православ'ям і державою. Інші аспекти суперечностей залишилися затіненими.

Сьогодні вимагає зваженого вивчення весь комплекс суперечностей в церковному середовищі. В даній статті спробуємо проаналізувати джерела головних конфліктів, які привели до створення окремих православних конфесій і визначили їх характер.

Протягом 20 – 30-х рр. в Україні діяло кілька православних конфесій, кожна з яких намагалася виступати від імені всього українського православ'я. Найбільшою з них, як і сьогодні, залишалася Українська Православна Церква, що на правах автономії входила до складу Московського патріархату. Цей статус було визначено Всеукраїнським церковним собором 1918 р. Але в червні 1921 р. його було порушено. Патріарх Тихон надіслав в Україну свого безпосереднього представника – екзарха, що означало обмеження автономії. Київську митрополічу кафедру очолив колишній архієпископ Гродненський Михаїл (Єрмаков). Церкву було перетворено на Український екзархат Російської

Православної Церкви. Станом на початок 1925 р. (за відомостями НКВС) він об'єднував 74,5% православних.

Другою за чисельністю громад і віруючих в Україні була Українська Синодальна Церква (більш відома з літератури, як обновленська, а за статутом, затвердженим в 1925 р., Всеукраїнська Спілка Релігійних Громад Православної Автокефальної Синодальної Церкви) – 14,2% православних віруючих. Її очолив Голова Синоду – митрополит Пимен, який раніше був правлячим архієпископом на Поділлі.

Третьою за чисельністю була УАПЦ (10,5%), яка виникла в 1921 р. і продовжувала діяти до вимушеного «саморозпуску» в 1930 р. у зв'язку із сфабрикованою ДПУ справою т.зв. «Спілки визволення України». Поточне адміністративне керівництво нею здійснював колегіальний орган, обраний з духовенства і мирян – Всеукраїнська Православна Церковна Рада (ВПЦР), а духовний провід – Всеукраїнський митрополит, спочатку – Василь Липківський, а з 1927 р. – Микола Борецький.

Спадкоємицею УАПЦ в 30-х рр. стала Українська Православна Церква (УПЦ), очолювана харківським архієпископом Іваном Павловським. Вона об'єднала лише третину саморозпущеної УАПЦ і проіснувала формально до 1937 р. – коли було репресовано її останніх єпископів.

Близькою за чисельністю до УПЦ (до 400 парафій) була інша церква з однойменною назвою. Повна її назва – Українська Православна Церква з канонічно наступною ієрархією, відома ще як Соборно-єпископська церква, БОПУ-ПАЦ. Вона виникла в середині 1925 р. і стояла на ґрунті поміркованих демократичних церковних реформ та визнання української автокефалії. Її поява суттєво не змінила співвідношення сил в українському православ'ї, відтягнувши на свій бік близько 5% православних віруючих, здебільшого, від РПЦ. Як релігійна організація, вона проіснувала до 1937 р. Тоді в м. Луганську припинила дію її остання парафія, керована самим главою церкви – митрополитом Феофілом Булдовським.

Наявність протягом 20 – 30-х рр. означених православних конфесій свідчила про глибокі суспільно-політичні і внутрішньоцерковні проблеми в Україні. Адже бажаної для усього суспільства єдності православ'я втримати не вдалося. Але зводити їх характеристику до питання особистих амбіцій і кар'єризму окремих церковних діячів, як це простежується в працях прихильників Московського патріархату, уявляється невинуватим.

Передусім, на нашу думку, основу конфліктів слід шукати в ідейній площині.

Веручи до уваги, що розколи відбувалися на ґрунті Російської православної церкви (тобто з її українським екзархатом), а всі новоутворені в результаті них церкви проголосили свою

автокефалію в межах України, стає зрозумілим, що православний конфлікт мав національно-незалежний характер.

Стрімке поширення ідеї української національної церкви продемонструвало реальність конфлікту на національній основі. Орієнтація екзархату на Москву, в умовах розгортання політики українізації, не відповідала національно-релігійним ідеалам значної частини віруючого українського населення. Глибокі сподівання мільйонів віруючих на відродження і повне втілення в своїй церкві національних традицій поєднувалося й з політичною кон'юнктурою, на яку більше зважали лідери опозиційних внутрішньоцерковних рухів. Тривалий і безкомпромісний опір adeptів Московського патріархату розвиткові національних форм неминуче мав привести до розриву з їх церквою частини православних українців. Ідейну основу цього конфлікту підкреслюють принципи новоствореної УАПЦ: повна організаційна незалежність, відродження в церкві народної мови, традицій, обрядів [12, 376–382].

Крім національного конфлікту, в ідейній основі міжконфесійних відносин серйозну роль відігравав конфлікт на ґрунті демократизації церкви.

Суттєві цивілізаційні зрушення на порозі ХХ ст., які знайшли прояв в ідеях демократизації всіх сфер духовного життя у світовому масштабі, захоплювали й церкву.

Політизація європейських суспільств на початку ХХ ст. поширила ідеї лібералізації, демократизації церковного устрою, християнського соціалізму [1, 3–5]. У 20-і рр. в Україні ці ідеї максимально радикалізувались під впливом радянської дійсності та більшовицької політики і набули прокомуністичного спрямування. Результатом такого розвитку православ'я став т. зв. обновленський розкол. Отож, він мав реальне суспільно-політичне підґрунтя. Впровадженням органів ВУЧК–ДПУ згаданий конфлікт було прискорено і поглиблено.

Черговою видозміною ідейних основ конфліктів всередині православ'я стало акцентування уваги на богословсько-канонічній чистоті вірооснов. З цим конфліктом було пов'язане виникнення Соборно-єпископської церкви. Остання, стоячи на ґрунті української автокефалії (подібно УАПЦ та Синодальній церкві), критикувала всі інші конфесії за порушення ними канонічного походження духовної влади. Про це повідомляє протокол організаційного засідання Собору єпископів в м. Лубнах від 4–5 червня 1925 р. Екзархістів було критиковано за ігнорування принципу автокефалії, визначеного Собором єпископів України 1922 р.; обновленців – за порушення правонаступництва влади їх керівними органами; автокефалістів – за порушення канонічного походження ієрархії. Додатковим аргументом на користь канонічного характеру

цього конфлікту може слугувати склад ієрархії та пастви новоствореної церкви. Він формувався, переважно, за рахунок пошукачів канонічної автокефалії, що не наважились вийти із складу екзархату і увійти до УАПЦ. Цей канонічний конфлікт також був уміло використаний і поглиблений ДПУ.

Таким чином, дії радянської влади були одним із дестабілізуючих факторів українського православ'я, підпорядкованим меті цілковитої руйнації церкви.

Отож, за появою та існуванням кожної з православних конфесій в Україні 20 – 30-х рр. стояли серйозні ідейні причини політичного, етнонаціонального, канонічного ґатунку. Такий їх характер свідчив про складність і віддаленість омріяної перспективи унормування конфліктів.

Поряд з об'єктивними ідейними чинниками конфліктів, безумовно, діяли й особистісні фактори. Вони проявлялися в прагненні лідерства. Хоча амбіції окремих церковних діячів не були першоосновою конфліктів. Особисті якості церковних лідерів справляли відповідний вплив на оточення, сприяючи піднесенню чи зниженню авторитету відповідної церковної течії.

Ідейний вплив лідерів церкви намагалася всіляко використати влада. Вона підігрівала амбіції, сприяла вибраним церковним діячам, використовувала їх як матеріал для агентурних розробок, нав'язувала співпрацю з ДПУ, або, навпаки – дискредитувала чи усувала з поля зору непоступливих.

Особистісного характеру нерідко набували конфлікти на рівні місцевого духовного керівництва: парафії, благочинія. Боротьба проти «неугодного» батюшки, диякона, псаломщика створювала мікроконфлікти, які розмежовували віруючих на місцевому рівні.

Суттєвою мотивацією конфліктів були майнові претензії. Існування при одному храмі парафій різних канонічних орієнтацій спричиняло до намагання заволодіти правом виключного користування релігійною спорудою та її майном. Численні факти свідчать, що найчастіше конфлікти розгорталися між послідовниками екзаршої церкви та обновленцями або автокефалістами. Їх наявність, була об'єктивним наслідком початкового етапу структуризації українських конфесій.

Глибокі ідейні суперечності між церквами, на додаток, об'єктивно ускладнювались процесуальними умовами регламентації діяльності релігійних громад, в які їх втискувала влада. Юридично-правова основа для релігійних осередків, створена революційним законодавством, ускладнювала їх життя, зводячи його до абсурду. Створені владою важко переборні рогатки легалізації громад ставали приводом для напівлегального їх існування, підставою для віддання храму в користування іншій громаді за свавіллям влади тощо.

Розв'язанню наявних конфліктів заважала відсутність досвіду взаємного поліконфесійного співіснування. В Україні традиції міжправославного спілкування не могло бути, оскільки до 20-х рр. ХХ ст. не існувало різних течій православія. Що ж до традицій міжконфесійних стосунків з неправославними церквами, то вони були вкрай нерозвиненими. До цього призвело одержавлення церкви в Російській імперії і негативізм державного ставлення до інаковірців.

Оцінюючи масштаб міжправославних конфліктів, переконаємося в їх значимості. Вони дестабілізували суспільно-політичну ситуацію не тільки в окремих населених пунктах, а й в цілих регіонах, слугуючи усвідомленню владою вагомості релігійного фактору. Свідченням цьому були циркуляри високих владних структур (НКЮ, НКВС) про посилення активності «чорносотенного духовенства», яке ніби-то намагалося використати національні почуття для зміцнення своїх позицій [16, 17], про вивчення настроїв населення у зв'язку з арештами церковних діячів [5. – Ф. Р-526. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 12] тощо.

Особливо активними ці конфлікти були в період становлення українських конфесій, який співпав з часом відносно ліберальної державної політики – до згорання НЕПу і початку «наступу соціалізму по всьому фронту».

На рубежі 20-30-х рр. міжправославні конфлікти вшухають. Православні церкви вже заповнили певну нішу в релігійній структурі українського суспільства. Визначилися перспективи тих, хто змагався. Переможені усвідомлювали своє безсилля.

У зв'язку з курсом влади на форсовану індустріалізацію та колективізацію, було підвищено планку державних претензій до релігійних спільнот: розширенням кола осіб «релігійників», яких позбавляли політичних прав, обтяжливими податками для священнослужителів і на утримання храмів тощо. Такі умови ставили під сумнів саме існування релігійних організацій, опосередковано знижуючи напругу міжконфесійних відносин, скеровуючи ініціативу громад на виживання, а не на взаємну боротьбу.

Джерела та література:

1. Айвазов И.Г. Обновленцы и староцерковники. М: Верность, 1909. – 121 с.
2. Vocurkiv B.R. Ukrainian Churches under Soviet Rule: Two Case Studies. – Cambridge, 1984.
3. Введенский А.И. Церковь патриарха Тихона. – М: Былое, 1923. – 232 с.
4. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – Т. I (. – Ч. I. – Нью-Йорк – Бавнд-Брук: УПЦ в США, 1961. – 384 с.
5. Державний архів Запорізької області.
6. Иосиф (Кречетович), архиеп. Происхождение и сущность самосвятства липковцев. – Харьков, 1925. – 45 с.
7. Зінченко А. «Це влада не від Бога, а від дракона». ДПУ- НКВС проти свободи совісті // Вітчизна. – 1991. – № 4. – С. 157-163.
8. Зінченко А. Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К.: Дніпро, 1997. – 423 с.
9. Липківський В., митр. Історія Української Православної Церкви. Розділ 7. Відродження Української Церкви. – Вінніпег: Trident press LTD, 1961. – 181 с.
10. Пашенко В.О. Свобода совісті в Україні: міфи і факти 20 -30-х років. – К.: [Б/в], 1994. – 249 с.
11. Перебенеськ В.П. Межцерковные конфликты на Украине: (философско-социологический анализ): Автореферат дис... канд. филос. наук: 09.00.06 / Рос. Академия управления. – М., 1992. – 22 с.

В 30-х рр. вже йшла мова про задоволення мінімальних релігійних потреб. Тиск держави до середини 30-х рр. знищив в Україні 9/10 від дореволюційного числа громад.

Географія конфліктів відзначалася всеукраїнським масштабом. Проте, вона виявилася залежною від канонічної орієнтації конфесій і національної структури регіонів.

Національний церковний рух у формі УАПЦ найбільш поширеним виявився на Київщині, Поділлі, Полтавщині. Там перебіг конфліктів відзначався більшою швидкоплинністю і масовістю. Послідовниця цієї церкви – УПЦ, очолювана архієпископом Іваном Павловським, повторювала цю географію.

Синодальна церква, яка на відміну від УАПЦ, уникала акценту на національне питання (крім декларованого принципу автокефалії), більше закріпилася в поліетнічних і русифікованих регіонах Харківщини, Запоріжжя, Одеси.

До складу Соборно-єпископської церкви увійшли, переважно, громади, що були зосереджені на Полтавщині, Сумщині, Катеринославщині, Донеччині, Харківщині та Поділлі.

Таким чином, характер конфліктів в українському православ'ї 20 – початку 30-х рр. був багаторівневим. Протягом століть організаційного входження України до складу Російської імперії, а українського православ'я – до складу російської церкви, в ньому переплелися соціально-політичні й національні проблеми розвитку. Головними причинами церковного розлому України і генеруючим фактором церковних конфліктів стали, по-перше, відсутність демократичних традицій всередині РПЦ, її централізм; по-друге, застиглість канонічних основ російського православ'я всупереч реформації суспільства; по-третє, спалах національної самосвідомості, каналізованої ідеями демократизації, свободи, соціальної справедливості, якими було перейняте українське суспільство. Ситуація обтяжувалася політикою влади для реалізації своїх ідеологічних програм – побудови безкласового і безрелігійного суспільства.

12. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14 -30 жовтня 1921 року. Документи і матеріали. - Київ - Львів: Місіонер, 1999. - 559 с.
13. Самойлович Ю. Церковь украинского социал-фашизма. - М: ГАИЗ, 1932. - 125 с.
14. Сухоплюев И. О современном церковном движении на Украине // Агитпропаганда. - 1922. - №2-3. - С. 91-95.
15. Сухоплюев И. Церковный раскол в России и на Украине // Путь к коммунизму. - 1922. - № 8-9. - С. 190-200.
16. Церковь и государство. - Вып. 4. - Харьков, 1922. - 34 с.

Л. В. ГЛУШКОВА

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ В 90-РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

*Глушкова Людмила Валеріївна – аспірант кафедри історії України і українознавства
Дніпродзержинського державного технічного університету*

Відродження соціал-демократичного руху в Україні в 90-ті роки ХХ століття, створення та діяльність соціал-демократичних партій – ці питання привертають значну увагу дослідників.

На сучасному етапі розвитку історичної науки постала необхідність зміни теоретико-методологічної парадигми, переходу від марксистсько-ленінської методології та класово-партійного підходу до системного аналізу тенденцій щодо розвитку багатопартійності в Україні, зокрема формування соціал-демократичного руху.

Перший етап дослідження вказаної проблеми в нашій країні розпочався ще з початку ХХ століття і продовжувався до 20-х років. До нього належать праці видатних діячів українського національно-визвольного руху: М. Грушевського [1], В. Винниченка [2], Д. Дорошенка [3]. Хоча вказані роботи не можна вважати історичними розвідками з заявленої проблеми через відсутність загалом самої постановки в них даного питання, проте в них містяться цінні дані про витoki соціал-демократичної ідеї в Україні, про позиції та взаємовідносини різних політичних партій протягом 1917 – 1920 р.р., діяльність українських соціал-демократів під час національно-демократичної революції, аналізуються причини поразки соціал-демократичних сил, перемоги більшовиків та встановлення однопартійної комуністичної системи.

В радянські часи затиснута в лещатах ідеологічного догматизму історіографія не змогла послідовно науково і неупереджено підійти до вивчення і висвітлення даної проблематики. Соціал-демократичний рух характеризувався як антинародний і контрреволюційний, а самі соціал-демократичні партії трактувалися радянськими істориками як ворожі, дрібнобуржуазні, керовані «буржуазно-націоналістичною інтелігенцією», яка проводила «зрадницьку» політику щодо інтересів робітничого класу і трудового селянства, свідомо спрямовану на гальмування розвитку революційного руху. При цьому явно недооцінювалася або й просто замовчувалася

конструктивна роль соціал-демократії в організації масової боротьби за демократизацію суспільства, національне визволення, стверджувалося, що «керівництво соціал-демократичних партій не хоче відмовитись від співробітництва з буржуазією.» [44, 15] Взагалі спроби навіть часткової реабілітації української соціал-демократії були гостро засуджені і відкинута.

Лише останнім часом, з моменту утвердження України як незалежної держави, історіографія почала заповнювати «білі плями» в історії української соціал-демократії.

Про спорідненість долі української та західноєвропейської соціал-демократії відзначає в своїй книзі «Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899-1918)» О. Жерноклеєв [15]. Вона присвячена відгалуженню українського соціал-демократичного руху, яке на автономних засадах входило до складу Соціал-демократичної партії Австрії. Відродження демократії, багатопартійності в сучасній Україні після довготривалої перерви, зумовленої пануванням тоталітарної системи, неможливе без глибокого і всебічного вивчення, узагальнення і переосмислення політичного досвіду українського народу, нагромадженого ним у попередні періоди історії, та без практичного використання цього досвіду сучасними політичними партіями і рухами, органами державної влади. Під цим кутом зору важливе значення має дослідження проблем історії суспільно-політичного життя українців в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. і участі їхніх партій і організацій у політичному процесі Австро-Угорщини як конституційної монархії з порівняно високим рівнем забезпечення політичних прав і свобод громадян. Робота О. Жерноклеєва глибоко розкриває історію одного з провідних напрямків світової політичної думки – соціал-демократичного руху і його галицько-української гілки, яка з 1899 року організаційно оформилася в Українську соціал-демократичну партію Галичини й Буковини (УСДП), що діяла в краї до 1939 року. Це

дослідження дало змогу ґрунтовніше висвітлити витoki сучасної соціал-демократичної думки, її теоретичні засади.

Важливим є питання вивчення історичної спадщини українського народу. В цьому контексті проведено аналіз поглядів М.П. Драгоманова на національне питання, російський лібералізм, бо він є засновником українського соціалізму, в статтях О. Кияна «М. Драгоманов і російський лібералізм», В. Сарбея «До поглядів М. Драгоманова на національне питання». Так, О. Киян досліджує еволюцію суспільно-політичного світогляду М.П. Драгоманова, наголошує, що «Драгоманов займає своєрідне місце в історії українського громадського руху. Діяч з послідовним, чітко вираженим суспільно-політичним світоглядом, орієнтований на кращі прояви західноєвропейського демократизму, він, як ніхто, відчував на собі великодержавний шовінізм...» [21, 32] І особливо це виявлялося, коли Драгоманов торкався соціальних і національних проблем російського народу.

Свідчення про початкову історію української соціал-демократії, її взаємодію з міжнародним соціалістичним рухом дає монографія А. Голуба «Європейські обрії української соціал-демократії (кінець XIX – перша половина XX ст.)». Він відзначає, що суспільно-політична думка новітньої доби, в тому числі й української соціал-демократії, базується на ідеях гуманізму й людяності.

Ці ж засади визнає й сучасна соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ(о)). Українські соціал-демократи, особливо та частина груп і осередків РУП, яка в 1905 році утворила Українську соціал-демократичну робітничу партію, поєднали в собі національні традиції, що освячували прагнення українців до свободи і демократії, з досягненнями західноєвропейської соціалістичної думки, а також проголосили себе невід'ємною частиною міжнародного соціалістичного руху, стали рішуче на захист гуманістичних засад демократичного соціалізму. Автор підкреслює, що «підтримуючи і повсякчас зміцнюючи зв'язки з європейською соціал-демократією, українські соціал-демократи мали на меті налагодження конструктивного діалогу передусім з тією соціалістичною традицією, яка мала за пріоритет загальнолюдські цінності, наголошувала на своїй прихильності до реформаторських підходів у вирішенні соціально-економічних проблем.» [8, 131-132] Для дослідження питання становлення сучасної української соціал-демократії важливе значення має висновок А.Голуба про «єдиний критерій зрілості основних цінностей соціал-демократизму – свободи, справедливості, солідарності.» [9]

До історії соціалістичного руху в Наддніпрянській Україні взагалі, а також історії Революційної Української партії, яка розвивалася, наслідуючи зразки західноєвропейської соціал-

іал-демократії та прагнучи їхнього втілення на національному ґрунті, звертався Г. Касьянов в науковій розвідці «Український соціалізм: люди, партії, ідеї (початок XX сторіччя)». Після фактичного розпаду РУП в грудні 1905 року була створена нова партія: Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП). Нова програма в теоретичній своїй частині була запозичена з Ерфуртської програми німецької соціал-демократії К.Каутського. [18, 110] Автор аналізує складний шлях діяльності УСДРП, яка працювала в умовах ідеологічної невизначеності, пресінгу з боку РСДРП, внутрішньопартійної боротьби з питань майбутнього державного статусу України, національного, земельного. Г.Касьянов наголошує на підвищенні після революції 1905-1907 років «теоретичного рівня доктринальних розробок. Особливо це стосується праць Лева Юркевича (Рибалки), котрий не тільки фінансував найцікавіші партійні видання у 1910-1914 роках (це були «Наш голос» і «Дзвін»), а й висунувся як провідний теоретик української соціал-демократії... Саме він, відстоюючи ідею організаційної самостійності українського робітничого класу (тобто самостійної української робочої партії), боронив думку про спільні ідеали та принципи соціал-демократії взагалі. Він же виступив головним опонентом В. Леніна у дискусії стосовно взаємин російської та української соціал-демократії.» [19, 113] Фактично той період, за думкою автора, був часом вироблення первинних засад українського соціал-демократичного руху і розвивався він за вкрай несприятливих соціально-політичних умов (відсутність належної соціальної бази, брак політичної традиції й культури тощо), які були прямим наслідком напівколоніального становища цілої української нації у складі Російської імперії. Історія існування й розвитку української соціал-демократії – невід'ємна і повчальна сторінка загального суспільно-політичного досвіду нашого народу.

Окремі аспекти відношення Івана Франка до національної ідеї та української соціал-демократії розкриваються в роботі В.Червака «... наперед українці, а потім соціал-демократи». Автор наголошує, що Іван Франко усвідомлював, що політична самостійність неможлива без національного самоусвідомлення; він піддавав критиці російських соціал-демократів, для яких ідеї «соціал-демократизму можуть послужити як хороше прикриття своїх довічних шовіністичних амбіцій.» [45, 55] І не випадкове те, що й цензура більш прихильно ставиться до російської соціал-демократії: вона видає багато книжок, щомісячників. Між тим, українці не мають такої змоги захищати свої погляди. «Зрештою, у цьому вся підступність цієї «доктрини», яка ідеї соціальної рівності чомусь завжди використовує у боротьбі з національно-визвольними рухами... В таких інтернаціональних справах здо-

рові органічні парості можуть у кожному краю вирости тільки з виразного національного ґрунту і тільки тоді вони перестануть бути сірою теорією та зробиляться квітучою дійсністю.» [46, 56]

Безпосередньо стосується проблеми дослідження праця Р. Ветрова «Політичні партії України на початку ХХ століття (1900–1925 р.р.)». Ця робота допомагає глибше дослідити історію соціал-демократичних партій України, проблему ліквідації багатопартійності і створення однопартійної комуністичної системи в Україні. Автор наголошує: «...сьогодні, коли в серпні 1991 року виникла сучасна незалежна держава Україна, на її терені діють знову десятки і десятки різних нових політичних партій, багато з яких є спадкоємцями світогляду, політики та тактики тих партій, які діяли на початку століття.» [4, 3] Правдиве, неупереджене викладення автором подій першої чверті ХХ століття допомагає виявити глибокі корені подій сьогоднішнього дня. Автор доводить, що, і цей висновок має велике значення в сучасності, «практично ні одна партія не шукала взаємовигідну обопільну лінію, не йшла на дійсно політичні компроміси, не вела діалогу, не створювала підвалини демократії та багатопартійності... Ось чому ідеологія нетерпимості, опора на силу, як вирішальний аргумент відносно політичних опонентів, зробили неможливим мирний діалог, який постійно замінювався протиборством, аж до ліквідації політичних ворогів.» [5, 101]

Особливо великий вклад в розробку теорії сучасної української соціал-демократії вніс В.Медведчук – перший заступник Голови Верховної Ради України, голова СДПУ(о).

«Соціал-демократія є однією з найвпливовіших суспільно-політичних сил сучасного світу, яка довела свою здатність брати до уваги економічні реалії, що змінюються, та використовувати їх результати для зміцнення свого впливу» [27, 104], наголошує він в своїй книзі «Дух і принципи соціал-демократії: українська перспектива.» Ця книга роздумів відомого політичного діяча сучасності висвітлює роль та значення ідеології соціал-демократії; вона є найбільш повним викладенням цього питання в нашій країні. Автор дотримується думки, що тільки політика, яка ґрунтується на засадах головних соціал-демократичних імперативів – свободи, справедливості, солідарності – відповідає вимогам трансформації українського суспільства під час становлення правової соціальної держави.

В цій роботі особливу увагу зосереджено на таких питаннях, як аналіз ідеологічної ситуації в Україні, специфіка соціал-демократичного ставлення до моралі, ідейної ідентичності, історико-культурних витоків та принципів організаційної діяльності. Окремий розділ присвячено еволюції економічної доктрини соціал-демократії, де зазначається, що «європейці зараз віддають перевагу голосуванню за ліберальні

цінності, що їх висувають соціал-демократи, і, як і раніше, поділяють чимало тих принципових підходів соціал-демократів, якими вони відрізняються від лібералів.» [28, 94] Важливими в книзі є додатки, в яких подаються найважливіші документи світової соціал-демократії.

Проблемам становлення і розвитку соціал-демократії в Україні присвячена книга В.Медведчука «Соціал-демократичний вибір – історичний шанс для України.» Ця книга також відповідає на основні питання громадськості. У збірник увійшли статті та виступи В.Медведчука у засобах масової інформації. Автор зазначає: «Відбираючи матеріали для даної книги, я водночас свідомо не виключив питання, що носили ситуативний характер і за тими, чи іншими причинами начебто втратили свою актуальність. Без них, на мою думку, книга не розкривала б у повній мірі реальних обставин подій, що відбувались у різний час.» [29, 4–5] В книзі розглядаються наступні проблеми: соціал-демократична модель суспільного розвитку: передумова становлення в Україні, духовні чинники державотворення; громадська згода як умова відродження країни; питання відносин України і Росії; формування та діяльність парламентської більшості; також подається програма практичних дій українських соціал-демократів в боротьбі за ідеали свободи, справедливості, солідарності. Це стверджується такими словами автора: «Досвід країн, що реалізують соціал-демократичну модель суспільного розвитку, підтверджує ту незаперечну істину, що світ є глибоко соціальним, пронизаним повсякденними життєвими потребами мільйонів людей. Будь-які економічні та політичні перетворення приречені на поразку, якщо не враховували ці інтереси... суспільного прогресу можна досягнути за двох основоположних умов: демократизації політичної системи і соціалізації ринкової економіки.» [30, 27]

Аналіз актуальних питань подальшого суспільного та державного розвитку України подається в книзі В.Медведчука «Україна: актуальні питання розвитку суспільства, держави і права». Особливо важливим для даної роботи виявився розділ книги «Шляхом до відкритого демократичного суспільства», в якому автор звертається до історичних коренів соціал-демократії в Україні; аналізуючи питання економічного розвитку, вказує, що йдеться про те, щоб економіка України була економікою добробуту з усіма пов'язаними з цим наслідками.» [31, 45] Далі автор наголошує, що «популярність соціал-демократичних концепцій організації суспільного життя пояснюється ще й тим, що їх теоретичне обґрунтування, по-перше, дійсно відповідає реаліям часу, оскільки дає найдосконаліші моделі його розбудови, а, по-друге, визнає виключно мирні шляхи досягнення поставленої мети, які нічого спільного не мають з відомими

«методами революційності», застосуванням насильства тощо.»[32, 41]

До характеристики сучасної української національної ідеї звертається в своїй статті «За принципом свободи, рівності, братства. Основні витоки та загальна спрямованість сучасної української національної ідеї» В.Медведчук. Він зауважує, що «конституційний принцип ідеологічного плюралізму аж ніяк не суперечить існуванню у суспільстві об'єднуючої національної ідеї, сприйнятої усім населенням.»[33, 4] Крім того, «людина, її права і свободи визнаються зараз світовою спільнотою непорушною первісною цінністю, а тому саме в такому їх розумінні вони розглядаються як складова частина сучасної національної ідеї.» [34, 4] Українська національна ідея має, наголошує автор, велике історичне минуле – цілий духовний комплекс, до якого належать ідеї Івана Вишенського (XVI – XVII ст.) – соборність, єднання всього народу навколо вимог рівності і справедливості; діячів Києво-Могилянської академії, зокрема П. Могили – ідеї єднання та захисту українського народу; у Конституції П. Орлика, в гуманізмі Г. Сковороди. Вимоги національного звільнення, свободи, рівності і братерства проголошували «Статут Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія», а також «Книга буття українського народу.» Проблема української національної ідеї відображена в творчості Т.Шевченка, М.Драгоманова, В.Антоновича, М.Міхновського, М.Грушевського, В.Винниченка – великих діячів українського національного руху. В.Медведчук підкреслює, що «складові» національної ідеї «повинні відповідати загально визнаним світовою спільнотою уявленням про соціальні цінності.»[35, 5]

Значний внесок в розробку проблеми був зроблений істориком О.Висоцьким в його роботах «Виникнення сучасної української соціал-демократії», «Соціал-демократи в сучасній Україні: досвід політичної опозиції». Він наголошує на тому, що історія сучасної української соціал-демократії почалася ще з виникнення за умов лібералізації на території України перших соціал-демократичних клубів і груп – в містах Львові, Києві, Сумах, Харкові, Вінниці та інших. Автор висвітлює шлях української соціал-демократії від перших гуртків до створення перших соціал-демократичних партій СДПУ і ОСДПУ, які мали на меті об'єднання в єдину партію. Перша нарада з цього питання відбулася 25–26 листопада 1989 року в Львові, де було ухвалено резолюцію і декларацію.

У декларації, зокрема, йшлося про необхідність об'єднання людей, котрі стоять на позиціях соціал-демократії і сповідають ідеї ненасилля, ідеологічного, політичного та економічного плюралізму, а також була порушена проблема створення соціал-демократичної асоціації України з перспективою утворення партії.»[6,

68] В той же час О. Висоцький аналізує протиріччя, що виникли між українськими соціал-демократами і привели до розколу, причиною якого був недостатній розвиток політичної культури української соціал-демократії та її ідеологічних настанов, розбіжності в національному питанні. Питання про об'єднання СДПУ і ОСДПУ постало знов після прийняття Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року та проведення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року.

Реєстрація єдиної партії відбулася в квітні 1993 року О.Висоцький зазначає, що у «Програмових цілях» єдиної партії, яка отримала назву СДПУ, декларувалося: «Ми прагнемо зробити наше суспільство більш людським, державу більш близькою до інтересів громадянина. Наш позитивний ідеал – це цивілізоване, тобто вільне, демократичне, солідарне, економічно ефективно та екологічно стає суспільство, що перебуває в постійному динамічному розвитку. Ми прагнемо повернення України до європейських народів як великої, незалежної і демократичної країни.» [7, 78] Автор відзначає, що українська соціал-демократія – одна з найдійовіших політичних сил, яка має майбутнє, але тоді ще не склалися умови для перетворення її на могутню силу української політики.

Щоб вивчити проблему становлення та розвитку української соціал-демократії, необхідно дослідити погляди широкого політичного загалу на це питання. Так, відношення лівих партій до соціал-демократії розкрито в книзі за редакцією О.Гараня, О.Майбороди «Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією». В монографії розкривається діяльність лівих партій в Україні, їхнє організаційне становлення в умовах багатопартійності, ідеологічні настанови лівих протягом 90 – х років; досліджується хід парламентських виборів 1994 та 1998 років, президентських виборів 1999 року, діяльність лівих у Верховній Раді та розглядається особливості їхнього електорату. Автори аналізують процес розмежування в стані лівих після поразки на референдумі 16 квітня 2000 року. Важливим є висновок: «Безумовно, ніша для постання потужної лівоцентристської соціал-демократичної структури існує. І ця ніша ще не заповнена... Розколотим залишається соціал-демократичне середовище...»[43, 239] Автори вважають, що певний ефект могло б дати створення нової структури – соціал-демократичної асоціації або соціалістичного конгресу, куди б входили і соціал-демократичні партії, соцпартія, а також ті, хто симпатизує соціал-демократичній чи соціалістичній ідеї. Вони пропонують декілька сценаріїв розвитку політичних подій, і один з них – просування соціалістичної партії в бік соціал-демократії.

Важливою є праця М.Даудерштадта, А.Геррітса, Д.Маркуса «Драматичний перехід: соціал-

демократія у Східній та Центральній Європі». Автори простежують історію соціал-демократії країн Східної та Центральної Європи – від початків руху в останніх десятиліттях дев'ятнадцятого століття, її руйнування як авторитаризмом, так і комунізмом, до її відновлення в період посткомунізму. В.Медведчук в своїй передумові зауважив: «Процес інтеграції України в європейські структури означає для соціал-демократів нашої країни необхідність зміцнення контактів із соціал-демократичними силами країн Східної і Центральної Європи. Їхній досвід поєднання ринкових реформ з вимогами соціальної справедливості, безперечно, може стати у пригоді для всіх українців – прибічників демократії і модернізаційних змін... З цього приводу книга Міхаеля Даудерштадта та його колег дасть змогу... обміркувати кожному громадянину нашої держави питання про роль і призначення України у світі.»[10, 3-4]

Автори книги досліджують причини, з яких «соціал-демократія посідає провідне місце в одних країнах і є «нікчемно малою» в інших... [11, 22] Вони дійшли висновку, що слабкою є соціал-демократія в переважно аграрних суспільствах, виділяють три мотиви переходу до нового суспільства: демократія, процвітання, суверенітет. Книга «Драматичний перехід» намагається пояснити, чому деякі комуністичні партії були переконливо перетворені на соціал-демократичні, тоді як інші мали в цьому набагато більше труднощів; чому Чеська соціал-демократична партія становить виняток, будучи єдиною «історичною» соціал-демократичною партією, яка відіграє визначну політичну роль. Як написав в своїй передмові Ласло Ковач, голова Угорської соціалістичної партії, ця книга «Є першою спробою зрозуміти суть ситуації, у якій опинилася демократична ліва в Східній та Центральній Європі». [12, 5]

Важливим є висновок щодо помітного «дистанціювання від їхнього комуністичного минулого і розрив з короткозорим технократичним прагматизмом, що є умовами радикального оновлення. З другого боку, випробування з боку внутрішньої політики, європейської інтеграції та глобальних економічних змін можуть вимагати від соціал-демократичних партій Східної та Центральної Європи більш збалансованого підходу, примирення національних та соціальних інтересів і культурної ідентичності народу з вимогами побудови капіталізму.»[13, 168]

Проблеми участі народних мас в політичному житті країни, в державному будівництві через різні масові організації трудящих – політичні партії, рухи, профспілки, кооперативи – торкається в своїй роботі «Суверенітет: від бажаного до дійсного» В. Касьян. Підкреслюється важливість суверенітету громадянина, його прав та обов'язків, а також наголошується, що без економічного суверенітету у народу, у громадя-

нина не може бути реальної влади. То ж і держава повинна «мати й виконувати свої обов'язки перед громадянином. Найголовнішим з них є обов'язок забезпечувати гідний рівень життя всіх громадян.»[17, 62]

Вплив ідей соціал-демократії на владу розкриває Б. Романов («Социал-демократия и власть»), який доводить, що вся історія соціал-демократії пройнята прагненням створити державу, яка захищатиме кожного громадянина, забезпечуватиме йому всі соціальні блага. «Современная социал-демократия исходит из того (и в этом она опирается на собственный опыт пребывания у власти), что возможна и желательна постепенная трансформация государства в сторону его большей социальной роли и социальной ответственности, расширения демократических процедур и создания соответствующих социальных гарантий для большинства населения.»[39, 80-81]

Важливою для розуміння політичних процесів, визначення співвідношення «політика і народ» є наукова розвідка М.Кириченка «Політикотворення в Україні: досвід екзистенційного аналізу». Він відзначає, що «політика твориться головним чином в структурах державної влади... такий характер політикотворення пояснюється насамперед тим, що структури державної влади не мають належної противаги... профспілки ще не заявили себе в ролі впливового політичного суб'єкта... Те саме можна сказати й про партії: кількість їх значна, а політичний вплив досить мізерний. Партії знаходяться в зародковому стані і не мають під собою надійного соціального ґрунту...»[20, 16]

Ряд дослідників торкаються концепції політичної доктрини України, шляхів її подальшого розвитку. Так, у праці М.Михальченка «Час визначитись, яку державу будемо» (1993 рік) відзначається, що українська державність немало втрачає через відсутність чітких уявлень про цілі й перспективи країни в світовому геополітичному просторі. При цьому важливим є процес «вироблення механізму взаємовідносин держави – партії – особистості... Світовий досвід засвідчує, що нормальна діяльність демократичних партій можлива лише за підтримки держави. Механізмом такої підтримки може виступати матеріальна допомога партіям, які здобули на останніх багатопартійних виборах, скажімо, не менше 5 відсотків голосів виборців»[36, 9] Необхідно, наголошує автор, гармонізувати і узгодити інтереси і взаємовідносини держави, партій, громадських організацій і особистості, досягти міжнародної злагоди.

Цей же автор в роботі «Україна завмерла в чеканні: реформ, катастрофи чи реставрації?» розглядає ситуацію, що склалась в Україні наприкінці 1994 року; в ній піднімаються і проблеми розвитку партійної системи. . Михальченко

зазначає, що «політичні партії і рухи у більшості випадків переживають гостру ідеологічну кризу через невизначеність найближчих цілей, що веде до розвалу організаційних структур. Це стосується партій і рухів центристського і націонал-демократичного спрямування... Багато в чому посилює політичний хаос в Україні дрібно-партійність...» [37, 24-25]

Про вибір шляху розвитку України розмірковує В.Муляр в статті «Не капіталізм і не соціалізм. Що ж тоді?», вказуючи на різноманітність політичних систем – однопартійних, двопартійних і багатопартійних.

В.Кремень, Є.Базовкін, М.Мищенко, В.Небоженко, П.Ситник, аналізуючи політичну ситуацію 1993 року, відзначають глибоку кризу, слабкий вплив політичних партій, які на той час залишалися, по суті, вузькими угрупованнями, позбавленими підтримки населення. Численні розколи ще раз показали їхню внутрішню нестійкість від волі різних фракцій, які діють у багатьох з них. Тоді, у 1993 році, відмічають автори, позитивно ставились до Соціал-демократичної партії 8% опитаних. [22, 34] В роботі наголошується, що на розвитку України негативно позначається політична неструктурованість суспільства, недостатнє самоусвідомлення різними верствами населення власних інтересів.

Соціально-політичні процеси в Україні (середина 80-х років – 1998 рік) досліджує В.Тарасенко («Інволюційна трансформація в Україні»), який наголошує: «Найбільшим парадоксом інволюційної трансформації є факт: як соціалізм, хоча б і недосконалий, не руйнує, знищити його в Україні не вдасться, бо залишаються не лише соціалістична ідея, а й мільйони її прихильників, та захисників (про що засвідчили парламентські вибори – 98)... Та й прагнення реформаторів і всіх прокапіталістичних, прозахідних політичних сил повністю знищити соціалізм суперечить цивілізаційній ході історії, яка об'єктивно прямує до соціалізму не лише через революцію, а й соціалізацію капіталізму. [40, 124] Тому, зазначає автор, інволюційну модель розвитку суспільства слід замінити еволюційною: ця модель модернізації відштовхується від досягнутого і не руйнує його, а поступово змінює через удосконалення, оновлення.

Про реалії багатопартійності, про проблему соціальної бази, на якій можливе партнерство нових громадсько-політичних організацій, розмірковує В.Литвин («Конфронтація чи співпраця?»). Він доводить, що розвиток багатопартійності в нинішніх умовах свідчить про переакцентування в понятті «політична партія» на слово «політика» в його первісному значенні – містечтво управляти державою. Іншими словами, будь-яка партія розглядається з позицій відображення нею загальнонародних інтересів, з одного боку, і здатності управляти тими чи іншими сторонами життя країни – з другого. «Ве-

лика група партій,» – наголошує автор, – «заявляє про свої центристські позиції, а саме: Соціал-демократична партія України, Об'єднана соціал-демократична партія України, Партія зелених України, Ліберально-демократична партія, Партія демократичного відродження України, Демократична партія України... Але вся драма в тому, що ми не маємо соціальної бази для цивілізованого центристського руху. В країнах Заходу його представляє насамперед середній клас. У нас же середній клас в традиційному розумінні цього слова відсутній.» [23, 39]

В іншій своїй роботі «Центризм. Місце злагоди змінити не можна» В.Литвин відзначає: «Ні ортодоксальний комунізм, ні ідеї ліберальної вестернізації, ні мрії про європейський дім, у якому вже влаштувалися деякі реформатори, але в якому немає місця абсолютній більшості населення, не здатні об'єднати суспільство у наш складний час. Це під силу новій центристській генерації політиків, не обтяженій старими догмами.» [24, 89] Більшість українських партій та політиків заявляють про центристські позиції. Дослідник підкреслює, що для політичного життя України притаманна безкомпромісність, агресивність, ворожість, конфронтаційність; корені цього стану сягають у тоталітарне минуле. До того ж і багатопартійність інститут молодий, недосвідчений. «Потрібен час, щоб суспільство набуло політичної структури: клубні сходки закінчилися формуванням реальних партій... Багатопартійність як інститут формування влади повинна пройти необхідні та природні стадії розвитку.» [25, 91] Центризм є гарантом політичної й соціальної стабільності; під політикою центру прийнято розуміти середню лінію в суспільному розвитку. Тут враховується усталене уявлення про ліві та праві сили, між якими знаходяться центристи. Автор доводить, що соціальною базою центризму є середній клас, який має певний рівень матеріальної забезпеченості, свій життєвий стандарт, якість життя, спосіб мислення, який направлено на збільшення можливостей індивідуального вибору. Таким чином, включати в себе програму виведення країни з кризи повинна центристська політика, до якої найближче стоять партії соціал-демократичного спрямування, бо вони декларують непорушність демократичних принципів політичного життя, прагнуть до створення ефективної системи соціального захисту, а також до розумного компромісу з підприємницькими колами. Але при цьому в суспільстві необхідні традиції політичної культури компромісу, соціального партнерства. На даному етапі, підкреслює автор, було б доцільним ставити питання про коаліцію центристських сил, бо на період 1994 року в Україні ще не було впливової соціал-демократичної організації. Коаліція – необхідна передумова здійснення політики центризму.

До центру слід віднести партії, які вважають за можливе існування державної власності в обмежених розмірах та рівноправність різних типів приватної власності, включаючи приватну без найманої праці й з використанням останньої без обмежень, вважає дослідник М. Махненко («Ліві, праві, центр. Інтереси і наміри»). Вони не заперечують проти купівлі-продажу землі, тобто підтримують приватну власність на неї. Вважають, що «держава, як правило, не повинна втручатися в економічну діяльність, хоч і не заперечують проти регулювання економічної діяльності за допомогою економічних методів управління.»[26, 113]

Аналіз тенденцій суспільного розвитку в Україні проводять А.Дергачев, С.Макеєв в статті «Три года украинской независимости: тенденции общественного развития» (1994 рік). Вони акцентують увагу на кризовому стані української економіки, політики, суспільного життя і підкреслюють, що «развивать и укреплять необходимо прежде всего гражданское общество. На это должна быть переориентирована деятельность всех истинно патриотических сил. Без цивилизованного общества украинское государство просто не состоится.»[14, 8]

Партії соціал-демократичного спрямування багато часу приділяють вивченню шляхів України у європейське співтовариство. В цьому сенсі важливим є твердження Ф.Канака, що «входження в Європу – головний і вирішальний шлях до самовизначення України як сучасної держави з забезпеченням майбутнім. Це означає, що саме в руслі європейських орієнтирів мають складатися головні напрямки реформування й модернізації економіки та формування громадянського суспільства. Європейській орієнтації України, однак, не суперечать розумно сплановані й інші напрямки міжнародної діяльності, зокрема зусилля щодо зміцнення позицій України в СНД, Східній Європі, Чорноморському регіоні.»[16, 10]

Україна втягнута в події глобального, загальноєвропейського і регіонального характерів. Це пояснюється як політичними змінами, які відбулися в нашій країні за останнє десятиріччя, так і геополітичним становищем Української держави, котра знаходиться на стику цивілізацій, континентів, ідеологій. Своєрідною спробою оцінки з соціал-демократичних позицій розстановки нових геополітичних орієнтирів у світі, місця України в цьому просторі є нова наукова розвідка українського вченого – філософа Мирослава Поповича. Соціал-демократи є впливовою політичною силою в Європарламенті, яка, зокрема, виступає за розширення інтеграційних процесів і здійснення заходів нового світового економічного порядку на основі рівноправності й партнерства між усіма країнами. Принциповий підхід західних держав до інтеграції М. Попович визначає так: «Європейський захід охоче йде на певну

інтеграцію з навколишнім світом, передусім – з Центральною і Східною Європою та південним Середземномор'ям. Але міра інтеграції визначається... реальними можливостями розширення зв'язків без заподіяння шкоди європейській цивілізації.»[41, 21] Україна, з точки зору сучасних інтеграційних процесів, перебуває тільки на шляху «повернення до Європи». Тому, вважає М.Попович, визначальним для орієнтації як у зовнішній, так і внутрішній політиці України є вибір – за чи проти європейської інтеграції. Він розуміє, що «інтеграція України в політичний і господарський європейський простір не може бути справою безпосереднього майбутнього, але вона відповідала б і українським, і європейським інтересам.»[42, 23]

Важливих аспектів розвитку соціал-демократичної ідеї в умовах глобалізації і індивідуалізації торкається С.Перебудов («Западная социал-демократия на рубеже веков»). Він аналізує документи останнього, XXI, конгресу Соцінтерну (Париж, 1999 рік), підкреслює основну думку цього форуму: «Великим парадоксом даного історического періода, являється то, что никогда прежде человечество не имело столь богатых возможностей борьбы с такими извечными проблемами, как неравенство, голод, болезни и малограмотность. И в то же время эти возможности используются для того, чтобы увеличивать, а не сокращать существующие диспропорции. Наша задача – обратить вспять эту тенденцию и, таким образом, заставит глобализацию служить прогрессу человечества.»[38, 40] Соціал-демократи привертаять увагу і до проблем окремої особи і суспільних угруповань. На планетарному рівні вони ставлять завдання – надати силам ринку на цей раз міжнародного значення. Соціал-демократи схильні надавати велике значення політиці заохочування інвестицій, науково-технічного прогресу, підготовці висококваліфікованих кадрів. Вони констатують той факт, що стихійна, неконтрольована глобалізація сприяє домінуванню неоліберальної моделі і на світовому і на національному ринках. В цьому сенсі потрібно створення механізмів «нової економіки». Проблемою, яку хочуть вирішити соціал-демократи є така, що по мірі поглиблення і розширення процесів глобалізації все більш серйозних деформацій зазнає область соціально-політичних відносин, тобто в сфері соціальної політики є найбільше гострих проблем.

Таким чином, цілий ряд дослідників торкався окремих аспектів проблеми розвитку соціал-демократичних партій в сучасний період. Однак є нагальна необхідність висвітлення даної проблеми в певному обсязі, бо питання про актуальність такого дослідження неодноразово порушувалися науковцями, політиками, засобами масової інформації.

Література:

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України. - К., 1991 Його ж. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. - К., 1992
2. Винниченко. Відродження нації. Історія української революції. ч. I-II. - К. - Відень. 1920. (К., 1991). Його ж. Заповіт борцям за визволення. - К., 1991.
3. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. Т. 1-2. Ужгород. 1930-1932.
4. Ветров Р. Політичні партії на початку ХХ століття (1900-1925р.р.) - Дніпродзержинськ, 1997.
5. Там же.
6. Висоцький О. Виникнення сучасної української соціал-демократії //Політологічні читання, 1994 - №4.
7. Висоцький О. Соціал-демократи в сучасній Україні: досвід політичної опозиції.// Політологічні читання. 1995 - №1.
8. Голуб А. Європейські обрії української соціал-демократії (кінець ХІХ-перша половина ХХ ст.). Дніпропетровськ. Видавництво Дніпропетровського університету, 1998.
9. Там же.
10. Даудерштадт М., Геррітс А., Маркус Д. Драматичний перехід: соціал-демократія у Східній та Центральній Європі. К.: Основні цінності. 2000.
11. Там же.
12. Там же.
13. Там же.
14. Дергачёв А., Макеев С. Три года украинской независимости: тенденции общественного развития.// Политическая мысль. 1994 -№4.
15. Жерноклеев О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899-1918). К.: Основні цінності. 2000.
16. Канак Ф. Український шлях в Європу: тенденції світового розвитку та національний прогрес. //Розбудова держави. 1994 -№3.
17. Касьян В. Суверенітет: від бажаного до дійсного. //Віче. 1994. №2.
18. Касьянов Г. Український соціалізм: люди, партії, ідеї (початок ХХ сторіччя) //Політологічні читання 1992 - №2.
19. Там же.
20. Кириченко М. Політикотворення в Україні: досвід екзистенційного аналізу. //Політологічні читання. 1994 - №4.
21. Киян О. М.П. Драгоманов і російський лібералізм. //Український історичний журнал. 1992 - №4.
22. Кремень В. та інші. Соціально-політична ситуація в Україні: стан і тенденції розвитку (середина 1993 року).//Політологічні читання. 1994 - №1.
23. Литвин В. Конфронтація чи співпраця? //Комуніст України. 1991 - №3.
24. Литвин В. Центризм. Місце злагоди змінити не можна. //Віче. 1994 - №1.
25. Там же.
26. Махненко М. Ліві, праві, центр. Інтереси і наміри. //Віче. 1997 - №11.
27. Медведчук В. Дух і принципи соціал-демократії: українська перспектива. К.: Основні цінності. 2000.
28. Там же.
29. Медведчук В. Соціал-демократичний вибір – історичний шанс для України. К.: Основні цінності. 2000.
30. Там же.
31. Медведчук В. Україна: актуальні питання розвитку суспільства, держави і права. К.: Інтерпрес ЛТД. 1994.
32. Там же.
33. Медведчук В. За принципом свободи, рівності, братерства. Основні витоки та загальна спрямованість сучасної української національної ідеї. //Віче. 1997 - №5.
34. Там же.
35. Там же.
36. Михальченко М. Час визначитись, яку державу будемо. //Віче. 1993 - №3.
37. Михальченко М. Україна завмерла в чеканні: реформ, катастрофи чи реставрації? //Віче. 1994 - №12.
38. Перегудов С. Западная социал-демократия на рубеже веков.//Мировая экономика и международные отношения. 2000 - №6.
39. Романов В. Социал-демократия и власть. //Свободная мысль -XXI. 2000 - №3.
40. Тарасенко В. Інволюційна трансформація в Україні. //Віче. 1998 - №6.
41. Цит. за: Троян. Україна і європейська інтеграція: соціал-демократичний вибір. //Віче. 1998 - №11.
42. Там же.
43. Українські ліві: між лєнінізмом і соціал-демократією. За редакцією О. Гараня, О. Майбороди. - К. 2000.
44. Федосеев П.Н., Александров С.В., Еганов Г.Л. и др. Что такое «демократический социализм»? - М.: Политиздат, 1978.
45. Червак В. Наперед українці, а потім соціал-демократи. //Розбудова держави. 1993 - №6.
46. Там же.

ФІЛОСОФІЯ

С. В. ШЕВЦОВ

ФЕНОМЕН ИНТЕГРАЦИИ КУЛЬТУР

(АНАЛИЗ КОНСТИТУТИВНЫХ АСПЕКТОВ)

Шевцов Сергей Викторович – заместитель главного редактора альманаха «Грани», старший преподаватель кафедры философии ДНУ, кандидат философских наук

«Сущность акмеизма – тоска по мировой культуре». **О.Мандельштам**

Основная интенция данной статьи уместается в короткой фразе – вперёд, к акмеизму! К акмеизму не только как к явлению «серебряного века» российской культуры, но как поиску тех основ бытия, которые открывались поэтическому вдохновению, философскому вопрошанию, научной пыливости наших старших современников (если мы по своему настрою имеем право считать себя их современниками), как состоянию зрелости в синтезе физических, интеллектуальных и духовных сил, как обретению мужества пользоваться собственным разумом – главной идее Просвещения, по Канту, наконец, как тяге повсюду быть дома, тоске по мировой культуре, творящей в человеке человека, раскрывающей ему его собственное бытие и любовь к нему. На мой взгляд, эта тоска нигде так не проявляется, как в современной проблеме интеграции, в том видении мира, где «центр везде, а окружность нигде», где истина не только едина, но и многообразна, и существует не как нечто данное, но проявляющаяся в философском акте, в личностном поступке как *aletheia* – непотаённое.

Вполне возможно, что ниже приводимые размышления ничего нового Вам не сообщат, но для меня они ценны своей непотаённостью, ибо они не были видны в самом начале работы над философскими проблемами образования (мое поле научных интересов, проблематика диссертации, а главное, страсть души), но раскрылись лишь в самом процессе работы, в некоем напряжении, дающего муку и радость научного труда. Феномен интеграции возможен лишь во встрече культур, во влиянии, в ситуации проникновения одной культуры в другую. В нашем контексте проникновение содержит ряд смысловых аспектов.

Во-первых, **проникновение как пребывание**. Совершим движение к этимологии слова. Пребывание можно интерпретировать как некое пассивное бытие, закрепленное приставкой пре-, ибо она как бы задает условия бытия того,

при чем или ком она стоит. Пре-бывать можно только где-то, или в чем-то, причем пассивно, неактуализированно. Сегодня идет очень интенсивное насыщение интеллектуального пространства лучшими образцами мировой классики: художественной, политической, философской. Но от того, что мы имеем доступ к сокровищнице мировой культуры, но при этом не пытаемся со-мыслить с ней, она представляет в таком к ней отношении заброшенный, потерянный и не обретаемый никем мир. Она здесь – «неуловимый Джо» из старинного анекдота, чья неуловимость не в проворности, а в ненужности.

Во-вторых, **проникновение как эпигонство**, ситуация, отличная от пре-бывания тем, что здесь осуществляется только механическое следование, подражание иной культуре, без углубления в ее сущность. Сегодня можно говорить о достижениях Запада: демократии, плюрализме, правах человека, свободе личности, и даже кибернетике и интернете, но без понимания онтологических причин, вызвавших эти достижения, без обращения к наследию Локка, Руссо, Канта, Фихте, Ницше (при всей популярности их взглядов) и др., словом, к тому, что именуется культурой трансцендентального субъективизма, индивидуализма, дающей ответственность человека за собственные мысли, слова, деяния, любой разговор об этих проблемах не будет иметь под собой серьезной почвы. Нобелевский лауреат Иосиф Бродский недаром советовал спрашивать у лидеров политических движений не об их платформах (а при нашем-то современном изобилии...), а о том, что они читают, какие книги у них на письменных столах. Это конечно не панацея, но все-таки...

В-третьих, **проникновение как насильственное насаждение** – ситуация всю абсурдность и безумие которой давно уже высветило время; ситуация, способная породить лишь ненависть, нежели вдумчивое отношение; ситуация а-культурная в своей сути, ибо насилие даже ради самых возвышенных идей теряет смысл этих идей (здесь уместен шварцевский завет о том, что убивая дракона, важно самому не стать этим драконом).

Интеграция в корне отличается от пребывания, эпитонства и насаждения тем, что в ней осуществляется присутствие одной культуры в другой. Что значит присутствовать? При-сутствовать – быть-при-сути. Если пребывание – некая пассивность, статичность, эпитонство – лишь видимость деятельности, насаждение – полнейшее забвение и непонимание смысла, то интеграция как присутствие суть динамичность, активность, актуализация идей, их резонанс в духовном пространстве. Присутствовать как быть-при-сути значит устремляться [при-] в своем бытии к этой сути, что возможно, если сам открыт этой сути навстречу собственной сути, при этом то, чему открываешься, в свою очередь, так же, определенным образом, открывается.

Интеграция как присутствие несет в себе ряд конституирующих смысловых аспектов: **integere** – нетронутый, невредимый, целый; **integratio** – восстановление, возобновление; **integration** – объединение в одно целое.

Первая структура – **integere** – характеризуется как нетронутость, невредимость, целостность. Ситуация трогания содержит в себе некое касание: некто касается кого-то; касание указывает на встречу, ибо без встречи невозможно прикоснуться. *Integere* в рассматриваемом здесь смысловом плацдарме конституирует ситуацию не-тронутости культурами друг друга, их как бы до-встречу, их ту первичную целостность, осмысление которой и будет происходить в дальнейшем интенциональном движении. Так скажем, христианство с Востока пришло к нам спустя почти десять столетий своего существования, характеризуемого доктринальной борьбой с гностицизмом и неоплатонизмом, опытом патристики. Западная культура, имевшая за своими плечами опыт античности, средневековья как перехода христианства от эсхатологического чаяния к социально-политической силе, давшей схоластику – интеллектуальную базу современной научной и правовой мысли, воспринималась нами спустя семнадцать веков своего становления. *Integere* как нетронутость, первичная целостность – пассивное условие, фундирующее собой активную часть феномена интеграции культур. От *integere* мы переходим к *integratio*.

Вторая структура – **integratio** – восстановление, возобновление. Причем «восстановление чего-то...», «возобновление чего-то...», и это что-то интенционально отсылает нас к *integere* – нетронутости, невредимости, целостности, которое по какой-либо причине оказывается нарушенным. Между *integere* и *integratio* существует некая смысловая лакуна, благодаря которой *integere* переходит в свою противоположность: не-тронутость в тронутость, целостность в не-целостность, что и вызывает к бытию *integratio*, должествующее восстановить и возобновить утраченную целостность.

Эта смысловая лакуна, думается, суть **differo** – различаться, не быть сходным, в контексте нашей интерпретации интеграции оказывается сущностно соотносенной с *integere* и *integratio*, ибо восстановление, возобновление чего-то невозможно, немислимо без перехода этого чего-то в свою противоположность. Переход от *integere* к *differo*, от нетронутости к различению, связь между ними и может быть вычленена во встрече, на стыке, пересечении смысловых горизонтов различных культур (в постмодернизме это идея «складки» – *ad marginem*). Различение и есть та смысловая граница, в которой возможно проявление истоков культур, раскрытие их архетипных оснований, особенностей во встрече, осознание себя и собственной специфичности, понимания иной себе культуры именно как «иной». Замкнутая в себе и на себя культура не способна себя осознать, ей не от чего отличаться, она не знает собственных границ. Встреча с иной культурой дает осознание себя и иного себе, дает внутренний стержень собственному духу, и позволяет с уважением и вниманием отнестись к иному себе. К примеру, при всей полярности бытийственных установок христианства многим обязано античности, Просвещение Средневековью, постмодернизм Новому времени.

Переход от *differo* к *integratio*, от различения к восстановлению, возобновлению не есть возврат к прежним позициям, к нетронутости, невредимости, первичной целостности, ибо таковой выключает из феномена интеграции различие (*differo*), что уничтожает и сам феномен. Я думаю, что *integratio* следует интерпретировать как возобновление. *Integratio* предполагает собой синтез *integere* и *differo*, так, что возникает нечто третье. Возобновление несет в себе динамику не просто восстановления, ибо после различения не может быть восстановления первоначальной целостности. Возобновление пробуждает сами истоки культуры, то без чего последняя (особенно в шпенглеровском отличии культуры от цивилизации) не мыслима. В возобновлении осуществляется не просто пре-бывание одной культуры в другой, но именно при-сутствие – быти-при-сути, предполагающее диалог между культурами. Возобновление и есть переход из пре-бывания в присутствие, и как таковое фундируется вопрошанием. Вопрошание порождает собой дискурс культур как бытие-при-сути. В вопрошании культуры раскрываются друг другу своими сущностями, обнажают свои предельные основания. В этом дискурсе возможно раскрытие понимания как герменевтической ситуации, как одной из ключевых проблем XX столетия.

Понимание есть понимание себя и иного себе: понимание себя как некоей автономности, понимание иного себе в его автономности, и понимание иного себе как условия понима-

ния себя (*integratio* – возобновление вопрошания и восстановление целостности). Понимание предполагает высвечивание самых глубинных оснований культуры, что происходит в интеграции, и что единственно и может дать истинное понимание, как сведение, по Гадамеру, смысловых горизонтов, в котором проясняются онтологические основания скажем отечественной и западноевропейской культур.

В этом отношении понимание как герменевтическую ситуацию я отграничиваю от понимания только как коммуникативного акта. Герменевтическое понимание включает в себя коммуникацию, но коммуникация, думается, не всегда предполагает понимание как герменевтическую ситуацию, в которой, по словам Х.-Г. Гадамера, должно быть непременно общение экзистенции с экзистенцией, тогда как коммуникация может выступать и просто как передача (неважно как: трансляция или ре-трансляция) знания. В феномене интеграции культур, на мой взгляд, структуры различия (*differo*) и возобновление (*integratio*) выводят нас в некую активную область, где присутствуют онтологические основания культур, где происходит их пересечение, а тем самым, выявление. Возобновление дает, выражаясь гуссерлевским языком, реактивацию смысла культуры, острие которой – проблема свободы человеческого бытия. Возобновление указывает на то, что в эту активную область надо приходить каждый раз заново, обретать ее в предельном напряжении, непрестанно возобновляя вопрошание, его не обходимое повторение, дающее выход в эту область, и обновление, творчество (точнее, со-творчество), как раскрытие новых предметных горизонтов. Непрестанно возобновляющееся вопрошание есть неперемное условие бытия культуры, что собственно и демонстрирует собой история философской мысли от Платона и Аристотеля, Августина и Фомы Аквинского, Декарта и Экона, Канта и Фихте, до Ницше и Гуссерля, Хайдеггера и Сартра, и становящихся сегодня классиками лидеров постмодерна. В историческом контексте аспекты различия и возобновления ярко проявились в противостоянии классического идеализма и романтизма, славянофилов и западников, неокантианства и экзистенциализма, и др.

Различия и возобновление выводят феномен интеграции культур в открытое, в то, где происходит показывание самого себя из самого себя, что и составляет сущность феномена как такового. Достигается ли этим истина в смысле некоей единой, тождественной себе, неизменной для всех? Думается, что вряд ли, ибо и сам характер данного размышления является интерпретацией. В предельном напряжении вопрошания истина достигается скорее как непотаенное, что сущностно соотносено с потаенным, и что требует возобновляющихся

вопрошающих усилий, прорыва из потаенного в область непотаенного, где только и возможен дискурс об архетипных основаниях культуры. Как единое, вбирающее в себя в данный дискурс обе стороны, ибо «никто из нас не охватывает своим мнением всю истину, но однако полная истина может охватить нас обоих в наших отдельных мнениях» [1, 36], истина выступает основанием, регулятивной идеей, на что, как видится, указывает третья, завершающая структура феномена интеграции культур – **integration** – объединение в единое целое, как предмет стремления, а не данность. Данный вопрос как проблема культуры особенно остро поднимается в бинарности национализма и космополитизма. В основе данной проблемы – конфликт индетерминизма – детерминизма.

Космополитизм аналогичен детерминизму в том, что если последний отрицает самобытность личности как сущности человека, ее свободу и самоопределяемость, то первый – своеобразие и субстанциальность нации как некоего самостоятельного начала, видит в ней лишь механическую сумму индивидов, лишенную внутреннего единства. «Душа народа» и «мировой дух» – это только абстракции, отвлеченные понятия которые мы образовали, суммируя чисто временные свойства, наблюдаемые нами в жизни той или иной группы совместно живших людей... Мы должны стремиться к общечеловеческому, национальные ограничения суть только временные перегородки, которые будут и должны быть со временем сняты братством всех людей» [2, 341].

Национализм аналогичен индетерминизму, ибо последний считает свободу и личность несомненными фактами жизни, отрицание которых обесмысливает наше бытие. Национализм считает отвлеченное понятие человечества слишком отвлеченным и бессодержательным, чтобы им можно было руководствоваться в своих действиях. «Искусство, право, религия, государственный строй, наука глубоко национальны» [2, 342].

Последовательно проведенные национализм и космополитизм неизбежно уничтожают себя. Отвергая человечество как превышающее нацию начало, национализм бессилён отграничить нацию и понять ее самое как единое целое. Часть, оторванная от целого, сама распадается на множество несвязанных частей. Нация, провозглашенная самодовлеющим и высшим началом бытия, подменяется неизбежно своей частью. «Нация для национализма – готовое и данное бытие, принцип объяснения и познания исторической действительности» [2, 343].

Космополитизм популистичен тем, что отождествляет человечество с суммой ныне живущих людей, ибо человечество не исчерпывается мгновенным бытием, выход из которого

обязывает включить в человечество и наших предков и наших потомков. «Тем самым человечество как понятие о факте превращается в ценностное понятие «человечности» – в совокупность тех культурных заданий, которые предстоят ныне живущему поколению как предмет его творческого труда» [2, 343]. Такой смысл, вкладываемый в понятие человечества не противостоит нации как исключаящее ее начало, но предполагает и требует последнюю. Общее задание не исключает многообразия, но, напротив, осуществляется в нем. Лишь в той мере, в какой осуществляются народом общечеловеческие ценности, требующие от него предельного напряжения, становится он индивидуальностью, занимающей свое особое место в общечеловеческой культуре, поистине становясь нацией. Во многом, греки для нас это Платон и Аристотель, немцы – И.В.Гете, И.Кант, Г.В.Ф.Гегель, русские – А.С.Пушкин, Ф.М.Достоевский, Л.Н.Толстой, украинцы – Г.С.Сковорода, Т.Г.Шевченко, И.Я.Франко. Эти имена, будучи укоренены в духе своего народа, тем не менее являются достоянием мировой культуры, и их принадлежность той или иной национальности тем ярче, чем глубже в них была та самая «тоска по мировой культуре». «Подобно тому, как свобода осуществляется лишь в той напряженности культурного творчества, ведущего ее все выше и выше по ступеням национального бытия» [2, 345]. Именно в таком динамическом понимании нации, человечества, культуры, бытийствует феномен интеграции культур.

Феномен интеграции культур в аспектах нетронутости (*integere*), различия (*differo*), возобновления (*integratio*), объединения в одно целое (*integration*) являет динамичность своей конституции, присущую ему историчность. Здесь следует подчеркнуть ещё один важный аспект.

Феномен интеграции культур – пространство встречи и диалога культур. Этому пространству принадлежат такие характеристики как «нетронутость», «различие», «возобновление», «объединение в одно целое». Это пространство выступает условием жизнеспособности культур. Думаю, что не будет ошибкой охарактеризовать образование в данном контексте как семиотическое пространство, как его понимал Ю.М.Лотман – «результат и условие развития культуры» [3, 166]. Более того, образование в данном пространстве выступает семиотической границей, то есть наиболее «горячей» точкой семиосферы, где, с одной стороны, происходит разделение культур (*differo* – различие), а с другой, соединение (*integration* – объединение в одно целое). Важнейшими характеристиками этой границы выступают напряженность и конфликтность, поскольку именно здесь происходят в постоянные вторжения из иных культур, оказывающих «возмущающие

воздействия на внутренний строй «картины мира» данной культуры» [3, 168].

Семиотическое пространство характеризуется также дополнительностью и взаимообращением между «центром» и «периферией». Периферия воспринимает тексты, генерируемые центром, и, достигая определенного уровня насыщения, сама становится центром, продуцируя новые тексты. И если Ренессанс кульминировал в итальянской культуре, то Просвещение – во французской. Начиная с 90-х годов XX века, российская культура интенсивно насыщается текстами современной европейской философии, ставшими на Западе классикой. Прогнозы – дело неблагодарное, поэтому посмотрим, что будет в дальнейшем. Жаль, что Украина в этом вопросе «на окраине». Однако, безусловно, никакое обилие текстов не заменят кропотливого труда, стремления к само-стоятельному мышлению. Чтобы суметь быть, состояться, необходимо время, искусственно самостоятельность не раскрывается. Но вспомогательным условием этого может стать «граждански защищенное поле свободного действия» [4, 173], что возможно лишь в правовом государстве.

Что в самой культуре составляет напряженность и конфликтность? Ответ на этот вопрос вводит нас в существо проблематики европейской мысли XX столетия. На смену оптимистическому взгляду на культуру, чьи надежды и чаяния связаны с лучшим будущим человечества, осуществляющегося либо как манифестация Абсолютной Идеи (Гегель), либо как преобразовательная социальная деятельность (марксизм, прагматизм, пришел пессимизм, отвергающий веру в силу разума, и видящий во всей истории неуклонный декаданс, в конце которого ужас ничто (Шопенгауэр, Ницше, Шпенглер и др.)). В этом контексте важную роль сыграло открытие психоанализом репрессивного характера культуры. Культура ставит человека в определенные рамки. Выступая в обществе нормативным, регулятивным механизмом, культура имеет своими истоками табу, запрет, ограничение и даже насилие (Фрейд писал, что по своей природе табу является ничем иным как «категорическим императивом» Канта [5, 366]). Напряженность и конфликтность культуры в ее двойственной природе. С одной стороны, она – источник высочайших произведений искусства, с другой – психопатогенных состояний человека.

Наконец, если культура – всецело антропологический феномен, то что в ней составляет напряженность и конфликтность? Пожалуй, это драматичность, и даже скорее, трагичность человеческого бытия, а в более узком смысле, трагичность интеллигентного человека в этом мире. Культуре, чтобы быть, необходимо отличаться от иного, от бескультурия, которая суть текучесть, алогичность, небытие. Онтологичес-

ки культура єсть переодолєнє а-культурностї, и в єтом переодолєннї вся внутрєннєя напруженность, всь трагїзм культури. Культурє не-обходїмо переодолєвєтє невєжєствє, бєссмыслїцу, и чєм сильнєє тьмє, тєм ярчє должен бьтє свєт. Судьбь Сократє, Платонє, Спїнозє, Ж.-Ж.Руссо, Л.Н.Толстогє, Ф.Нїщє, и многїх другїх, тєму подтвєрдєннєм.

Какїм жє понєтїєм мь можєм обьєдїнїтє напруженность и конфлїктность культури как прострєнствє дїалогє культур, или семїотїческогє прострєнствє, репрєссївнїй харєктер культури, драматїчность чєловєческогє бьтїє? Мнє думєтєсь, чтє ıменно **трагїзм – харєктерїстїка фєноменє ıнтегрєцїи культур**. Трагїзм как квїнтєсєнцїєя напруженностї и конфлїктностї, как сїнтез аполлонїзмє и діонїсїзмє, ıндивїдуєлїзмє и всєєдїнствє, порядкє и хаосє, мєрє и бєзмєрностї. Трагїзм одїнаковє чужд, как радужнїм надєждєм оптимїзмє, так и бєзвысходнєму отчєєннїю пєссїмїзмє. Трагїзм єсть зоркость духє, єго бдєнїє, и полнєтє прїєнєтїє жїзнї такї, какєвє єнє єсть, бєз прїєкрас и прєдубєждєнїй. Трагїзм єсхєтологїчєн в смьслє обрєтєнїє активностї, спєсєбностї к возобновлєєщємуся вопрошєннїю как єкзїстєнциєлїнєму сєстєєннїю чєловєкє.

Сєгєднє єднє ıз насущнєйшїх прєблєм – стєновлєнїє трєдїцїи и школ в гумєнїтарнїй сфєрє, или хотє бь сєздєнїє прєдпєсылєк длє ıх бьтїє. Нє в соврємєннєм общєствє, гдє гумєнїтарнєє нєкє вєспрїєнїмєтєсь чєм-тє врєдє єнєхронїзмє, гдє учєнєє вьбрєшєнє зє грєнь бєдностї, гдє сїстємє высшєго обрєзє-

вєнїє прєвратїлєсь в фєнцїю соцієлїнєго зєкєзє, нєйдутєсь лї силє длє вєпрєшєннїє? Єслї духовнєє єурє – ıнтєллєктуєлїнєє мьсль, сумєєм лї мь єй со-отвєтєствовєтє? Вєдь дєлє нє тєлєкє в тєм, чтє мь нє можєм бєз Єврєпє, нє глєвнєє, Єврєпє должен бьтє нєвмогєтє бєз нєс. ı прєблємє єтнєснєє нєшїх культур, мнє думєтєсь, нє в бїнарностї «ıнтєллєктуєлїзм – кордєєнтрїзм», котєрєє, бьтє можєт, стрєдєєт своєєє нєдудємнєєстьє. Прєблємє в прєпускєннїи чєрєз сєбє, прєжївєннїи в сєбє культурє крїтїцїзмє, культурє трєнсцєндєнтєлїнєго субьєктивїзмє, нє нє в смьслє єпїгонствє, є в смьслє поїскє тєго, чтє ıскєлї Кєнєт и Фїхтє, Шєллїнг и Гєгєлє, понїмєннїє тєго, почєму ıх мьсль двїгєлєсь єднєрєдєлєннїєм обрєзєм. Овлєдєнїє мьзїкє, жївєопїсьє, слєвом, трєбует школє, такї жє школє трєбует овлєдєнїє мьслєю.

Врємєє ıсторїєє ıдут своєєм чєрєдєм, нє должен бьтє покєлєнїє, в котєрєм дьшїт тєсєкє по мїровєєє культурє, покєлєнїє, котєрєє нє прїєдїт, єслї нє вьполнїт, возлєжєннєє нє єєє зєдєчє. ı єтє зєдєчє – нє пєртієєннєє дїрєктївє, є нє єкєзє прєвїтєлєствє, є нє рєшєнїє сьєздє. Єтє зєдєчєє жївєтє как нєкєє єощєнїє, ıнтуїцїєє, ıмпєрєтїв, єслї єгоднє, зєв. Єнє вєвлєкєєт, ı трєбует ıзмєнєнїй. Нє мь єє вьбїрєєм, нє єнє вьбїрєєт нєс, бєрєт зє горлє. Усльшїм лї мь єтєтє зєв? Нєгєжє всєє врємєє єощєєтє сєбє «єкєрєєннєє», трєбуетєсь дєєєствїє. Впєрєд – к єкємїєзмє! – нє дєвїз, нє лєзєнґ, ı нє слєгєн. Врємєє прїєзївєв єшлє, нє ıмєєєщєє єушї, єсльшєт.

Лїтєрєтурє:

1. Гєдємєр Х.-Г. Чтє єсть ıстїнє? // Лєгєс №1. М., 1991. – С. 30-37.
2. Гєссєн С.И. Оsnовь пєдєгєгїкє. Ввєдєнїє в прїєкєднєє фїлєсофїє М.: «Школє-Прєсс» 1995. – 448с.
3. Лєтмєн Ю.М. Внутрї мьслєєщїх мїров. Чєловєк – тєкєт – сємїєсфєрє – ıсторїєє. – М.: «Єзькї русскїй культурє», 1999. – 464с.
4. Мєрєб Мємєрдєшвїлї. Как є понїмєє фїлєсофїє. Мєсквє, ıздєтєлєєскєє грєппє «Прєгрєсс», «Культурє». 1992. – 415с.
5. Фрєйд З. Є є Онє: Сєчїнєннїє. М.: ЗЄО ıзд-вє ЄКСМО-Прєсс; Хєрьков: «Фолїє», 1999. – 1040с.

В. ı. ОБЄРТИНСЬКІЙ

ЄНТРЄПОЛОГІЧНІЙ ВІМІР СУЧАСНОЇ ЄКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

Обєртинськїє В. ı. – старшїєє вїкєлєдєч кєфєдрї гумєнїтарнїх тє соцієлїнє-єкєонємїчнїх дїсцїплїн Днїпрєпєтровськїй дєржєвнїй мєдїчнїй єкєдємїї

В гумєнїтарнїй лїтєрєтурє прєтєєгєм єстєннїх дєєєтїлїтєє дєсїтєє ıнтєнєсївнє обгєвєрєєтєсь тємє, єкє почєстї вїглєдєє єк прєблємє ıсторїєкє-культурнєго пїдрєунтєє сучєснїй єкєологїчнїй крїзї. Зє звїчєєє єтє дєслїдєжєннїє пов'єзєчєтєсь з єсвїдємлєннїєм нєобхїдностї змїнїє зєсєднїчнїх нєстєнов тєхнєогєннїй євїлїзєцїєє. Лєгїкє ıсторїєчнєго рєзвїтєкє єврєємєрїкєнськїй євїлїзєцїєє, ıї стєвлєннїє дє прїєрєдїє прєвєєжнє рєзкрївєєтєсь єк грєнєтєвєнїє нє пєрєдїєтїє лєдськїй вїкєлєчнєстї, єкїє прїтєємєннєє єнєтрєпєєнтрїєстсьєкє нєстєновє нє пїдкєрєннєє прїєрєдїє. Нєпрєстїє

дїсєкєсїї єщєдє вплївє єнєтрєпєєнтрїєзмє нє фєрмєувєннїє сучєснєго стєнєу глєбєлїнєєє єкєологїчнїй сїтуєцїєє нєрїдєкє зєкїнчєтєсь прєвєєгєє бїєєнтрїєстїєв, єкєєнєтрїєстїєє – ıншїмїє слєвємїє «єкєологїєстїєє» єсїх, єєтєнєкїєв, єкїє зємєєкєчїєсь нє рєнєнтїє лєбєвї дє прїєрєдїє, дєсїтєє єкєтїєвнє прєтїєстєєчєє єнєтрєпєєнтрїєзмєє, єк «пємїлцїєє сємєвдєєволєнєго зєхїднєго рєзємєу».

Сємєє зє тєкїх обстєєвїн «тєчєкєє зєрє» прїєрєдїє є вїзнєчєннїє шлєхїєв тє стрєтєгїєє лєдськєго прїєрєдєєвїдєнєннїє в бєгєтєєх вїпєдєкєх вїєстєпєє дємїнєєчєє. «Єкєологїчнїєє ıмпєрєтїєє»,

«ноосферний принцип» більшою чи меншою мірою відображають позицію «захисту природи від людини, від надмірної могутності і всесилля людського роду» [1]. Людина в такому контексті виступає «черв'яком у плоді, міллю в клубковій вовни» (Ж.Дорст). Найбільш палкі прибічники (послідовники) концепції екологічного імперативу стверджують, що людина не є істотою, існування якої є обов'язковим для подальшої еволюції живої природи на Землі, що вона є тупиковою лінією в розвитку матерії (більш того, патологічним відхиленням її розвитку), є життєво вичерпаною істотою, хворобливим явищем природи. І що, далі, «людина щодо природи є паразитом, вона подібна грибові-паразитові на здоровому дереві – господарі» (Е.С.-Кульпін), або «світ уражений раком і рак цей – саме людина» (В.Хьюслер).

Саме в руслі такої методології стверджується точка зору, що «екологічна криза не є доказом того, що зміни довкілля свідчать про його невідповідність людині, а навпаки, що людина не відповідає створеним нею екологічним умовам» [2]. Як форму порятунку природи від людства розглядає екологічну кризу й Є.Г.Яценко. На його розсуд, позаяк людина є часткою природи, породжена природою і процесом її еволюції, то й екологічна криза відбуваючись у її замкнутій системі, не суперечить самій природі, а є черговим проявом її сил і спрямована в першу чергу проти джерела негативних змін довкілля – людини [3]. Справді, тільки лінивий не дорікає людині за те, що вона використовує природні ресурси, обробляє землю, виборює (навіть не завжди) більш-менш комфортні умови свого існування. За цих обставин можна дійти висновку, що в природі мають право існувати будь-які живі істоти, за винятком людини.

Виникає припущення, що послідовно утверджені принципи екоцентризму можуть породити своєрідний «екологічний тоталітаризм», коли наука, культура, людська діяльність у цілому, звинувачені в породженні екологічної кризи, можуть бути підпорядковані екологічному імперативу таким чином, що створює підґрунтя для антинаукових, антикультурних настроїв, настанов, навіть гомонігілізму. Але це все може створити певний ризик для майбутнього культури і людини. Адже людина є не тільки елемент біосфери, але й носій культури. Тут дійсно виникає протиріччя, переповнене драматизмом: людина не може ні сама жити за законами природи, ні допустити того, щоб природа, що стала середовищем її життєдіяльності, жила за своїми колишніми законами, бо в цьому випадку в ній просто не залишилося б місця для власної культури.

Окрім цього, для людини важливо не тільки вижити, а й заради чого це робити. Потрібно не тільки виконувати екологічні заповіді, які вбережуть нас від екологічної катастрофи; не менш

важливо також зберегти ґрунтовні, засадничі цінності й цілі людського життя. В цьому випадку більш ніж переконливими і досить сучасними (своєчасними) є слова П.Тейяра де Шардена про те, що «людина має право потурбуватися за саму себе» [4]. Тим більше що, хто ж іще, окрім самої людини, потурбується про неї? Слушною є також думка І.Л.Андреева про те, що екологічна проблематика важлива і потрібна, але не можна випустити з-під уваги її вторинність щодо осереддя проблеми – перспективи виживання біологічного виду *Homo Sapiens*, а тому він називає вкрай небезпечним нехтування антропологічним імперативом в епоху, коли людство, як ніколи, опинилося близько біля червоної риски самознищення [5]. Саме в такому сенсі екологічна криза розглядається передусім як криза (навіть катастрофа) антропологічна.

Екоцентристська методологічна світоглядова база може породити переконання в тому, що людське природовідношення здійснюється, або може, повинно здійснюватися в ім'я чогось, що важливіше за людину – це служіння Біосфері, Ентропії, Еволюції, Всесвіту, Космосу. Не випадково знамі філософи зовсім недавно робили висновок про те, що в наш час щонайважливішим завданням філософії є доведення буття людини [6]. А Г.Йонас виводить «перший імператив» власної етики відповідальності: «людство має бути».

Саме тому видається можливим і необхідним говорити про те, що поряд з екологічним, екоцентристським імперативами природовідношення коректно наголосити на значущості такої (а може перш за все) антропологічного, гуманістичного імперативу природовідношення. Позаяк виключення із розуміння практики природовідношення ідеї гуманізму створює неспіврозмірну людині модель природного світу і відношення до нього, елімінуючи, усуваючи, по суті, людину із методології діяльності щодо Природного Універсуму. Бо, як підкреслював М.Хайдеггер, «думати про істину буття, значить одночасно думати про *humanitas* людяної людини *homo humanus*» [7]. В умовах сучасного природовідношення ми все більше починаємо розуміти, що коли йдеться про необхідність збереження довкілля то говориться перш за все про охорону самого людства, про збереження його майбутнього.

Сучасне людське природовідношення повинно, скоріше за все, сумістити дві начебто взаємовиключні, але взаємозумовлені сьогоденні ідеї: свободи людини, її «само-стояння» та глибинної вкоріненості людини в природі, залежності людини від природи; поєднати протилежні і взаємопов'язані настанови: антропо- та природоцентризм. Зазначимо при цьому, що йдеться не про протиставлення, а про своєрідний симбіоз, якщо можна, або коеволюцію екологічного і гуманістичного імперативів. Бо, коли

Мойсеев визначав екологічний імператив, як сукупність умов таких – вже не припустимих порушень рівноваги природи, які можуть викликати неконтрольовані зміни характеристик біосфери, зробити існування на Землі людини неможливим [8], то тут досить очевидна, гуманістична компонента. В такому розумінні екологічний імператив – це скоріше імператив Людини, ніж імператив Природи. Дещо з іншої точки зору, Г.Гачев називав слово «екологія» – гуманістично-егоїстичним, ставлячи цим самим під сумнів ефективність гуманістичного підходу до врегулювання взаємодії людини з природним Універсумом [9]. Почасти вважається, що екологічний імператив, тобто імператив природи не потребує особливого обґрунтування, він ніби сам по собі є «легітимний», що це – очевидна істина. Гуманістичний імператив природо-відношення безумовно потребує своєрідного «захисту», обґрунтування права на існування, тим більше, що нерідко гуманізм визначається як світоглядний, соціокультурний чинник «перетворювального безмежжя» в ставленні до природи.

Як відомо, гуманізм, в якості системи поглядів, майже завжди виступав щонайважливішим і необхідним засобом людського світовідношення. На античні витоки гуманізму вказував А.Швейцер, прибічником такого погляду був також М.Хайдеггер. Поняття «гуманізм» в філософській і культурологічній площині відноситься до найбільш вживаних. А тому, воно в залежності від контексту має багато значень і смислових відтінків. Саме це зумовило поліваріантність і багатоаспектність гуманізму, його історичну специфічність і панорамність, що почасти кваліфікується як невизначеність, абстрактність, принципіальну відсутність онтологічного статусу. Час від часу в філософській (і не тільки) літературі виникають дискусії щодо сутності, еволюції гуманістичних концепцій. Інколи питання про долю гуманізму ставиться досить жорстко, аж до того, що «гуманізм повинен або нарешті загинути, або воскреснути в новій – і разом з тим споконвічній і щонайдоревнішій формі» [10].

Звичайно потрібно також мати на увазі, що певні застороги, якщо не сказати упередженість, стосовно гуманізму пов'язані з тими його дискредитаціями, які були спричинені неспроможністю низки ідеологій, котрі приміряли шати гуманізму, а насправді не були гуманістичними, а також надмірною політизацією гуманістичного світогляду.

Гуманізму також постійно приходиться мати справу зі скепсисом стосовно людини, її здатностей і можливостей, а тема пороків, вад, занепаду людини постійно «заявляється» в культурі. Але ж, не варто бути пророком, щоб періодично, чи перманентно вішувати кризи гуманізму. Бо постійно в історичному досвіді відкрива-

ються ті «страшні», протиріччя, які утримує в собі людський вимір як ідеал, бо людину дійсно може «заносити» в саме «страшне» пекло, причому цей шлях нерідко вимощується благими намірами. Але навіть із цих причин, гуманізм як уявлення про високі можливості і перспективи людини, не може бути «відмінений» на ґрунті наших сумнівів і розчарувань в реальному історичному процесі, але все ж таки ствердження гуманізму і розчарування в ньому постійно мали місце в історії. Як зазначав А.Уайтхед: «і в XIX ст. і раніше появлялись течії думки, які вели назад від ідеалу гуманізму» [11]. І на протязі минулого століття нерідко виголошувалось про втрату людиною своєї самоцінності, сенсу свого існування. Це супроводжувалось песимістичними роздумами щодо кризи духу, кризи науки і мистецтва, кризи і навіть смерті культури, кризи довілля. Дійсно, двадцяте століття було часом важких випробувань для гуманістичної культури. «Але надія живе навіть біля самих могил», – говорив якимось Гете. Здатність не тільки руйнування, а передусім – творення і надія, все-таки породжують віру в людину та її майбутнє.

В минулому столітті похвалення гуманістичної традиції змінювалось черговим її занепаданням, але тепер, як видається, закономірним є відродження нового інтересу до гуманістичної ідеології під впливом кризових явищ кінця XX століття. Ймовірно, що чергова артикуляція гуманізму пов'язана з тим процесом, який А.Швейцер називав переходом від «вибіркової до повної гуманності» [12]. Деякі сучасні дослідники проблем гуманізму стверджують, що найбільшчі десятиліття можуть стати апофеозом гуманізму як антиподу технократичному, натуралістичному, релігійному, етноцентристському світоглядах. Це пов'язується зі специфікою еволюційної ситуації, стрижнем якої виступають проблеми людини, що вкрай загострились: взаємовідносини людини і природи, людини і людини, людини і суспільства. При цьому підкреслюється, що якщо ці проблеми не будуть вирішені по суті, то XXI століття просто не відбудеться, бо немає ніяких гарантій забезпечення нашої цивілізації від перспективи закінчити чергову еволюційну кризу глобальним катаклізмом, після якого врешті решт залишиться «безжиттєва», або в іншому разі, «безрозумна» планета [13].

В цій ситуації, безумовно, підвищується відповідальність людини, зростає значущість гуманізму, або саме «людська» точка зору – це та, сповідуючи яку ми і «переживаємо» ситуації, людей, або предмети (Х.Ортега-і-Гассет).

Потрібно також мати на увазі, що гуманізм припускає таке самовизначення і «самопереживання» культури, в основі яких віра в те, що людина повинна, і в змозі, вирішувати свої проблеми, спираючись на свій розум, свої сутнісні сили. Тому не менш важливим є звернення до

гуманістичної проблематики в сфері природо-відношення, передусім в площині надії на певне, можливе вирішення проблем відношення «людина-природа». Йдеться про розуміння гуманізму, як загальної форми «віри в людину» (С.Л.Франк). Або ж, як підкреслював в свій час В.С.Соловйов, гуманізм є віра в людину, бо вірити в людське зло і немочі немає чого, вони явні, і в розбещену природу також немає чого вірити, вона є очевидний і відчутний факт, вірити в людину значить визнавати в ній більше того ніж є [14]. Таким чином, гуманізм передбачає наявність такої культури, в якій для людини суб'єктом історичної творчості у всіх її проявах і визначеннях виступає реальна людина.

Але все ж таки непроста світоглядна ситуація щодо гуманізму, почасти змушує гуманістику «виправдовуватися», підкреслювати, що гуманізм не може слугувати вичерпною імперативною формулою, що точка зору на світ «тільки через призму людського містить трагедію як для світу, так і для самої людини» [15]. Наразі йдеться не про недовершеність, обмеженість гуманізму, як і всякого іншого світоглядного принципу світобачення, стверджуючи пріоритет цінності людської особистості, її право на вільний і рівний розвиток власних можливостей і сил також сприяють і реалізації «прав» природи, бо людина, породжуючи свій світ за рахунок світу природи, поширює на нього, тобто на природу, ставлення до самої себе.

Історія скоріше свідчить про те, що саме якість культурних, гуманістичних механізмів стримування уможливлувала певну компенсацію руйнаційного потенціалу виробничих, соціальних технологій. Тому артикуляція гуманістичних принципів в нашому контексті буде означати, що, з одного боку, цивілізація набула чергової небезпеки загальноцивілізаційної кризи, а з іншого, що цивілізація розуміється на ситуації, усвідомлює її, намагається оптимізувати саму себе, спираючись на потенціал гуманістичних цінностей. Сучасний підхід до гуманізму має означати своєрідне здолання егоцентризму, своємірності, одномірності однозначної «центральності» людини у світі природи. Хоч наразі зазначимо, що часом людська натура й егоїзм можуть стати нашими спільниками в зміцненні солідарності на Землі, солідарності людини і природи. А.Кінг і Б.Шнайдер звертають увагу на те, що в більшості людей егоїзм проявляється в почутті турботи не тільки про себе, але й про своїх дітей і внуків. Тому, використовуючи саме егоїстичні інтереси людей, можна спробувати створити такі умови, котрі дозволили б забезпечити майбутнім поколінням існування, гідне людини [16]. Згадаймо також, що ще для А.Сміта та Д.Юма егоїзм не становив основної проблеми моралі і політики, бо егоїзм, з їх точки зору, є дещо природне і в потрібному по-

єднанні із соціальними афектами навіть досить корисне.

Сучасне розуміння гуманізму має включати не тільки зростаючу відповідальність людини за власну долю, але й одночасно – зрослу відповідальність за долю природи, як свою. Сьогодні, ймовірно, та ситуація, яку описував М.Хайдеггер, потребує деяких уточнень. Чи справді, як трактувалося, «людина, влаштовуючи сама себе, не відчуває вже ніяких інших необхідностей, окрім тих, які викликані потребами самовлаштування». В цьому філософ убачав «надзвичайну небезпеку» [17]. Звичайно, потреби самовлаштування не перестали бути першочерговими для людини, але сучасне природовідношення корегує те, що звалось «потребами самовлаштування», останні ж сьогодні набагато об'ємніші і якісніші не тільки у вузьколюдському смислі, позаяк вони з необхідністю включають у себе і сьогоднішнє, і майбутнє природи в процесі цього самовлаштування. Бо йдеться про органічне поєднання людиноцентризму та гуманізму із самоцінністю природного світу, який постає життєвою цінністю людини, адже природа дійсно постає «надто людською».

Ще у свій час, А.Печчеї звернув увагу на те, що в умовах, коли людина підкорила собі планету вона, повинна навчитися керувати нею, оволодіти непротим мистецтвом бути лідером усього життя на Землі. Якщо людина знайде в собі сили повністю і до кінця усвідомити всю складність і нестійкість її нинішнього стану і взяти на себе відповідальність, яка звідси випливає, якщо вона зможе досягнути того рівня культурної зрілості, яка дозволить їй виконати цю її нелегку місію – тоді майбутнє буде належати їй. Коли ж людина стане жертвою своєї власної внутрішньої кризи і не впорається з визначеною роллю захисника та головного арбітра життя на планеті, тоді їй випаде стати свідком того, як буде різко скорочуватись кількість її подібних, а рівень життя знову скотиться до відмітки, яку вже пройдено декілька століть тому. «І тільки новий повний гуманізм, – наголошує автор, – зможе забезпечити в людині таку трансформацію, підняти її якості й можливості до рівня, який відповідає її новій зрослій відповідальності в цьому світі» [18].

Зауважимо також, що головним у людській діяльності є розвиток й утвердження людської суб'єктивності, яка виявляється в таких параметрах, котрі із самої по собі сутності природного універсуму не виводяться. Тому позиція людини у світі природи, так би мовити, об'єктивно є «людиноцентристська». І це не є злий намір, первісний гріх, помилка людини. Неважко переконатися, що модель мислення, яка ставить людину поза природою, не здатна вберегти її від екологічної безвідповідальності. А от протилежна модель, що прирівнює людину до природи, полишає людину її достоїнності, дійсної

мотивації діяльності, тим самим значно знецінює життя і його сенс.

Світоглядне применшення ролі і значущості людини може, як це не видається парадоксальним, призвести до такого ж применшення ролі та значущості природного світу в житті людини. Адже втративши «центровість», людина може попасти в становище «бездомності», «маргінальності», що у свою чергу породжує ситуацію, коли вона не зможе відповідально і турботливо ставитися до природного світу, відчувати себе в ньому господарем, своєю плоть від плоті. Становище «піщинки на третьорозрядній планеті» не є привабливим як у людському, так і в екологічному аспектах.

Життя – це шлях чи глухий кут? Як можна прочитати хоча б перші (якщо не останні) склади виправдовувального вироку життю? – запитував Тейяр де Шарден. І сам же дав таку відповідь: а як же інакше, ніж удивляючись в істинне значення феномену людини. Продовжуйте вважати людину випадковою довагою або іграшкою в морі явищ, і ви приведете її до самобивчої відриси або бунту, які, охоплюючи все більшу й більшу кількість людей, врешті решт ознаменують незворотну поразку життя на Землі. Навпаки, визнайте, що, як свідчить наш досвід, людина – саме тому, що вона йде в авангарді одного з двох найпотужніших потоків, на які розпадається для нас відчутна Реальність,

держить у своїх руках долю Всесвіту, – ви повертаєте її до величного сонця, що сходить. Людина повинна радісно прямувати вперед, як тільки вона усвідомить свою долю пов'язану з долею самої природи. Бо піддавати сумніву цінність і надії світобудови було б уже проявом не критичної здатності, але хвороби духу[19].

Слушною є також думка М.Кисельова про те, що «оскільки позиція людини не може бути іншою, ніж антропоцентричною, то може йтися не про відхилення, а про формування нових більш досконалих її модифікацій»[20]. В яких, додамо від себе, відповідальність за природу стає частиною загальної життєвої позиції людини. Бо саме людина, яка мислить себе в єдності зі світом природи і вимірює все мірками істинно людського розуміння, похідного з діалогічного відношення, а не монологічного антропного диктату, може постати умовою та виток однієї та взаємозумовленої власної еволюції та еволюції світу природи, що нерідко називають коеволюцією. Як видається, антропоцентризм, що розвивається, може бути екологічно відповідальною позицією, може слугувати краще, ніж різновиди екоцентризму, коеволюції Людини і Природи. Саме коеволюційний розвиток, на наш погляд, дозволить людині здійснитися в напрямку її істинного людського призначення й у світі природи.

Література:

1. Сен-Марк Ф. Соціалізація природи. – М., 1994. – С. 54.
2. Павленко А.Н. Бытие у своего порога. Умиротворение // Человек. – М., 1995. – №2. – С. 39.
3. Яценко Е.Г. Глобальные механизмы. Опыт о взаимоотношениях природы и человека // Философская и социологическая мысль. – Киев. – 1992. – №4. – С. 16.
4. Тейяр де Шарден П. Гимн Вселенной // Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы. – М., 1991. – С. 310.
5. Андреев И.Л. Осторожно с «часами» истории! (Методологические проблемы цивилизационного процесса) // Вопросы философии. – М., 1998. – №9. – С. 45.
6. Агацци Э. Человек как предмет философии // Вопросы философии. – М., 1989. – №2. – С. 33.
7. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Хайдеггер М. Время и бытие. Статьи и выступления. – М., 1993. – С. 214.
8. Моисеев Н.Н. Экология, нравственность и политика // Вопросы философии. – 1989. – №5. – С.8.
9. Гачев Г. Национальный космо-психо-логос // Вопросы философии. – 1994. – №12. – С.63.
10. Франк С.Л. Достоевский и кризис гуманизма // О Достоевском. Творчество Достоевского в русской мысли 1881-1931 годов. – М. 1990. – С.397.
11. Уайтхед А.Н. Избранные работы по философии. – М., 1990. – С.417-418.
12. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. – М., 1992. – С.508.
13. Назаретян А. В многомерном мире раскрывается ограниченность гуманизма // Общественные науки и современность. – 1991. – №5. – С. 79.
14. Соловьев В.С. Три речи в память Достоевского // Соловьев В.С. Сочинения: В 2-х т. – Т.2. – М., 1988. – С. 314.
15. Прокофьев А. В. Парадоксальный гуманизм и критика морали (Опыт этического анализа «Философии в буддаре» Д.А.Ф. де Сада) // Вопросы философии. – М., 2001. – №1. – С. 68.
16. Кинг А., Шнайдер Б. Первая глобальная революция // Вопросы философии. – М., 1995. – №3. – С. 70.
17. Хайдеггер М. Семинар в Ле Торе. 1969 // Вопросы философии. – М., 1993. – №10. – С. 140, 139.
18. Печчеи А. Человеческие качества. – М., 1986. – С. 181.
19. Тейяр де Шарден П. Гимн Вселенной // Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы. – М., 1991. – С. 309-310.
20. Кисельов М. Гуманістичні засади сучасної екології // Філософська думка. – Київ. – 2000. – №3. – С. 22.

М. С. КОНОХ

КУЛЬТУРА І ОСОБИСТІТЬ У СОЦІАЛЬНІЙ, ПСИХОЛОГІЧНІЙ І ФІЛОСОФСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ

Конох Микола Семенович – доцент кафедри історії України та українознавства Дніпродзержинського технічного університету, кандидат історичних наук

Сучасним ученим цілком ясно таке: щоб зрозуміти широту діапазону антропологічної проблематики, необхідно враховувати прогресуючу спеціалізацію антропологічних досліджень, значна частина з яких тягнє до природознавства і математики (математичне опрацювання статистичних даних). Природно, за такої широти внутрішня логіка розвитку антропології диктувала вимогу відокремлення «філософської» частини антропології від природничонаукової, не говорячи вже про те, що саме життя пред'являло до антропології цілком нові вимоги, пов'язані з вивченням суспільств, у котрих інтенсивно сплавляються в єдиний соціальний організм різні расові групи і етноси. Тому поява на світ соціальної антропології – цілком природний результат загального культурного процесу, внутрішньої еволюції антропології й етнографії.

Немає нічого випадкового в тому, що соціальна антропологія як самостійна наукова дисципліна сформувалася саме в Сполучених Штатах. Але вирішальну роль у її виникненні відіграли не антрополози, а етнографи, і от чому.

Починаючи з 1890 р. у західноєвропейській і американській етнографії виявилися нові тенденції, що вимагали перебудови етнографічної науки і відновлення пізнавального інструментарію. Головною причиною перебудови і відновлення стало те, що в 80-90-ті рр. XIX ст. уперше з'явилися професійно підготовлені вчені-етнографи. Правда, самостійних кафедр етнографії й антропології в університетах європейських країн і в Північній Америці ще не було. Зате в багатьох європейських і американських містах стали виникати етнографічні музеї, що швидко перетворилися в центри наукової діяльності етнографів, антропологів і археологів. Такими були музеї в Будапешті (1872), Стокгольмі (1874), Парижі (1877), Варшаві (1888), Софії (1893), Чикаго (1893), Пітсбурзі (США, Пенсильванія, 1895), Брюсселі (1897), Кракові (1910), Нью-Йорку (1916) та ін. Одночасно виникли спеціальні етнографічні часописи і серійні видання, що включають відділи, присвячені антропологічній проблематиці [3, 87-88].

З 1987 р. у США почала систематично виходити серія видання Бюро американської етнології при Смітсонівському інституті – «Annual Reports» і «Bulletins», де друкувалися солідні монографічні праці, головним чином з етнографії і лінгвістики індіанців і ескімосів Північної Америки. Це видання продовжує існувати і сьогодні.

З 80-х рр. XIX ст. починаються наукові поїздки по північних областях Америки Франца

Боаса, натураліста за освітою, який став найкрупнішим етнографом і главою цілого напрямку в американській етнографії, а також родоначальника соціальної антропології. У 1879-1902 рр. він організував і очолив велику наукову експедицію в північні області Тихоокеанського басейну з завданнями вивчення історико-культурних зв'язків між корінним населенням Північно-Західної Америки і Північно-Східної Азії. У цій експедиції взяли участь і російські етнографи (В.Г. Богораз, В.І. Йохельсон).

Останнє десятиліття XIX ст. і початок XX ст. ознаменувалися для етнографії величезним приростом фактичного матеріалу, розвитком науки вшир. До початку першої світової війни на світовій карті етнографічних досліджень залишилися дуже мало білих плям.

Крім кількісного росту здійснювалося підвищення наукового рівня польових (емпіричних) досліджень і публікацій. Дослідження тепер проводилися здебільшого професійно підготовленими вченими-етнографами. Останні не просто записували і публікували звіти про явища, які спостерігалися, а й ставили перед собою певні завдання, формулювали гіпотези, підбираючи відповідним чином стосовний до справи матеріал.

До 30-х рр. XX ст. розвиток американської етнографії йшов майже цілком під знаком ідей Боаса. Надалі, хоча ідейна спадщина Боаса була ще далеко не вичерпана, а введені їм наукові принципи і методи досліджень зберігали повну силу, роботи американських етнографів і антропологів отримали в низці випадків новий напрям.

Найвпливовішою школою, що виросла з цього нового напрямку, стала психологічна або етнопсихологічна школа, очолювана в ті роки Абрамом Кардінером. Її найбільш відомими представниками були: Ральф Лінтон, Едуард Селір, Рут Бенедикт, Кора Дю Буа, Ірвінг Халлоуелл та ін.

У тому, що етнографи звернулися до психології за інтепретацією досліджуваних явищ не було нічого виняткового. Так чинили піонери етнографічної науки XIX ст., починаючи з німецького лікаря А.Вастіана, що бачив у психології ключ до всіх наук про людину. Е.Тейлор, Дж.Леббок та інші еволюціоністи постійно посилалися на психіку людини як чинник зародження і розвитку різних ідеологем (міфологічних, релігійних та ін.), апелюючи головним чином до розумової діяльності стародавніх людей.

Таким чином, звертання етнографів до психології для пояснення явищ культури не було

чимось новим. Новим було інше, а саме – розробка в контексті психології поняття «особистість», особливий інтерес до процесу формування особистості, починаючи з раннього дитинства, адаптація фрейдистського вчення для пояснення кровноспоріднених відносин у стародавніх народів.

У порівнянні з попереднім етапом розвитку американської етнографічної науки (періодом панування школи Боаса) новим було те, що якщо учні Боаса довели до крайності його науковий скептицизм і дійшли до повного заперечення можливості встановлення соціально-культурних і історичних закономірностей засобами етнографії, то представники етнопсихології, незадоволені подібним негативізмом, спробували все-таки знайти закономірності в соціально-історичному розвитку, звернувшись до психології і психіатрії [3, 272].

Інша принципова відмінність позиції етнопсихологічної школи від боасівської полягала в іншому розумінні категорій «культура» і «особистість». Для учнів Боаса «культура» була центральним поняттям етнографічної науки і головним предметом дослідження. Для прихильників етнопсихологічної школи «культура» була не більш як абстракція. Справжньою ж реальністю є особистість, а тому з вивчення особистості і варто починати дослідження соціально-культурних реалій кожного народу [3, 272].

Ще одна характерна відмінність етнопсихологічної школи від школи Боаса полягає, на думку С.А.Токарева, у більш широкому охопленні етнографічного матеріалу. Якщо учні Боаса обмежували вивчення тільки американських індіанців, то етнопсихологи своїми дослідженнями охоплювали майже всю планету

У 30-ті рр. на базі етнопсихології відбувається остаточне конституювання соціальної антропології, що ставить під кутом зору категорію «особистість». Одночасно серед етнографів стрімко наростає інтерес до психології. У 1935 р. Моррис Оплер закликав соціальних антропологів звернутися до психоаналітичного методу З.Фрейда і з його допомогою досліджувати поведінку людського індивідуума з тим, щоб досягти необхідної глибини в дослідженні культури. У 1937 р. Кора Дю Буа в одній зі своїх статей висловила думку, що соціальний антрополог неминуче повинний звернутися до психології, як «загальному знаменнику» культури й у той же час її «останньої реальності».

У ці ж роки відбувається розмежування між власне антропологією і соціальною антропологією (соціальною етнологією або соціальною етнографією). Якщо перша з самого початку орієнтується на вивчення фізичної конституції людини природничонауковими і точними (математичними) методами, то друга віддає перевагу психології і психологізації культури.

Тут треба мати на увазі, що становлення антропології і етнології (етнографії) у США й інших країнах здійснювалося в єдиному і погано диференційованому полі. Тому термін «антропологія» найчастіше використовувався занадто вільно. Тільки після другої світової війни відбулося остаточне розмежування між антропологією, етнографією (етнологією) і соціальною антропологією (етнологією). Після цього розмежування соціальною антропологією зацікавився багато хто з філософів, особливо з числа філософів-екзистенціалістів, що, як і соціальні антрополози, надавали винятково велике значення поняттю «особистість».

Дуже знаменний той факт, що в 30-40-ті рр. XX ст. переважна більшість соціальних антропологів віддавала перевагу друкуванню своїх статей в психологічних, психіатричних, соціологічних і філософських часописах, тоді як у власне етнографічних виданнях вони друкувалися досить рідко.

Глава нового напрямку етнологічних досліджень Кардінер вважав, що ні класична німецька психологія (В.Вундт та ін.), ні біхевіористський напрямок в американській психології (Дж.Б.Уотсон та ін.), ні рефлексологія І.П.Павлова, ні німецька гештальтпсихологія не придатні для цілей етнопсихологічних досліджень. Для цих цілей придатний тільки психоаналіз Фрейда.

Неофрейдизм, що одержав широке розповсюдження в США, базувався на 3-х фрейдівських ідеях: 1) раннє дитинство як час, коли формуються основи людської особистості; 2) між нормальною і ненормальною психікою немає якихось відмінностей; 3) лібідо як найпотужніший чинник індивідуального людського життя.

Визнаючи особистість (індивідуум) головним чинником, що формує культуру того або іншого народу, етнопсихологи надають велике значення вивченню розвитку самої особистості. Відповідно до цього в етнологічних описах окремих народів важливе місце приділяється дослідженню онтогенезу в дитячому віці з метою наступної розробки практично значущих рекомендацій по догляду за дитиною, вихованню і розвитку дитячої психіки. На думку С.А.Токарева, вивчення дитячої психіки являє собою найпозитивніше, що дала етнопсихологічна школа педагогічній науці [3, 278].

У 50-ті рр. XX ст. класична етнопсихологія здає свої позиції і переважною течією у соціальної антропології стає так званий культурний релятивізм або теорія цінностей. Представники цього напрямку в соціальній антропології визнають рівноправність культурних цінностей, створених або утворюваних різними народами, незважаючи на їхні цивілізаційні відмінності (розвиненість промисловості, технології і т.п.).

Треба зауважити, що ідею теорії цінностей або, говорячи інакше, аксиології у свій час ясно і чітко висловив Боас. Тому у певному сенсі його

можна вважати не тільки прародителем соціальної антропології, але й теорії цінностей. Як підкреслює Токарев, поняття «цінність» в останні десятиліття XX ст. стало досить уживаним в етнографічній літературі США та інших країн. Так, наприклад, на Нью-Йоркській конференції етнографів у 1952 р. зав'язалась досить жвава дискусія з приводу того, що варто розуміти під культурними цінностями.

Головним і самим значним представником культурного релятивізму був Мелвілл Херсковіц, що учився в Боаса й А.Гольденвейзера. Свою наукову діяльність він почав як фахівець фізичної антропології і расознавства. Від власне антропології він перейшов до соціальної антропології, зайнявшись дослідженням соціальних аспектів расової проблеми. В узагальненій формі Херсковіц виклав свої погляди з питань етнографії у великій праці «Людина і її витвір», пізніше перевиданий в більш стислому вигляді під назвою «Культурна антропологія».

Херсковіц послідовно відстоював тезу культурного релятивізму – визнання самостійності і повноцінності кожної культури і заперечення абсолютного значення якоїсь однієї культури (скажемо, європейсько-американської) з її системою цінностей. Інакше кажучи, Херсковіц закликає до відмови від етноцентризму і, зокрема, від європоцентризму при порівнянні культур різних народів. Ми не маємо права, писав він, видавати наші європейсько-американські моральні та інші цінності за абсолютні, оскільки усе в цьому світі відносне (релятивне). Наприклад, у Європі й Америці полігамія засуджується громадською думкою і забороняється законом, але, скажемо, у Дагомеї патріархальна полігамна сім'я складає цілком нормальну і законну суспільну структуру, добре пристосовану до умов господарського життя. Отже, для дагомейців вона безумовно гарна.

При порівнянні між собою культур різних народів Херсковіц схильний підкреслювати скоріше подібності, чим відмінності, оскільки найважливішим для нього є виявлення «універсалий», тобто подібних рис загальнолюдської культури. Ці «універсалиї», вважає Херсковіц, можуть виявлятися у різних народів різними способами, але у суті своїй вони ідентичні (універсальні). Так, різні форми суспільних некровноспоріднених об'єднань (чоловічі і жіночі союзи, обрядові і військові угруповання, ремісничі і торговельні гільдії, клуби та ін.) – усе це лише різні види соціальних асоціацій, однакових, як правило, і за кількістю, і за типом, і за функціями у всіх народів світу. Але от, наприклад, прийоми виховання молоді у різних народів неоднакові, хоча і підпорядковані одній і тій же цілі.

Особливий акцент Херсковіц робить на практичному, прикладному значенні соціальної антропології, яка учить уважному і поважному ставленню до культури кожного народу. Не мож-

на привласнювати собі право втручатися в життя якогось племені під тим приводом, що воно нібито нездатне до самостійного і плідного розвитку. Таке безцеремонне втручання породжує лише невдоволення й образу, чреваті серйозними конфліктами. Тому завдання будь-якої гуманістично орієнтованої науки полягає в тому, щоб допомогти людству назавжди покінути з подібними явищами і активно сприяти конструктивному порозумінню між народами. І тут, як думає Херсковіц, особливо велика роль соціальної антропології, що повинна захищати право кожного народу на самостійний культурний розвиток.

В даний час соціальна антропологія вже міцно прижилась і в Європі під егідою структуралізму в етнології, різних напрямків у соціальної психології і філософії.

Як ми вже знаємо, однією з центральних категорій соціальної антропології є категорія «особистість». Проте американських вчених не можна вважати піонерами у використанні даної категорії як ідейного принципу, що обумовлює методологічний базис соціальної антропології. Вже наприкінці XIX ст. у західноєвропейській психології виник напрямок, представники якого спробували подолати «атомістичний» підхід до свідомості і зробити головним предметом вивчення цілісність психічного життя людини. Головна заслуга в цій справі належить німецькому психологу Г.Штерну, що ввів поняття «персона» для позначення будь-якої сутності, що самовизначається, і спроможної до саморозвитку як у неорганічному, так і в органічному світі [4, 279].

У XX ст. виникла низка філософських і психологічних концепцій особистості, що отримали загальну назву «персонологічного напрямку». Що стосується терміну «персонологія», то він був висунутий психологом, творцем тесту тематичної аперцепції Г.Мерреем для позначення вчення про особистість. Цю персонологію варто відрізнити від філософсько-релігійного напрямку персоналізму, який вважає особистість первинним духовним елементом буття, а весь світ – проявом творчої активності вищої духовної особистості – Бога [4, 279].

До персонологічного напрямку в психології належить теорія самореалізації Г.Олпорта, концепція самоактуалізації А.Маслоу, система теоретичних поглядів К.Роджерса, психологічна концепція Г.Меррея та ін. Незважаючи на певні розбіжності, усі ці концепції і теоретичні розробки мають загальні вихідні установки, що дозволяють об'єднати їх у єдиний психологічний напрямок. Характерно, що перелічені психологи підкреслюють гуманістичність природи людини, що виражається у споконвічно притаманних людському індивідууму потребах у теплих міжособистісних відносинах, у постійному спілкуванні, у повазі і т.ін. Тому нерідко «персо-

нологічний напрямок» у психології називають «гуманістичною психологією».

Аналізуючи мотиваційну сферу психіки особистості, персонологи в якості головного мотиву виділяють прагнення індивіда до безупинного розвитку, удосконалювання. Саме спрямованість людини в майбутнє, її цілі, плани, перспективи, і аж ніяк не його минуле розглядаються персонологами як найважливіші характеристики особистості. При цьому всіляко підкреслюється неповторність, унікальність, індивідуальність кожної особистості [4, 280].

Певна спорідненість просліджується між персонологічною психологією і філософією персоналізму, що дозволяє пролити додаткове світло на проблематику сучасної соціальної антропології.

Персоналізм як філософське вчення виник у Франції на початку 30-х рр ХХ ст. У його становленні як особливі течії філософської і соціально-політичної думки головну роль відіграв Емманюель Мунье, що у жовтні 1932 р. разом із Жаном Лакруа заснував часопис «Еспрі» («Дух»), що існує й понині. З його сторінок розгорнулася активна пропаганда персоналістської філософії, у розробці якої взяли участь Моріс Недонсель, Поль-Луї Ландсберг, Габриель Мадіньє, Дені де Ружмон, Мікель Дюфрен, Поль Рікер, Жан-Марі Доменак та інші вчені.

Як зазначається в науковій літературі, співробітники «Еспрі» належали до тієї частини західноєвропейської інтелігенції, що, сприйнявши світову економічну кризу 1929–1933 рр. як свідчення неминучого і швидкого краху капіталістичного суспільства, спробували знайти «третій шлях» і виробити ідеал нової, гуманістичної цивілізації, що не була б ні капіталістичною, ні комуністичною [1, 212].

Корисно мати на увазі, що хоча персоналізм розроблявся переважно католиками, але до нього із самого початку примкнув і багато хто з протестантів. І ті, і інші підкреслювали свою прихильність до певних цінностей і їхній регулятивних функцій у справі філософських шукань. Тому в цілому персоналістський рух у філософії має цілком визначене релігійно-богословське забарвлення. Це не варто забувати, порівнюючи теоретичні шукання соціальних антропологів, психологів-персонологів і філософів-персоналістів.

На перших етапах свого становлення персоналізм відчув різні ідейно-теоретичні впливи. Особливо слід зазначити вплив неотоміста Марітена, а також творця екзистенціалістсько-персоналістського вчення М.Бердяєва. Певний вплив на персоналізм зробив католицький модернізм, що орієнтувався на філософське вчення А.Л.Бергсона. Слід також відмітити вплив філософської антропології М.Шеллера і «конкретної філософії» Г.Марселя. Певну роль відіграв і релігійний екзистенціаліст К.Ясперс [1, 212].

Вихідним поняттям персоналістської філософії є поняття «особистість». Це впливає з доктринального для персоналістів твердження, що особистість – найконкретніша і безпосередньо дана очевидна реальність. Особистість, за Мунье, є духовна істота, що має стійке і незалежне буття; усталеність особистості визначається її приєднанням до ієрархії цінностей, вільно прийнятих, асимільованих і пережитих за допомогою відповідального залучення у світ цих цінностей і постійного їх перетворення. Таким чином, особистість – це об'єднання в єдине ціле усієї індивідуально-людської життєдіяльності і розвиток даної життєдіяльності через зростання свого унікального покликання за допомогою творчих актів.

Персоналізм не є винятково французьким дітищем. У 1863 р. бостонський (США) філософ і педагог А.Б.Олкот назвав своє вчення персоналізмом. Будучи глибоко віруючою людиною, він уживав термін «персоналізм» як синонім «теїзму». Проте як особливий напрямок американської філософії бере свій початок не від робіт Олкота, а від робіт В.П.Боуна, його учня і послідовника. Характерно, що одне з творів Боуна мало назву «Персоналізм» (1908). Свій найбільш систематичний розвиток американський персоналізм отримав у першій половині ХХ ст. у філософії П.Т.Флюеллінга і Э.Ш.Брайтмена, які особливий акцент зробили на аксиологічній проблематиці.

У фокусі уваги персоналістів знаходяться релігійно-етичні питання, що групуються навколо поняття «свобода». З їхньої точки зору людська свобода – результат божественного «самообмеження», що пояснює пануюче у світі зло. За допомогою цього самообмеження Бог дає людині свободу вибору.

Взагалі треба зауважити, що питання про свободу – головне питання філософії, що розглядає під особливим кутом зору проблему особистості. Від вирішення цього питання багато в чому залежать вирішення питань практичного характеру, насамперед педагогічних питань. Не випадково філософи-персоналісти різних шкіл і напрямків постійно зверталися до педагогіки, намагаючись апробувати свої теоретичні розробки на педагогічному матеріалі.

Певний вплив на персоналістів мала філософська антропологія М.Шеллера. Оглядом цього варіанта антропології закінчується наш розгляд кола питань, пов'язаних із характеристикою сучасної соціальної антропології.

Хоча термін «антропологія» спочатку закріпився за назвою цілком певної наукової дисципліни, націленої на вивчення людських рас і фізичних ознак цих рас, але досить швидко значення даного терміну було істотно розширене, оскільки «людиназнавство» не могло обмежуватися рамками природничонаукового аналізу. Після другої світової війни тенденції до розши-

рення антропологічної проблематики одержали додатковий імпульс.

Криза буржуазного суспільства початку ХХ ст. Шелер пояснює кризою особистості, її культурних установок. У центр своїх філософських досліджень він ставить проблему людини, проблему людської особистості. За Шелером, усі головні проблеми філософії зводяться до проблеми, що таке людина і яке становище займає вона усередині сукупності буття, світу і Бога.

Шелер заявляв, що прийшов час народження синтетичної антропології, спроможної стати основою для всіх наших знань про світ, тому що основою основ є людина.

В другій половині ХХ ст. «термін» антропологія став вживатися у назві найрізноманітніших і часом взаємовиключних філософських побудов, шкіл, течій. Але в будь-якому випадку філософська антропологія мислиться її творцями як особлива філософська дисципліна, яка відповідає на питання людини про саму себе і поглиблює її самосвідомість [2, 505]. Характерно, що Э.Кассирер пізнього періоду своєї твор-

чості також зайняв позиції філософської антропології, підкреслюючи, що самосвідомість і такий її інструмент, як самопізнання, є головним завданням філософії.

Сучасна філософська антропологія намагається синтезувати абстрактні філософські і релігійно-богословські спекуляції, психологію і біологію в якесь єдине ціле. При цьому між ними є значні розбіжності, обумовлені вибором предметних пріоритетів і відповідних їм інструментів дослідження. Наприклад, представники біологічної гілки філософської антропології (А.Гелен, А.Портман, К.Лоренц та ін.) розглядають людину тільки як специфічну тварину, що відірвалася від свого природного біологічного середовища, і компенсуюча цей розрив створенням культурного світу [2, 508].

Своєрідним результатом розвитку філософської антропології в другій половині ХХ ст. стала поява культурної антропології у філософському середовищі ФРН, творці якої (Э.Ротхакер, М.Ландман та ін.) спробували об'єднати різні гілки філософської антропології.

Література:

1. Кузнецов В.Н. Французская буржуазная философия XX века. -М.: Мысль, 1970.
2. Современная буржуазная философия // Под ред. А.С.Богомолова, Ю.К.Мельвиля, И.С.Нарского. -М.: Высшая школа, 1978.
3. Токарев С.А. История зарубежной этнографии. - М.: Высшая школа, 1978.
4. Ярошевский М.Г., Анцыферова Л.И. Развитие и современное состояние зарубежной психологии. -М.: Педагогика, 1974.

О. А. БАЗАЛУК

ИЕРАРХИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Базалук Олег Александрович – и.о. доцента Переяслав-Хмельницкого педагогического института, кандидат философских наук

Этимология слова иерархия, которое является ключевым в названии статьи, складывается из двух греческих слов: hieros – священный и arshe – власть. Иерархия – это расположение частей или элементов целого в порядке от высшего к низшему [4]. В своей статье я попытаюсь раскрыть иерархическую структуру человеческого общества с позиций современного уровня знаний. Начнем с определения фундаментальных уровней.

О том, что биологические свойства человеческого организма в иерархической структуре общества являются не главными, и даже не определяющими, было известно давно. Еще классики древней философии подчеркивали этот факт, противопоставляя культу «тела» силу «духа», которая была мощнее и фундаментальнее физических показателей организма.

В Библии мы встречаем уже более пространную организацию человеческой природы. По Библии Бог сотворил человека духом, имеющим физический дом – тело. Дух Бога царствует на Земле через человеческий дух и проявляет при-

роду Бога через человеческое тело. Отсюда следует иерархическая структура человеческой природы. В основании иерархии находится Дух, который предназначен для взаимоотношений с Богом. Следующий уровень – Душа, для доминирования в сфере разума. И третьим идет тело, для взаимоотношений с физическим миром [7]. Именно эти три уровня определяют деятельность человека и общества в целом.

Философия Нового времени не опровергла библейскую дифференциацию человеческой природы. Ее исследования прошли по двум основным направлениям. Первое направление, приняв за основу указанные в Библии три уровня развития человеческой природы, на более качественном уровне разработало философию духа и души, попытавшись с ее помощью объяснить бытие человечества в целом. Другое направление, главным образом под влиянием исследований Р.Декарта, попыталось больше материализовать фундаментальный уровень, отгородившись от мифического Духа и признавая его как непосредственно существующую

субстанцию – сознание, открытую лишь для созерцающего ее субъекта. Что касается непосредственной организации общества, то в этот период под обществом понимали совокупность человеческих индивидов, объединяющихся на основе конвенции, договора, одинаковой направленности интересов.

Немецкая классическая философия вдохнула новый смысл в понимание иерархической структуры общества. Во-первых, было дано иное объяснение генезиса и строения сознания. И.Кант, Г.Гегель и др. показали различные уровни организации сознания, его активность, историзм, диалектику чувственного и логического, индивидуального и социального. Благодаря немецкой классической философии библейская иерархическая организация человеческой природы несколько изменилась по форме, в принципе, оставшись идентичной по содержанию. По Г.Гегелю фундаментальным уровнем человеческой природы является субъективный дух – сознание. Субъективный дух непосредственно связан со следующим уровнем – объективным духом, который определяется историческими формами общественной жизни. Третий уровень – тело, через которое воплощались субъективный и объективный дух человека.

В противовес гегелевскому пониманию сознания К.Маркс и его последователи рассматривали сознание как функцию мозга, отвергая любую его связь с космосом, с «духом». Во-вторых, немецкая классическая философия наряду с диалектическим материализмом значительно обогатили понимание непосредственно самого общества и его структуры. О.Конт видел истоки общества в действии некоторого абстрактного закона формирования сложных и гармоничных систем. Г.Гегель противопоставлял «договорной» теории трактовку «гражданского общества» как сферы экономических отношений, где всесторонне переплетается зависимость всех от всех [9]. К.Маркс и его последователи отвергали понятие абстрактного человека, считая, что «общество не состоит из индивидов, а выражает сумму тех связей и отношений, в которых эти индивиды находятся друг к другу» [9, 451]. Они вводят новое понятие – общественные отношения. Общественные отношения – то специфическое, что отличает социальные образования от всех других систем материального мира [9].

Именно в этот период четко сформировалось понимание того, что человек является социальной единицей. От того насколько полно и качественно социальные механизмы окажут воздействие на него, настолько совершенной окажется активность человека, настолько полноценной будет его деятельность в обществе.

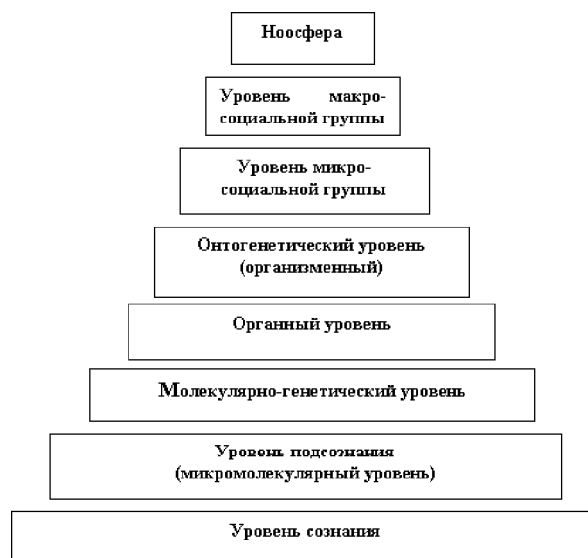
Современная философия существенно обогатилась знаниями о структуре общества благодаря достижениям нейрофизиологии, психо-

логии, социологии, философии.

С точки зрения современной философии, повседневному уровню существования человека предшествуют четыре равнозначных уровня обмена вещества, энергии и информации. Фундаментальный уровень – сознание. За ним следует уровень подсознания. Далее идут – молекулярно-генетический и органный уровни. Уровни сознания и подсознания в совокупности формируют психику, психическое начало человека. Молекулярно-генетический и органный уровни – составляют биологическое начало человека, доставшееся ему от мира природы.

После органного уровня следует онтогенетический (его еще называют организменный) уровень. За ним уровни микро и макросоциальных групп. И замыкает иерархию – ноосфера в целом. Таким образом, мы можем выстроить пирамиду структурной организации человеческого общества (рис. 1).

Рис. 1. Пирамида иерархической структуры человеческого общества

Между условно выделенными уровнями обмена вещества, энергии и информации в человеческом обществе существует строгая иерархия, выражающаяся в определяющей и направляющей роли фундаментальных уровней. Чем фундаментальнее уровень, тем весомее и определяющее его влияние в жизни и деятельности человеческого общества.

Дадим краткую характеристику каждому уровню с позиций современного развития знаний. Фундаментальным уровнем человеческого общества является уровень сознания (рис. 1). В своих предшествующих исследованиях я уделил значительное место рассмотрению этого вопроса [1, 2]. Здесь ограничимся следующим. Первое, согласно наших исследований уровень сознания представляет собой не только высшую

форму психического отражения. Это реально существующий нейронный комплекс, включающий в себя нейронные объединения памяти, внутреннего абстрактного образа, речевые центры (слухоречевой центр Вернике, речедвигательный центр Брока, зрительно-речевой центр), таламус и ретикулярную формацию. Работа нейронного комплекса сознания осуществляется под непосредственным влиянием со стороны волевого механизма [1, 2]. Второе, между вышеперечисленными нейронными объединениями, расположенными в высших отделах головного мозга, происходит постоянный обмен вещества, энергии и информации. Третье, уровень сознания это биопсиполе, характеристики которого исследованы белорусским ученым А.К.Маневым – автором наиболее полной и во многом соответствующей действительности концепции биопсиполя [8]. Четвертое, особенностями этого уровня, отличающие его от следующих уровней обмена вещества, энергии и информации, являются: а) преобладание континуальной энергии, на которой основана работа уровня сознания. Континуальное (полевое, очаговое) распространение импульса в нейронных объединениях неокортекса, позволило мозгу перейти от рефлекторного взаимодействия с материальной средой к организации биопсиполя Манеева, к формированию и развитию процесса мышления; б) на уровне сознания речевой центр разделился на три самостоятельных нейронных объединения: слухоречевой центр Вернике, речедвигательный центр Брока и зрительно-речевой центр, что привело к возникновению речи и соответственно, к организации полноценной работы второй сигнальной системы Павлова; в) на уровне сознания нейронное объединение памяти разделилось на блоки долговременной и кратковременной памяти. На основе долговременной памяти произошла организация внутреннего абстрактного образа – мировоззрения субъекта, его внутреннего «Я»; г) выделение уровня сознания привело к организации второго вида взаимодействия психики с информационной средой [1]. Основными характеристиками этого вида являются: 1) доминирование сознательной деятельности над бессознательной; 2) приоритет ассоциативной информации над условной и безусловной информацией; 3) концентрирующая и направляющая работа волевого механизма, которая интегрирует работу нейронных объединений уровня сознания в корпоративный, автономный механизм; 4) доминирующее влияние внутренних стимулов-раздражителей над внешними афферентами. В роли внутренних стимулов-раздражителей выступили слова и словосочетания. В основе работы внутренних стимулов-раздражителей лежат генерирующие свойства внутренней речи; д) на уровне сознания произошло формирование внутренней ин-

формационной базы, которая освободила работу нейронных объединений уровня сознания от зависимости внешней информационной среды, и соответственно, стимулирующей энергии внешних стимулов-раздражителей. Таким образом, уровень сознания – это основоопределяющая, автономная система, со своим энергетическим, информационным и вещественным круговоротом.

Следующим уровнем иерархии является уровень подсознания. Как и уровень сознания, подсознание – это реально существующий в головном мозге человека нейронный комплекс, который образуют нейронные объединения памяти, речевые центры, таламус и ретикулярная формация. Уровень подсознания предшествовал уровню сознания, и долгое время являлся фундаментальным уровнем человеческого общества. Подсознание возникло в ходе эволюции молекулярно-генетического уровня (фундаментального уровня мира природы) и перехода от дискретной передачи безусловной информации в нейронных цепях к дискретно-континуальной работе вновь сформированного нейронного комплекса [1]. Говоря об уровне подсознания или сознания, мы не ведем речь о сознании или подсознании отдельного человека. Мы говорим о развитии сознания или подсознания в масштабах человеческого общества. При этом, мы понимаем, что развитие этих уровней в масштабах цивилизации неодинаково. Но за основу мы берем усредненное значение, которое позволяет нам говорить о сознании и подсознании целого поколения, или цивилизации на одном из этапов ее развития.

Уровень подсознания в своем развитии прошел несколько этапов: от уровня предсознания к работе рефлекторной дуги в современном виде. Основными характеристиками уровня подсознания являются: а) преобладание дискретно-континуального вида энергии в работе нейронных объединений головного мозга. Дискретно-континуальная передача импульса лежит в основе условно-рефлекторной деятельности нервной системы; б) на уровне подсознания произошло разделение сенсорных центров молекулярно-генетического уровня на нейронные объединения речевых центров и памяти, при этом и речевые центры, и память, представляли собой единые нейронные комплексы, не выполняющие тех функций, которые выполняют на уровне сознания; в) преимущественная работа мозга с условной информацией, что позволило снизить влияние наследственных программ на работу мозга; г) развитие уровня подсознания связано с организацией первого вида взаимодействия психики с информационной средой, отличительными чертами которого являются: 1) приоритет условно-рефлекторной работы нервной системы; 2) преобладание условной информации над безусловной информацией; 3)

активность бессознательного начала человеческой психики; 4) доминирующее влияние внешней афферентной стимуляции; 5) дискретно-континуальная передача информации по нейронным сетям [1].

Во время работы подсознания образ действительности и отношение к ней субъекта составляют нерасчлененное целое. Подсознание отличается от сознания тем, что отражаемая им реальность сливается с переживаниями субъекта, его отношениями к миру. Поэтому на уровне подсознания невозможны произвольный контроль осуществляемых субъектом действий и оценка их результатов [6].

Третьим уровнем иерархической структуры человеческого общества является молекулярно-генетический уровень. Это уровень элементарных генетических структур, представленный нуклеопротеидными полимерами. Он достался человеку от высших биологических организмов и раскрывает: структурно-функциональную организацию генетического аппарата нейронов и механизмов реализации наследственной информации; молекулярные механизмы взаимодействия вирусов с клетками (нейронами); закономерности иммунных реакций организма; появление разнокачественности нейронов в ходе индивидуального развития организмов и специализации нейронов и т.п. На молекулярно-генетическом уровне осуществляется редупликация генов по матричному принципу, связанная с передачей наследственной информации от поколения к поколению, а также с организацией безусловно-рефлекторной деятельности нервной системы.

Особенностями молекулярно-генетического уровня мозга человека являются:

а) дискретная (химическая) передача сигнала по цепям нейронов; б) безусловно-рефлекторное взаимодействие нервной системы с внешней материальной средой;

в) целостность и автономность сенсорного центра, который разделит мозг на три практически независимых центра: зрительный, слуховой и обонятельный; д) доминирование наследственной информации, наследственных программ в рефлекторной деятельности мозга.

Рассматривая молекулярно-генетический уровень, мы рассматриваем процесс формирования генных структур и молекул. И если, говоря об уровне сознания и подсознания, мы вели речь исключительно о формировании психики, о масштабах процессов происходящих главным образом в головном мозге, то, переходя к молекулярно-генетическому уровню, наше рассмотрение выходит на новый уровень, на уровень нервной системы организма в целом. Мы рассматриваем работу и головного и спинного мозга, эфферентных и афферентных нервных волокон, рецепторов и других составляющих нервной системы организма.

Следующий за молекулярно-генетическим органный уровень, отвечает за образование зачатков органов и их дифференцирование в ходе онтогенеза или филогенеза человека. Многие процессы, происходящие на органном уровне человека, идентичны процессам органного уровня высших животных. Поэтому эти уровни обоснованно рассматривают по аналогиям.

На органном уровне почти у всех многоклеточных биологических организмов, в том числе и человека, происходит деление тела зародыша на экто-, энто- и мезодерму (процесс гаструляции). У позвоночных из материала эктодермы возникают зачатки центральной нервной системы, органов чувств, покровов, из энтодермы – кишечная трубка, из которой позже вычлениваются зачатки печени, поджелудочной железы, органов дыхания, из мезодермы – зачатки скелета, мускулатуры, кровеносной системы, половых органов и органов выделения [3].

После образования общей формы и структуры органов в них дифференцируются клетки различных типов. На органном уровне большое значение имеют взаимодействие клеток, входящих в состав зачатка органа, их молекулярно-генетическая структура.

В целом, органный уровень изучает изменения органов в эволюции, их преобразование, разделение, прогрессивное развитие и редукцию, процессы рудиментации, а также развитие формы в связи с их функцией.

Особенностями этого уровня являются: а) рассмотрение не нейронных комплексов, а клеток и клеточных объединений; б) рассмотрение не одной нервной системы, а целого комплекса органов и систем органов, который в совместной, корпоративной работе образует высокоразвитый биологический организм; в) органный уровень в большинстве своих параметров адекватен органному уровню высших животных. Именно по молекулярно-генетическому и органному уровням, которые в совокупности образуют биологическое начало человека, человеческий организм идентичен организмам высоко развитых млекопитающих, что позволяет изучать его по аналогиям с высшими животными. Благодаря этому, органный уровень из всех четырех составляющих человеческую натуру, наиболее изучен.

Следующей ступенью иерархии выступает онтогенетический (организменный) уровень, который рассматривает человека как целостную биологическо-социальную систему, состоящую из взаимозависимых и соподчиненных элементов, взаимоотношения которых и особенности строения детерминированы их функционированием как целого. Онтогенетический уровень проявляется, с одной стороны, в морфологических и физиологических изменениях, протекающих в организме индивида с момента рождения и до физической смерти, с дру-

гой стороны, в последовательном становлении психики.

Онтогенетический уровень представляет человека как неделимую далее социальную единицу – индивида. На этом уровне рассмотрение человека выходит за рамки природной (биологической) ограниченности. Мы рассматриваем социальное существо, использующее орудия труда и неограниченные возможности психики, и через них овладевающее собственным поведением и психическими процессами.

На онтогенетическом уровне у человека отмечаются индивидуальные черты, характеризующиеся своеобразием психики и личности индивида. Индивидуальные черты человека проявляются в чертах темперамента, характера, в специфике интересов, качеств перцептивных процессов и интеллекта, потребностей и способностей индивида. Предпосылкой формирования индивидуальных качеств человека служат анатомо-физиологические задатки, которые преобразуются в процессе воспитания, имеющего общественно обусловленный характер, порождая широкую вариантность проявлений индивидуализма [6]. Таким образом, особенностями онтогенетического уровня являются: а) переход от природных (биологических) показателей к социальной значимости индивида; б) рассмотрение человека как социальной единицы, которая, с одной стороны, сама воздействует на материальный мир как социальный объект, с другой стороны, подвержена влиянию социальных механизмов; в) выделение в человеке индивидуальных черт, которые характеризуют его биологические и психические показатели; г) рассмотрение биологических и психических показателей с момента рождения индивида до его естественной смерти; д) онтогенетический уровень – это уровень становления личности, человека умственно развитого, духовно богатого и физически совершенного. Таким образом, онтогенетический уровень раскрывает перед нами этапы становления индивида, его биологических и психических возможностей.

Шестым уровнем иерархической структуры человеческого общества является уровень микросоциальной группы. На этом уровне рассматривается обмен информации, вещества и энергии в масштабах семьи, производственного объединения работников одного предприятия и территориальной общности (жителей одной деревни, города, района). Каждая микросоциальная группа обладает определенной структурой, складывающейся под влиянием, как внешней среды, так и внутригрупповых межличностных отношений. Среди микросоциальных групп можно выделить целевые (формальные) и социально-психологические (неформальные) группы. Целевые микросоциальные группы функционируют в соответствии с заранее установленными (обычно – официально фиксированными)

целями, положениями, инструкциями, уставами. Социально-психологические микросоциальные группы складываются на основе личных симпатий и антипатий. В целевых группах также складываются неформальные отношения между ее членами, и успех ее функционирования во многом зависит от соответствия друг другу формальных и неформальных структур группы [9].

Характерными особенностями этого уровня являются: а) рассмотрение не отдельно взятых индивидуумов, а их групп, небольших по численности, но в той или иной мере, оказывающих влияние на формирование индивидуальных качеств отдельных представителей общества; б) непосредственные контакты членов микросоциальных групп друг с другом; в) спонтанный характер организации; г) микросоциальные группы создаются для достижения определенных целей и регулируют свой состав и отношения с помощью иерархической структуры власти, формализованных коммуникаций, способов принятия решений и санкций. Таким образом, уровень микросоциальной группы – это уровень семьи и коллектива, на формировании которых существенный отпечаток накладывают индивидуальные черты членов общества. Но при этом и степень влияния микросоциальных групп на протекание онтогенеза отдельного человека, непомерно высока.

Седьмым уровнем структуры человеческого общества является уровень макросоциальной группы. Уровень макросоциальной группы – это совокупность людей, существующих в масштабах общества (страны) в целом. Он включает в себя обмен информации, вещества и энергии в масштабах социальных слоев, классов, профессиональных групп, этнической общности (нации, народности, племени), возрастных групп (молодежи, пенсионеров) и др. Говоря об уровне макросоциальных групп, мы впервые начинаем говорить об обществе. Причем не о человеческом обществе в целом, а об обществе отдельного государства, региона, части света. Именно эти общества в совокупности образуют человеческое общество со сферой его существования, или иначе ноосферу планеты. В масштабах макросоциальных групп один человек – это капля в море. Сам по себе он не представляет для общества определенного интереса. Этот интерес проявится только тогда, когда человек органично входит, возглавляет одну из микросоциальных групп, совокупность которых и образует макросоциальную группу. Только в совокупности с другими людьми, коллегами, единомышленниками, отдельно взятый человек может представлять интерес для макросоциальной группы.

Особенностями этого уровня являются: а) макросоциальная группа – это совокупность определенного количества микросоциальных групп. А это означает, что для уровня макросо-

циальных групп отдельно взятый человек не представляет значительного интереса. Это винтик в огромном, сложном механизме; б) рассматривая уровень макросоциальных групп, мы впервые приступаем к рассмотрению общества. Речь идет не о человеческом обществе в целом, а лишь об обществе отдельных государств, регионов и т.п. Но эти общества имеют сложную внутреннюю структуру, разнообразные внешние связи, которые в совокупности связывают макросоциальные группы в единое целое – в цивилизацию; в) на этом уровне происходит построение политической, экономической и социальной структуры общества; г) начиная с этого уровня, мы вправе говорить о влиянии, которое макросоциальные группы оказывают на развитие ноосферы, а также на процессы, происходящие в мире природы. Говоря об отношениях между природой и социумом, мы подразумеваем взаимоотношения между уровнем макросоциальных групп и уровнем экосистем мира природы.

Итак, уровень макросоциальных групп – это человеческое общество масштабов государства, региона и т.п. В нем формируются политические, социальные и экономические институты, которые позволяют макросоциальной группе успешно функционировать и строить свои отношения на трех уровнях: а) на уровне собственной внутренней структуры (среди входящих в макросоциальную группу микросоциальных групп); б) на уровне человеческого общества в мировом масштабе (на уровне цивилизации); в) на уровне взаимодействия общества и экосистемы, в границах которых осуществляется развитие отдельно взятой макросоциальной группы. Причем последний уровень очень важен и во многом является определяющим, так как чем богаче природные ресурсы региона, в котором проживает рассматриваемое общество, тем независимей и стабильней его социальный строй, положение в мировой политике и экономике.

Литература:

1. Базалук О. А. Разумное вещество. – К.: Наукова Думка, 2000.
2. Базалук О. А. Из теории жизни. – Харьков: Основа, 1999.
3. Биологический энциклопедический словарь. Гл. ред. М.С.Гиляров – 2-е изд., исправл. – М.: Сов. энциклопедия, 1989.
4. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., Под ред. А.Прохорова. – М.: «Большая Российская энциклопедия»; СПб.: «Норинт», 1999.
5. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. М.: Наука, 1987.
6. Краткий психологический словарь. Под ред. А.В.Петровского и М.Г.Ярошевского. М.: Политиздат, 1985.
7. Майлс Монро. Понимание своего потенциала. – К.: «Светлая звезда», 2000.
8. Манеев А. К. Движение, противоречие, развитие. – М., 1972.
9. Философский энциклопедический словарь. Гл. редакция: Л.Ф.Ильичев, П.Н.Федосеев, С.М.Ковалев, В.Г.Панов – М.: Сов. Энциклопедия, 1983.

И последний уровень пирамиды – это уровень ноосферы. Уровень ноосферы – это не только человеческое общество в целом, но и та совокупная творческая деятельность, которую общество осуществляет. «Ноосфера есть новое геологическое явление на нашей планете. В ней впервые человек становится крупнейшей геологической силой. Он должен и может перестраивать своим трудом и мыслью область своей жизни, перестраивать коренным образом по сравнению с тем, что было раньше» [5, 303]. Ноосфера является синонимом понятия система разумного вещества [1]. Рассматривая ноосферу, мы говорим о проявлениях системы разумного вещества отдельно взятого материального объекта Земля. Характерными особенностями уровня ноосферы являются: а) комплексное рассмотрение человеческого общества и результатов его деятельности в масштабах планеты Земля; б) уровень ноосферы оказывает основное влияние на протекание процессов в материнской системе – мире природы. Таким образом, ноосфера – это новая геологическая эпоха Земли.

Резюмируя вышеизложенный материал можно сказать следующее. Первое, с позиций современного уровня знаний иерархическая структура общества делится на восемь открытых, взаимосвязанных автономных в работе уровней обмена вещества, энергии и информации. Второе, каждый последующий уровень иерархии в своей работе зависит и определяется работой предыдущих уровней. А в целом, уровни сознания и подсознания являются определяющими (фундаментальными) уровнями, характеризующими совершенство деятельности общества. Эволюция общества, которую мы отслеживаем в истории, связана, прежде всего, с масштабными эволюционными процессами на уровне психики, которые, передаваясь по ступеням иерархии, в конечном итоге приводят к качественным изменениям в ноосфере.

В. А. ВЕДЕНЕЕВ

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ КОНТИНУУМ МОРФОЛОГИИ ПОСТСОВЕТСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Веденеев Виталий Алексеевич – преподаватель кафедры философии Криворожского технического университета

Процесс формирования субкультурных образований современных постсоветских обществ подвержен влиянию присутствующих в них (обществах) политических традиций. В рамках отечественной социально-политической культуры отчетливо выражено два ценностных полюса, существование которых обусловлено ведущим противоречием любого модернизируемого общества. В основе этого конфликта, по мнению Д.Пая, лежат, с одной стороны традиции ориентированные на национальную (традиционную культуру), а, с другой стороны, традиции, связанные с нормами «мировой политической культуры», которые отражают общие процессы глобализации жизни, и в частности рационализацию национальной экономической, политической и социальной сфер. В рамках национальной политической культуры отчетливо выражены две традиции – авторитарная и псевдоколлективистская, которые, в общем, формируют традиционалистский ценностный полюс отечественной политической жизни. Инновационность отечественного общественного бытия определяет универсальные, свойственные всем демократическим государствам ценностные ориентации, отраженные в рамках либеральной традиции (ценностного полюса). В целом не говоря о национальной специфике, постсоветских государств (России, Украины) мы можем, таким образом, отметить влияния двух социокультурных факторов, тождественных выше отмеченным традициям на процесс формирования отечественных политических субкультур, отражающих социокультурный континуум морфологии постсоветской политической культуры.

В литературе весьма подробно отражена внутренняя дифференциация политической культуры [1]. Однако тот факт, что многие типологии политической культуры современных постсоветских обществ не возможно редуцировать к их основному ценностному противоречию, на наш взгляд, свидетельствует о поверхностном характере подобных классификаций, их периферийном для современного состояния политико-культурных явлений значении. Наличие и распространенность ниже выделенных субкультур опирается не только на социологические и специальные исследования [2], но и на реальный опыт политического участия различных групп, понимание тех повседневных стереотипов, которыми руководствуются живущие сегодня люди и которые достаточны для опре-

деления качественных отличий разнообразных стилей политического поведения граждан.

Используемые нами данные позволяют выделить в рамках либерального ценностного полюса два наиболее заметных субкультурных образования. Для первой субкультуры – назовем ее условно «обновленческо-демократической» – характерно преобладание у её носителей понятийно-логической формы мышления, доминирование ценностей объяснения, а не верований, рационально-критическое отношение к собственным представлениям, а также к деятельности других субъектов и институтов. Здесь наиболее выражена форма интеллектуального либерализма, сориентированного на политическую активность. Эти гражданские взгляды отличает высокая нравственная напряженность, сильная мотивирующая роль моральных и правовых воззрений. Активный интерес к политике сочетается у этих людей со способностью к структурной дифференциации своих ролей и функций, ответственным и творческим формам легитимного политического участия и управления. Терпимое отношение к политическому инакомыслию, оппонентам сочетается со способностью занимать принципиальные позиции и активно содействовать заключению возможных компромиссов и достижению консенсуса в политическом процессе. Законопослушание дополняется критическим отношением к деятельности институтов власти, наличием постоянной готовности к отстаиванию своих интересов, контролю за деятельностью правящих элит.

Другой субкультурой либерального типа выступают стилевые особенности поведения субъектов, придерживающихся так называемого «обновленческо-радикального» характера. При сохранении по сути тех же черт мировоззренческого и гражданского характера данная субкультура отличается большей подверженностью утопическим проектам, жесткостью идеологических установок, ориентацией на радикальные пути и методы общественных преобразований, конфликтностью решения спорных ситуаций, способностью к использованию нелегитимных форм политического участия. Носители данной субкультуры отличаются и сильной ориентацией на участие во власти. При этом такого рода стремления сопрягаются с определенной идеологической расплывчатостью политических требований, чисто номинативным разделением либерально-демократических,

демохристиянських і прочих програм, неспеціалізованою їх лозунгов, символів і вимог.

В рамках традиціоналістського етосу, який також представляє собою неоднорідне культурне ціле, перше всього можна виділити субкультуру, де переважають радикалістські установки в отстаивании своїх ідеалів – так назване «традиціоналістсько-радикальне» виховання. Жесткість представлених стосовно методів в досягненні цілей з'єднується тут з переважно міфотопічним характером соціального мислення, чия життєві цінності сориєнтовані на позитивне ставлення до устоїв, руйнівним інтенсивним типом індустріального виробництва.

Другим структурним компонентом традиціоналістської складової політичної культури постсоветського суспільства є «традиційно-консервативна» субкультура. На базі практично тих же загальнокультурних і громадянських рис і характеристик тут в якості ведучої системи орієнтації виступають цінності етатистсько-ідеократического типу. Їх конкретні форми, отождествляя Родину і держава, передбачають обожествлення давньої союзної державності і символів її сили – «порядка», «державного планування», «дружби народів» і прочого, виражають впевненість в унікальності і науково обґрунтованості ідеї соціалізму, необхідності повернутися до принципам соціальної справедливості як основи суспільного процесу.

І, нарешті, третьою складовою традиціоналізму виступає «традиційно-виконавча» субкультура, орієнтуюча своїх носіїв і суб'єктів на повну приверженість і підкорення владі своїх прав і обов'язків. Тут, за думкою Ф.Абрамова, ніде більше не дають про себе знати вікові звички народу до несвободи і довготерпіння, які незаметно перетворилися в рабські почуття бачення очікування «барина», боязнь вступитися за невинного і страх вимагати до себе елементарного людського ставлення. Ці почуття душевної глухоти, заставляли і заставляють терпіти беззаконня, погортувати вчинкам влади, зверталися і звертаються унілою громадянською пасивністю [3, 184–185]. Основами ставлення до цього стилю політичного поведіння вічного «должника» влади до культури традиціоналістського типу є потреба навіть в стосовно до ліберальному (демократическому) режиму ісповідувати повне «прийняття самовлади» (Д.Ольшанський), авторитарну підкореність, ту описану Т.Адорно некритичність соціальних установок, яка змушує людей не роздуму-

вати слідувати за державою, лідером, силою.

В основі подібного стилю політичного поведіння лежать цінності загальної свідомості, інтенція до спрощеним соціальним представленням, малорациональний характер мислення, низкорозвинута моральність і примітивізм естетических потребностей. У носіїв подібних цінностей дуже яскраво проявляється тяготіння до возвеличванню культу сили, отмищення, мелодраматическому переживанню за поведінням героїв-символів, героїв-масок. Яскравим прикладом домінування цієї системи естетических координат є громадський успіх у масової теле- і кіноаудиторії бразильо-мексикано-перуанських телесеріалів в 80–90-х рр., базуючихся на художественних формах отображення дійсності. Характерно, що, як відзначає Ю.Гладильщиков, наші масові естетическі пріоритети в невеликій ступені сориєнтовані ще на «чорно-біле» сприйняття реальності, надаючи пріоритетність виробленням «с благородним мстителем», яскраво вираженим «назиданням» і культурою сили [4]. Тяга до спрощенням зриває проявляє себе і в масової потестарності соціальних воззреній. Розуміння свободи отому має тут цінність постольку, постольку є символом своєволия, господства собствених, а не чужих пріоритетів в регулюванні, розподілі і управлінні. Індивідуальна автономність розглядається тут як крайнє неефективна модель соціального поведіння, а демократія виступає символом розділеного, діхотомічного пріоритету. Як слідує подібного роду оцінок – широке розпространення правового нігілізму, груповщини, породжуючих особу напруженість в свідомості людей, нравственний релятивізм, оправдуючий ту соціальну легковірність, яка побуждає людей до постійному переосмотру політических принципів, образуєх першооснову політических впевнень. В силу цього в даній субкультурі по суті до кінця витравлені ідеї ризику, індивідуальної відповідальності, самостійності. Сховані форми інтереса до політиці чреваті різкою зміною політических прив'язаностей, можливістю спонтанних дій.

Конечно, означені субкультури і того, і другого характеру не вичерпують всього різноманіття політико-культурних явлень в сучасному постсоветському суспільстві. Сучасною тенденцією в еволюції політическої культури є виховання різного роду проміжних між лібералізмом і традиціоналізмом типів орієнтацій і політического поведіння громадян. До їх числу можуть бути віднесені, перше всього, деякі перехідні, так названі, «компенсаторні»

модели, формирующиеся по преимуществу на базе прагматического отношения к действительности, а с идейной точки зрения представляющие собой симбиоз воззрений, подготавливающий патриархальное мышление к восприятию частной собственности, конкуренции, свободы личности и прочего в качестве позитивно значимых ценностей. Такие взгляды, как правило, эклектичны и неустойчивы, они не связывают представления об изобилии с необходимостью напряженного труда, конкуренцию с социальной дифференциацией, неравный труд с неравенством в потреблении и т.д. К такой модели представлений могут склоняться и те граждане, чьи демократические идеалы несколько истощились под влиянием «шоковой терапии» реформаторов и которым необходима духовная передышка, и те, кто исповедует консервативный вариант либеральных воззрений и установок.

Эту же модель рационализации политического мышления подкрепляет еще одно субкультурное образование, носящее ценностно-промежуточный характер. Это так называемая «адаптивная» субкультура, носители и субъекты которой склонны к уклонению, как от идейного выбора, так и от самого процесса реализации гражданских и политических прав и свобод. Понятно, что объективно политическая роль носителей и субъектов данного типа ценностей и ориентиров, тем не менее, может быть весьма различной, определяемой политической конъюнктурой и соотношением политических сил. Тем не менее, природа этого культурного этоса выражает осознанную деполитизированность гражданского поведения этих людей, нежелание и неумение тратить время и силы на исполнение каких-либо обязанностей перед обществом. Такая сугубо бытовая погруженность сознания, стремление найти в общественной жизни тихую лагуну, исключает власть, политику и другие гражданские структуры из числа ценностно-значимых объектов. Адаптация, приспособление к любому правящему режиму, дистанцированность от любых форм публичной деятельности обладают безусловными приоритетами в структуре их ценностной ориентации. Таким образом, спор либерализма и традиционализма не обладает для таких людей каким-либо ценностным, личностным значением.

Как мы видим, постсоветская политическая культура по своему типу относится к фрагментированным культурам с соперничающими субкультурами. Однако, благодаря ряду черт, интегрирующих политическую культуру, последняя еще не распалась на абсолютные различные, ничем не связанные части, а их приверженцы не перешагнули ту грань гражданского противостояния, которая отличает ситуацию в нынешней Югославии, Грузии, Молдове и ряде других стран.

Однако, современная постсоветская политическая культура представляет собой явно асимметричную систему, с явным преобладанием субкультур традиционалистского типа. И дело, конечно, не в том, что в России, как и в большинстве других стран, практически лишь 12 – 17% населения представляет собой тип граждан, который готов к переменам и воспринимает их положительно, а остальная часть не испытывает ничего, кроме желания, чтобы все осталось по-старому [5, 182]. По данным одного из комплексных социологических исследований к либерализму в нашем обществе положительное отношение испытывают 20% опрошенных, а отрицательное – 25%; к капитализму соответственно 24% и 39%; к коммунизму – 38% и 27%; демократическому социализму – 57% и 6% [6, 70]. Такой разброс мнений демонстрирует неукорененность демократических принципов в сознании значительной части населения. На это, впрочем, обращали внимание и данные других исследований, утверждавших, что подлинно демократические воззрения исповедуют не более 35% граждан и что в обществе преобладают пассивно-выжидательные ценности и ориентиры гражданского поведения [7, 340–343]. Подобные заключения социологов и политологов конца 80–х – начала 90–х гг. можно было бы продолжить [8] и в начале XXI века.

Подтверждением превосходства традиционалистских ориентации и стилей политического поведения является и широкое распространение предполитических ориентации и способностей включения граждан в отношения с государством, строящихся на нормах бытовой философии и отрицании рационально-критического подхода к социальному опыту. По данным ряда социологических исследований в постсоветском обществе более 45% респондентов рассматривают взаимоотношения с родственниками как основу политической идентификации; для 19% такими ведущими политическими субъектами являются друзья и близкие [9, 42]. Показательно, что к примеру резкий рост цен, качественное изменение ситуации на рынке труда и потребления тем не менее не вызывают никакой внутренней катастрофы у значительной части населения: 2/3 работающих граждан все также трудятся вполсилы, прежде всего рассчитывая на помощь и заботу государства [10, 8]. А по другим данным каждый второй респондент до сих пор ждет от государства гарантированного удовлетворения своих материальных потребностей [11, 59]. Весьма характерны и данные, свидетельствующие, что, к примеру, в России 60% опрошенных считают, что страна не может выйти из кризиса или по причине нахождения у власти «дураков», либо из-за того, что руководителям «кто-то» мешает [11, 61].

Такого рода ценностные ориентации – могучий источник поддержания люмпен-пролетар-

ской психологии. Не случайно, поэтому традиционалистские субкультуры нередко вообще не выражены в каких-либо идеологических пристрастиях. Известна масса случаев, когда на парламентских выборах 1993 г. люди по партийным спискам голосовали за одни партия, а по одномандатным округам – за их политических соперников. Но самое страшное, что такого типа люди постоянно живут «в состоянии категорического согласия с бытием... все равно каким – «демократическим», «коммунистическим», «фашистским» [12, 82].

Доминирование в постсоветской политической культуре традиций, несущих ценностные ориентации прошлого, с другой стороны, означает как отсутствие сколько-нибудь значительного распространения ценностей либерализма в политическом сознании населения, так и его слабую культурную укорененность. Только в ряде социальных групп (среди интеллектуальной элиты, предпринимателей, управляющих, городских служащих и др.) происходит соответствующая ценностная переориентация на идеи данного рода. Причем и здесь зачастую воспринимается людьми поверхностная форма либеральных воззрений. А слабость распространения либеральных ценностей сочетается с довольно незначительной связью демократически ориентированных партий с широкими социальными слоями. Даже новый класс предпринимателей, который казалось бы должен быть самым активным проводником либеральных отношений, в весьма значительной своей части отнюдь не стремится к радикальному переустройству общественной организации политики и экономики, предпочитая выбивать у властей льготы и поправки, и с боязнью относится к честной конкуренции.

По мнению социологов, можно говорить о наметившейся тенденции к увеличению популярности либеральных ценностей [13, 48]. В будущем как прогнозируют учёные, следует ожидать наибольшую поддержку этим идеям со стороны граждан молодого возраста, мужского населения, лиц с высоким уровнем образования, средним материальным положением и людей, не являющихся членами коммунистических и социалистических организаций [6, 50-61]. В то же время надо учитывать, что уничтожение за годы советской власти наиболее социально активной части населения [14, 166], а также широкое распространение в пореформенной России и Украине пьянства, бытового антисемитизма, ксенофобии, криминального сознания снижают общую восприимчивость населением интеллектуальной и нравственной философии либерализма.

Конечно, чисто теоретически существуют возможности для идейной интеграции либерализма и традиционализма даже на идеологическом уровне. Однако, на практике такой син-

тез реально оказывается возможным лишь только на уровне отдельных представителей элит, граждан, политических образований. На уровне общества в целом, где по-прежнему сильны фундаменталистские тенденции, такое взаимопроникновение ещё только конституализирующейся идеологии либерализма и идеологии коммунистической вряд ли возможно. После же октября 1993г. в России и марта 2001г. на Украине такое идейное сближение стало еще более проблематичным. Правда, столь же очевидно и то, что взаимная дистанцированность этих идейных полюсов будет неминуемо сочетаться с поиском ими других идейных и политических союзников. Как показывает опыт посттоталитарных преобразований не только в России и Украине, но и в ряде восточноевропейских стран, весьма ощутимо движение коммунистов навстречу национальным идеологиям. Встреча их фундаменталистских течений оборачивается воспроизведением хорошо известных идейных и политических очертаний национал-социализма, коммуно-фашизма. С другой стороны, сближение коммунистических и национальных идеологических течений позволяет этому, условно говоря, коммунопатриотическому блоку приобрести явные преимущества в политической эксплуатации идей державности, народности и патриотизма.

В свою очередь, только определенная часть приверженцев либеральных воззрений ориентируется на более приземленные к специфике государства цели и ценности. Такой, условно говоря, консервативный либерализм исповедует более умеренное отношение к темпам введения рыночных отношений, учитывает политическую роль того психологического дискомфорта, в котором оказалась значительная часть населения; признает большую роль государственно-административного вмешательства в реформируемую экономику и сохранение многих сложившихся хозяйственных связей; допускает использование авторитарных методов для обеспечения поставленных властями целей; практикует избирательное отношение к иностранному опыту [15]. В основном эта система политических целей по преимуществу ориентирует население на использование рациональных экономических механизмов обеспечения целостности и сохранения самобытности общества.

Однако, как показывает опыт модернизации в послевоенное время, установка на достижение экономической эффективности реформируемого общества, более оптимальную и рациональную организацию хозяйства является менее эффективным средством интеграции политической культуры и общества в целом, нежели апелляции к национальным чувствам и национальной гордости населения страны.

Поэтому и для усиления собственных идейных позиций, и для предотвращения попятных

движений, способных привести постсоветские общества к катастрофе, демократически настроенным политическим силам просто необходимо взять на вооружение национальную идею, соединить ее с либеральными ценностями, спецификой продвижения стран к открытому обществу.

В заключение можно сказать, что, несмотря на свое принципиальное значение, нормы и идеалы либерально-демократического характера ни на одном из уровней политической культуры не оказывают существенного влияния на массовые черты стиля политического поведения населения, политическое мышление широ-

ких социальных слоев. Тем не менее, наличие либеральных ценностей обуславливает расколотость политической культуры постсоветского общества, ее фрагментарный и внутренне конкурентный характер с преимущественным влиянием субкультур традиционалистско-патриархального типа, что и определяет в результате социокультурный континуум морфологии отечественной политической культуры. Конечно, в процессе общественных преобразований, изменения информационного режима властвования содержание политико-культурных явлений будет неизбежно меняться.

Литература:

1. Соловьев В. Современный русский национализм: идейно-политическая классификация // Общественные науки и современность. 1992. № 2; Захарова Т. И. Политическая культура и навыки избирателей. По итогам выборных компаний 1989-1992 гг. // Технология и организация выборных кампаний: зарубежный и отечественный опыт. М., 1993; Вайнштейн Г. Российский транзит в контексте глобальной демократии // МЭМО. 2000. № 10.
2. Комаровский З. Политический выбор избирателя // Социологические исследования. 1991. № 3; Социологические исследования в СССР. 1990-1991. М., 1993. Вып.1; Левада Ю. Кому нужна мания величия? // Известия, 23.01.93; Народ и политика // Полис. 1993. № 4; Лапкин В., Пантин В. Ценные размежевания и социально-политическая дифференциация России // МЭМО. 2000. № 4.
3. Ажгихина Н. Противостояние // Октябрь. 1989. № 9.
4. Гладильщик Ю. Русский плацдарм // Независимая газета, 14.07.92.
5. В какой стране мы будем жить? // Знамя. 1992. № 1.
6. От тоталитарных стереотипов к демократической культуре. М., 1991.
7. Социология // Под ред. Осипов Г.В. М., 1990.
8. Россия в поисках идентичности (опыт социологического анализа) // Социс. 1992. №11; Информационные материалы ИСПИ РАН. Оперативная информация по социально-политической ситуации. М., 1993. Вып.7; Хан Д. У. Преемственность и изменчивость русской политической культуры // США: экономика, политика, идеология. 1992. № 11.
9. Бакиров В. Какие идеологии у нас возможны? // Общественные науки и современность. 1992. № 2.
10. 2/3 населения признают, что работают в полсилы // Известия, 11.09.93.
11. Клямкин И.М. Политическая социология переходного общества // Полис. 1993. № 4.
12. Интеллигенция и власть («Круглый стол») // Полис. 1992. № 3.
13. Информационные материалы ИСПИ РАН. Оперативная информация по социально-политической ситуации в России. Вып.7. М., 1993.
14. Ожиганов Э.Н. Неоправдавшийся прогноз Питирима Сорокина // Полис. 1991. № 3.
15. Матвеева С. Консервативный либерализм // Общественные науки и современность. 1993. № 2.

Т. А. БАРАБАНОВА

РОЛЬ АКСИОЛОГИЧЕСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ В ПРОЦЕССЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ НАУЧНЫХ ДАННЫХ

Барабанова Татьяна Алексеевна – Одесский государственный медицинский университет, кафедра философии и психологии

Аксиологический уровень науки – уровень ценностей, идеалов, норм, который разделяет научное сообщество.

Исследование процессов аксиологической интерпретации составляет важную задачу теории познания, особенно при рассмотрении вопросов практической реализации различных видов и форм знания. В данной статье рассматриваются проблемы интерпретирования в естественнонаучном и социальном познании в контексте категорий «ценности», «оценка».

Если обратиться к истории вопроса об отношении ценностных суждений и познания в

философии, можно отметить, что здесь представлены различные, порой противоположные, точки зрения. В литературе «ценностное познание» иногда резко противопоставляется научному, философскому познанию. Данное противопоставление берет начало в философии Юма. В своем «Трактате о человеческой природе» Юм недвусмысленно выразил недоумение по поводу того, с какой легкостью многие авторитеты переходят от рассуждения о том, что есть на самом деле к рассуждениям о том, что должно быть. Он показал, что в то время как первые выражают отношение между объек-

тами, вторые – «лишь чувства по поводу поведения человека или определенного возможно-го состояния дел и не имеют объективного основания» [1, 618].

Эта позиция была развернута в учении Канта, неокантианцев и современных позитивистов в целостную аксиологическую концепцию, принципиально отделяющую суждения ценности от так называемых суждений факта, ценностное познание от научного. Если для научного познания, согласно данной концепции, характерны поиски истины, и оно может быть квалифицировано как истинное или ложное, то аксиологическое познание стремится к анализу явлений действительности в аспекте их значимости, ценности для субъекта. Поэтому суждениям ценности признак истинности или ложности не может быть приписан.

Согласно воззрениям Г.Риккерта, одного из лидеров Баденской школы неокантианства, именно ценности определяют величину индивидуальных различий, указывая в бесконечном многообразии различных черт и свойств «существенное», «уникальное», «определяющее интерес». Разрабатывая концепцию ценностей, Риккерт выделил шесть основных категорий ценностей: истину, красоту, безличную святость, нравственность, счастье и личную святость. Риккерт подчеркивал «надсубъективный» и «надбытийный» характер ценностей, истолковывал их как принцип, задающий фундаментальную артикуляцию бытия, познания и человеческой деятельности. Согласно Риккерту, ценность проявляет себя в мире как объективный «смысл». В отличие от ценности смысл связан с реальным психическим актом – суждением, хотя с ним и не совпадает. Лишь «оценка», в которой смысл проявляется, представляет собой – реальный психический акт, смысл же сам по себе выходит за пределы психического бытия, указывая на ценность. Тем самым он как бы играет роль посредника между бытием и ценностями и составляет отдельное «царство смысла» [2, 22]. Вслед за Риккертом, М.Вебер разграничивает два акта – отнесение к ценности и оценку; если первый превращает наше индивидуальное впечатление в объективное и общезначимое суждение, то второй не выходит за пределы субъективности. Наука о культуре, обществе и истории, заявляет Вебер, должна быть так же свободна от оценочных суждений, как и наука естественная. Такое требование не означает, что ученый должен вообще отказываться от собственных оценок и вкусов – просто они не должны вторгаться в пределы его научных суждений. За этими пределами он вправе их высказывать сколько угодно, но уже не как ученый, а как частное лицо [3, 7–8].

Если функция суждения факта – дескриптивная (описывать явления действительности),

то функция суждений ценности прескриптивная (предписывать определенный способ поведения).

Позитивистские аксиологические концепции, верно подметив различие между суждениями ценности и фактическими суждениями, преувеличили значение данного различия, абсолютизировав его. В действительности различие между познанием и оценкой, фактическими и ценностными суждениями относительно, а не абсолютно.

Этот вывод определяется тем, что хотя для суждения ценности прескриптивная функция и является главной, суждение ценности в качестве второго неявного момента содержит в себе и отражение некоторых отношений, а именно – отношений между объектом и субъектом ценностного отношения и из него может быть извлечено некоторое знание. Например, знание идеалов и моральных принципов той или иной эпохи может быть получено на основе изучения относящихся к ней литературных и исторических документов, содержащих ценностные суждения. Но для суждений ценности эта функция не является главной.

Научные суждения также в неявном виде несут в себе прескриптивную функцию, и из них могут быть извлечены рекомендации для практической деятельности людей [4, 114].

И на современном этапе распространено мнение, что естественнонаучное познание а, следовательно, и познавательные образы, входящие в его содержание, свободны от всех субъективных, а следовательно, и оценочных моментов. Объективность естествознания, в этом случае, в первую очередь усматривается в абсолютном устранении субъективного момента из процесса познания. Некоторым авторам естественнонаучное знание представляется в большей степени, чем другие области, знания, свободными от ценностно-оценочного подхода.

Но это представление – односторонне. Ведь общеизвестно, что объект всегда берется субъектом в форме деятельности, практики, то есть субъективно. Это и означает, что принцип объективности познания вообще, в том числе и в области естествознания, предполагает учет активности субъекта, его роли в преобразовании объекта и в самом познании [5, 58]; [6, 204].

На наш взгляд, несомненно, ценностная установка есть и в естественнонаучном познании, направленном на изучение природных объектов, которые «сами по себе» не имеют ценности.

Природные явления входят в сферу человеческой деятельности в иных, уже преобразованных и подчиненных задачам практики формах. К числу таковых, в частности, относятся явления, включаемые в технологический процесс и в техническое конструирование.

«Ценность» здесь понимается как значение предметов и явлений в процессе деятельности людей. «Оценка» есть субъективный способ фиксации ценности объекта.

Можно отметить богатый спектр определенных терминов «понимания» и «интерпретации» научных трудов, которые дают авторы. Так, например: «Понимание в герменевтике означает интерпретацию как процесс выявления смысла и значения текстов в соответствии со взглядами и потребностями определенной группы в условиях своего времени [8, 146]. В науке «понимание» предполагает использование методологических правил и предстает как «интерпретация» [7, 20]. «В логике и математике под «интерпретацией» подразумевают придание смысла, или значения, символам формализованного языка или исчисления» [8, 25]. В литературе по данному вопросу выделяют следующие гносеологические формы интерпретации в неформальных науках: референциальная, эмпирическая, категориальная, аксиологическая [6, 140].

1. Референциальная интерпретация служит для установления системы абстрактных объектов, которые составляют предметную область (область знаний) терминов теории, и определяют абстрактные объекты науки, теорию, «язык теории».

2. Эмпирическая интерпретация выполняет следующие функции: а) определение теоретических терминов – в качестве их значений выступают результаты измерений, данные наблюдений, эксперимента. Основаниями для этого служит числовая оценка формул и эмпирических данных (например, в физике); б) функцию перевода математических высказываний в фактуальные, что необходимо для существования научных теорий; в) «осуществляет переход с «языка теории» на «язык наблюдения».

3. Категориальная интерпретация. Здесь, кроме логико-понятийных средств, привлекается понятийный аппарат частной науки и категории философии.

4. Аксиологическая интерпретация («язык теории») нужна для выяснения общественно-практического значения знаний, которые выражены в этом языке. Рассматривает научные знания как бы «извне» в контексте интеллектуального развития человека, в более широкой общественно-практической перспективе. Данный вид интерпретации охватывает проблемное поле герменевтики как «теории понимания», где понимание равно интерпретации, как процесс выявления смысла и значения текстов в условиях своего времени.

Эмпирическая, референциальная, категориальная интерпретации служат для выяснения объективного содержания научных знаков, а также расширения сферы применения языковых систем в науке, аксиологическая интерпретация «языка теорий» для выяснения обще-

ственно-практического значения тех знаний, которые в нем выражены. Мы рассмотрим некоторые проблемы аксиологической интерпретации, которые предполагают изучение научного знания как бы «извне», в плане более широкой общественно-практической перспективы, в контексте интеллектуального развития человечества вообще. Аксиологическая интерпретация, позволяет определить ценность научных трудов и достижений предыдущих поколений. Ценностные ориентации субъекта, которые служат руководством в жизни, относятся к его мировоззрению – Мировоззрение, являясь системой знаний основных законов и принципов развития мира включает в свой состав знание, как основной структурный элемент. Мировоззренческое знание не только отражает, но, прежде всего, интерпретирует, истолковывает, объясняет явления действительности. Мировоззрение как система взглядов на мир формируется на основе разнообразных представлений о природе, обществе, человеке, и их взаимоотношениях. Знания превращаются в элементы мировоззрения только тогда, когда определяются внутренней работой мысли, и в результате этого становятся внутренними убеждениями человека, основой его образа мысли и определяют поведение человека.

Мировоззрение задает совокупность исходных ценностей и установок, которые воздействуют на поведение и образ жизни социальных классов, групп и индивидов. Представления и идеи, входящие в состав мировоззрения, становятся убеждениями человека, активно участвуют в формировании его позиций по отношению ко всем важным явлениям и событиям в мире. Интерпретационная деятельность человека определяется не только философскими, общенаучными и частнонаучными установками, но и уровнем образования, культуры, нравственными нормами, общественной практикой, ценностными ориентациями.

Можно привести много фактов в подтверждение того, что мировоззрение, субъективная оценка является причиной непонимания, неадекватной интерпретации новых теорий и идей. Так, причины непризнания учения Менделя во время его публикаций во многом зависели от того, что для понимания сути открытия Менделя необходимо было принять его мировоззрение и методологические установки, что было далеко не очевидно для биологов того времени.

Отсюда можно сделать вывод, что понимание и интерпретация новых научных теорий современниками и потомками тем успешнее, чем полнее оценено мировоззрение ученого. Нужно преодолеть старое мировоззрение, изменить ценностные ориентации и оценки, чтобы понять новую теорию. Неверные интерпретации, непонимание возникают в результате неадекватно-

го и разнонаправленного видения мира людьми в силу их различий в опыте, мировоззрении, ценностных ориентациях, оценках, культуре. Чтобы понять и адекватно интерпретировать принципиально новое, необходимо новое мышление, новая парадигма знаний, новый язык, изменение структуры мышления, детерминированного реалиями объективного мира и богатством культуры, на которую опирается человек в достижении своих целей и потребностей.

Великие открытия – это результат решения фундаментальных проблем, которые, в свою очередь, являются проблемами мировоззренческого характера

Так, влияние политических, мировоззренческих установок на адекватную интерпретацию научных открытий можно продемонстрировать на материалах, посвященных событиям 20-х годов в СССР. Гонения и высылка большой группы так называемых «буржуазных» философов во многом предопределила судьбу философии в стране.

В среде марксистов, которым, казалось бы, открылось в то время широкое поле творческой деятельности, шли негативные процессы, закончившиеся «сталинизацией» марксистской теории, ее превращением в догматизированную государственную идеологию, под влиянием которой превратно интерпретировались научные факты. Так, объявление генетики лженаукой шло под прикрытием философских терминов и фраз. Деятельность талантливого ученого и философа А.А.Богданова в 20-х годах, признанная теперь как начало эры кибернетики, была заклеймена как антимарксистская и загублена тоже из чисто «философских соображений». Теория относительности Эйнштейна была объявлена некоторыми руководителями «философского фронта» идеалистическим, махистским учением, что являлось в то время тягчайшим обвинением» [9].

Известно, что «смысловые явления могут существовать в скрытом виде, потенциально, и раскрываются только в благоприятных для этого раскрытия смысловых культурных контекстах последующих эпох. Культура каждой эпохи, каждого народа содержит в себе смысловые устремления, которые не всегда реализуются в рамках породившей их цивилизации».

Смысл текста может быть понимаем различными способами, в зависимости от включенности его в различные ценностные контексты. История науки и культуры знает немало примеров изменения смысла текста в процессе его исторического функционирования. О том, что каждая эпоха открывает в великих творениях прошлого что-то новое, что-то свое, говорили многие исследователи.

И часто какая-либо научная идея в контексте современной научно-технической цивилизации приобретает новый смысл и новые интер-

претации. Это происходит оттого, что изменились ценности, по отношению к которым формируется смысл текста, произошла новая организация его ценностного контекста.

Так, например, творчество академика В.И.-Вернадского может служить печальным образцом неверного истолкования и интерпретации его современниками. Станным образом его звезда только теперь восходит на небосклоне естествознания и всей человеческой культуры. О значении ученого для настоящего и будущего мы начинаем догадываться только сейчас, настолько он обогнал свое время. Впервые на базе строгой и точной науки он дал нам биосферное и космическое мышление. Однако научные труды выдающегося ученого были неверно истолкованы еще в 20-30 годы, многие его труды не изданы, даже публикация биохимических работ затянулась на десятилетия. Непонимание и искажение его идей очень мешало работе, творчеству гениального ученого [10, 104]. В социальном познании, как и в естественных науках, необходимо устанавливать, описывать и объяснять факты. Но оно должно решать еще одну дополнительную задачу, которой нет у естественных наук – оценивать факты.

Оценочные суждения подобного вида основываются на определенной системе духовных (моральных, этических, политических и др.) ценностей, таких как добро, красота, свобода, справедливость, гуманизм и др. Оценка явлений с точки зрения того, насколько они соответствуют этим ценностям («идеалам»), называется ценностной.

Прибегать к ценностным оценкам явлений природы бессмысленно. Вещи и процессы природы не добры и не злы; они не выбирают способы своего поведения, и у них нет никаких – ни добрых, ни злых – умыслов и намерений. Человеческое общество, руководствуясь своими представлениями о ценностях, само выбирает цели и способы своих действий.

Но в обществе существуют различные ценностные системы, и люди, в том числе и исследователи-обществоведы, могут придерживаться разных ценностных ориентации и убеждений, которые определяются их мировоззрением, идеологической позицией. Неудивительно поэтому, что социальное познание является полем идеологической борьбы, которая может вспыхнуть вокруг фактов, казалось бы, малозначимых, если в различных идеологических системах их оценки как-то расходятся. В общественном познании исследователь не просто познает действительность такой как она есть, но и оценивает ее сквозь призму той системы ценностей, которой он придерживается [11].

Спецификой аксиологической интерпретации в гуманитарном и социальном познании является использование субъектного и объектного подходов там, где исследователь вступа-

ет в контакт с реальной или исторической личностью и в исторических, культурологических, искусствоведческих исследованиях, где изучаются тексты (или языковые формы, ритуалы и др., взятые со стороны их значения, смысла, то есть в качестве «текстов»).

Объектный подход к изучению текста связан с рассмотрением текста как «вместилища информации», которая должна быть оттуда извлечена. Здесь задачей исследователя является анализ текста, сопоставление его с другими текстами, объяснение его в свете определенных теоретических представлений, установление его подлинного смысла и значения. Исследователя интересуют объективные факторы и общие закономерности. В индивидуальном и субъективном исследователе ищет общее и объективное.

Субъектный подход предполагает отношение к тексту не как к источнику информации, а как к уникальному произведению, порожденному своеобразием личности автора произведения. Не то, что «за» текстом, а именно сам этот текст и есть «специфическая человеческая реальность», которая интересует исследователя [12, 62–63].

В зависимости от избранного подхода исследователем будут различаться и аксиологические интерпретации исследуемого объекта (или субъекта).

Объектный и субъектный подходы – это две существенно различные формы отношения к предмету социального познания, две полярно противоположные позиции по отношению к нему, которые как бы взаимно исключают друг друга (исследователь не может стоять одновременно на обоих этих позициях) и вместе с тем взаимно дополняют друг друга.

В социологических исследованиях, науке об управлении, инженерной психологии и ряде других отраслей социального познания преобладает объектный подход. Люди рассматриваются здесь как элементы некоторой системы статусно-ролевых отношений, как носители определенных социальных функций в этой системе. Задачи исследователя чаще всего заключаются в том, чтобы установить степень объективного соответствия, позволяющие более объективно управлять людьми и улучшать их деятельность. Но в таких гуманитарных дисциплинах как психология общения, педагогика, психология художественного восприятия, психиатрия, – существенную роль играет субъектный подход, который исходит из иных предпосылок. Здесь человек воспринимается исследователем не как «отстраненный» от него объект, которым он может распоряжаться соответственно своим целям. А как равноправный партнер по контакту, как активный субъект общения. Исследование в таком случае становится диалогом двух суверенных субъектов: «Любой объект зна-

ния (в том числе и человек) может быть воспринят и познан как вещь, но субъект как таковой не может восприниматься и изучаться как вещь ибо как субъект он не может, оставаясь субъектом, стать безгласным, следовательно, познание его может быть только диалогическим [13, 381].

Личностное отношение к чему бы то ни было формируется в результате интерпретации, которая не только переводит во внутренний мир субъекта то, что до этого принадлежало только объективной действительности или духовному миру другого человека, но и обеспечивает понятию и интерпретированному определенное место в этом внутреннем мире.

Адекватность восприятия и интерпретации различных фактов или информации (в том числе и научной) напрямую зависит от степени предвзятости. Эксперименты, проведенные американскими исследователями Р.Баллоне, Ли Россом и М.Леппером демонстрируют, насколько сильными могут быть предубеждения, которые влияют на адекватность интерпретации информации. Экспериментаторы показывали студентам израильской и проарабской направленности фрагменты из шести программ новостей, где описывалось убийство беженцев в 2-х лагерях в Ливане в 1982 году во время «Бейрутской войны». Каждая группа восприняла данную информацию как направленную против их убеждений. «Данный феномен общеизвестен: так, например, кандидаты в президенты и их сторонники почти всегда считают, что программы новостей не сочувствуют их мотивам» [14, 119]. Израильские и проарабские студенты, смотревшие программу новостей, посвященную «Бейрутской войне», были уверены, что освещавшие это событие относились с предубеждением к их точке зрения.

«Предубеждения влияют и на ученых... Теоретики науки утверждают, что наши наблюдения «обременены теорией». Объективная реальность существует вне нас, но мы рассматриваем ее через призму своих убеждений, установок и ценностей. Это одна из причин, почему наши убеждения так важны, «они формируют нашу интерпретацию» [14, 120]. Данный феномен можно наблюдать и в современной политической общественной жизни, где весьма актуальным является философский вопрос об отношении ценностных (оценочных) суждений и суждений о фактах и роли интерпретационной деятельности самого субъекта.

Подведем итог. Существование множества концепций, часто противоречащих друг другу – это закономерность развития науки. Но, в отличие от естественнонаучных, социальные объекты неотъемлемо включают в себя ценностный аспект. В процессах познания, коммуникации, у индивида всегда имеется ценностная установка. Ценностные суждения носят также

ідеологічний характер, то є оцінка зв'язана з мировоззренческою позицією суб'єкта. В соціальному пізнанні дана сторона аксіологічної інтерпретації прослідковується чітко. По тому дуже велика роль диференціації (розличення) фактуального і ціннісного (мировоззренческою) рівня аксіологічної інтерпретації. Даний аспект є особливо актуальним для політичної, юридичної дипломатичної, соціальної практики. Ітак, аксіологічна інтерпретація в кожному конкретному випадку відображає своєрідну систему цінностей, яку свідомо або підсвідомо визнають члени наукового товариства. Ці цінності, норми, ідеали являють-

ся базою мотивації їх діяльності. Аксіологія є базою консенсусу членів наукового товариства і формування традицій наукового товариства, єдності парадигми, в межах якої вона існує і розвивається [15]. На наш погляд, значення аксіологічної складової в процесах інтерпретації як природничонаукових, так і соціальних даних, в повній мірі можна оцінити тільки в тому випадку, якщо розглядати інтерпретацію як один з методів наукового пізнання, який впливає на формування цілісної картини світу людини, цілісності світобачення суб'єкта пізнання, перемагаючу обмеженість цих або інших форм пізнання.

Література:

1. Юм Д. Трактат о человеческой природе. Соч. в 2-х т. М.: 1965. т.1 -700с.
2. Современная западная философия: Словарь. М.: Политиздат, 1991. - 414с.
3. Вебер М. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. - 803 с.
4. Теория познания в 4-х т. Т.2. Социально-культурная природа познания // АН СССР. Ин-т философии. - М.: Мысль, 1991, - 478 с.
5. Коршунов А.М., Мантатов В.В. Диалектика социального познания. - М.: Политиздат, 1988. - 383 с.
6. Мантатов В.В. Образ, знак, условность. М.: 1980. - 158 с.
7. Чуйко В.Л. Інтерпретація та реконструкція наукового знання // Філософська думка. - 1999.- №5.- С 57-81.
8. Рузавин Г-И. Проблема интерпретации и понимания в герменевтике // Объяснение и понимание в научном познании. М.: 1983. - С.24-42.
9. Яхот И. Подавление философии в СССР (20-30 годы) // Вопросы философии. №9, 10, 11 -1991.
10. Молчанов И.И. Творчество В.И.Вернадского и философия // Философские науки. - М.: - 1988 - №4 - С.101-107.
11. Фишер К. История новой философии, т.3. СПб, 1905. - 700с.
12. Кармин А.С. Специфика социального познания (в сравнении с естественнонаучным) // Естественнонаучное и социогуманитарное знание. Методологические аспекты взаимодействия. Межвузов. Сб. Л. Изд-во Л. ун-та, 1990. 200 с.
13. Бахтин М.М. К методологии гуманитарных наук. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1986, - 445 с.
14. Майерс Д. Социальная психология. Пер. с англ. -Изд. Питер. 1999. - 688с.
15. Пряженцева К.В. Аксіологія науки: до та після лінгвістичного повороту // Філософська думка - 2000. - № 2 - С. 39-55.

А. В. РУДНІК

СИНЕРГЕТИКА ОБРАЗУ ТРАНСФОРМИ СВІДОМОСТІ В ФЛУКТУАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Руднік А.В. – Криворізький технічний університет

В усіх європейських країнах нова доба культури й цивілізації починається з філософів. Нова філософська парадигма відображає потребу впорядкувати постмодернізм в нові трансформовані образи свідомості, втілюючи її в нову «транскультуру» людства. Саме тому пошуки моментів біфуркації в системі транскультури стали сьогодні предметом численних досліджень у різних аспектах синергетики.

Стороннім спостерігачам може здаватися надто надзвичайно сумнівним, що соціальна філософія у наш час дуже збентежена проблемою майбутньої транскультури. Періодична актуалізація питань «Заради чого?», «Куди?» є провідною темою Західного філософського дис-

курсу з часів Сократа та Платона. В центрі дискусії сучасності знову перебуває питання: чи рухається культура до свого кінця, чи вона сьогодні знає трансформації, втілюючись у новий образ для подальшого розвитку.

Сьогодні настає момент перелому в культурі, переконаність у неможливості розвиватися так, як раніше. Це переконання окреслює проблемне поле даного дослідження. Саме в цьому сенсі виникає можливість розмірковувати про новий образ культури, період, коли традиція втрачає своє тотальне панування в європейській культурі. У довгочасній перспективі нинішнє дослідження проблеми майбутньої долі культури може виявитися цілком плідним, але в межах корот-

кочасної перспективи ця тематика досліджень породжує відчуття «розколу», «розпаду», деградації та руйнування «закату культури».

Після «філософських уроків» доби модерну (Ніцше, Фрейд, Шпенглер, Бергсон, Дільтей...) неможливо ігнорувати суттєво соціальний характер структур свідомості, історичну й культурну мінливість категорій мислення та принципів діяльності, їхню внутрішню залежність від зміни форм соціального і матеріального відтворення. Незаперечна наявність ірраціонального в самому контексті раціонального. Контекстуалізація «розуму» як полярної протилежності «тілу» і полярність «теорії» як протилежності «практиці» виявляється помилкою. Нам не відомі стандарти раціональності, як абсолютно незалежні від конкретних історичних культур. Звісно, розум служить нам у якості регулятивної ідеї, як «критичний розум» по відношенню до успадкованих традицій. Але він перш за все залежить від культури. Гадамер стверджує, що діалог та загальновідоме досягнення взаємопорозуміння між культурами – це практична демонстрація того, що розум виявляється трансцендентним щодо кожної окремої мови [1]. Габермас додає, що існують такі крос-культурні універсалії пізнання, мовлення та дії, які не можуть бути спростовані, так як їх неможливо перекоструювати в родо-видовій схемі [2]. Необов'язково пов'язувати в єдність універсальність, необхідність та визначеність, більш того, елементи апіорного ні в якому разі не виключають пошуки емпіричного знання та таких теорій, що є універсальними в науці.

Представники філософії (Фуко, Ліотар, Дерріда) стверджують, що краще говорити про кінець, а не про трансформацію культури і кінець філософського гуманізму. В постфілософії це видається як момент біфуркації і сприймається як творчий заклик до переосмислення застарілої класичної концепції раціонального суб'єкта доби модерну. Серед герменевтично орієнтованих філософів це набуває або форми «онтології кінцевості (Рікьор), або антропології людського буття, як небуття. Ці концепції – спроба продовження життя шляхом трансформації традиції Модерну в постмодернізм. Гадамер наполягає на тому, що свідомість значною мірою є «герменевтичне буття», аніж усвідомлення буття [3]. Фуко віддав багато енергії для аналізу витоків та філософських підвалин «наук про людину», для розкриття їхнього зв'язку з констеляцією «влада/знання» [4]. Однією з принципів цілей генеалогії Фуко є розвиток «номіналістичної критики» за допомогою історичного аналізу фундаментальних ідей, в чиїх термінах ми конституюємо себе і як суб'єктів, що пізнають, і як об'єкти, що пізнаються. Тут він шукає тріщини видимої єдності тих концептів, які здаються самоочевидними і приймаються соціологами за відправну точку їх, досліджень.

Об'єктивно виникла потреба надання нової форми традиційному, оновлення традиційного мислення. Позиції сучасного простору мислення – це «транслюдина в транскulturі».

Герменевтика транс-людини, перед обличчям неконтрольованої реальності утворює простір, який потребує раціонального контролю над специфічними сферами такої реальності. Її утворюють символічні форми постмодерну. В його системі виникає питання: що таке людина з традиційного погляду? Це розмаїття того, що ми називаємо філософською антропологією де «транслюдина» зводиться до однієї пари альтернатив: людина може сприйматись або як бідне, або як багате створіння. Вона трактується як повністю залежна від свого довкілля, або ж як відкрита до повноти світу і незалежна від нього.

У трансмодернізованій моделі культуру в «ідеї людини» сходиться до купи такі речі, котрі з утрудненнями гармонізуються одна з одною. Так, природа тут протистоїть природі, а людина – природі зі своєю «другою природою», тобто культурою. «Транс-людина» виникає як створіння, що відступило й випало з довершених і упорядкованих устроїв природи для якої природні процеси посіли місце автоматичного контролювання.

Момент біфуркації як зупинка, як точка «флуктуаційного перепливу» з антропологічним підтекстом створює підґрунтя на користь транслюдини. Для розгляду усіх конкретних характеристик даної ситуації та їхню зміну, включно з тим, яким чином сучасник споряджений для того, щоб мати справу з ситуаціями, у яких його орієнтація є непевною. Така «біфуркаційна ситуація» робить нас свідомими щодо ефективного пошуку засобу подолання «флуктуаційної напруги» в розрядженні людської енергії в транскulturі.

Спочатку здавалося, що гіпотези синергетики завжди були тимчасовими засобами досягнення мети, методом здійснення наукової верифікації. Але наука ствердила, що виконана таким чином верифікація підлягає наступній відміні. Наприклад, розробка і публікація кожної нової теорії імпліцитно передбачає вимогу того, що інші люди повинні піти таким же шляхом.

Ернст Касіпер у своїй «Філософії символічних форм» зобразив людину як символічну тварину, первісним досягненням якої є перетлумачення зовнішніх «вражень» як «виразів» чогось внутрішнього [5]. Таким чином людина встановлює на місце чужого й недосяжного щось таке, що є чуттєво сприйманим. Подібна теорія Касіпера не висуває жодної вимоги щодо пояснення того, чим вивершилися ці «символічні форми». А той факт, що вони з'явилися як світ культури дозволяє нам вивести існування символічної людини як тварини, яка маніфестує свою

природу у своїх витворах. Транс-людина оволодіває новим образом культурної дійсності. Витвори транс модернізації дозволяють людині бачити відсутнім те, що є таємничо жакливим, некомфортним для неї та проводити дискусію стосовно того, що традиційно знайоме для неї. Прискорення і сповільнення є елементами еволюції транскультури в моментах біфуркації. Навіть діалектичні теорії роблять наголос на чинниках, що сприяють прискоренню, оскільки вони підштовхують поступ до критичного пункту біфуркації, де він робить свій несподіваний поворот, і тим самим значною мірою, підтверджуючи керованість процесу еволюції провідником людиною. Це найкоротший шлях поєднання двох точок, а також є і людським шляхом від однієї реальності до іншої в системі транскультури.

У сучасному світі надмірні вимоги походять не лише із складності обставин, але також із дедалі зростаючого розходження між двома сферами: модернових матеріальних необхідностей і рішень стосовно сприйняття їх текстури. Саме тому виникла конфліктна диспропорція між прискоренням процесів та здійсненністю можливості утримувати поступ еволюції дилема -чи втручатися у флуктуаційні процеси, чи координувати їх через нагляд за іншими процесами.

Бажання тримати поступ еволюції під контролем є панівним у новій світоглядній теорії. Аналіз операцій надає оптимальні розв'язання проблем пункту біфуркації, але він також ніколи не усуває сумнівів стосовно того, чи правильно були поставлені проблеми. Такі сумніви характеризують дію як щось таке, що йде, передуючи власній теорії, а не випливає з неї як простий результат. Прискорення процесів є лише варіантом стимулу напружити моменту, який транслюдина, змушена виставляти напоказ завдяки інституціоналізації своєї поведінки.

Сьогодні ми спостерігаємо надзвичайно активне розвінчання традиційно застарілих форм культури, але водночас ми бачимо бурхливий розвиток свідомого й несвідомого винахідництва у флуктуаційному конструюванні альтернативності шляхів еволюції. Ми повинні уникати таких моделей культури, де людина досягає повного раціонального осмислення, тобто інтуїція виключається повністю. Так, «раціональна культура» потребує людей-функціонерів, які належним чином реагують, але зовсім не розуміють на що вони реагують. Результатом є те, що дедалі менше людей знатимуть, чому вони роблять саме таким чином, а не іншим.

Новий образ культури, пов'язаний з тим, що ми матиме обробити зі сповільненням функціональних зв'язків між сигналами й реакціями на них, щоб зміст сигналів не став вторинним. Сучасне обговорення змісту нового образу культури супроводжується неясністю розподілу між традицією і інновацією. Якщо припустити, що традиції культури зовсім нічого не вартими, тоді

стає очевидним, що вони є «застарілою формою образів», які вимагають виправлення, що вони уповільнюють флуктуаційні пошуки шляхів подолання пункту біфуркації в системі нової транскультури.

Звинувачення в ірраціональності частіше всього виникають на недостатніх підставах, коли немає відповідних наукових процедур. Зона, в якій має силу принцип недостатньої підстави, існує з правилами раціонального рішення, що у своїй формі не мають схожості з наукою. Транслюдина в таких ситуаціях не лише змушена діяти, але й створювати аксіоми наукових засад. Однак може настати зона непевності наукових тверджень і вона цілком не шезне, якщо ми будемо битися там, де теорія видається чимось сильнішим, ніж може потребувати практика. Така модель, що центрує усе на суб'єкті, виникла в модерністський період після гегемонії утилітаристських, атомістичних, інструменталістських і формалістичних типів концептуалізації людського мислення і дії навпаки. Трансформа свідомості показує, що суб'єкт є суттєво конституюваним універсально-суб'єктивними значеннями і його свобода істотно ситуативна, вона істотно укорінена в людську спільноту і потребує ідентифікації.

Тейлор вважав, що ядром епістемологічного проекту Модерну є не фундаменталізм, а апеляція до «репрезентаціоністської моделі» знання, яка укорінена в тому уявленні про дію і у тих морально-духовних ідеалах, що містяться в основі натуралізму (6). Проходження шляхом трансмодерізованої концепції людської діяльності через відмову від амбіцій фундаменталізму Гайдегера, Вітгінштейна, Мерло-Понті відразу ж виявляє непридатність уявлення про самість, як про вільну від кожного конкретного втілення, тобто про своєрідну точку, яка залежить від природничого і соціального світів і навіть від частин самої самості, що розглядаються, як об'єкти безстороннього пізнання і контролю. Все це свідчить про те, що ми є уособленими агентами у природничому і соціальному світах, а наше знання навколишнього світу засноване на нашому спілкуванні з ним.

Механістична інтерпретація картини світу підірвала розуміння природи, яке колись домінувало і, таким чином, вона підготувала шлях до того її тлумачення, котре характерно для епохи Модерну. Позитивний зв'язок між механізмом і епістемологією виявляється тоді, коли ми намагаємося пояснити нашу власну пізнавальну діяльність в процесі соціокультурної трансмодернізації термінами механізму. Ключем до цього є перцепція. Сприймаючи свою пізнавальну діяльність як процес у механічному універсумі, ми не можемо не втлумачити його як вирішальну компоненту пасивної рецепції вражень із зовнішнього світу. У цьому випадку знання базується на певному відношенні між певними

етапами нашої техніки і зовнішньою реальністю, яка збуджує ці етапи в нас.

Епістемологічна тенденція інтегрована в поняття свободи, впевненості, самоактуалізації, можливо тому вона знайшла притулок у транс-модернізованій культурі. Свобода для транслюдности значить відповідальність – власне світосприйняття, судження, індивідуальний пошук цілі – і ціннісне раціональності у самому собі. Саме тому ідеал «само-відповідальності» Гуссерля є фундаментальним для транскультури, де ідеал свободи черпає силу зі свого зв'язку з модерновим тлумаченням знання, яке домінує у сучасній науці. Картина росту модерністської науки сповнена героїчного настрою, який на основі самовідповідальності і впевненої самоакту-

алізації особистості вченого протиставляє індивідуальну думку затвердженим стереотипам.

Що ж як до питання про радикальний розрив з традицією, то слід зазначити, що це ще одна із ілюзій, які постійно генеруються цивілізацією. Проект постмодернізації культури містить у собі вимоги самовдосконалення природи транслюдности, як щабель у розвитку її па-нучої позиції над світом.

Трактування свободи з політичної точки зору знищує справжній образ поняття як відносин між духом та матерією, як сферу духа, що виховує незалежність від зовнішнього світу; за своєю суттю поняття свободи є нейтральним, відтінок вона отримує тоді, коли поєднується з метою використання.

Література:

1. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека. – М., 1984.
2. Уледов А.К. Духовное обновление общества. – М., 1990.
3. Козловски П. Культура постмодерна. – М., 1997.
4. Колісник О.В. Особливості втілення Української ментальності в духовному просторі національної культури. – К: Наук. світ, 2000.
5. Ішук В. Україна: проблема престижності та ідентичності (масова свідомість і культура як суб'єкти формування громадської та національної свідомості) – К.: Смолоскип. 2000.

Л. Н. ДЕНИСКО, Л. М. ГАЗНЮК

И. Г. ФИХТЕ И И. Б. ШАД О ДВУХ МОДУСАХ БЫТИЯ ЧЕЛОВЕКА

Дениско Людмила Николаевна – профессор кафедры философии Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина

Газнюк Лидия Михайловна – кандидат философских наук, доцент, докторант кафедры философии ХНУ им. В.Н.Каразина

Становление и развитие философии на Украине в XIX ст. представляет собой довольно сложный и многоплановый процесс, включающий диалектическую взаимосвязь нескольких направлений, среди них и влияние немецкой классической философии. Это влияние сказалось и на становлении философии в Харьковском университете, который был открыт в 1805 году, а кафедра философии на год раньше – в 1804 году. Именно в 1804 году по рекомендации И.В.Гете куратор Харьковского университета граф Северин Потоцкий пригласил занять кафедру философии И.Б.Шада, ученика и последователя И.Г.Фихте.

Исследователи становления философии в Харьковском университете как в Украине, так и в Германии, отмечают весьма любопытный факт, что и сам И.Г.Фихте был приглашен в 1804 году в Харьковский университет. В письме Фихте от 3 сентября 1804 года к веймеровскому тайному советнику графу Вильгельму Эрнсту фон Вольцегну в Санкт-Петербурге отмечает, что он ожидал гораздо лучшего приглашения, нежели приглашение в Харьков. Об этом факте вспоминал впоследствии и сын Фихте – Иммануэль Герман Фихте: «Россия хотела тогда при осуществлении организации нового уни-

верситета в Харькове подобрать наилучшую кандидатуру так же на кафедру философии, для этого графу Потоцкому, тогдашнему куратору университета, был предложен Фихте. Куратор передает профессору Манне, школьному и университетскому другу Фихте, сделать ему первое предложение. При этом были предложены условия, которые по желанию и в ходе переговоров могли бы быть изменены на более выгодные» [8, 45]. Переговоры о работе Фихте в Харьковском университете с графом Потоцким вел уже упоминаемый нами Вильгельм фон Вольцегн. Но приезд Фихте в Харьковский университет не состоялся. По мнению историка философии Куно Фишера, в связи с тем, что Фихте был приглашен в Ландехум в Баварии. Однако К.Фишер отмечает, что заслуга первого приглашения отправленному в отставку в Иене Фихте принадлежит России, а в России – Харькову.

Эта ситуация заставила графа Северина Потоцкого обратиться к кандидатурам других немецких профессоров. Такой кандидатурой стал И.Б.Шад. Именно он был рекомендован Гете для работы в Харьковском университете.

И.Б.Шад – первый профессор философии в Харьковском университете, работающий в нем

с 1804 по 1816 год. В Харьковском университете И.Б.Шад проповедует не только свои философские идеи, но и идеи своих учителей Фихте и Шеллинга. И.Б.Шад познакомился с философскими идеями Фихте, обучаясь в иезуитской семинарии в Вамберге, а затем в период пребывания в монастыре в Банце. Как свидетельствуют источники, философия Фихте стала в этот период его жизни настоящим открытием. Разрыв с монастырской жизнью позволил Шаду приехать в Иену, в университет, где он получает степень доктора философии. В университете Шад передает читающему курс лекций Фихте изложение его (Фихте) философии в 3-х частях. Фихте был немало удивлен точностью изложения и удивился еще больше, когда узнал, что автор 21 год был монахом. В 1799 году Фихте оставляет кафедру философии в Иене, и на вопрос студентов, кого же он видит своим преемником, указывает на Шада. Здесь же в Иене происходит знакомство с философией Шеллинга, знакомство – следование его идеям. Складывается философская линия Фихте – Шад, Шад – Шеллинг. В 1801 году в рецензии на работу Шеллинга «Первый проект системы натурфилософии» (1799) Шад отмечает: «Среди философов нашего времени есть в основном двое, результаты которых оставались равными в самом высоком, который в состоянии измерять человеческий дух (хотя и различными путями), – я имею ввиду Фихте, предыдущего основателя наукоучения, и Шеллинга, автора трансцендентального идеализма... Аналогично тому, что Фихте на высоком уровне достиг для природного права, морали и некоторых средних наук, Шеллинг сделал для натурфилософии (в ней, главным образом, для химии и физиологии), искусства и истории» [11, 1].

Харьковские исследователи профессор А.А.Мамалуй и В.А.Абашник указывают на несколько моментов, обусловивших переход Шада от Фихте к Шеллингу. «Когда Шад размышлял о вере в нравственный правопорядок, он еще стоял на позиции Фихте. Но дальше, вводя абсолютный пункт соединения субъективности и объективности в виде абсолютной в объективном смысле субстанции и утверждая, что определение этого пункта является обоснованием любой религии, – Шад приближается к Шеллингу. В конце третьего тома популярного изложения наукоучения наблюдается даже переход от терминологии и схем Шеллинга.

Отступлению Шада с позиций наукоучения способствовал и сам Фихте, который после напечатанной в 1801 году работы Гегеля «Об отличие между системами философии Фихте и Шеллинга» делал безрезультатные попытки сгладить непонимание путем ассимиляции натурфилософии в наукоучение» [8, 53]. Они делают важный вывод о том, что «не следует это понимать так, как будто бы он оставался правоверным сторон-

ником того «первоначального» Фихте, от которого в процессе полемики с Кантом, Шеллингом и Гегелем вынужден отступать сам Фихте. Как самостоятельный философ, Шад стремился к синтезу фихтеанских, шеллингианских и, возможно, хотя это требует отдельного анализа, гегелевских основ философствования. Собственные философские достижения Шада, их состав и мера обусловленности, уровень оригинальности его как мыслителя, характер эволюции его взглядов, специфика его философских конструкций – все это заслуживает подробного исследования, которое должно строиться на современном прочтении его богатого литературного наследия, взятого в контексте сравнительного анализа совокупного движения немецкой философской мысли» [8, 68].

Харьковский период философских исканий И.Б.Шада был весьма плодотворным. Значительное место в этих исканиях принадлежит выяснению двух модусов человеческого бытия: души и тела. В этом плане несомненный интерес представляет работа И.Б.Шада «О возвращении Европе свободы» (1814), написанная в Харькове. Она пронизана духом натурфилософии Шеллинга и представляет собой философское осмысление политических событий в Европе. Не умаляя имеющихся подходов к анализу творчества Шада, обратимся к основным периодам его деятельности: принятие, критическое отношение, создание своей собственной системы, переход на натурфилософские позиции Шеллинга.

Идея абсолютной свободы, выдвинутая И.Кантом, нашла свое продолжение в традиции немецкой классической философии и в частности у И.Б.Шада, отстаивающего принцип свободы, который выступает соединительным элементом философского наукоучения. Он понимает наукоучение более умеренно, чем сам теоретик и тем самым не переходит границы свободы – волюнтаризм, как это иногда делает Фихте.

Рассматривая соотношение права и морали Шад считает, что противоречие между моралью и правом, их непримиримая противоположность существует лишь тогда, когда в сфере морали и права руководствоваться рассудком.

По Шаду, первое право человека – жить в согласии со своей природой – является общим врожденным и вечным. Отказаться от него человек не может только по собственной воле, выходя из требований разума. Поэтому человек имеет право на абсолютную свободу, ущемлять которое не может никакая внешняя сила; именно это право – основа всякого достоинства человека, благодаря ему она приближается к божественной природе. Отсюда – человек есть сам для себя закон, высший закон и дух, который воплощает другие законы. Все существующее в мире – синтез противоположностей

тей, результат противодействия сил и закона бесконечного развития. Поэтому человек – это необходимый синтез животной и разумной природы, его совершенство состоит в абсолютной гармонии обеих природ. На этом синтезе строится любое законодательство, которое определяет деятельность человека, а его промежуточное положение между животным и разумным позволяет познать свои права и обязанности на пути к достижению высшей цели жизни – приближение к абсолюту.

У Шада человек стоит выше самой природы, поскольку он по собственной воле сделал себя рабом закона свободы, он поднялся разумом до высшей цели своей деятельности. На этом пути он преодолевает такие преграды, как власть, душевные тревоги, страх. В этом сверхъестественном состоянии человека отождествляются свобода и необходимость. По мнению Шада, самосознание человека возможно лишь как социальный продукт. Человек склонен предполагать вне себя существование разумных себе подобных существ. Поскольку человеку предназначено жить в обществе, то изолированная жизнь делает его не цельным законченным склонен предполагать вне себя существование разумных себе подобных существ. Поскольку человеку предназначено жить в обществе, то изолированная жизнь делает его не цельным законченным человеком и противоречит самому себе.

Шад развивает идею становления человека. Индивид от природы непостоянен. Меняются его чувственные склонности, побуждения, настроения. Освободиться от внешнего воздействия он может только в акте самосознания. Поэтому только благодаря коренному улучшению собственной воли человек ощущает свет над собственным существованием и назначением.

Теряя познание свободы, мы теряем и чувство другого мира. Идеи Шада о человеческой душе и теле составляют его антропологическое учение, где он пытается рассмотреть «телесное воплощение души», что приводит к пониманию тела как реального выражения души. Душа у Шада, так как и у Фихте, совершенно метафизически оказывается индивидуальной и неизменной сущностью, конечной субстанцией.

Шад воспринял у Фихте идею развития через противоречие, но перенес эту идею в объективный мир, в природу. В «Речи о возвращении Европе свободы» он отмечает, что всеобщий закон жизни, действия и производительности во вселенной состоит в противоположности вещей по естеству своему одинаковых, так что если одну уничтожить, то природа вечным бездействием будет объята. Через эту противоположность брошена искра жизни во всем мире физическом и нравственном, и она, в каждой точке общего развития обнаруживаясь, в

новом разнообразии становится вечной стихией, которая самодостаточная, поскольку питает саму себя. Поэтому природа во всем многообразии своих творений, принадлежащих к безорудному, орудному и животному царствам, действует силами, началами и веществами противоположными. Чем больше многообразие и сложности представляет собой эта противоположность, тем совершеннейшим является организм (членоустройство), тем большая, деятельнейшая и совершеннейшая жизнь происходит. Человек между всеми творениями занимает высшую степень, потому что творческое могущество, как источник бесконечной жизни, наиболее в нем видны. Естество его телесное и душевное так устроено, что оно заключает в себе многие и весьма значительные противоположности, таким беспрестанным сражением и противоборством производится жизнь, подобно огню, который в телах воспламеняется. Шад утверждает, что в сфере одного организма находится бесчисленное множество частных и особенных организмов, которых тонкое зрение разобрать не может. Каждая малая и, по видимому ничего не значащая, часть составляет и цели, и средства, т.е. своим действием и противодействием побуждает себя служить другим. Таким образом, каждый член обнаруживает свое действие, что усилия достичь только собственной пользы способствует общей, равно стараясь как для общей, так и для своей пользы.

Установив факт множественности свободных, т.е. самоопределяющих существ, Шад исследует условия для их совместного существования. Таким условием является добровольное взаимное ограничение свободы. Разумные существа ограничивают свободу, все они взаимодействуют в чувственном мире, деятельность их направлена на обработку, видоизменение того материала, какой представляет для них этот мир. Но в чувственном мире есть части, особенно тесно связанные с разумной деятельностью индивидуумов, представляющие непосредственную сферу для воплощения волевых актов в действительности: это человеческое тело. Следовательно, взаимоограничение людской свободы прежде всего заключается в предоставлении возможности каждому человеческому телу достичь полного и нормального развития. Организм человека должен быть приспособлен к выполнению тех бесконечно разнообразных действий, в каких нуждается разумное существо. Указывая на то, что тело есть орудие воплощения воли в мире, а не препятствие для ее деятельности, Шад вслед за Фихте разрушает дуалистическое представление о теле, как темнице духа, как препятствие для реализации свободы; он стремится показать, что аскетический взгляд на тело, как на нечто враждебное духу, несовместим с нравственным прогрессом.

Для Шада неприкосновенность человеческого тела, право плоти, есть нечто священное, но человеческие тела взаимодействуют не в пустом пространстве: для осуществления своих стремлений люди нуждаются, кроме собственного тела, в некоторых других объектах; для отдельного индивида важно исключительное обладание известными видами, так как в противном случае оно не могло бы подвергаться их желаемым изменениям, встречая противодействие со стороны других индивидов. Отсюда второе право – право собственности. Шад вслед за Фихте выводит это право не исключительно из занятий, исключительно из труда или формирования, а вообще из воздействия свободной воли человека на природу. Реализация свободы возможна лишь после признания ее другими.

Проблематическое право владения становится реальным лишь тогда, когда владение объявлено мною, а другие признали его и только тогда владение делается собственностью. Где этого нет, там неизбежна война, являющаяся выражением бесправия.

Рассматривая душу и тело как два модуса бытия человека в мире Шад приходит к вопросу об обязанностях, которые подразделяет на условные и безусловные (и те, и другие могут быть общими и частными). К общим условным обязанностям, прежде всего, относится долг самосохранения, запрещающий самоубийство, пост, разврат, чрезмерный труд, неэкономную трату духовных сил, а повелевается гигиенический образ жизни, приспособление духовных и физических сил к роду деятельности, умственное развитие. К частным условным обязанностям относится долг избрать себе в жизни и обществе определенное назначение. К общим безусловным обязанностям относятся запрещение совершать какое-либо насилие над ближними, делать какие-либо посягательства на чужие тела, как орудие свободной воли, среди которых рабство, пытки, повеление любить других как себя и вытекающие отсюда запрещения лгать и обманывать.

Шад отмечает, что болезнь бывает вследствие того, что свободное действие или противодействие, или беспрепятственное сообщение между частями уничтожается, когда одна из них употребит над другой право сильнейшего или самовластия. Здоровье же человеческого тела тогда имеет место и сохраняется, когда обоюдное противодействие, равномерный порядок и подчиненность во всех членах однако совместимо и пребывает, и беспрестанно поддерживается.

Когда человека должны будут поразить телесные страдания, боль и болезнь, то он не будет в состоянии не чувствовать их, ибо это явление его природы, а здесь на земле он является и остается частью природы, но они не

должны его печаливать. Они затрагивают только природу, с которой человек удивительным образом связан, но не его самого, как возвышающееся над всей природой существо. Несомненный конец всякой боли и всякой чувствительности к боли есть смерть, поэтому среди всего, что естественный человек считает обыкновенно злом, она менее всего является им для него.

Человек умирает вообще не для себя, но только для других, для остающихся, связь с которыми у человека прерывается, а для самого человека час смерти будет часом рождения к новой, более величественной жизни. Чтобы ту форму всех форм, которую мы можем назвать жизнью или душой мира, не вздумал кто-нибудь противопоставить как душу, материи как телу, следует здесь заметить, что материя не есть тело, но то в чем существует тело и душа. Ибо тело с необходимостью смертно и преходяще, сущность же бессмертна и непреходяща. Форма всех форм, рассматриваемая абсолютно, не противоположна материи, но едина с ней, по отношению же к частному, которое никогда не бывает вполне тем, чем оно может быть, она полагает с необходимостью и всегда некоторую противоположность, а именно противоположность бесконечного и конечного, которая и есть противоположность души и тела. Следовательно, душа и тело сами заключены в той форме всех форм, которая благодаря своей простоте есть все, и будучи всем, не может быть ничем в частности, и, безусловно, едина с сущностью. Поэтому душа как таковая, необходимо подчинена материи и в этом подчинении противоположна телу. Здесь мы видим, как И.Б.Шад, излагая свои взгляды относительно души и тела, в значительной мере отходит от И.Фихте, и все больше склоняется к идеям Ф.Шеллинга. в «Речи о возвращении Европе свободы» И.Б.Шад отмечает, что Святой Павел описывает естество организма следующим образом: тело, говорит он, не есть один член, но состоит из многих. Если нога, не будучи рукой, отречется принадлежать к телу, то нужно ли ее считать принадлежащей к другому? Или если ухо, поскольку оно не есть око, откажется принадлежать к телу, то нужно ли ее считать принадлежащей к другому. Если глаз составляет все тело, то где же место для слуха? Если слух все тело в себя вмещает, где находится обоняние? Всемогущий по бесконечной премудрости своей каждый член в теле расположил определенным образом. Если бы все они были одним членом, то где бы было тело? Поэтому многие члены и составляют единое тело. Но ни глаз не может сказать руке, что он не имеет в ней нужды, ни голова ногам, что они ей не нужны. Таким образом, Шад подчеркивает целостность человеческого тела. Что касается души, то в концепции Шада душа состоит из двух частей

– естественной (чувственной) и умственной – и представляет собой совершенный организм. Здоровье души зависит от сообразного действия и противодействия, как естества чувственного и умственного, так и силы, которая в них заключается. Свойство естества чувственного состоит в том, что оно, поражаясь предметами доставляет душе вещество, которым она занимается, умственная часть дает впечатления

действиям душевным. Совершенство и благополучие человека зависит от того, чтобы вещь (материя) согласовывалась с видом (формой).

Механизм взаимосвязи души и тела как двух модусом человеческого бытия проявляется в познавательно-практической деятельности индивида.

Литература:

1. Багалея Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). – Харьков, 1893 – 1898. – Т. 1.
2. Багалея Д.И. Опыт истории Харьковского университета. – Харьков, 1904.
3. Валянский Я.О. 5 лет из истории Харьковского университета. – Харьков, 1898.
4. Зеленогорский Ф.А. «Логика» Шада // Вопросы философии и психологии, 1895. – Кн. 27 – С. 160 – 169; Кн. 30. – С. 574 – 591.
5. Зеленогорский Ф.А. И.Б.Шад, бывший профессор философии в Харьковском университете (1804 – 1817). Биография // Записки Имп. Харьковского ун-та, 1896. – Кн. 2. – С. 49 – 64.
6. Зеленогорский Ф.А. И.Б.Шад *Institutiones iures naturae* (Естественное право) // Там же, 1900. – Кн. 1. – С. 1 – 29.
7. Зеленогорский Ф.А. И.Б.Шад. фрагменты. Оттиск с записок Имп. Харьковского ун-та, 1900. – Кн. 19. – С. 23 – 34.
8. Мамалуй А.А., Абашник В.А. Віля джерел університетської філософії у Харкові // Матеріали ІІ Харківських Сковородинівських читань. «Національна філософія: минуле, сучасне, перспективи» присвячених 200-річчю з дня смерті Г.Сковороди. – Х., 1996.
9. Шад И.Б. Речь о возвращении Европе свободы. – Х., 1815.
10. I.B. Schad. *Meine Lebensgeschichte*. Nenangabe –Mecklenburg: Druckerei Silberts, 1828.
11. Erlanger Litteratur – Zeitung. 7 April 1801, № 67.

О. В. ЦЫГУЛЬ

ДЕЛОВАЯ СТРАТЕГИЯ В СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОКОММУНИКАТИВНОЙ СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ

Цыгуль Оксана Владимировна – старший преподаватель кафедры философии Криворожского технического университета

В деловой сфере коммуникация – передача информации от одного субъекта к другому. Так как речь идет о деловой информации, то процесс общения рассматривается с точки зрения прагматики, поэтому необходимо выработать стратегические направления делового общения, которые дали бы возможность оптимизировать этот процесс.

Результат межличностного взаимодействия, эффективность общения, в том числе и делового, во многом зависит от общей стратегии взаимодействия партнеров. Основным критерием стратегии воздействия является отношение к партнеру по общению как к субъекту или как к объекту.

Императивная стратегия соответствует «объектной» парадигме, в соответствии с которой человек рассматривается как пассивный объект воздействия внешних условий и продукт этих условий. Использование императивных методов воздействия приводит чаще всего лишь к внешнему кратковременному подчинению со стороны объекта воздействия и не затрагивает глубинные структуры его нравственной и психической организации.

Манипулятивная стратегия соответствует «субъектной» парадигме, где субъект сам оказывает преобразующее воздействие на поступающую извне информацию. Манипулятивная стратегия реализуется главным образом с помощью приемов подсознательного стимулирования, действующих в обход психического контроля, а также маскировочных техник, блокирующих систему психологических защит или разрушающих ее, выстраивая взамен новую субъективную пространственно-временную организацию, новую модель мира.

Развивающая стратегия основывается на «субъект-субъектной» или «диалогической» парадигме, развивающая стратегия обеспечивает, в отличие от двух других стратегий, актуализацию потенциалов собственного саморазвития каждой из взаимодействующих между собой систем. Условиями реализации такой стратегии являются диалог и обоюдная открытость, при этом две системы в состоянии диалога начинают образовывать некое общее пространство и временную протяженность, создавать единое событие, в котором воздействие (как субъектно-объектное) перестает существо-

вать, уступая место пространственно-временному единству этих систем. **Развивающая стратегия – основа конструктивной коммуникативной деятельности**, при которой «...любые формы взаимодействия по обсуждению спорного положения имеют своей целью достижение оптимального комбинирования позиций» [1, 60] Следует отметить, что доминирование (императивное воздействие) и манипуляция характеризуются крайней несимметричностью отношений, когда один субъект властвует над другим. Равноправные, симметричные отношения содружества (отношение к другому как к самоценности) позволяют партнерам объединяться для решения возникающих проблем.

Манипуляцию часто отождествляют с влиянием. В повседневной жизни манипуляция и личное влияние бывают тесно переплетены. Под манипуляцией обычно понимается один из видов психологического воздействия, используемый для достижения одностороннего выигрыша.

При попытке выделить критерии манипуляции сложно обойтись без нравственно-этических категорий. Подбирая метафоры к понятию «манипуляция», часто говорят о стремлении «прибратъ к рукам», «заарканить», «одурманить» при сохранении иллюзии самостоятельности решений и действия адресата воздействия. Метафоры же личного влияния другие – это способность «притягивать как магнит», «вдохновлять на подвиг», «способствовать перерождению». Как видим, во всех случаях использования метафор присутствуют категории: «хорошее» – «плохое», «позитивное» – «негативное». Этический компонент помогает отличить манипулятивное общение от неманипулятивного.

Принципиальное различие между манипулятивным воздействием и личным влиянием заключено в следующих категориях:

Манипулирующее воздействие

1. Скрытость и тайный характер намерений (использование другого как средства достижения собственных целей).

2. Стремление подчинить своей воле (получить односторонний выигрыш).

3. Разрушающий личность эффект воздействия.

Личное влияние

1. Искренность и открытость чувств, эмоций, намерений и мотивов человека, оказывающего влияние.

2. Наличие в акте влияния собственной доброй воли и личных интересов взаимодействующих людей.

3. Обогащающий, развивающий эффект воздействия.

Таким образом, манипуляция разрушает личность адресата, повышает ее «роботообразность», податливость к внешнему влиянию. Тайный характер манипулятивного влияния обес-

печивается многовекторностью воздействия, решением нескольких подзадач. Например, отвлечение внимания адресата, ограничение внимания на требуемом содержании, снижение критичности адресата, повышение собственного ранга в его глазах, изоляция адресата со стороны других людей и др.

Для оказания давления используется следующее оружие воздействия: перехват инициативы, введение своей темы, сокращение времени для принятия решения, рекламирование себя или намек на широкие связи и возможности, апелляция к присутствующим и т.п.

Манипулирующий использует мотивационное напряжение (стремление к успеху, деньгам, славе, сексуальному удовольствию), «струнами души» может оказаться любой значимый мотив: переживание из-за невысокого роста, полноты, болезни, гордость объекта влияния за собственное происхождение, нетерпимость к такому типу людей, любопытство, хобби и т.п. Чем большим количеством стереотипов обременено сознание человека, тем легче манипулятору достичь своей цели, поскольку он играет на несвободе личности.

Какие признаки позволяют определить, манипулирует ли партнер в корыстных целях или просто не умеет общаться?

В последнем случае человек может проявлять раздражительность, агрессивность, эмоциональную неустойчивость, озабоченность своими проблемами, безучастность к состоянию собеседника. Все это может быть результатом суженности его сознания.

Как распознать «профессионального» манипулятора? Неизменно присущий всякому манипулятору признак – это стремление овладеть волей партнера. Манипулятор всегда будет стремиться поставить собеседника в подчиненное, зависимое положение. Эту зависимость он будет черпать в слабостях партнера (желание денег, славы, власти, признания, любви).

Второй отличительный признак манипулятора – обман, лицемерие в его поведении: слащавое заискивание, стремление угодить, неотвязность, ощущение, что он темнит.

Третье отличие манипулятора – в его суждениях всегда будет звучать призыв не к объединению, а к отъединению. Он будет убеждать в необходимости борьбы «за место под солнцем», в необходимости позиции силы.

Наиболее эффективными действиями, направленными против манипуляций, являются следующие: предложение сотрудничества, разрабатывание сценария борьбы, разоблачение тайных намерений манипулятора с помощью прямых или косвенных вопросов.

При общении с манипулятором должны преобладать:

* Чувство такта и самообладания

* Вера в способность партнера отказаться

от борьбы и вера в свои силы. «Я знаю другой способ решения этой ситуации, который поможет обойтись нам без кровопролития»

* Намерение прервать привычный, навязываемый сценарий и стремление предложить свой, нестандартный, не соответствующий ожиданиям оппонента

* Настрой на совместное решение проблемы

* Умение задавать личные вопросы. («Говорите, коллеги недовольны работой Ильи Петровича? А что конкретно Вы имеете в виду, Елена Михайловна?»)

Необходимо помнить, что всегда есть «каварийный» выход из ситуации – можно прервать контакт под благовидным предлогом. Ведущим же фактором в сопротивлении внешнему давлению и манипулированию выступает личностный потенциал, личностная сила, которая представляет собой устойчивость к внешнему влиянию и одновременно сила воздействия на людей. Личностная сила тем выше, чем выше духовность человека. Хитрому, проворному манипулятору легче всего может противостоять человек доброжелательный, открытый, искренний, лишенный чувства зависти и агрессивности. Таким образом, личностный потенциал, включающий духовную зрелость и свободу человека от всякого рода стереотипов, является одновременно потенциалом личного влияния и противостояния чужому влиянию. Прогресс движется в сторону партнёрских отношений и развивающихся стратегий воздействия, вытесняя манипулятивную и авторитарную стратегии. Поэтому можно предположить, что человечество выживет, если научиться не манипулировать, но влиять с учётом интересов каждого.

Современные учёные исследуют различные тактики влияния и эффективность их использования на разных уровнях – начальник, равный, подчинённый. Обнаружилось, что разумное убеждение в основном используется по отношению к руководителям, эмоциональное воздействие – по отношению к подчинённым. Обмен (любезностями, прибылью) используется по отношению к равным по статусу. К лестии люди прибегают в случае с подчинёнными и равными по статусу, реже – в общении с руководителем. Давление неэффективно для равных по статусу и для подчинённых. Тактика коалиции эффективна для участия в выполнении задания на всех уровнях. В целом, разумное убеждение, консультация и эмоциональное воздействие являются эффективными для влияния на участие в выполнении задания вне зависимости от направления. Следовательно, их можно рассматривать как социально приемлемые тактики влияния.

Тактики влияния зависят также от свойств групп. Так, логические и формальные доводы чаще используются в группах, чем с отдельным

человеком, и больше с незнакомыми людьми, чем с друзьями. При воздействии на незнакомых людей неплохо сослаться на авторитет или обратиться за поддержкой к своей группе. При общении друзей ломка и формальность неприемлемы. Здесь более эффективной может оказаться тактика обмена или эмоционального напора.

Следует отметить, что тип влияния руководителя и его успешность связаны между собой. Руководители, которые развивают и устанавливают кооперативные цели, создавая доверительную и открытую атмосферу общения, будут эффективнее влиять на своих подчинённых, чем руководители с конкурирующими или не зависящими целями.

Эффективным методом воздействия на окружающих является самопрезентация. Личность, создающая себе репутацию компетентного, заслуживающего доверия и привлекательного человека, расширяет возможности своего влияния на других людей.

В центре служебных отношений всегда находится руководитель, т.к. он должен приводить сотрудников к успеху и самореализации. Идеальным методом работы, при котором нет таких грубых форм управления, как приказ, принуждение, давление, окрик. Как человек, как личность, как индивидуальность подчинённый может ни в чём не уступать руководителю, а нередко и превосходит. Поэтому и вдумчивые руководители, и подчинённые заинтересованы в более мягких методах управления. [3, 431]

Руководитель должен уметь распознавать манипуляции подчинённых. Основное правило управленческого персонала гласит: «Руководитель не имеет права выполнять работу, которую может исполнить кто-либо из его подчинённых. «Поэтому манипуляции подчинённых, перекладывающих на руководителя свою работу и ответственность за неё вовсе не безобидны. Они являются одной из причин нужного качества работы руководителя. Примером такой манипуляции может служить ситуация «Обезьяна на шее». Подчинённый просит начальника решить вопрос, т.е. последнему проще его решить (например, у него больше связей). Миссией воздействия в этой манипуляции служит тщеславие руководителя. Приманкой – кажущаяся лёгкость исполнения. Защита от манипуляций – «Работа поручена Вам, вот и исполняйте».

Назовём некоторые методы скрытого управления подчинёнными. Метод комплиментов, вот пример: принято за опоздание наказывать. Однако при введении системы материального поощрения за отсутствие опозданий дисциплина резко улучшается, несмотря на незначительность суммы премии. Люди любят выслушивать комплименты, это удовлетворяет их потребность в положительных эмоциях. Вот поче-

му методы поощрения лучше стимулируют труд, чем наказание.

Руководителю необходимо знать условия эффективности критики: 1) Прежде всего выслушать объяснения; 2) Сохранять равный тон; 3) Прежде чем критиковать, найти за что похвалить; 4) Критиковать поступки, а не человека; 5) Искать вместе решение, а не обвинять; 6) Не искать «козла отпущения»; 7) Не критиковать при свидетелях. Помимо умелого воздействия на подчинённых руководитель должен разработать общую деловую стратегию. Некоторые правила стратегии сформулированы исследователем Б. Карлоф [2.]

Так, информация, находящаяся от высших эшелонов, должна быть передана качественно как по форме, так и по содержанию, необходимо выбрать достойного посредника для передачи сообщения. Следует поставить жёсткие барьеры на пути приукрашивания стратегических сообщений риторическими фразами, что невольно вызывает сомнение в искренности авторов документа. «Иногда коммуникация губит сама себя. Это происходит в тех случаях, когда пытаются компенсировать её количеством» [2, 58].

Поведение человека определяется бесчисленным множеством мотивов. Понимание мотивов определяется бесчисленным множеством мотивов. Понимание мотивов и потребностей в свою очередь даёт ключ к объяснению всех видов организованной деятельности, прежде всего предпринимательства. Можно отметить следующие положения:

1. В любой трудовой ситуации можно найти возможность удовлетворения потребностей в физической деятельности, возбуждения и любопытства.

2. Необходимо создать возможность для реализации исполнительских мотивов. Каждый человек должен чувствовать, что он полностью использует все свои силы.

3. Важно удовлетворить потребности в контактах.

Что касается потребностей, то следует знать, что структура потребностей претерпевает изменения. Так, например, потребность получить высшее образование при социализме, в основе которой лежал престиж, получение социального статуса, заменяется потребностью современных молодых людей в самореализации, самосовершенствовании, уважении сверстников, интересе к новой области знаний, например, информатике или генной инженерии.

Современный менеджмент — целевой менеджмент, подразумевающий разработку рабочих целей для отдельных людей, при этом важен механизм определения целей:

а) подчинённый определяет, каких собственнo целей он хотел бы достичь за данный промежуток времени;

б) исходя из заданного положения подчинённого и декларированных целей, начальник и подчинённый вместе пытаются достичь соглашения о дальнейшей деятельности. Оно должно быть сформулировано так, чтобы подчинённый воспринимал его как программу действий, которую он способен реализовать.

в) если подчинённый положительно оценивает достигнутое соглашение, он берёт на себя соответствующие обязательства перед начальником.

В.И. Курбатов сформулировал законы управленческого общения. Чтобы достичь согласованности действий, необходимо достичь согласованности позиций, т.е. сообщение не должно противоречить взглядам и установкам того, кому оно адресовано. Суть второго закона управленческого общения состоит в том, что при прочих равных условиях люди легче принимают позицию того человека, к которому испытывают эмоционально положительное отношение, т.е., необходимо устранять условия неприятия. В сообщении обязательно нужно указать на удовлетворение потребностей собеседника, необходимо всегда искать лишний интерес и увязывать его со стратегическим замыслом.

Ситуация общения должна носить симметрический характер. Прямой вопрос требует прямого ответа. Обращение с письменным запросом предполагает письменный ответ. Каждый ответ должен быть подтверждён. Процесс коммуникации есть процесс непрерывный. Необходимо всегда подтвердить свое участие в диалоге. Ответу партнера должно «оказать должный прием», подтвердив это словом или делом. Это необходимое составляющее культуры общения, именно из этих штрихов складывается эффективность взаимоотношений.

Современный руководитель должен владеть служебным этикетом, в основе которого лежат деловые соображения служебной коммуникации. Назовём некоторые основные правила служебного этикета.

В обсуждаемом вопросе в равной степени должен быть осведомлён как руководитель, так и подчинённый. Только тогда можно достичь понимания обсуждаемого вопроса. Следующее правило — создание правильной установки в процессе коммуникации. Для формирования правильной установки требуется преодолеть стереотипы устойчивого, расхожего мнения, предвзятость представления, неправильные отношения и оценки.

Неправильные отношения отправителя и получателя информации могут иметь своей причиной различные личностные симпатии. Задавая область служебных отношений, нужно сразу принять установку, что выше дела и делового сотрудничества ради дела ничего быть не может.

Важным правилом делового этикета является соблюдение паритетных начал. Эффективность согласованного действия, делового обсуждения, разрешения спорной ситуации увеличивается тогда, когда перед соображениями дела все равны, независимо от должности, возраста, статуса, стажа работы и т.п.

Успешное влияние руководителя может быть достижимо, если реализованы следующие цели:

1. Руководителю удалось помочь подчинённым в их адекватных самооценках.

2. Формируя мотив, требуется максимальная практичность. Всегда следует начинать с небольших положительных изменений.

3. Для оказания личного влияния необходимо всё показывать на личном примере.

4. Влияние будет успешным, если достигнуть соглашение в целях.

Таким образом, современный руководитель – это не только первоклассный специалист, но и умелый коммуникатор, способный донести информацию своим подчинённым в полном объеме, делая правильные акценты, направляя их деятельность, чётко формулируя цели. Это человек, умеющий влиять на людей, владеющий правилами делового этикета, это высокодуховная личность, которой люди верят и на которую равняются. Мы считаем, что в нашей стране этот аспект работы руководителя требует особого внимания, является перспективным, а работа в этом направлении принесёт хорошие результаты.

Литература :

1. В.И. Курбатов. Стратегия делового успеха. Ростов-на-Дону, 1995.
2. Б. Карлоф. «Деловая стратегия» М. 1991.
3. Шейнов В.П. Скрытое управление. М 2000.

МАТЕРІАЛИ ДО ЄДИНОГО ДНЯ ІНФОРМУВАННЯ

В. М. ПОРТНОВ

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ:

**«ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАКОНІВ УКРАЇНИ «ПРО ВИБОРИ
НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ», «ПРО ВИБОРИ ДЕПУТАТІВ
МІСЦЕВИХ РАД ТА СІЛЬСЬКИХ, СЕЛИЩНИХ, МІСЬКИХ ГОЛІВ»**

Портнов Володимир Миколайович – політолог, лектор товариства «Знання», член Національної спілки журналістів України

Стаття 38 Конституції України зазначає: «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування».

В статті 77 Конституції України визначено: «Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю березня четвертого року повноважень Верховної Ради України». Тобто, 31 березня 2002 року виборці мають право обирати оновлений парламент, який є єдиним органом законодавчої влади в Україні. Одночасно, 31 березня будуть проведені вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

З метою створення належних умов для реалізації конституційного права громадян вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, неухильного додержання принципів демократії, відкритості і прозорості, здійснення свідомого волевиявлення виборців під час підготовки та проведення виборів народних депутатів України, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, підтримання зусиль громадськості, спрямованих на вирішення цих завдань, Президент України Л.Д.Кучма, відповідно до частини другої статті 102 Конституції України, яка визначає, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, видав Указ від 30 жовтня 2001 року № 1020/2001 «Про забезпечення реалізації прав громадян, принципів демократичного суспільства, відкритості і прозорості у процесі підготовки та проведення виборів 2002 року».

З метою забезпечення виконання зазначеного Указу, головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації М.А.Швецем підписано відповідне розпорядження. Також затверджено заходи щодо створення належних умов та сприяння проведенню в області виборчої

кампанії у повній відповідності з Конституцією та Законами України, з урахуванням кращого європейського і світового досвіду.

Важливим завданням є підвищення правової культури учасників виборчого процесу, в першу чергу – виборців. Створенню умов для вільного і свідомого волевиявлення громадян під час виборів допоможе проведення єдиного дня інформування населення області, на якому будуть розглянуті головні положення діючого виборчого законодавства.

Особливу увагу лектору необхідно приділити новій редакції Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 року № 2766-Ш, тому що він містить положення, які викликають критичні зауваження з боку певних політичних сил. Щодо Закону України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 року № 14/98-ВР, то слід поновити знання слухачів про цей законодавчий акт, відповідно з яким вони вже голосували та обрали діючий склад місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

Також для більш ґрунтовного висвітлення зазначеної теми лектору необхідно мати додаткові матеріали, які характеризують стан справ на рівні області, міст, районів, колективів, оперативну інформацію про розвиток подій під час проведення виборчого процесу, слідкувати за публікаціями республіканської та місцевої преси, передачами радіо та телебачення.

Закон про вибори парламенту в новій редакції – є реальним фактором еволюції виборчої моделі. Разом з цим, обговорення та прийняття Закону вимагало досягнення компромісів. Перш за усе, збережено змішану (пропорційно-мажоритарну) систему виборів, що забезпечує стабільність виборчої системи, а також стабільність в сфері громадянського суспільства. Одночасно, діючий закон більш досконалий, а головне – він мінімально уразливий від адміністративної влади. Центр ваги «виборчих змагань» суттєво переміщений в бік громадянсько-

го суспільства та його інститутів – політичних партій. Держава фактично зберігає тільки зобов'язання щодо забезпечення рівноправності, чесності та прозорості виборів. Тобто, усі суб'єкти виборчого права мають рівні можливості. Крім того, виборці вже опанували голосування за цією системою, що надає умови для свідомого волевиявлення кожного громадянина.

Скорочення терміну виборчої кампанії до 90 днів зменшує негативний вплив «політичних баталій» на вирішення невідкладних соціально-економічних потреб суспільства. З іншого боку в законі передбачено два компроміси, які поширюють свободу дій партій. З'їзди (збори, конференції) партій з метою створення передвиборчого блоку можливо проводити до початку виборчого процесу. Замість збору підписів для реєстрації в ЦВК, як було раніше, введено внесення грошової застави. Також, формується виборчий фонд партії (блоку) та кандидата в депутати.

На підставі компромісу вирішено питання формування окружних виборчих комісій. Передбачено три рівні представництва: партії (блоки), які подолали в 1998 році 4% бар'єр, партії, які мають фракції в діючому парламенті; інші партії (блоки), зареєстровані в ЦВК. Представники перших груп мають обов'язкові квоти, третя група набуває місця за підсумками жеребкування в ЦВК.

Не мають представництва територіальні громади, органи самоврядування, громадські організації, профспілки. Фактично, мав місце партійний егоїзм парламенту. Але, досягти іншого рішення за існуючих умов, коли фракції парламенту створено на партійних засадах, було неможливо. За можливість висувати кандидатів в депутати партіями (блоками партій) проголосувало 318 парламентарів – тобто конституційна більшість. Таким чином, право висувати кандидатів в депутати в мажоритарних округах, крім самовисування, належить виключно партіям. Багато експертів вважають це слабкою ланкою закону. Слід зазначити, що Президент України також звертав увагу Верховної Ради на відсутність права висування кандидатів в депутати парламенту у територіальних громад, громадських організацій та профспілок. Але, парламент зробив свій вибір.

За умов гострої політичної боротьби, характерної для етапу перехідної демократії, було неможливо створити абсолютно досконалий виборчий закон. Але, певні кроки на шляху створення оновленого правового поля зроблено.

Під час розгляду на 48-му пленарному засіданні Європейської Комісії «За демократію через право» питання в зв'язку з прийняттям Верховною Радою України нової редакції Закону «Про вибори народних депутатів України» на підставі проведеної експертизи та тривалого обговорення за участю делегації українського

парламенту було надано, в цілому, позитивну оцінку. Головним досягненням Комісія вважає створення механізму, який виключає сумніви щодо порядку застосування зазначеного закону.

Таким чином, закон дозволяє провести дійсно демократичні і вільні вибори, значною мірою реалізує практику європейської демократії на теренах України.

Розглянемо головні положення Закону України «Про вибори народних депутатів України» більш докладніше. Закон має 13 розділів, 86 статей.

Розділ I «Загальні положення» містить 13 статей. Стаття 1 визначає основні засади і принципи виборів народних депутатів України. Народні депутати України обираються громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Кількісний склад Верховної Ради України визначається Конституцією України. Відповідно до статті 76 Основного Закону: «Конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних депутатів України». Вибори депутатів парламенту здійснюються за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою: 225 депутатів обираються за пропорційною системою у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі (далі – багатомандатний округ) за виборчими списками кандидатів у депутати (далі – виборчі списки) від політичних партій, виборчих блоків політичних партій (далі – партії (блоки)); 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносною більшої частини в одномандатних виборчих округах (далі – одномандатні округи). Участь громадян у виборах є добровільною. Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у виборах.

Стаття 2 дає тлумачення загального виборчого права. Право голосу на виборах мають громадяни України, яким на день виборів виповнилося вісімнадцять років. Визначено документи, які підтверджують громадянство України. Громадяни України, які мають право голосу, можуть брати участь у роботі виборчих комісій як їх члени, а також у проведенні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за проведенням виборів депутатів та інших заходів у порядку, визначеному цим та іншими законами України. Будь-які прямі або непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється. Не допускаються обмеження щодо участі громадян у виборчому процесі, крім обмежень, передбачених Конституцією України та цим Законом. Не має права голосу громадянин, визнаний судом недієздатним. Громадянин України, який проживає або перебуває в

період підготовки і проведення виборів за межами України на законних підставах, має право голосу на виборах депутатів.

Рівне виборче право (стаття 3) забезпечує рівні участі виборців в виборах. Кожний виборець має один голос у багатомандатному окрузі та один голос – в одномандатному окрузі. Виборець може використати свій голос тільки на одній виборчій дільниці.

Вибори депутатів є прямим (стаття 4). Громадяни України безпосередньо обирають депутатів шляхом голосування за кандидатів у депутати включених до виборчого списку партії (блоку), та кандидатів у депутати в одномандатних округах.

Вибори депутатів є вільним (стаття 5). Застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється.

Голосування на виборах депутатів є таємним (стаття 6). Контроль за волевиявленням виборців забороняється.

Кожний виборець голосує на виборах особисто (стаття 7). Голосування за інших осіб чи передача виборцем права голосу будь-якій особі забороняється.

Закон визначає, що право бути обраним депутатом (стаття 8) має громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в країні протягом останніх п'яти років. Не може бути включеним у виборчий список, висунути в одномандатному окрузі і обраним депутатом громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Право висунування кандидатів у депутати (стаття 9) належить громадянам України, які досягли вісімнадцяти років і мають право голосу. Це право реалізується ними через партії (блоки) або шляхом самовисунування у порядку, встановленому цим Законом.

Стаття 10 визначає, що виборчий процес – це здійснення суб'єктами виборчого процесу виборчих процедур, передбачених цим Законом. Виборчий процес включає такі статті: складання списків виборців, утворення одномандатних округів, утворення виборчих комісій; висунування та реєстрація кандидатів у депутати, проведення передвиборчої агітації, голосування; підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування і результатів виборів депутатів; реєстрація обраних депутатів. Виборчий процес завершується офіційним оприлюдненням Центральною виборчою комісією результатів виборів депутатів.

Суб'єктами виборчого права (стаття 11) є: громадяни України, які мають право голосу (далі – виборці); виборчі комісії, утворені відповідно до цього Закону та Закону України «Про Цент-

ральну виборчу комісію», кандидати у депутати, зареєстровані у порядку, встановленому цим Законом; партії (блоки), які висунули кандидатів у депутати; органи державної влади та органи місцевого самоврядування у випадках, передбачених цим Законом; офіційні спостерігачі від партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу, від кандидатів у депутати, зареєстрованих в одномандатних округах, від іноземних держав і міжнародних організацій.

Стаття 12 вимагає забезпечити гласність і відкритість виборчого процесу. Зокрема, виборчі комісії інформують громадян про основні права виборців, в тому числі про право оскарження неправомірних рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб цих органів, які обмежують їх виборчі права.

Стаття 13 зазначає, що підготовка і проведення виборів депутатів регулюються Конституцією України, цим Законом, Законом України «Про Центральну виборчу комісію» та іншими законами України.

Обсяг методичного матеріалу не дозволяє надати докладне роз'яснення усім розділам та статтям Закону. Тому, головна увага приділяється проблемам, які торкаються звичайного виборця.

Розділ II визначає види виборів депутатів, порядок і строки їх призначення (статті 14-15). Вибори можуть бути черговими, позачерговими, повторними та проміжними. 31 березня 2002 року проводяться чергові вибори депутатів у зв'язку з закінченням Конституційного строку повноважень Верховної ради.

Розділ III «Виборчі округи і виборчі дільниці» (статті 16-17) визначає порядок формування виборчих округів та дільниць. Важливим є положення про голосування військовослужбовців. Вони голосують на виборчих дільницях, розташованих за межами військових частин (формувань). Як виняток, виборчі дільниці на території військових частин (формувань) можуть утворюватися Центральною виборчою комісією за поданням відповідної окружної виборчої комісії. Виборчі дільниці утворюються з кількістю виборців від двадцяти осіб до трьох тисяч осіб.

Розділ IV «Виборчі комісії» (статті 18-30) визначає систему, статус, порядок утворення виборчих комісій, їх повноваження, принципи організації роботи виборчих комісій, припинення повноважень виборчої комісії та члена комісії, який входить до її складу; оплату праці членів виборчої комісії та осіб, які залучаються до роботи у комісії; оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються виборів депутатів.

Необхідно звернути увагу слухачів, що скарга, подана до виборчої комісії, повинна містити (ч.7 статті 29): назву виборчої комісії, до якої подається скарга; прізвище, ім'я, по батькові,

місце проживання громадянина України або точну назву та місцезнаходження юридичної особи – заявника скарги, суть порушеного питання; зазначення вимог; виклад обставин і зазначення доказів, якими заявник скарги обґрунтовує свої вимоги; підпис заявника скарги (представника юридичної особи –заявника) із зазначенням дати. Скарга, оформлена без дотримання зазначених вимог, повертається заявнику з відповідним роз'ясненням не пізніше як на наступний день після дня надходження скарги. Скарга розглядається протягом п'яти днів з дня її надходження, але не пізніше дня, що передує дню виборів, а подана в день виборів чи у наступний за ним день –невідкладно. Якщо скаргу прийнято судом до розгляду і з того ж питання і з тих же підстав її подано до виборчої комісії, виборча комісія зупиняє розгляд скарги до набрання рішенням суду законної сили. Суди, органи прокуратури та виборчі комісії організують свою роботу під час виборчого процесу, в тому числі у вихідні дні та в день виборів, таким чином, щоб забезпечити розгляд скарг у строки, встановлені цим Законом.

Розділ V «Списки виборців» (статті 30–31) визначає порядок складання списків виборців та порядок внесення змін до списку виборців та ознайомлення виборців з ним. Громадянин має право оскаржити до дільничної виборчої комісії або безпосередньо до місцевого суду за місцем знаходження виборчої дільниці допущені при складанні списку виборців неправильності. Заборонено вносити будь-які зміни до списку виборців після закінчення голосування.

Розділ VI «Фінансове та матеріально-технічне забезпечення підготовки і проведення виборів депутатів (статті 32–37) передбачає фінансове забезпечення підготовки і проведення виборів депутатів за рахунок коштів Державного бюджету України та порядок формування виборчих фондів партій (блоків), кандидатів у депутати, зареєстрованих в одномандатному окрузі. Визначено, що гранична сума витрат виборчого фонду партії (блоку) не може перевищувати ста п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а кандидата у депутати, зареєстрованого в одномандатному окрузі – десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Виборчий фонд формується за рахунок коштів партії (партій, що входять до виборчого блоку), коштів кандидата в депутати, зареєстрованого в одномандатному окрузі, а також добровільних внесків фізичних осіб (добровільний внесок фізичної особи не може перевищувати однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Забороняється робити добровільні внески іноземним громадянам та особам без громадянства; фізичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності, які мають заборгованість перед бюджетом будь-якого рівня на день перерахування

внеску до виборчого фонду; анонімним жертводавцям (без зазначення в платіжному документі відомостей, передбачених цим Законом (частина 6 стаття 36).

Порядок висування і реєстрації кандидатів у депутати (розділ VII статті 38–49) передбачає умови утворення виборчого блоку та висування кандидатів у депутати партією (блоками), а також самовисування громадянина кандидатом у депутати у відповідному одномандатному окрузі шляхом подання заяви до окружної виборчої комісії про бажання балотуватися у цьому окрузі.

Необхідно звернути увагу виборців на вимогу в заяві особи, висунутої кандидатом у депутати, про реєстрацію кандидатом у депутати взяти зобов'язання припинити у разі обрання депутатом діяльності чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України та законів України несумісні з мандатом народного депутата України та надати згоду на оприлюднення біографічних відомостей у зв'язку з участю у виборах, а також дати зобов'язання у разі обрання депутатом протягом місяця після офіційного оприлюднення результатів виборів передати в управління іншій особі належні їм підприємства, а також корпоративні права у порядку, встановленому законом.

Кандидат у депутати також заповнює декларацію про майно та доходи за рік, що передує року подання документів кандидата у депутати та членів його сім'ї за формою, затвердженою Міністерством фінансів України.

Стаття 43 визначає порядок внесення грошової застави. Партія (блок) до подання документів ЦВК для реєстрації кандидатів в депутати, включених до виборчого списку в багатомандатному окрузі, вносить в безготівковому порядку на спеціальний рахунок ЦВК грошову заставу в розмірі п'ятнадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Кандидат у депутати, якого висунуто в одномандатному окрузі, до подання документів окружній виборчій комісії для реєстрації вносить на рахунок окружної виборчої комісії грошову заставу в розмірі 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Грошова застава повертається партіям (блокам), які взяли участь у розподілі депутатських мандатів, депутатам, обраним в одномандатних округах. Інші грошові застави у восьмиденний термін після оприлюднення результатів виборів перераховуються до Державного бюджету України, що дозволяє частково компенсувати витрати на проведення виборчої кампанії.

Розділ VIII «Передвиборна агітація» (статті 50–56) визначає строки, форми і засоби передвиборчої агітації. Передвиборча агітація розпочинається за 50 днів до дня виборів і закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів. Стаття 56 визначає обмеження

щодо ведення передвиборної агітації. Зокрема, участь у передвиборчій агітації забороняється органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, їх посадовим і службовим особам. Забороняється проводити передвиборну агітацію, що супроводжується наданням виборцям грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей, інших матеріальних цінностей. Забороняється проведення передвиборної агітації в зарубіжних засобах масової інформації, що діють на території України.

Розділ IX «Гарантії діяльності партій (блоків), кандидатів у депутати, офіційних спостерігачів» (статті 57-61) створює можливість забезпечення ефективного контролю з боку зазначених суб'єктів виборчого процесу за ходом виборів.

Розділ X «Голосування та встановлення результатів виборів депутатів» (статті 62-80) не містить принципово нових положень.

Обраним народним депутатом України вважається кандидат у депутати, який одержав більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, відносно інших кандидатів у депутати, які балотувалися в цьому окрузі. Право на участь у розподілі депутатських мандатів набувають кандидати у депутати, включені до виборчих списків партій (блоків), що отримали чотири і більше відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Інші кандидати права на участь у розподілі депутатських мандатів не мають.

Розділи XI «Повторні, проміжні та позачергові вибори» (статті 82-84), XII «Заключні положення» (статті 85-86), та XIII «Прикінцеві та перехідні положення» регулюють зазначені проблеми виборчого законодавства.

Центральна виборча комісія Постановою № 52 від 10 грудня 2001 р. затвердила Календарний план основних організаційних заходів з підготовки та проведення виборів народних депутатів України 31 березня 2002 року. З 31 грудня 2001 року оголошено початок виборчого процесу. 31 грудня 2001 року в центральній пресі оприлюднений список одномандатних виборчих округів по виборах народних депутатів України 31 березня 2002 року. Визначено, що орієнтована середня кількість виборців в одномандатних виборчих округах становить 170075 осіб. На території області створено 17 виборчих округів (№№ 24-40). Лектору необхідно ознайомити слухачів з характеристикою виборчого округу, на території якого вони мешкають.

Щодо Закону України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», то спроби змінити його зміст шляхом часткового введення змішаної (пропорційно-мажоритарної) системи не досягли цієї мети. Закон діє в редакції 1998 року. Тому, лектору необхідно звернути увагу слухачів на відмінність законодавчої бази місцевих виборів та виборів

до Верховної Ради, а також нагадати слухачам головні положення закону, за який вони вже голосували.

Вибори депутатів сільської, селищної, міської, районної у місті ради, сільського, селищного, міського голови проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості по єдиному одномандатному виборчому округу. Вибори депутатів районної ради та обласної ради проводяться за мажоритарною системою відносної більшості по багатомандатних виборчих округах, межі яких співпадають відповідно з межами сіл, селищ, міст районного значення, які є адміністративно-територіальними одиницями, які входять до складу цього району та з межами районів та міст обласного значення, що входять до складу цієї області.

Депутатом сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради, сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який має право голосу і на день виборів досяг 18 років. Громадянин України одночасно може балотуватися кандидатом у депутати лише однієї ради або кандидатом на посаду відповідно сільського, селищного, міського голови. Громадянин України може бути депутатом лише однієї ради.

Право висування кандидатів у депутати місцевих рад та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови належить громадянам України, які мають право голосу і реалізується ними як безпосередньо шляхом самовисування, а також висування на зборах виборців за місцем їх проживання, трудової діяльності (зборах трудових колективів) або навчання (далі – зборах виборців), так і через місцеві осередки політичних партій, виборчі об'єднання місцевих осередків політичних партій (далі – блоки), громадські організації, що легалізовані відповідно до чинного Законодавства України.

Виборчі дільниці є спільними для виборів депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, а у випадках, коли місцеві вибори проводяться одночасно з виборами народних депутатів України – також для виборів народних депутатів України. Разом з цим виникають і проблеми. Голосування до місцевих рад проводиться в день виборів з 7 до 22 години, а по виборах депутатів Верховної Ради з 8 до 20 години.

В цілому вже накопичено досвід проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за зазначеним законом, що створить необхідні умови формування якісного складу місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

ЦВК прийняла Постанову від 4 січня 2002 року № 1 «Про Календарний план основних організаційних заходів з підготовки та прове-

дення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 31 березня 2002 року». Вона надрукована в газеті «Зоря» 10 січня 2002 року.

Лектору також необхідно звернути увагу слухачів до важливих положень Кримінального кодексу України, який вступив у дію з 1 вересня 2001 року.

В розділі V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» законодавцем введено три статті, які передбачають суворе покарання за порушення виборчих прав громадян. Це стаття 157 «Перешкоджання здійсненню виборчого права», стаття 158 «Неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів», стаття 159 «Порушення таємниці голосування». Також, стаття 160 «Порушення законодавства

про референдум» захищає права громадян під час проведення референдуму.

Таким чином, суттєві зміни в законодавчому полі, яке регулює підготовку та проведення виборів, створюють необхідні умови для забезпечення волевиявлення громадян.

Лектору необхідно підкреслити, що відповідно до діючого законодавства «вважається, що виборці, які не взяли участі у голосуванні на виборах, підтримують результати волевиявлення тих виборців, які взяли участь у голосуванні на виборах» (ч.3 статті 1 Закону України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»). Тобто, кожному виборцю необхідно зробити свідомий вибір. Нам не байдуже, хто прийде до органів законодавчої влади та місцевого самоврядування. Ми мусимо бути неупередженими, об'єктивними і відкритими. У нас немає права на помилку під час голосування 31 березня 2002 року.

Література:

1. Конституція України /Дніпропетровськ «Дніпрокнига», 1999
2. Закон України «Про вибори народних депутатів України»/ Урядовий кур'єр - 2001 - 2 листопада
3. Закон України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»/ Голос України - 1998 - 24 січня
4. Указ Президента України «Про забезпечення реалізації прав громадян, принципів демократичного суспільства, відкритості і прозорості у процесі підготовки та проведення виборів 2002 року/ Урядовий кур'єр - 2001 - 1 листопада
5. М.Швець У нас немає права на помилку // Влада - 2001 - 1-31 грудня
6. Список одномандатних виборчих округів на виборах народних депутатів України 31 березня 2002 року/ Голос України - 2001 -31 грудня
7. С.Гавриш Еволюція виборчої моделі/ Голос України - 2001 - 26 жовтня

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

О. В. ГІЛЮН

ПРО ПІДСУМКИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОНКУРСУ НАУКОВИХ РОБІТ З СОЦІОЛОГІЇ «СОЦІОЛОГІЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ХХІ СТОЛІТТЯ: ЛІДЕРСТВО ДЛЯ ПРОГРЕСУ»

Гілюн О.В. – Член журі Всеукраїнського конкурсу наукових робіт з соціології, доцент кафедри теорії та історії соціології ДНУ, доцент кафедри теорії та історії соціології ДНУ, кандидат філософських наук

В 2001 році Центр вдосконалення соціологічної освіти, створений в рамках мегапроєкту «Вища школа – лідерство для прогресу», що реалізується в Україні за фінансового сприяння Міжнародного Фонду Відродження, провів Всеукраїнський конкурс наукових робіт з соціології у двох номінаціях. Першій – серед молодих вчених, викладачів, аспірантів, здобувачів; другій – серед студентської молоді.

Координаторами конкурсу були: Міністерство освіти і науки України, Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна, Дніпропетровський національний університет, Луганський державний педагогічний університет, Херсонський державний технічний університет.

Метою конкурсу була активізація та підвищення якості наукових досліджень в галузі соціології, пошук і підтримка обдарованих молодих вчених та студентів, сприяння розробці новітніх підходів до вдосконалення соціологічної освіти в Україні з урахуванням світових стандартів, національних традицій, нових умов ринкової економіки та ідей національного відродження.

На конкурс надійшло 32 роботи з різних регіонів України. Всі вони відповідали вимогам конкурсу. З 14 робіт першої номінації чотири надійшло з м. Дніпропетровська, три – з м. Луганська, по дві – зі Львова та Херсону, по одній – з Києва, Одеси та Кривого Рогу.

Серед 18-и робіт другої номінації п'ять виконані харківськими студентами, по чотири – студентами Дніпропетровська, Одеси та Херсону, одна студентська робота надійшла з Києва.

Всі роботи були зареєстровані, прорецензовані та розглянуті конкурсною комісією, до складу якої ввійшли відомі соціологи з різних наукових центрів України. Очолював комісію завідувач кафедри теорії та історії соціології Дніпропетровського національного університету, член правління Соціологічної Асоціації України, професор В.Г.Городяненко. Роботи розглядалися анонімно. В кожній номінації було визначено по п'ять лауреатів конкурсу.

Переможцем конкурсу в першій номінації стала Олена Грицай – доцент кафедри філософії та соціології Луганського державного педагогічного університету. Її робота «Соціологія культури в контексті розвитку соціологічної освіти в Україні» присвячена аналізу проблем соціологічної освіти в сучасній Україні у зв'язку з орієнтаціями соціології на якісні методи дослідження. Автор запропонувала власні концепції курсів «Соціологія культури» та «Германевтика» для студентів-соціологів. Дмитро Мусієнко – молодий київський вчений, випускник Київського національного університету культури та мистецтва.

Два других призових місця були присуджені Дмитру Мусієнку – молодому київському вченому, випускнику Київського національного університету культури та мистецтва та Катерині Ларіоновій – аспірантці кафедри теорії та історії соціології Дніпропетровського національного університету. Робота Д.Мусієнка «Постмодерністські ідеї в соціології» є вдалою спробою визначення свого ракурсу бачення цієї методологічно складної та надзвичайно актуальної проблеми, створити власні інтерпретації постмодерністських концепцій. Автор наукової роботи має рацію, вбачаючи цінність постмодерністської соціології у провокаційності її питань про походження академічної культури філософування, у розгляді нею досягнень сучасної культури, скоріше, як матеріалу для ігрового експериментування, ніж як покладеного на вчених тягарю і відповідальності. В роботі К.Ларіоновій «Етнічність як особлива форма соціального буття: парадигми вивчення» запропонована авторська точка зору відносно наукового статусу поняття «етнічність». Відзначаючи, що дослідження, які вже існують, повністю не відображають сучасний контекст етнічності і етнічних явищ, К.Ларіонова зробила спробу ліквідувати існуючий методологічний пробіл шляхом використання дефініції етнічного габітусу, що фактично розширює об'єм досліджуваного поняття і дозволяє уникнути зовнішнього формального описування самого феномена етнічності.

Два третіх призових місця були присуджені Трині Городняк – аспірантці кафедри соціології Львівського національного університету за роботу «Соціальна адаптація молоді до ринкових умов» та Миколі Гоманюку, викладачу кафедри філософії і соціології Херсонського національного університету за роботу «Індивідуальне сприйняття соціальної реальності в рамках загального соціального контексту». В роботі І.Городняк аналізуються основні складові адаптаційного потенціалу молоді та можливості його реалізації в сучасному українському суспільстві. А предметом оригінального дослідження М.Гоманюка став повсякденний світ особистості, соціальні стереотипи, парадокси повсякденної свідомості, що існують в сучасному українському суспільстві.

Перше місце в другій номінації присуджене студентці Дніпропетровського національного університету Юлії Глушенко. Її наукова робота «Соціологія молоді в умовах трансформації суспільно-політичної системи (історіографічний аналіз)» є фундаментальним дослідженням з проблеми сучасного стану та тенденцій розвитку соціології молоді. За допомогою методів ретроспективного аналізу, соціологічної історіографії і джерелознавства, традиційного та формалізованого аналізу документів та із врахуванням теоретичних підходів дослідників до інтерпретації процесу історичного розвитку соціологічної дисципліни в роботі аналізуються характерні риси соціології молоді у 90-ті роки (на основі результатів дослідження наукових робіт у межах даної галузі знання), визначаються тенденції її розвитку. В роботі зроблено спробу узагальнити та систематизувати наукові літературні джерела з соціології молоді як носії інформації про ідеї і концепції, панівні на певному етапі розвитку суспільства.

Два других місця у другій номінації присуджені Трині Косулі – студентці Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна та Оксані Проскураєвої – студентці національного університету внутрішніх справ (м. Харків). В конкурсній роботі І.Косулі «Соціальний час в контексті способу життя мегаполісу: гендерний аналіз» на основі результатів соціологічних досліджень виявляються найбільш адаптовані та найбільш уразливі статево-вікові групи населення міста в умовах радикальних соціальних змін. Робляться висновки, що чоловіки легше і швидше пристосовуються до нових соціальних умов. Вони більш задоволені своїм сьогоdnішнім життям, частіше відчувають позитивні емоції, що дає їм можливість планувати свою майбутню діяльність. Негативне відношення до сьогоdnення у жінок супроводжується відсутністю довгострокового планування, зосередженістю на сьогоdnішньому дні. Жінки гостріше, ніж чоловіки сприймають і плин часу, що пов'язано з їх повсякденною практикою.

Наукова праця О.Проскураєвої «Основні соціальні фактори, що впливають на формування девіантної поведінки підлітків», присвячена злочинності неповнолітніх. Ця проблема протягом багатьох років залишається актуальною для більшості країн світу, в особливості для країн колишнього Радянського Союзу. У своїй праці автор розглядає соціальні фактори, які сприяють формуванню девіантної поведінки підлітків. Неблагополучна сім'я, неформальна група з асоціальною спрямованістю, відсутність взаєморозуміння у школі – це основні фактори, які штовхають неповнолітнього на шлях правопорушень.

Два третіх місця в другій номінації конкурсу зайняли Катерина Алексенцева – студентка Одеського національного університету та Назар Слюсаревський – студент Київського національного університету культури та мистецтва. В роботі К.Алексенцевої «Соціотехнологічні підходи до конструювання образу успішної професійної кар'єри» показана необхідність обліку в формуванні кар'єри методів та прийомів одного з напрямків у сучасному менеджменті – самоменеджменту; представляються результати дослідження, за допомогою яких виявлені образи успішної професійної кар'єри. Ідея про конструювання образів успішної професійної кар'єри, на думку автора, може бути покладена в основу розробки однієї з ділових ігор по соціоінженерному практикуму для студентів-соціологів.

Призова робота Н.Слюсаревського є самостійною спробою аналізу існуючих підходів до опису та типологізації субкультур на сучасному етапі. В ній окреслено коло питань стосовно механізмів виникнення і функціонування субкультур, які, на думку автора, є ключовими в подальшому дослідженні субкультур.

Всі переможці Всеукраїнського конкурсу були запрошені на Харківські соціологічні читання, що відбулися 28-29 листопада 2001 року, де відбулось їх нагородження дипломами та грошовими преміями. Частина з лауреатів отримала рекомендації конкурсної комісії на зарахування до аспірантури, продовження навчання та стажування у провідних вітчизняних та зарубіжних наукових і освітніх центрах; інші – рекомендації на публікацію своїх призових робіт у фахових виданнях з соціології.

Конкурс міг бути більш результативним, якби вдалось залучити до нього більшу кількість учасників. Але незалежно від того, як оцінювати загальні результати конкурсу, в ході його проведення виявилось, що для багатьох соціологів і студентів сама участь в конкурсі – справа незвична. В той же час вірогідно, що скоро професійна кар'єра наукових співробітників та викладачів буде суттєво залежати від їх уміння перемогти на різного роду конкурсах.

НА ГРАНІ

В. Г. ЗАИЧЕНКО

РАМЫШЛЕНИЯ О СУЩЕМ

(ЧАСТЬ II)

Заиченко Владимир Георгиевич – мыслитель

В №4 (18) за 2001 год была опубликована первая часть «Размышления о сущем» В.Г. Заиченко. Публикуя вторую часть «Размышлений...», воспроизведем вкратце содержание первой.

Автор интерпретирует соотношение проблем «сущего» и «казуальности» в виде вопроса: «Является ли для яйца куриное начало сущим или несущим?» Указывая на курьезно-серьезное содержание вопроса, автор обнаруживает ряд проблематик: 1) соотношения различных картин мира; 2) коммуникаций; 3) интро- и интерсубъектной коммуникаций при различных картинах мира; 4) тринитарную проблему. Начав с последней, автор сосредотачивается: а) на координационно-синкретическом рассмотрении взаимоотношения ипостасей – первосущего, конкретно-сущего, несущего, совместной эманации конкретно-сущего и несущего; б) на соотношении естественно-научной, логической, герменевтической и ветхозаветной картин мира. На очереди проблема коммуникаций при различных картинах мира. Итак, если у Вас есть вкус к метафизико-лингвистическим головоломкам, в добрый час.

От редакции

Теперь примемся за коммуникации. Так же как и с соотношением картин мира здесь проблемы коммуникаций будут рассматриваться почти исключительно в аспекте их связи с различными картинами мира. Значит, речь идет лишь о человеческих коммуникациях. В то же время сегодня серьезный исследователь не может убрать из своего поля зрения достижения этологии и их преломление в исследовании речевого мышления в психолингвистике. А это означает, что проведение четкой грани между человеческими коммуникациями в общем виде и специфически человеческими коммуникациями если не невозможно, то затруднительно. Зоопсихологическая коммуникативная составляющая не только была и биологической, и информационно-психической основой развития специфически человеческого общения, но и подчас явно, а чаще – неявно, всегда присутствует в такого рода общении. В качестве одного из примеров – иерархичность, тем или иным образом присутствующая в самых казалось бы демократичных видах, способах и средствах коммуникаций. Другой вопиющий пример – представление об авторском праве и практика его применения, совершенно очевидно сублимирующие в сферу интеллектуально содержательных коммуникаций [13] зоологический принцип «своей территории». Для нашего исследования все это немаловажно ввиду обя-

зательного, как нам представляется, присутствия у субъектов в коммуникациях при различных картинах мира единства интереса к «чужому», неважно корыстного или бескорыстного, и охранительной тенденции в отношении «своего» и противоборства между ними.

С учетом изложенного и принятого ранее в неявном виде предположения о возможности наличия одинаковых картин мира у различных субъектов (в коммуникационно-операционном или инструменталистском понимании) здесь речь идет о специфически человеческом общении более чем одного субъекта, каждый из которых обладает несовпадающей с другими своей картиной мира с наиболее возможным учетом специфики человеческих коммуникаций в общем виде (с зоопсихологической составляющей).

Определенную трудность представляет то, что вообще-то и предыдущее, и последующее изложение есть отражение авторской картины мира и коммуникации с потенциальным (надеюсь, со временем реальным) читателем и самим собой посредством компьютера, из которых для объективности всего исследования необходимо, не вполне понятно как, «выпрыгнуть». Однако интеллектуальное творчество тем и отличается от начетничества или банальной кражи, что картина мира в нем не является данностью, а творится (см. сноски 5 и 8 1 части

статьи в «Гранях» №4.2001) [14]. Поэтому никто никуда не будет выпрыгивать, а просто будем потихоньку творить далее.

Специфически человеческие коммуникации предполагают наличие: а) средства коммуникации в виде общего языка; б) хотя бы частичной осмысленности; в) заинтересованности участников коммуникаций.

Причем нужно совершенно четко понимать, что в нашем случае под языком следует подразумевать не национальные языки, а психически, в частности – знаково, структурообразующие для той или иной картины мира системы понятий и способы их выражения, «накладывающиеся» на национальные языки. Для ясней наглядности, иллюстрируем это теперь уже наднациональным использованием десятичной системы счисления и соответствующих арабских символов – огромное число самых разных картин мира сформировано в существенной части на основе этой системы, а использование римских числовых символов или знаков национальных алфавитов в качестве порядковых символов носит, по сути, характер арабесок. То же и в ветхозаветной картине мира, где система представлений зависит от выражающего ее национального языка в минимальной степени. И т.п. Пользуясь терминологией тринитарного поворота нашего исходного вопроса, для исследования проблемы коммуникаций совместимый компонент внутренних языков различных картин мира является конкретно-сущим, а национальный язык обладателей этих картин – несущим. И, раз уж нас сюда занесло, сама коммуникация – первосущим, а любой ее результат – совместной эманацией конкретно-сущего и несущего.

Тут уж сам бог велел воспользоваться неоднократно нас выручавшим координационно-синкретическим подходом и в отношении коммуникаций. Следует, однако, перед этим отметить, что полученное нами разрешение тринитарной проблемы не накладывается как калька на все остальные проблемы и, в частности, на проблему коммуникаций. Конкретно это выражается даже не столько в том, что в последнем случае совместную эманацию конкретно-сущего и несущего нельзя трактовать как интеллектуально-эмоционально-волевою, сколько в принципиальной несубъектности всей коммуникационной четверицы. Ее участники никак не могут рассматриваться в виде ипостасей, ибо заведомо лишены ликов при наличии у каждого и у всех вместе своей сущности [15].

Осмысленность коммуникации предполагает наличие в ней смысла для, по меньшей мере, одного субъекта коммуникации. Термин «смысл» в контексте данного абзаца использован в максимально широком субъективном толковании – оно может вовсе не включать рациональное, тем более логическое, осмысление, а довольствоваться, скажем, значимым для субъекта или

ощущением, или возникновением (исчезновением) воления (хотения). Это, на наш взгляд, почти очевидно из доказательства от обратного – если коммуникация не вызывает какого бы то ни было изменения внутреннего состояния ни у одного из ее субъектов, то коммуникация как таковая отсутствует; сужение же понимания осмысленности до обязательности рациональной внутрисубъектной содержательности или наличия смысла для более, чем одного ее субъекта существенно обедняет само понятие коммуникации. Это станет особенно очевидным при рассмотрении интерсубъектной коммуникации при различных картинах мира, хотя, при желании, читатель теперь уже и сам в состоянии представить или вспомнить примеры широкого толкования термина «смысл».

Тем не менее (и здесь мы возвращаемся к специфически человеческим коммуникациям), для человека, пока он человек, его ощущение или воление (хотение) должно бы рационализироваться. Т.е. ее рационализация субъектом вообще-то присутствует в коммуникации, просто она может быть вторичной, не связанной непосредственно с самой коммуникацией.

Предыдущие два абзаца дали и необходимое нам толкование заинтересованности субъектов (субъекта) коммуникации, никоим образом не предполагающее обязательности наличия прагматического содержания.

Особый вид специфически человеческих коммуникаций – коммуникации «внутри» юридической картины мира, о которой более подробно будет сказано далее. Мы уже убедились, что существует сублимация зоопсихологического содержания в специфически человеческие коммуникации. Отдельный вид таких сублимаций – трансляции казалось бы рудиментарных зоологических принципов жизнедеятельности в коммуникации правового характера с поистине общечеловеческой проблематикой «своего» и «чужого». Упомянутое ранее авторское право, как наиболее сложное, появившееся в юриспруденции последним в результате замены материальных объектов идеальными, является в этом смысле сублимацией сублимации. А поскольку юриспруденция оперирует исключительно формализованными представлениями и нормами, постольку смысловая содержательность идеального объекта подменяется набором внешних формальных признаков этого объекта, что легко позволяет бессодержательное по смыслу считать юридически содержательным [16]. Данное отступление сделано еще и для фиксации нашего авторского права на содержательную часть этого текста (взамен пошлого – ©) как жесткое предупреждение интеллектуальному жулью – не трожь содержательную часть, худо будет!

В исходном вопросе вся эта казалось бы заумь совершенно ясно воплощается в само

существование вопроса – не только на момент возникновения настоящего текста до слова «комментарий», но и на момент окончательного формулирования вопроса осмысленность коммуникации не была толком рационализированной, а заинтересованность содержала нулевую прагматическую составляющую что для автора, что, как мы полагаем, для большинства читателей. Что же касательно соотношения «языка» системы представлений и русского языка, то ведь было прямо указано – «в русскоязычной интерпретации». Русскому языку довелось быть несущим конкретно-сущую формулировку вопроса. Тем самым не просто достигнуто, а изначально присутствует не столько даже коммуникационная координированность, сколько синкретичность двух уровней языка (или, если хотите, двух представлений о языке) в данной коммуникации [17].

Вот мы незаметно и подобрались к третьему пункту, в котором совсем не случайно оказались в одной упряжке интро- и интерсубъектные коммуникации при различных картинах мира. А здесь нам поневоле придется усложнить ситуацию, добавив к упомянутым ранее психологическую картину мира, «бытовую» картину мира и юридическую картину мира (понятно, что не в ветхозаветной, а современной интерпретации).

Для этого начнем ab ovo и вкратце воспроизведем содержание и выводы нашей статьи «Экспериментальные исследования в сфере локковских идей рефлексии и гражданского общества» в сб. «Философия и социология в контексте современной культуры», –Днепропетровск, изд-во ДНУ, 2001.

Эксперименты проводились на доступном материале – на себе и на юристах всего спектра профессий за исключением нотариусов. Результат экспериментов был соответственно двойным – одни результаты (полученные на юристах) носили прикладной (познавательный прикладной) характер, другие (полученные на себе) – позволили выйти на теоретическое обобщение и разработку ряда новых представлений.

Социальная и психологическая суть экспериментов состояла в столкновении общей для естественнонаучной, логической, психологической и «бытовой» картин мира составляющей с юридической картиной мира [18]. Искры такого столкновения оказались содержательно богатыми ввиду социально-онтологической и психоонтологической приоритетности для юристов своей картины мира, в которой общая составляющая иных картин мира в ряде случаев не умещалась, а насильственное ее втискивание вызывало естественный протест [19]. В частности, была установлена недейственность в юридической картине мира причинности, числовых и пространственных закономерностей, а также

способность неодушевленных материальных объектов к самостоятельной полной юридической деструкции. Обыденный, а значит заведомо поверхностный и упрощенный анализ полученных результатов ничего кроме понятий «идиотизм» или «маразм» не давал и в принципе дать не мог. А вот серьезное рассмотрение (при наличии элементов курьезности) позволило: а) не только сформулировать, но и юридически актуализировать понятие двойной правосубъектности человека; б) теоретически обосновать множественную (целочисленную и дробную) правосубъектность человека; в) разрешить в юридической картине мира неразрешенную пока в математике проблему перехода от счетных множеств к континуальным [20]; г) предложить (но не разработать) понятие квантово-механических эффектов в юриспруденции, в частности, понятия «математического ожидания правосубъектности» и «юридического принципа дополнительности».

Уже после сдачи вышеуказанной статьи в сборник, в проведенном, честно признаться, наобум эксперименте был получен еще один результат, который мы считаем уникальным, – решением суда автору были приписаны три ипостаси. А поскольку настоящая работа не место для скрупулезного юридического обоснования данного казуса, постольку мы можем предложить читателю лишь поверить нам на слово – **решением суда автору были приписаны три ипостаси**, но не было указано на то, что их только три.

Вот собственно и две причины, два основания для авторской интенции в сторону божественного, с одной стороны, комического, с другой. Кроме того, ни для кого не секрет, что местные нравы и тысячелетняя традиция обеспечивают такому эпохоипостасному решению по меньшей мере 2 самых неблагоприятных для автора последствия: а) от одной из ипостасей потребуют быть спасителем; б) она же должна будет страдать, причем за всех.

Даже первое последствие, что называется на любителя – поди, спаси многомиллионное панургово стадо. А уж страдать, тем более за всех, у автора не было, да и нет, ни малейшего желания.

Хотя, конечно, нечто искусительное в своем обожествлении для автора имелось. Собственно так божественное всегда соблазняло слабого человека, чтобы затем на вопрос «Зачем ты покинул меня?» ответить многозначительным молчанием. Ну, да хватит чистой лирики никак ранее не введенной евангелической картины мира –мы то уже знаем про нераздельность интеллектуально-эмоционально-волевого.

Соотнесение трех ипостасей с двумя правосубъектностями должно бы вызвать головкружение у неподготовленного субъекта. К счастью, наш субъект был уже вполне подготовлен-

ным, что, в частности, выразалось в эмоциональной адаптированности к интеллектуально-нелепым реалиям юридического мира и выработанными годами способности интерпретировать эти реалии в языках других, не юридических картин мира. Хотя с подобной задачей было справиться совсем непросто, что и обусловило подготовительную работу в виде первых трех разделов комментария.

Итак, абстрагируясь на время от сущности трех ипостасей и двух правосубъектностей, можно покомбинировать с 2 и 3: а) $2+3=5$; б) $2 \times 3=6$; в) $23=8$; г) $32=9$; д) $(22)2+33=52=25$.

На этом пифагорейском открытии пока остановимся. Уже итак видно, что сами по себе числовые игры могут дать все что угодно [21]. Значит нужно возвращаться к сущностям, которые одни только и могут придать числовым комбинациям конкретное содержание.

Первосущая судебная нелепица в самой юридической картине мира воплотилась в конкретно-сущую юридическую ситуацию, несущую интеллектуально-эмоционально-волевые эманации как для самого обладателя двух правосубъектностей и трех ипостасей, так и для его взаимодействия с процессуальными противниками. И это сущностно различные эманации.

Начнем с более привычных для теории права, социологии, психологии и философии интересующих коммуникаций, эманирования и эманаций в них [22]. Что имеем? Субъекты – юристы и юридические органы, автор. Объекты – юридическая, естественнонаучная, психологическая, теологическая, «бытовая», логическая картины мира; человеческие коммуникации; юристы и юридические органы для автора; автор для юристов и юридических органов [23].

Предполагается, и такое предположение основано на более чем 100 экспериментах, наличие у юристов и юридических органов исключительно юридической картины мира в расширенном ее толковании (см. сноску 18).

В виде данности – отношение между различными юристами и юридическими органами является сильно субординационным и слабо координационным (о синкретичности не стоит и упоминать – этого там нет); соотношение между юридической картиной мира и остальными картинами мира у автора сильно координационное вплоть до синкретичности и слабо субординационное.

Указанные при рассмотрении коммуникаций интерес к «чужому» при охранительной тенденции в отношении «своего» реализовался у субъектов данной интересующей коммуникации по-разному –превалирование у юристов охранительной тенденции в отношении «своей» картины мира (и это понятно – это их хлеб) не смогло полностью заглушить их бескорыстный в данном случае интерес к «чужому», что выразилось в неосмысленном ипостасеобразующем

судебном решении, привнесшем в юридическую картину мира чуждый ей комизм и, тем самым, дискредитирующем «свое». Преваширование у автора в значительной степени корыстного интереса к «чужому», достигающее в данном случае его отождествления со «своим», позволило за счет освоения «чужой» юридической картины мира внешний комизм обратить вовнутрь и сделать вселенским, что будет чуть более подробно расписано далее.

Результаты интересующей коммуникации субъектов с различными картинами мира стали причиной:

1. Навязанных автору в количестве 3 штук божественных сущностей, от которых он формально отказаться не имеет права; понимания автором парадоксальности правовой ситуации в юридической картине мира; вынужденной полномасштабной (имеется в виду максимально возможный спектр различных картин мира) рефлексии на предмет тринитарной проблемы. Синтеза всех упомянутых объектов в нечто конкретно-сущее, несущее и, в конечном итоге, эманацирующее новое, уже осознанное качество первосущей нелепицы.

2. Соединенного с богоборчеством богостроительства юристов и юридических органов. Объект того и другого – автор.

3. Непрерывно увеличивающегося комизма, достигающий космизма [24].

4. Творения [25].

Вынужденный сдвиг юристов и юридических органов в сторону комизма, принципиально чуждого юридической картине мира, привел к провалу этой картины, зафиксированному, тем не менее, именно в рамках провалившейся юридической картины мира.

Интерсубъектные коммуникации при различных картинах мира эманировали в каждой из них новую, вполне комичную реальность. Эта новая реальность для автора стала началом в творческом ее освоении, для юристов и юридических органов – концом.

Возвращаясь к исходному вопросу, соответствующей терминологии и несколько злоупотребив четверояким корнем закона достаточного основания, подытожить вышеописанную интересующую коммуникацию можно так: а) все сущее имеет свою причину; б) все несущее имеет свою причину; в) несущее является несущей причиной сущего, а сущее – сущей несущего; г) начало есть первосущая (и первосущая) причина конца.

Преломление нашего вопроса в таком четверояком корне позволяет даже без тщательного анализа и скрупулезной дедукции прийти к однозначным выводам: а) у яйца есть начало и нет конца; б) последнее является основанием для исторического оптимизма не только птичников и птичниц, но и для всех людей доброй воли; в) для людей злой воли – первое является

ся основанием для исторического пессимизма; г) причина исторических оптимизма и пессимизма скрывается в той или иной интеллектуально-эмоциональной интерпретации чужого первосущего воления.

То, что в интросубъектной коммуникации скрывается, открывается в интросубъектной (см. сноску 2 первой части статьи в «Гранях» №4.2001), ибо последняя является нечасто встречающейся разновидностью «вещи в себе», постижение которой способно способствовать постижению и «вещи в себе вовне».

Мы намеренно не расшифровывали ранее, что следует подразумевать под интросубъектной коммуникацией. Более того, не намерены и впредь давать четкую и однозначную формулировку данного понятия по вполне понятным соображениям – во-первых, почти наверняка могут существовать принципиально различные типы интросубъектных коммуникаций; во-вторых, даже наша еще недостаточно формализована и описание ее сущности пока сводится к самоопределению – коммуникация внутри субъекта; в-третьих, мы не очень-то готовы к необходимому для выдачи указанной формулировки установлению понятной и однозначной связи между «вещью», мерой которой есть человек, и «вещью в себе» – ведь это одновременно разные вещи; неким образом связанные между собой через человека вещи и, как нам иногда кажется, разный взгляд на одни и те же вещи.

С учетом такого положения вещей приходится отказаться от объектно-субъектной системы рассмотрения и, одновременно, для сохранения объективности не допустить коллапса субъектно-субъектного рассмотрения. Мы, и только мы с нашими юридически закрепленными ипостасями в состоянии это сделать. Поможет нам упомянутая выше и временно оставленная без рассмотрения антиномичность тождественно-различного и до сих пор редко кем использованная ипостасно-субъектная система

рассмотрения. А поскольку уж так вышло, что субъект был хронологически первичным; даже после насильственного наделения ипостасями оставался самим собой (тождественно-отличным [26] себе [27]) и, напоминая на всякий случай, это был **наш субъект**, постольку имеющиеся в мировой культуре системы ипостасно-субъектного рассмотрения неприменимы к нашему случаю и приходится разрабатывать свою. В полном и законченном виде разработка принципиально новой ипостасно-субъектной системы рассмотрения есть дело интересное, но слишком большое. Поэтому здесь мы лишь наметим основные вехи, забудем приоритеты и ограничимся по большей части тем, что связано с исходным вопросом. Следствием чего станет некоторая фрагментарность рассмотрения интросубъектной коммуникации.

Предварительно снова заметим, что полученные при рассмотрении тринитарной проблемы результаты, как и для коммуникаций, не накладываются как калька на интросубъектные коммуникации, но не накладываются уже совершенно по-иному. Первосущее остается первосущим и имеет свой лик (в данном случае – наш лик). Это та, не нашедшая в судебном решении места, исторически первичная сущность, к которой три ипостаси из судебного решения добавляются. Что это за ипостаси мы здесь не будем конкретно расшифровывать из-за множественности возможных толкований и просто воспользуемся полученным при разрешении тринитарной проблемы максимально обобщенными терминами «Конкретно-сущее», «Несущее» и «Их совместная эманация» – три лика, тождественно-отличные нам («Первосущему»). Ну, и думаем, это понятно, хотя бы из-за упоминания в предыдущем рассмотрении интросубъектных коммуникаций – в нашей интросубъектной коммуникации различные картины мира никак не привязаны к тем или иным ипостасям, которые гуляют между этими картинами как хотят.

Примечания :

13. Случай интеллектуально бессодержательных коммуникаций как объект авторского права является предельной формой указанного. Почему бессодержательное становится у них содержательным надо бы спросить у экономистов, юристов и маркетологов, но это заведомо провальная попытка и, поэтому, дальше сами попробуем это раскрыть.

14. Предложенный здесь выход из тупика никоим образом не претендует на универсальность, хотя, возможно, применим и в других аналогичных случаях.

15. Исключения в виде обожествления коммуникации здесь не исследуются.

16. В той разновидности юридической картины мира, что можно назвать экономической, все эти суждения сохраняют силу в полной мере при добавлении к терминам «свое», «чужое», «объект» слов «в денежном выражении» и малоубедительных арифметических выкладок.

17. Фактически достигнуто (в смысле вербализовано) исходно существующее сущее – это ли не одна из предельных целей подлинной коммуникации.

18. Юридическая картина мира, в нашей интерпретации, неизбежно содержит социальные и психологические представления далеко выходящие за пределы непосредственно

юриспруденції в її самому широкому трактуванні і, в ряді випадків, прямо протирічачі діючим правовим нормам. Про те, що юридичні уявлення підчас не вписуються ні в яку не юридичну картину світу не варто і згадувати. В якості одного з прикладів приводимо фрагмент рішення суду «... Визначення суду залишити без зміни, виключив з нього...» – дивовижний за наочністю зразок тотожності кінцевого цілого своїй часті. Паралогізм для логіки – норма для юриста, і це не означає, що юрист глуп, а лише свідчить про несумісність логічної і юридичної картин світу або, якщо повернутися до другого розділу, про комічний їх співвідношення. Крім того, в інтерпретації системи уявлень теорії множин все було б цілком нормально, якщо б вдалося уподібити визначення суду актуальної нескінченності.

19. Крім того, в юридичній картині світу і самому юридичному світу «протест», як процесуальне дієводство уповноважених на те обов'язкових осіб, також неодноразово присутствовав в процесі проведення експериментів.

20. В світі дієводства юридичної картини світу Кантора з його кардинальними числами елементарно «побив» би будь-який мало-мальски підготовлений юрист.

21. Ми намірено обмежились отриманням цілих позитивних чисел, хоча цілком очевидні можливості отримання дробних, негативних і інших взагалі до складаних чисел. Для формально-математичного розуму в інтерпретації з'єднання континуальної правової суб'єктності зі зліченими іпостасями сплош-

не (не топологічно, а звичайно сплошне) роздільне.

22. Курки, яйця і інші тварини поки вивчені за скобки.

23. Терминологія «суб'єкт» і «об'єкт» тут використовується як прийнято застосовувати в гносеології, а не юриспруденції.

24. Створення чогось з нічого – само по собі представляється в значній частині картин світу комічним. Створення з нічого складної розв'язної проблеми (загалом-то цілком звичайне людське заняття) комічно вдвоє. Обращення світської юриспруденції до божественного (навіть в термінології) і обожествлення будь-якого суб'єкта комічно до крайності. Юридичне наділення живої людини проти її волі іпостасями, т.е. божественними сутностями всесвітнього рівня, комічно всесвітньо.

25. Перефразуючи невідомий текст, присвячений творенню, можна би сказати: «І була єдина авторська сутність теологічно безвидна і порожня, і дух судейський носився над порожністю». М-да, ек, куди з нашої допомогою їх занесли.

26. Тотожність-відмінність не синонім тотожності-різної, а його різноманітність, пов'язана з урахуванням течія часу. Присутність в першому терміні оцінювальна смислова складова вторинна, не пов'язується в нашому розумінні з ідеєю прогресу, виникає і зникає в залежності від настрою (спр. «тотожність-різність-жахливе»).

27. Що би там хто не вирішив, а наше «Я» є наше «Я» що без іпостасей, що з ними, то є тотожність собі і, абсолютно очевидно, відмінність.

ABSTRACTS

SOCIOLOGY

Gorodyanenko V.G. , Glushchenko J.V. Sociology of Youth: Historiographic Analysis

Osadchaya G.I. The Life's Style of The Young Citizens

Surmin Yu.P. , Narizhny D.Yu. The Essence, Basic Paradigms and The Tendencies of Development of The Electoral Technologies (Part I)

Mihajlova N.A. About The Degree of The Readiness of Ukrainian Population to The Protesting Behavior in The Sociostructural Context

This item is devoted to analysis the problem of protest behavior and link with it conflict situation in the society. Take up the question relation population to the possibility of associative action, directional on the protection of their interest, presence of sense of «political competence», attitude to the maintenance on the state side. Analysis of the obtained facts evidence of, that economic и political life of society not grounded on associative behavior of the inhabitants, signify that the opportunity to act upon social-economical process by the constructive method in the present tense is limited.

Lobanova A.S. , Prilipenko V.D. The Inf-Lightness as The Conducting Idea of The Following Election Campaign in Ukraine

POLITICAL SCIENCES

Sulima E.M. The Interaction of The Authorities from The Mass-Media During Informing of Citizens and The Way of Its Harmonization

Kravchenko P.A. The National Culture and The New Statehood

With the historical loss of the total state ideology its leading position the process of destruction of the most of cultural basement of the society began. Neototal state appears witch, with its total criticism of «archaic», is able to proclaim the rebuilding of the new national culture. The full life of the society, its state structures need equivalent use of the gained spiritual potential, state's historical and cultural experience.

Klyachin A.K. Some Aspects of The Influence of «The Informational Society» on The Transformation of The Political Values of Modern Ukrainian Society

In the introduced article the main accent is made by the writer on definition of a degree of influencing of information know-how on process of transformation of political values in the modern Ukrainian society. The special attention is given to specificity of the communications in political orb, and also technological aspect of handling political consciousness

HISTORY

Abramova V.V. The Problem of Barbarous Protectorate in Greek-Thracian Relations of The End of IV-II of Item Up to B.C.

Kolesnikov K.M. Sovereign Ukraine as Regular Manifestation of History: Retrospective View (Continuation)

Gurick M.I. The Political-Legal and The Social-Economic Situation of Cities of Galichina's Ground From Lublinshchina to Hmelnichchina (Historiography of The Problem)

Utesheva G.V. From The History of Enlightenment's Activity of The Commission of National Readings in The End XIXth Century

Michalsky I.S. The Materials of The Settings of The Central Organs of Ukrainian Political Parties as The Source of There History on The End of XIXth – The Beginning of XXth Centuries

Rozovick D.F. The Enlightenment's Organizations in The Cultural Building of Ukraine (1917-1920 pp.)

Gladush V.A. A Military History: Problems of Reforming (1920th)

The article by V.Gladush reveals the «white» pages of the history of the Soviet Armed Forces in the 20s. Material problems of the officers of the Army are shown against the background guidance of M.V.Frunze. Finally these material problem had a negative influence on political and morfl state of sub-units and units. The result of it was lowering of the military discipline, growth of service faults of the Red Army soldiers, hard drinking among the officers. Taking into account the facts from the archives documents the author of the article has analysed the reasons and roots of the formed situation and efficiency and effectiveness of the measures taken by the party, government and military department to eradicate the problems.

Tulyantsev A.A. The Career of The Dniepropetrovsk Working Opera Theatre (1920-1940)

Davletov O.R. Genesis of Cultural-Political Subitems of NSDAP During The Struggle for The Authority in The Weimar Germany (1926-1933)

Ignatusha O.M. Why The Orthodoxy of Ukraine Has Broken Up? (Character of Conflicts in 20th – The Beginnings of 30th of The XXth Century)

The main reasons of split of the Ukrainian orthodoxy in 20 – the beginning of 30th years of XX century are defined in article. Different levels character of the main conflicts, which had determining value for occurrence and activity of four orthodox faiths, to had analyzed. Dependence of internal church processes on sociopolitical circumstances of development of the Ukrainian society to is underlined. Ways and consequences of influence of the state on character of church conflicts to are certain.

Glushkova L.V. The Social-Democratic Movement in Ukraine in 90th Years of The XXth Century: Historiography of The Problem

This article indicates that the problem was revealed by many authors in different aspects: the sources of social democracy, the development of the Ukrainian national idea, the choice of the way of the Ukrainian State. Never the less the argency of the topic demands study of it in complete amount.

PHILOSOPHY

Shevtsov S.V. The Phenomenon of Integration of Cultures (The Analysis of The Constitutive Aspects)

In the article uncovers basic ontological aspects of culture's integration: integere, differo, integratio, integration, which consist tragedy as semiotic foundation of culture's dialogue. The author considers, that crucial problem of our culture is becoming of traditions and schools in humanitarian sphere.

Obertinsky V.I. The Anthropological Measurements of The Modern Ecological Crisis

Ecological crisis more frequently appears today as a crisis of the human being himself. To resolve modern ecological problem means, first of all, to create ecologically safe conditions of human existence. Values of humanism gain a special meaning in forming and comprehension of world outlook basic points of present «human – and – nature» relation.

Konoh M.S. A Culture and A Person in Social, Psychological and Philosophical Anthropology

Bazaluck O.A. The Hierarchical Organization of Human Society

Vedeneev V.A. The Sociocultural Continuum of The Morphology of The Post-Soviet Political Culture

Barabanova T.A. The Role of The Axiological Component During Interpretation of The Scientific Data

The article discusses the problems of axiological interpretation of scientific data, which implies the study of social practical perspective of scientific knowledge. The importance of adequate perception and interpretation of individual scientific creative work is outlined. The comparative characteristic of value estimation application in social cognition and in natural sciences is proposed. The paper stresses the necessity and actuality of differentiation of factual and world outlook levels of axiological interpretation for scientific and social application.

Rudnick A.V. Synergetic of The Image of Transformation of The Mind in The Fluctuation Processes

Denisko L.N. ,Gaznyuck L.M. I.G.Fihte and I.B.Shad About Two Conditions of Personal Being

Tsygul O.V. The Business Strategy in The Modern Sociocommunicative System of Government

MATERIALS TO THE INFORMATION'S DAY

Portnov V.M. The Methodical Materials to The Theme: «The Fundamental Principles of Election Lows in Ukraine «About Election of People's Deputies of Ukraine», «About Election of Deputies of Municipal Soviets and Village's, Country's, Municipal's Heads»

CHRONICLE OF SCIENCE LIFE

Gilyun O.V. About Results of All-Ukrainian Competition of The Scientific Works by Sociology «Sociological Education in Ukraine in XXIth Century: The Leadership for The Progress»

HELPING OF TEACHER

Vershina V.A. , Michajlyuck A.V. The Materials to The Course «Ukrainian and Foreign Culture». Culture of Antique

ON THE EDGE

Zaichenko V.G. Meditations about Being (Part II)